

1. ВАСИЯТИ ВОПАСИН

Пирию тааммул

Рӯз аз нисф мегузашт. Хуршед тӯда-тӯда абрҳои тираро нодида гирифта, нурҳои теғшикастаи худро перомуни дашту доманаҳои кӯҳӣ паҳн мекард. Аз вазиши боди сабук шоҳаю баргҳои рангкоҳидаи боғу равзаҳо бо мароми хос алвонҷ меҳӯрданд. Замин бӯйи сардӣ медод, ҳарчанд аз гармии хуршед камокон роҳат мебурд, пӯсту пӯшиши худро ба боришоти ҳаво омода месохт. Дар самои деҳаи Бору лашкари абрҳои сиёҳ торафт зиёд мешуд, эҳтимоли борон омадан зиёд менамуд.

Сокина гапи модарашро, ки «борон наборида рӯфтурӯбатро шав» гуфта буд, аз ҳаёл гузаронида, суръати ҷорӯбзаниашро тезтар кард. Дар ҳамин асно садои сурфаи мардона баромад ва як он рост шуда, дар дами дарвоза сару саллаи Қозибоборо диду бо эҳтиром даст рӯйи сина гузошта салом арз кард.

– Гуфтам, аз усто хабар гирифта гузарам, аҳволшон хуб аст? – бо ишораи сар ба саломии духтар ҷавоб гардонда гуфт Қозибобо.

Сокина бо ноз кокулонашро ба пушт партофта, бо табассуми ширин гуфт:

– Мисли пештара, бобочон, биёед, дароед. Бовар кунед, чанд бор шуморо пурсиданд, тамоми рӯз ду дида ба роҳатон нигарон буданд.

– Наход? Ман, ки нагуфтаам меоям?

– Намедонам, ягон гап доштагӣ барин.

Қозӣ Хушанг «ё Аллоҳ» гӯён дари ҷойи нишастии Шокирусторо боз кард. Пирамард дар муқобили ягона тирезаи хона сар ба самти пешгаҳ дароз мекашид. Хеле лоғар, пӯсту устухон менамуд. Ранги рӯяш бар замми чурукидагӣ заҳиру парида ба назар мерасид. Болотар аз ӯ духтараки хурдсола нишаста, бо меҳр пешонӣ ва сарашро масҳ мекард. Вай баробари дидани қозӣ яке садо дардод:

– Э, ана, бобо умадан!

Шокирусто ба самти дар нигарист. Аз ғояти хурсандӣ буд ё лоғарӣ, чашмонаш дар ҳадақа калонтар боз шуданд. Сари ҷо хеста нишаст, талвосаи ба по хестан кард, ки Қозибобо монёе шуда гуфт:

– Азият накаш, усто, – ва бо тезӣ ба пеши ӯ гузашт.

Духтараки токипӯш, ки аз мӯйҳои кӯтоҳаш шояд даҳ-понздаҳ гесу бофта буданд ва аз болои пероҳани атлас нимчаи гулдори пахтагин ба бар дошт, ба пешвози меҳмон аз ҷо хест. Қозӣ сару дӯши духтаракро молида, бо меҳрубонӣ пурсид:

– Нисочон, ин худатӣ?

– Ҳа, – бо ноз зери лаб гуфт духтарак.

– Духтари калон шудай!

Шокирусто ба суҳан ҳамроҳ шуд:

– Вай дастёри ман аст. Ҳама аз пайи корҳои худ баромада мераванд, фақат ҳамин нозанинам ба ман ёрӣ мерасонад.

– Боракаллоҳ! – хушҳол шудани духтарак илҳоми қозиро овард. – Нисочон – ҷони бобо! Чандсола шудӣ?

– Панҷ! – гуфт духтарак бо ноз, як панчаашро пурра кушода нишон дод.

– Эҳ-ҳа, бубин рӯзҳо чӣ қадар тез мегузаранд, тӯйи Мулло Фарҳод гӯё дирӯз шуда буд.

– Ту нагу... Ин зиндагӣ ба чени як лаҳза мондани оби дида дар миҷгон аст. Очааму модарарӯсам гӯё дирӯз дар наздамон буданд, пасу пеш рафтанду ҳоло аз реҳлати онҳо ҳам панҷ сол мегузарад, – аз садои гирифтаи пирамард хастагиаш эҳсос мешуд. – Худат дар кучоҳо мегардӣ, додар, як ҳафта боз соятро кандай аз дарам?

Қозӣ шумханд кард. Медид, ки ду рӯзи кампайдой дар назари дӯшташ як ҳафта менамояд. Пештар нишасту бо меҳр каф ба рӯйи банди дасти Шокирусто гузошт. Як лаҳза дилаш таҳ хӯрд. Лоғарӣ ва беҳаракатии усто нигаронкунанда буд.

– Худат медонӣ, вақтҳои охир рӯйдодҳои бисёр шуд, ҳеч кас намедонад, ки дунё ба кучо меравад. Қозикалони Нур як номаи пурсӯзу гудоз навишта фиристодааст, бо даъвати вай ба Нур рафта будам, ҳамин ҳозир аз он ҷо меоям, – қозӣ саъӣ мекард хастагии худро вонамуд накунад, зеро рӯйичойӣ шудани дӯсташ аз ҳоли худаш бештар риққатовар менамуд. Аз ин рӯ, бо дилсӯзӣ гуфт: – Худатро саҳт гирондаӣ, Худо шифо диҳад. Бачаҳо дар кучоянд?

– Ба ҳоли ман ғам махӯр, додар, кам буд ё зиёд, ба наҳве зиндагиам гузашт, вале аз ҳаёти додаронат саҳт дар хавотирам.

– Худоро шукр, бачаҳоёт ҳама одамҳои бафаҳм, медонанд чӣ кор кунанд...

– Рост мегӯӣ, – дар миёни сухани қозӣ давид пирамард, – ба сеяш дилам пур, аз ташвишҳо бепарвоянд. Зиндагии духтари калонам ҳам бад нест, ин хурдиаш ҳам бахташро меёбад. Лекин Фарҳоду Фаршед шабу рӯз аз ҳаёлам дур намешаванд, ҳар ду сода, аз ҳад зиёд хушбоваранд. Хуб кардӣ, ки омадӣ, дар ҳузури ту ду-се насихат кардани будам.

Дар ҳамин асно «ассалом» гӯён Маҳтоб дар даст дастархони нон ба хона даромад. Ба саломи ӯ алейк гуфта, Қозӣ Хушанг худро каме қафо кашид. Маҳтоб дар назди ҳар ду суфра паҳн кард ва бо лутф изҳор намуд:

– Хуш омадед, Қозибобо, сафо овардед. Додиятон ду рӯз боз чашм ба роҳи шумоянд.

– Саломат бош, хоҳарам. Писарон, пас, кучоянд?

– Ҳамин замон меоянд, дар ҳашари Фарҳодчон буданд.

– Чӣ, ҳашар?

Шокирусто тараддуи ҳамсарашро барои овардани чой дида, риштаи суханро ба даст гирифт:

– Охур месозанд. Албатта, сохта шудаанд, даруну берунаша панҷакаш мекунанд. Зимистон дар пеш, ҳарчи омодагӣ дидан лозим буд.

– Нағз.

– Хуб, гап зан, дар олам чӣ гапҳо?

– Э, нагӯ, усто, ҳама ҷо пур аз кашмакеш, чанҷол, хунрезӣ. Оқибаташ ба хайр ояд, давлати шӯроҳо ҳама ҷоро бесаранҷом кард.

– Аз Ансорбӣ дигар хабаре нашуд? – яке ба хотир овард мирохурро усто.

– Дар ин деҳаҳои атроф фақат ҳамон лаганбардори амир монда буд. Ёдат ҳаст, ду сол пеш гумоштаҳои беки Нур бо дӯғу дабара омада ба сафи худ одам чамъ карданд. Ҳамон дам Ансорбӣ бо ҳама навкаронаш ба онҳо пайваст. Чанд ҷавони гумроҳи моро низ бо худ бурд, Орзукӯсаву Раҳмонғули савдогар бо авлодашон ба дастаи бек ҳамроҳ шуданд. Ба кучо рафтанд, бо киҳо чангиданд, маълум нест.

– Содир мегуфт дар Хумгузару Моҳигарм ҳам даргириҳо шудааст. Инро дидаю дониста боз ба савдояш рафт, Фарзомро ҳам бо худаш бурд.

– Аз як ҷиҳат, дар миёни дараҳо, дур аз марказ буданамон бисёр кор дод! Он тараф дар ҳама хоки уезди Дизах, дар ин самти офтобнишин бошад – аз Нур гирифта то Карминаю Бухоро ба набардҳо оғушта шуда рафт. Магар бекҳо мегуздоранд салтанаташон ба осонӣ аз даст равад?

Шокирусто дар миёни сухан тохт:

– Лекин дасти аскарони сурх дарозтар омад...

– Оре, ҳама гап дар ҳамин! Амиру гумоштаҳоёш бояд даҳ сол пеш ин талошҳоро мекарданд. Булшевойҳо ҳама ҷоро гирифтанд. Ба онҳо аксарияни худамон ҳамроҳ шуданд. Дигар, ҳукумат доранд, ҳизби коммунисташон ғайб, дар ҳама ҷо ҷамоаҳои нави корӣ таъсис медиҳанд. Ин муқобилати бою арбобҳои Хумгузару Моҳигарму рустоҳои дигар беғоида аст. Мебинӣ, фардо ҳамааш шикаст меҳӯранд.

– Ман ҳам ҳаминро гуфтаниам, додар, аз ин пас фақат бояд муросо кард.

– Даври мо гузашт, – Қозӣ Хушанг нигоҳе ба шифт андохта, ҳаёломез пушти гардан хорид, – Ман дина аз пайи илтимосномаи қозии Нур ба он ҷо рафтам. Хуб шуд, ки дар роҳ аввал ба хонаи ошноӣ мулло¹⁴⁹ Собирҳофиз даромадам. Вазъи Нурро фаҳмидаму бе пӯшт-пӯшт ба пас гурехтам.

Аз нишастан хастагиро эҳсос кард магар, Шокирусто поҳояшро ба поён ёзонид, бо оринҷи дасти рост ба болиш така дода якпаҳлу дароз кашид. Ӯ бо шунидани сухани охир, бештар ба ҳамсуҳбати худ мутаваҷҷеҳ шуд. Дар ин лаҳза Маҳтоб чой ва дар як лаълӣ тутмавизу мавиз оварда наздиктар ба қозӣ ба рӯйи дастархон гузошт.

¹⁴⁹ Қозибобо ва хурду калони деҳаи Бору пас аз фотиҳаи муллои гирифтани Фарҳодро «мулло» ё «Мулло Фарҳод» мегуфтанд (ба ҷуз падару модараш).

– Додӣ, гиред, таматтуъ кунед, – ба Қозӣ Ҳушанг нигоҳ накарда, вале шунаво гуфт кадбону, – аз роҳ омадед, ҳалок шудаед¹⁵⁰. Ҳамин замон бачаҳо ҳам меоянд, хӯрок дар дег кардам.

Қозӣ бо лабханд изҳор намуд:

– Гуфтам аз ҳоли усто хабар гирам, кӯлборама дар хона мондаму ба ин сӯ шитофтам.

– Ин ҷо низ хонаи худатон, ман хабар мекунам, дугонаам ҳам меояд. Бовар кунед, ду рӯз боз додоятон мижа таҳ накардаанд, намедонам аз чӣ, хеле бесаранҷоманд.

Вақте ки Маҳтоб бо таъзим каме пуштнокӣ рафту аз пайи зиндагӣ аз дар баромад, Шокирусто дар тақвияти суханҳои ӯ гуфт:

– Ростӣ гап, ҳолам хуб нест. Чанд бор дилам сих зад, сарам гашт, ҳатто мегарсам, ки аз дар бароям. Бо ин ҳама ташвишу гирудори замона аз тақдири бачаҳо хавотир мекашам. Бародарон бо кори худ овора, ҳама умедам ба туст. Аз ин минбаъд худат бояд сару сарвар шавӣ. Одамони деҳа аз арбоб дида ба ту бештар эътиқод доранд. Мефаҳмӣ чӣ мегӯям? – усто пиёлаи чойи дарозкардаи қозиро гирифта, «хуф-ф» карда, як-ду қулт хӯрд ва суолмез гуфт: – Хуб, аз Нур гап зан, баъд чӣ шуд?

– Худро эҳтиёт кун, усто, – ба гап даромад Қозӣ Ҳушанг, – дар ҳақиқат, замона саҳт омад, баъзан мебинӣ, ки хушқу тар бо ҳам месӯзад. Бо ин ки аз иморату маъмури амир билкул даст шустаем, ба худ қасд кардам охирин бор илтимоси қозии Нурро ба ҷо биёрам. Дар паёмаш бо таъкид навишта буд, ки ҳатман биё, кори муҳим аст. Бо Сухроб ба роҳ баромадам. То Мазор расидем, ҳама ҷо шаби торик шуд. Дар манзили Собирҳофиз фурумадем. Хеле хурсанд шуд, моро дида чойи нишаст намеёфт. Ба ҳама салом гуфт, аз муллою Фаршедро бисёр ёд кард.

– Оре, аз дӯстони қарини Фарҳодҷон, лекин чор-панҷ сол калонтар аст. Хеле пештар аз Фарҳод издивоҷ карда буд, ҳамсари меҳрубон дорад. Ду духтар дошт, шавҳар накардаанд ҳанӯз?

– Чаро, ҳар дуру гусел кардааст, бо Заррина танҳост. Усто, рост мегӯӣ, занаш дар ҳақиқат як бонуи фаришта аст, дасташ – гул! Ин қадар пазирай кард, ғизоҳои бомаза пухт, ки ҳеч мон, ба гуфтан адо намешавад.

– Медонам, ман ҳам чанд бор ҳамнону намак шудаам...

– Хуллас, дукаса – бо арбоби деҳаашон Сангинбобо ду пойро дар як мӯза карда, моро аз роҳ гардонданд. Гуфтанд, ки шаҳри Нур пурра ба дасти шӯроҳо гузашт, то ҳанӯз гирудор идома дорад, оромӣ нест. Аз гумоштаҳои амир – беку қозию аскаронаш, ки хеле давутоз карда муқобилат нишон дода будаанд, касе намондааст. Як моҳ пеш, дар рӯзи бисту якуми рабиулаввал¹⁵¹ ноҳиядории Нурро созмон додаанд. Медонӣ ин чӣ маънӣ дорад, усто?

– Хуб, бе он ҳам бекигариаш буд, – каме абрӯ қашида гуфт Шокирусто, – ё ин ба шакли дигар аст?

Қозӣ ба суханаш идома дод:

– Дуруст мегӯӣ, чуғрофиёаш ҳамон аст, вале ҳама сохтори пешина аз байн рафт ҳисоб. Дигар на иморат монду на бекигарӣ. Аз омилу удайчӣ гирифта то танҳоҳдору молику соҳибони вақф ҳама аз байн рафтаанд. Масчиду мадрасаҳо дарҳои худро бастаанд, мегӯянд, ушкул мешавад, яъне, мактабҳои нави шӯравӣ ташкил мекунанд. Аз ин пас заминдорӣ мулкдорӣ ҳам барҳам меҳӯрад, ҳама ба давлат мегузарад. Ҷамоаҳои давлатӣ, коммунаю кулхузо таъсис меводаанд. Оре, мегӯянд, пойлучони дирӯз соҳиби замин мешаванд, дигар хизматгору бой намемонад, навқару хоҷа гуфтагӣ гапҳо гум мешавад. Ҳеч кас ҳақ надорад мулки хусусӣ, коргоҳу дӯкону осиебу қитъазамини шахсӣ дошта бошад.

– Ин гапҳоро пештар шунида будам. Маълум мешавад, ки сурхҳо ба остонаи мо расидаанд, бале?

– Рост, дигар чойи гурезу нофармонӣ нест. Ба ҳар гуна рӯйдод бояд омода шавем. Он сӯ то Хумгузар дар ҳайати Дизах монд. Аз рӯӣ шунидам, коммунистҳо аввал ба ҷони муллою муфтию қозӣ ва оқсаққолу арбобон дармеуфтаандаанд, ҳар нишонае аз замони кӯҳна бошад, рӯфта мепартофтаанд.

– Ба гумонат, зиндагии мо чӣ мешавад, қозӣ? – охи амиқ аз сина баровард Шокирусто. – Фардо пасфардо аз гиребони мо ҳам мегиранд...

– Бо сиёсати коммунистҳо бозӣ карда намешавад. То ҷое, ки фаҳмидем, инҳо аз ҳама таҷовузкорон хунхортаранд. Агар касе муқобилат нишон диҳад, ҳамон замон сар мезананд, туъмаи тиру гулӯла мекунанд ё бадарға. Мо на пуштибоне дорему на зӯру имконе, ки муқобилат карда тавонем. Агар хоҳем ҷонамон дар амон монад, бояд бо сиёсатҳои нав бисозем.

Шокирусто бо нигоҳҳои хаста рост ба Қозӣ Ҳушанг дида дӯхта гуфт:

¹⁵⁰ Ҳалок шудан هلاك شدن – лаҳҷа. монда шудан, хаста шудан

¹⁵¹ 21-уми рабиулаввали соли 1345 ҳ.к. – мутобиқ бо 29-уми сентябри соли 1926

– Барои ҳамин мегӯям аз ин пас худат сару сарвар шав. Ба ҳама вазъиятро фаҳмонида деҳ. Ин бачаҳо бояд сиёсатҳои навро ёд гиранд, аз пеши худ коре накунад, ки ба сарашон балое ояд.

– Ман-ку омодаам ҳавои ҳамаро дошта бошам, то лаҳзае, ки неру дар тавон дорам барои халқамон чон меканам, аммо... – Қозӣ Ҳушанг ҳаёломез пушти сар хорид ва бо каме дилтангӣ афзуд: – Метарсам ки Ҳукумати Шӯро аз ҳама пеш маро мегирад.

– Аз даҳонат шамол барад! Агар тавба кунему ба қаторашон дароем-чӣ, боз ҳам зулм мекунанд?

Қозӣ хузномез охи амиқ кашид. Бо кафи даст аввал абрувони пурпушт ва дар пай риши ғафси кулӯлаи худро молида, бо андешамандии пештара ба як гӯшаи дастархон нигоҳ карда монд. Чун ҳис кард Шокирусто аз ӯ кори бисёреро таваккуъ дорад, як он фикре ба сараш зад, ки ҳақиқати ҳолро гӯяд ва ӯро зиёд умедвор накунад. Азбаски чойи дарди худаш низ усто буд, лучу пӯстканд ба суҳан омад:

– Коммунистҳо ба Нур тасаллут ёфта аз ҳама пеш қозихонаро зери даст кардаанд. Аз муншию доруға гирифта то худи Зоҳидшайхи қозӣ – ҳамаро дастгир намуда ба зиндони Кармина фиристодаанд. Ба қозӣ ҳукми қатл бароварда, дар кушторгоҳи миёнқолиашон паррондаанд. Шакке нест, ба маҳзи ин ки пояшон ба ин чо расид, аввал аз гиребони ман хоҳанд гирифт. Ба гумонат онҳо раҳм мекунанд? Асло! Мо ҳеч душманӣ накунем ҳам, тамғаи қозигӣ дорем. Лекин, усто, ман аз қину азоб наметарсам, танҳо аз он нигаронам, ки оилаю ҳешу таборамро азият мекунанд. Осоиши деҳа барҳам мехӯрад.

– Эҳ, додарам, албатта осоиш аз байн меравад, бадбахт мешавем. Худо худаш раҳм кунад, – Шокирусто дардомез овоз бароварду ду даст ба боло бардошт. – Бачаҳоро зудтар чамъ кунем, шабу рӯз аз якдигар боҳабар шаванд.

Қозӣ гуфт:

– Оре, ман ҳам мунтазири Некрӯз ҳастам. Як моҳ шуд, ҳанӯз даракаш нест.

– Писарат ба кучо рафта буд?

– Ҳамон савдои пештара, як гала моли чамъкардаашро ба пушти кӯҳ бурд, ба бозорҳои Доғу Устувор. Ният дорад як дар хонаи алоҳида созад.

– Роҳҳо вазнин, ҳоло дар ҳама чо гӯшу думи бекзодаҳо менамояд, гӯ боҳабар шавад, – Шокирусто дубора сари чо нишасту бо баҳонаи хоридани гардан номаълум сари дилашро молида монд. Барои ин ки аз чеҳрааш дарди дарунашро қозӣ пай набарад, сар ҳам кард.

Дар ин лаҳза Нисо ба ӯ чафс шуд, бо дастҳои хурдаки худ зеру рӯ панҷаи боборо дошт ва сарашро ба бозуяш часпонида бо лафзи ширини кӯдакони суҳан бар лаб чид:

– Бобочон, дилатон дард кард? Камтарак хоб равед, хуб мешавед...

Қозӣ аз меҳрубонии ӯ хушҳол шуд. Бо меҳр каф аз рӯи китфаш кашида гуфт:

– Қони бобо рост мегӯяд, усто, дам гир, истироҳат кун. Ман фардо меоям, кор надорӣ?

Шокирусто ёрои хестан надошт. Бо меҳр набараро ба бағал пахш карда, чашмони аз ниҳояти дард нимабозашро ба қозӣ дӯхта ҷавоб дод:

– Гап аз худат наметарсам, ба бачаҳо саробон шав...

– Ту нигарон набош, ин тарафи корро ба ман мон, – Қозӣ Ҳушанг «ё пирам!» гӯён аз чо хеста афзуд: – Худо ниғаҳбонат, нағз мон, усто!

– Хайр...

Вақте ки қозӣ ба ҳавлӣ баромад, ӯро Маҳтоб то дами дарвоза гусел карда аз шунидаҳояш ёдовар шуд:

– Як ҳафта боз аз додӣ Содиру Фарзомам ҳам дараке нест. Ин саҳар Муҳиба омада буд, охиста ба ман гуфт, ки дар тарафҳои Фориш талотум шудааст. Ба шоён нагуфтем, бе он ҳам рӯзҳои охир саҳт хавотир мекашанд, аҳволашон вазнин.

– Ман пурсуҷӯ мекунам, нигарон набош. Ту аз ҳоли усто хабар гирифта ист, агар ёрдаме лозим шуд, одам фиристон.

– Ҳатман.

– Хайр, ба умеди дидор!

Тасодуфи сарироҳӣ

Вақт аз шом мегузашт. Панҷаи торикӣ ба сари наворҳои сурхфои самти қибла нохун мезад. Ҳарчи ба оғӯши Моҳигарм фурутар мебаромаданд, нози рӯшани рӯз намонда, беш аз пеш дидахоро тарк мекард. Аз миёни кӯҳонтепаҳое, ки деҳаро аз қониби мағриб печонида, пушт ба нигори офтоб гардонида буданд, милт-милт нурҳои парешон чашмак мезаданд. Дар ин хангом фазои ниматорики деҳа коргарие надошт, вале сарусадои гӯшгир аз таху буни хонаю боғҳо ва рӯди сероби дастпача

дар беҳи гӯшҳо нақора менавохт. Боди хунаки поизӣ бо силаҳои мулоими худ рухсору пешонии аз роҳ расидагонро масҳ мекард, хаёли ҳар яке побанди оромиши шабона бо тарки хастагию ранҷҳои роҳ дар талош буд.

Содирамаки савдогар ва ҷаҳор нафар ҳамсафари ӯ ба Работи мусофирон расиданд. Ҳамин ки хоستانд бору бунаи худро фуруварда дар корвонсарой бимонанд, яке аз шогирдони Содирамак Сирочиддин, ки писари ошноӣ бойи моҳигармиаш Точиддин буд, мамониат карда гуфт:

– Ба Худо, агар падарам бифаҳмад, ки шумо ин ҷо мондаед, дар тори сарам чормағз мешиканад. Хошиш мекунам, биёед, имшаб дар манзили мо меҳмон шавед.

– Бо ин ҳама гарду хоки сафар хонагиҳоятро дар заҳмат мегузорем. Ҳамин ҷо Бобомурод оби гарм мекунад, аз сарҳо об мегирему ягон чиз пухта меҳурем.

– Эҳ амак, он ҳама хидматгору имконот дар хонаи мо ҳасту шумо дар ин корвонсаройи пӯсида мемонед?! Худатон нагуфтед ҳама ҷо пур аз бекзодаҳои роҳзан шудааст? Биёед, ҷони худро дар хатар нагузоред.

Фарзод ба суҳан ҳамроҳ шуд:

– Амак, дар Работ ҳам касе наменамояд, аз тарси аскарони сурху роҳзанҳо ҳама ба кунҷу қаҳақ руст шудаанд барин. Имшаб дар хонаи рафиқам мемондем, беҳтар буд.

Пешниҳоди ҳамсафарони ҷавон Содирамакро ба андеша водор кард. Нигоҳе ба бору василаҳояшон дӯхта, ноамнии замонро аз мадди хаёл гузаронда, беихтиёр гуфт:

– Рафтем! – ва аз ҳама пеш ҳудаш ба роҳ даромада илова кард: – Хеле шуд ошноямро надидаам, бо ин баҳона аз бачаҳояш ҳам хабар мегирем.

Пасу пеш харони пурбор ба роҳ уфтоданд.

Хонаи Точиддинбой болотар аз ҷашмаи Миёнбоғи Моҳигарм, дар бағали теппаи начандон баланде, дар миёни дарахтони болобаланди сапедору гучум ва мачнунбедҳо ҷо хуш карда буд. Он на чун хонаҳои якдараю мӯридору пастакбом, балки хеле боҳишмат ба назар мерасид. Пешайвони тавилу боҳавое бо ду рад сутунҳои мунаббаткоришуда ва зерсутунҳои ҳаштгӯшаи сангимармарӣ дошт.

Ҳамин ки меҳмонон бо ҳидояти Сирочиддин бору лавозими худро бо харонашон дар саисхона ҷо карда, аз дарвозаи ҷӯбини дулингаи пурнақшу нигор ба дохил даромаданд, ду нафар хидматгузори хона бо авзои музтариб онҳоро пешвоз гирифтанд. Писари соҳибхона инро пай бурда беистихола суол кард:

– Ҳа, Бозорака, ҷаро хаёлпарешон менамояд? Ку обдаста, ку дастпоку дастшӯяк?

– Ҳоло, ҳоло ... – марди хидматгор дудила шуда ба самти айвон давиданӣ шуд, вале бо амри ҷавон дубора сари ҷо меҳ шуд.

– Як гап ҳаст барин, гӯед росташро, ҷӣ хабар?

– Дар болохона меҳмон дорем... – хидматгор дасташро рӯи сар давр занонда ба шакли салла ишора кард, – худатон медонед...

Сирочиддин дарҳол рамуз фаҳмид, ангушташро кӯндаланг рӯи даҳон бурда гуфт:

– Омадани моро нагӯед, хонаи поёниро ҷо кунед, – ва ба хидматгори дувумӣ, ки ӯ низ аз паси ҳамтои худ гаранг меистод, амр дод: – Кӯлбори меҳмононро бигир!

Вақте ки ҳама дасту рӯ шуста дар пазироии табақаи аввал, ки ба он аз гӯшаи самти рости пешайвон медаромаданд, ҷойгир шуданд, Содирамак дуо хонда ба шарҳи ҳол гузашт:

– Он ҳама аспони зину абзордори тавила беҳуда набудаанд. Гурезаҳо бошанд? – ӯ ангушташро ба тарафи сақф ишора кард.

– Оре, додоям боз ба рӯи оташ даст гузоштаанд барин. Шумоён нигарон набошед, ҷӣ гапе бошад фаҳмида меоям.

Аммо Содирамак меҳмонони салладори ошнояшро хуб мешинохт. Дар деҳаи Моҳигарм ба ҷуз Точиддинбой касе ҷуръат намекард, ки душманони шӯравиро дар манзили худ ниғаҳ дорад. Зеро ӯ ҳеч намехост молу амлокаш ба дасти камбағалон гузарад, аз бесармояву муфлис шудан хеле метарсид. Ҳоло дарун-дарун таҳлукаеро ҳис кард, аммо ба рӯ наовард, нахост ҳамсафаронаш низ ноором шаванд...

Ҳуроки шомро хӯрда ҳама ба рӯи як қабат кӯрпачаҳои партофтаи марди хидматгор дароз кашиданд ва андак вақт нагузашта садои хур-пуф хонаро фаро гирифт. Бо вучуди бардорунанҳои рӯзона, ки тамоми тану ҷон хастаю лакот шуда буд, танҳо Содирамакро хобаш намебурд. Ӯ сари ҷо ёзида, аз майнаи худ таҳлукаи шадидеро мегузаронд. Интизор буд, ки ана-ана бонги изтироб баланд мешавад. Посе аз шаб гузашт. Ҳеч воқеа рух надод, танҳо сукути беохире, ки гӯё мағз андар мағзи худ шуввоси тӯлониро ба бор меовард, дар хушу зеҳнаш чира мешуд. Ниҳоят, аз дасти камтавонӣ

ва леҳшудагии¹⁵² вучудааш пеш-пеш саҳар ба ғанаб рафт, дидагонаш торикии хонаро ба зулмати беҳиси таҳалхули иваз намуданд...

Ҳамин чашм пӯшондан буду ногаҳон садои гӯшгири тири туфанг баланд шуд. Ҳамзамон омехта бо он шақарросзанон кушода шудани дарвоза, ки гӯё лингаҳояш шикаста ба замин мерехт ва доду ғиреви одамон манзили бойро ба ларза овард. Аз паси Содирамак Фарзому ду нафар савдогари дигар парида аз ҷо хестанд. Ҳама давида ба назди тирезаи калон, ки бо оинаи тирафом масдуд буд ва аз он ҳавлии хона то дарвоза ба чашм дида мешуд, омаданд. Дар назди дарвоза як гурӯҳ сарбози сурх туфангҳои якмилаи худро нӯк ба боло дошта, саф кашида меистоданд. Аз васати онҳо марди болобаланде бо шиму камзӯли маъмулии тӯсиранг, ки бо камарбанди паҳне миёнашро муҳкам баста буд ва таппонча дар даст дошт, як қадам пештар баромад. Ду марди хидматгузор дар пеши ӯ зону заданд. Ҳамин дам аз зинаҳои болохона Тоҷиддинбой бо виқор ба поён қадам гузошта бо кибор гуфт:

– Чӣ хабар, саркор, бе пӯшт-пӯшт ба хонаи мардум фурӯ мерезед?

– Бо ту ҳанӯз ҳисобамон тамом нашудааст, вале ҳоло босмачихоро ба мо супор! – амр дод сарвари дастаи сарбозони сурх. – Бигӯ, ҳар кадомаш даст боло карда ба поён фарояд!

– Ман мисли шумо ёвсуратон ба меҳмони худ носипосӣ намекунам, баргарду ба роҳат рав!

– Ба ту ба нағзӣ мегӯям, агар ҳамдеҳаам намебудӣ, ҳамин ҳозир аз сарат дарча мекушодам. Бигӯ, ба хубӣ бароянд!

Тоҷиддинбой паст наомад:

– Дар умрам аз ғуломбачае ин қадар ҳақорат нашунида будам, аз кай инчониб ба мардум амру дастур медиҳӣ, бадбахти шум?!
Сарвари даста ба ҳашм омад, дигар суханро кашол надода ба сарбозони худ амр дод:

– Бойро бигиред! Дасту пояшро баста ба ароба бор кунед!

Ҳамон дам ду нафар аскар давида ба пеш гузаштанд. Ба дӯғу пӯписаи бой, ки дасту по афшонда ба наздик омадани аскарон мамониат карданӣ шуд, нигоҳ накарда, бо зӯрӣ аз оринҷу бозувонаш гирифтанд ва дастҳояшро ба қафо тоб дода, таладеҳон ба берун бурданд. Маҳз дар ҳамин лаҳза садои кушодашавии дари болохона ва дар пай марди чомаю салладоре намоён шуду мили туфангашро ба самти сарбозон рост кард. Сарбозе чаҳида худро ба болои сарвар афканд. Тири андохтаи марди салладор ба ӯ бархӯрд. Ҳамзамон аз тарафи силоҳдорони ҳавлӣ ба самти болохона шалик шуд. Ҷуссаи тирхӯрдаи марди салладор ба рӯи зинаҳо уфтода ба поён ғелид. Дар назди дар дувумӣ пайдо шуд, вале ӯ низ туъмаи тирҳои сарбозони камингирифта гардид ва аз пушти ҳамраҳи ғелидааш ба болои зинаҳо яксон шуд. Дар ин миён сарвари даста бархесту дар пушти дарахти тути ҳавлӣ паноҳ бурд ва ба аскаронаш, ки чанд нафар аз самти чап дар танӯрхона ва боқимонда қафотар дар дарвозахона пинҳон шуда буданд, дастур дод:

– Якҷоя бо ҳам, наистода ҳамла мекунед! Ман дари болохонаро нишон гирифта меистам. Омода бошед, ба пеш!

Дар як чашмпӯшӣ аскарон саф кашида ба ҷониби болохона ҳамла оварданд. Тир андохта чунон давиданд, ки аз он сӯ дигар на саре берун омаду на садои туфанге. Аз миён фурсати чашм ба ҳам задан нагузашта, аввал ду сарбоз, аз паси онҳо чор нафар марди ришдори саллабасар даст ба боло бардошта, таҳти нишонгирии сарбозони боқимонда ба поён фуromaданд. Дубора садои гирои сарвари даста баланд шуд, ки ин бор оҳанги суханаш хушнудомез мебаромад:

– Инҳоро низ дасту по бибанеду ба ароба бор кунед! Давидани ғӯсола то қаҳдон, то хунрезӣ нашавад, сар намефуроранд, лаънатихо. Агир, Бухарай, Нуъмон! Шумо хонаҳои дигарро бигардед, ҳар кӣ ҳаст ба берун кашед!

Ин гуна манзара барои Содирамак бегона набуд. Ӯ дар тӯли умри худ, ба хусус, хангоми савдогариҳояш ба кашмакашҳои тарафҳои муқобил зиёд рӯ ба рӯ мешуд. Ҳатто Фарзом низ ду-се бор шоҳиди даргириҳои сурхону бекзодаҳо гардида буд. Вале ду нафар ҳамроҳи ҷавонашон, ки бори аввал ин гуна тирандозию кушторро медиданд, аз тарс базӯр сари по меистоданд. Гӯё онҳоро ҳам сарбозони туфангбардӯш мепарронда бошанд, дар ҷо дарақ-дарақ ларзида, дудафта аз куртаю чомаи Фарзому Содирамак дошта, ба ҳавлӣ баромаданд. Аз хонаҳои дигар низ ҳамсари бой, арӯсу духтаронаш ва аз ҳама пеш Сирочиддин дар назди сарвари мағрур ҳозир шуданд. Дар ҳоле ки ҳеч кас ёрои сухан гуфтан надошту аз тарси ҷони худ ба якдигар даст дода бурмашавон наздик мешуданд, Содирамак бо ирода ду ангушти бузурги худро дар миёни миёнбанд халонда, номи марди болобалаandro гирифта изҳор кард:

¹⁵² Леҳшуда *له شده* – ҳастагӣ, кӯфтагӣ (-и роҳ)

– Субҳон, мо низ мисли ту ба ҳукумати нав итоат кардаем, на мулки хусусӣ дорему на сарвату шаҳомат. Бубин, ба ин бачаҳо, ба ин занони муштипар раҳмат намеояд? Инҳо чӣ бадӣ карданд?

– Ту чӣ гуфтани ҳастӣ?

– Чӣ мегуфтам, падарашонро раҳо кун, бигузур ба ҳоли худ зиндагӣ кунанд!

Сарвари дастаи сарбозон, ки маълум шуд исмаш Субҳон аст, таппончаи ҳанӯз дар ғилоф нагузоштаи худро миёни ангуштон давр занонда, бо тамасхуру ришханд гуфт:

– Ё Субҳоналлоҳ! Магар худат надидӣ чӣ коре кард ин бой? Ман ба чони ӯ зомин намешавам, мебарам ба дасти ҳукумат месупорам.

– Чӣ гуноҳ дорад падарам?! – яке бо шӯр садо баланд намуд писари соҳибхона.

Субҳон абрӯ дарҳам кашид, норизо аз лаҳни гуфтори ҷавон, аз Содирамак чашм нақанда афзуд:

– Мебинӣ инҳо чӣ қадар забони дароз доранд, ба чоҳ ҳам биафтанд, фукашон дар осмон аст! Ҳеч тан намегиранд, ки дигар замонашон гузаштааст.

Содирамак бо ишораи хомӯш шудан ба Сирочиддин нигоҳ карда, дасташро каме боло бардошт ва гуфт:

– Ту аз ҷавонҳо нороҳат нашав, охир, падарашро мебарӣ, об дар даҳан гирифта истад?

– Агар дамашро набандад, худӣ ӯро низ асир мегирам, он вақт додашонро ба кайвон гӯянд! Содир, бигӯ, шукр гузоранд, ки ту ҳастӣ, вагарна ҳамин корро мекардам! Ҳоло лутф намоеду мурдаҳои дӯстонатонро ба хок супоред, – мазохомез сухани охирашро гуфт Субҳон ва дигар дар ҳавлӣ истоданро раво надида, ба аскарони боқимондааш, ки аз бағали ду нафар сарбози тирхӯрда гирифта мебароварданд, рӯ гардонда амр дод: – Рафтем!

Аз сари кӯча омехта бо тақ-туқ овози суму шиҳаи аспони тозиёнахӯрда тарако-турук садои чархҳои ду ароба, ки паси ҳам хоки чодаро ба осмон бардошта дур мешуданд, ба гӯшҳо расид. Аҳли оилаи Точиддинбой нолону гирён дар ҳавлӣ монданд. Ҳамсараш даст ба зону зада дуои бад мегуфт. Ин гирудори сарбозони ҳукумати нав ба ҳукми одат даромада буд ки, касе муқобилат намекард, ҳар чӣ ба сари ҳар касе меомад, аз пешонӣ доништа, сабр карда, умед ба ояндаи нек мебаст. Содирамак партофта рафтани мурдаҳоро ба худ раво навид, ҳарчанд як рӯзи дигар дар Моҳигарм мондагор мешуд, бо шарикони худ аз пайи гӯручӯб шуд.

Меҳр дар чашм

Дар манзили Мулло Фарҳод ҳашарро ба поён расониданд. Ҷолиб он буд, ки ин дам ба ҳашарчиён Мулло Дурандеш роҳнамой мекард. Ӯ тамоми рӯз аз хонаи шогирдаш як қадам ҳам дур нарафт. Ҳарчанд ҷавонон намегузоштанд, чанд бор бо шӯҳию тааб «сари бачаам кал наояд» гӯён, аз ҷо хеста об дод, ба сари лойхона коҳ бурд, камчаю андоваҳои устоёнро шушта дод. Дар миён коруфтодагон ба суроғаш омаданд, аммо ӯ дар назди ҳашарчиён монду шогирдаш Мулло Фарҳодро фиристод.

Ҳоло ки вақти шом мебаромад, мулло дасту панча шушта ба саркор Усто Мардони лойзан шунавонда гуфт:

– Усто, кора бас кунед, ба намозамон дер нашавад! – ва ҳамин лаҳза бо дастовез омадани Фаршетаю Зебо ва пеш-пеш Рухсораро дида бо хушҳолӣ афзуд: – Э борақаллоҳ, қанд занед, духтаронам, барои ҳашарчиён дастархон овардед?

Ҳар се салом арз карданд. Рухсора бо табассум гуфт:

– Домулло, гӯед акнун ҳашарашона ғундоранд. Ман тунук¹⁵³, хоҳарон ҳам ғилбиндию пичак пухтаанд. Гӯед, тезтар бароянд, дар гармогармиаш бихӯранд!

Дар миён садои Усто Мардон баланд шуд, ки ба ҳамраҳонаш мегуфт:

– Бачаҳо, то ҳамин ҷо кофист, нозуккориҳора фардо давом медиҳем. Фаршедҷон, худат пеш афт, асбобу анҷома дар тағораи об монеду дастурӯ шӯед!

Овози духтаронро шунида Холпарӣ давида ба назди дарвоза баромад. Шоду хуррам аз онҳо истиқбол кард ва лаълиҳои овардашонро гирифта гуфт:

– Биёед, бачаҳом, бо ҳам дастархон меороем, ба ман ёрӣ мерасонед.

– Не-е, дер шуд, – аз фаро хондани қадбону сар печида аз тарафи духтарон ҷавоб дод Рухсора ва бо лабханд афзуд: – Худатон медонед, дар ин бегаҳиҳо ҳар қадами мо тахти назорати додою бародарон аст, рӯзона меоем.

Ҳарчанд духтарон аз назди ҳашарчиёни мулло дил кандани набуданд, аз пайи суханҳои Рухсора ноилоҷ ба қафо гаштанд. Вақти рафтани Зебо ба самти ҷавонон, ки сарутан афшонда ба чониби ҳавлӣ меомаданд, овоз баланд кард:

¹⁵³ Тунук تونك – як навъи чалпак, вале хушки беравған аст

– Додиён, монда набошед!

Аз ҳама пеш, ки Фаршед миёнбандашро ба китф ҳамоил карда, тоқии чустиашро ба каф тап-тап зада ба ҷониби обдаст қадам мениҳод, якбора ба худ омада ҷавоб дод:

– Ташаккур! Ба кучо бетокатед, духтарҳо, бо ҳам шом мехӯрем!?

Зебо дубора изҳор кард:

– Дӯстон ба ҷойи мо, ош шавад!

Фаришта ба Фаршед расонда, дар идома гуфт:

– Зебо бо дасти худаш ғилбиндӣ пухта овард, нӯши ҷонатон!

Аз ҳиммату суҳанҳои худ ба завқ омада, духтарҳо бо нозу ишва ба ҳам даст дода, аз ҳавлӣ дур шуданд. Холпарӣ аз паси онҳо «ҳа, шайтонҳо» гуфту сар чунбонд ва баргашта ба назди айвон омад. Дар пойгаҳ дастархон паҳн карда лаълихоро ба рӯйи он гузошт ва ба ҳашарчиёни худ рӯ оварда садо зад:

– Додаронам, ҳамаатон даст шуста оед, аз ин тунуку ғилбиндиҳо гиред!

– Баъд шом ба кучоямон мехӯрем? – ба тарафи Фаршед, ки обдастай об дар даст мунтазири ҳамраҳони худ меистод, қадам зада бо завқ гуфт Ҳабиб.

Холпарӣ низ бо лаҳни шӯхӣ афзуд:

– Хӯроки шоматона ба масҷид мебарем, то он як рӯзи дигар вақт ҳаст!

– Ҷӯх-хӯ... – аз муболиғаи қадбону ба завқ омада хандид Ҳабиб.

Пас аз ҳашар дастпӯхтаҳои духтарон хеле часпид. Ҷавонҳо на якҷоя, балки бо иштиҳо ду-сетоӣ паққос заданд. Сипас аз пайи Мулло Дурандешу Усто Мардон ба ҷониби масҷиди Баландӣ, ки бист-бисту панҷ қадам онсӯтар аз хонаи Мулло Фарҳод қарор дошт, раҳсипор шуданд. Масҷид пур аз одам буд. Намозгузoron дар се рад нишаста, ба азонгӯйии муаззин гӯш меандохтанд. Онҳое, ки синну солашон болотар буд, бо мӯйсафедон дар қатори пеш ва ҷавонтарҳо сафҳои қафоиро пур карда буданд. Мулло Фарҳод устои худ Мулло Дурандешро барои имомат ишора кард, аммо ӯ бо таъкид гуфт:

– Аз ин пас худат пеш гузар, ҷойи хичолат нест, мо ҳама муқтадии ту ҳастем. Ҳар гоҳ қабл аз намоз каме зудтар омада ваъз гӯй, ҳар рӯз як мавзӯи муҳимро баррасӣ кун.

Ҳамин дам аз паси сар садои қомат гуфтани Каримҳочӣ баланд шуд. Ҳама ба қиём хестанд. Бо пайравӣ ба Мулло Фарҳод се ракаат фарзи намози шом адо гардид...

Шомгоҳон табиат ранги дигар гирифт. Дар ниҳояти чунбучӯл пораабрҳои сиёҳ тамоми осмонро пӯшониданд. Маҳтоби чордахрӯза, ки бо пуррагӣ мехост ба дилдодаҳои худ чеҳра боз кунад, билохира ба номардии абрҳои ба хурӯш омада тан дод, худро дар паси сатри бепоёни сиёҳ танҳо дид. Ҳамноми вай низ дар манзили Шокирусто ба таку дав уфтод. Чун дид аз пайи гулдурроси раъду оташакзаниҳои фалак борон сар мешавад, ҳама лавозими рӯзгорро аз берун ба зери айвон гузаронд. Ҳарчанд духтари калону ду сунҳор низ расида омада, ҳоло дар канораш ба корҳои зиндагӣ ёрӣ мерасонданд, дилаш андӯхгин буд. Аз рӯйичойӣ шудани шавҳар дастпӯча буд, намедонист хаёлҳои парешони худро чӣ хел чамъ кунад. Дарун-дарун ӯро ваҳме зер мекард, пешомади аламангезеро дар зеҳн хонда, сустшавиашро пай мебурд. Ба ҳар касе, ки ба манзилашон меомад, бо умед нигоҳ мекард, аз онҳо мехост неру бигирад, барои сиҳат ёфтани хоҷаи худ илоче мечуст. Ба ҳавлӣ, ба ошпазхона, ба назди танӯру оташдон, ба соботу молхона, ба хусус, ба роҳи сарнишеби дӯкони порчабофӣ баромада беохир симои шавҳари серкорро мечуст, бовараш намеомад, ки дигар наметавонад ӯро перомуни худ бубинад. Бо ин ҳол, ҳар гоҳ ба хонаи ҷойишист медаромад, бо нигоҳҳои гарми хоҷааш рӯ ба рӯ шуда Худоро шукр мегуфт, дар дил дуо мекард, ки ақаллан аз хӯрдан намонад...

Маҳтоб ғарқ дар хаёлҳои бесарунӯг, рафидаю остинчаҳояшро дар тоқчаҳои танӯрхона ҷо кард, ду се халтаи кӯҳнаро ба рӯйи танӯр ва ҳезуму тарошаҳои назди оташдон партофт, як ташти¹⁵⁴ пур аз таппакро бардошта дарунтар дар бурчаки айвон гузошт. Сипас аз дасти борон рӯмолашро ба даври сар, тавре ки танҳо нӯки бинӣ ва чашмонаш менамуданд, печонида ба тарафи хона қадам ниҳод. Ҳамин дам аз тарафи дарвоза «оча» гӯён овози Мулло Фарҳоду Фарнур ба гӯш расид. Аз қафои онҳо Холпарӣ ва сипас Фаршед низ дарвозаро баста пайдо шуд.

– Эҳ, бачаҳоям, омадед! – бо дили шод изҳор намуд Маҳтоб. – Оед, дароед ба дохил. Ин борон, сабилмонда, одама бе дасту панча мекунад.

Аз ҳама пеш Мулло Фарҳод бо меҳр модарро ба оғӯш кашид ва шоду хуррам гуфт:

– Оҷаҷони худам, ях кардӣ?

¹⁵⁴ **Ташт** تَشْت – тағора, лаган

– Не-е, борон якбора ба боридан сар карду ҳамаро ба ташвиш андохт. Ҳашарат чӣ шуд, писарчон, панҷакаша тамом кардед?

– Ростӣ гап, худам намедонам. Ҳама кор ба дӯши Фаршедчон афтидааст. Ҳатто намегузоранд ба оби ях даст занам.

– Ҳеч гап не, номату касбат табаррук аст. Одамон дар сари қорҳои ту талош мекунанд, мехоҳанд ёрӣ расонанду савоб гиранд.

– Ҳашарчиёна гусел кардем, ки Шодон омад. Хабар кардай, тинҷӣ?

– Додоят пазмон шудаанд, аз чӣ бошад, ҳамин шаб хостанд ҳамаатона якҷо бинанд.

Пасу пеш аз дар ба дохил қадам монданд. Бар замии чароғи овезони пешгаҳи хона, Сокина бо дав боз як чароғи нафтиро бар рӯи сандалии пойгаҳ гузошт. Аз равшани хона шод шуда, дар ҳоле ки ҳама бо арзи салом як-як бағал кушода бо Шокирусто мулоқот мекарданд, Фарнур гуфт:

– Эҳ-ҳа, гӯё ки рӯз барин равшан аст, боракаллоҳ, хуҳарчон!

– Дидаҳои шумо равшан мебинанд, додӣ, ман коре накардаам, апаам дод, гузоштам, – бо лабханд изҳор намуд Сокина ва пас аз бародарон аз пайи модару хоҳари калониаш Наима ба даври дастархон нишаст.

Аз ҳама охир се нафар сунҳори хона низ дар пойгаҳ сари дузону ба замин гузоштанд. Шокирусто бо овози хаста ва каме ларзон дуо хонд:

– Илоҳо, тани сиҳат, хотири чамъро насиб, меҳру муҳаббатро дар байни азизон зиёда, нури имонро дар қалбҳоямон афзун намо. Фарзандонро ба хидмати падару модар қоим ва дастони онҳоро ба дуои фарзандон кушода гардон. Дастҳое, ки ба сӯи Парвардигор мекушоем, Илоҳо, ҳолӣ барнагардон. Ғоибу ҳозири моро дар паноҳи исматат ниғаҳ дор. Оқибати кори аҳли дилро ба хайр гардон. Омин, бираҳматика ё арҳама-р-роҳимин!

Ҳама баробар даст ба дуо бардоштанд. Маҳтоб ҳамоно ба арӯсони худ рӯ оварда гуфт:

– Чою нонатона бинед, духтаронам. Моҳира, худат дар таҳи дег алов мон, хӯрока гарм кун.

Ҳар се сунҳор бо аломати қабул даст ба сина гузошта аз ҷо хестанд. Мулло Фарҳод ба суҳан омад:

– Бо пайғоми Шодон ҳама ба сар давидем. Ҳолатон хуб аст? Дар ин бевақтӣ моёна ёд кардаед?

– Ҳеч гап нест, писарам, – даст аз рӯи ришҳои сапеду ғулуи худ кашида гуфт Шокирусто, – имрӯз субҳи барвақт Нисочонам хонаро қорӯб мезад, аз ин дастёрии вай бо очаат маза кардем. Хостам хонаи «тилло» барин рӯфтаи гулакама шумоён ҳам бубинед.

Ҳама ба завқ омаданд, Нисо аз ҳама бештар. Ё бо ноз дарунтар дар бағали бобо ҷо шуд. Вайро дида писараки Фарзом ҳам давида ба пеши онҳо гузашт.

– Инҳо асалҳои мананд, – набераи дигарро низ дар канори худ нишонда сарашро сила кард Шокирусто, – агар намебуданд, кӣ медонад, шояд аз ғамгинӣ торс мекафидам.

Маҳтоб ба суҳбат ҳамроҳ шуд:

– Дутои дигар дар роҳанд, Худо хоҳад, то баҳор аз Фарҳоду Фарзомам боз набера мебинем.

– Иншоаллоҳ! – гуфт падар ва бо шунидани номи Фарзом яке хушёр шуда, суолomez ба чамъ нигарист. Ҳамоно Фаршед гуфт:

– Қарор буд додӣ Фарзомам имрӯз биёяд, аз рӯи шунидамон дар Моҳигарм мондаанд бо ҳамраҳонашон.

– Амакат ҳам наомадааст?

– Не. Содирамак дар он ҷо сад ошно доранд, ҳамеша агар рӯз бегоҳ мешуд, шаббош мемонданд.

Ҳамин дам Рахшона чойнику пиёла дар даст ба хона даромад.

– Дар пеши Фаршед гузор, – гуфт Маҳтоб ба ӯ ва афзуд: – Фарҳодчон, ту наона майда кун. Гиред, аз ин хушкмеваҳо гирифта истед.

Мулло Фарҳод нонро пора карда, тиккаҳои хурд-хурдро ба рӯи дастархон, наздик ба ҳар касе, ки менишаст, чида баромад ва бо нидои «ё бисмиллоҳ!» аз тиккаи охир як лаҳти кӯчакро шикаста ба даҳон бурд. Ба ҳаракатҳои ӯ диққат дода, Шокирусто бо тааммул ба гап даромад:

– Офарин! Кӯдак, ки будем, пеш аз хӯрок калонсолон мегуфтанд: «Бисмиллоҳ гуфти?». Ва пас аз хӯрдани ғизо ҳам ёдрас менамуданд: «Илоҳо, шукр гуфти?». Инҳо суҳанони арзишманде ҳастанд, ки ҳеч кас набояд фаромӯш кунад, – усто аз пиёлаи дарозкардаи Фаршед бо эҳтиёт чой хӯрда ба каломаш идома дод: – Писаронам, ҳамеша шукргузор ва дар айни замон дасткушод бошед. Ба иттифоқи ҳам дидани неъматҳо бехтарин фазилат аст. Ба хусус, вақте ки меҳмон меояд, ҳеч чиза аз ӯ пинҳон накунед. Хоҳ оши палав доред, хоҳ нони қок, дар пешаш гузоред.

Вақте ки падар аз суҳан бозистод, Мулло Фарҳод ҳис кард ӯ мехоҳад бисёр суҳан гӯяд, вале аз ғояти камдармонӣ дубора китфу сари набераҳои нозро навозиш дода хомӯш монд. Ба хотири такмили насихатҳои ӯ риштаи суҳанро ба даст гирифт:

– Оре, додо. Гузаштаҳои мо беҳуда нагуфтаанд: «Меҳмон аз дар дарояд, ризқаш аз дарича меояд». Як ҷихати нозук ин аст, ки бисёриҳо аз меҳмони омада мепурсанд: «Шом хӯрдед?», ё «Шом биёрам бароятон?». Фикр мекунед, меҳмон мегӯяд, ман гуруснаам? Асло! Ин иштибоҳест, ки ба таоруфи баъзеҳо роҳ ёфтааст. Мизбон бояд ҳар чӣ дар дами даст дорад, напурсида барои меҳмони худ пешкаш кунад.

Бо ош овардани сунҳорони хона Мулло Фарҳод аз сухан бозистод. Як дам навбат ба Маҳтоб гузашт, ба духтари калон фармуд:

– Наима, лаълиҳора гиред, даст ба даст гузаронед, – ва ҳамзамон ба набераҳо, ки хандидаю завқунон перомуни бобо шӯҳӣ мекарданд, гуфт: – Нисогул, Қудратҷон, боботона монда кардед, биёед ба пеши ман!

– Намешавад бо ман бихӯранд? – ҳар ду ро навозиш дода гуфт Шокирусто. – Ман хаста нашудаам, балки лаззат мебарам.

– Не, не, монед биёянд. Шумо ҳам бачаҳо гӯён рӯзи дароз ҳеч чиз нахӯрдед.

Ҳар як лаълии палавро дукаса шуда дар пеш гирифтанд. Пас аз муруту ишораи бузурги хона аз даҳони ҳама пасту баланд садои «бисмиллоҳ» шунида шуд. Шокирусто худро сабук ҳис кард. Ба назараш чунин менамуд, ки гӯё дар тӯли умр аз дастчамъии оила ин қадар хушҳол нашудааст. Аз ин ба вачд омада, ба гӯши ҳама расонида дубора хомӯширо халалдор кард:

– Палав хӯроки паҳлавонон аст. Одамро ба муддати зиёд сер ниғаҳ медорад. Ҳар кӣ равғани ошро то оринҷ шоронида тановул кунад, палавхӯрда ҳисоб мешавад.

Фаршед ба гапи ӯ эрод гирифт:

– Аммо, мегӯянд равғани бисёр зарар дорад, – ӯ лаълии худро ба самти Фарнур моил карда буд, то равғани зери ош ба он сӯ равад, – масалан, дили ман бечо мешавад, агар ош равғани бошад.

Ин ҷо модар ба сухан ҳамроҳ шуда изҳор кард:

– Писарам, ҳама хӯрокҳои мо аз равғани зарди тоза аст. Одат кун, натарсида хӯр, дилат бечо намешавад.

– Барои ҳамин мо луқмаро бо нон меҳӯрем, – афзуд Шокирусто, – нон «заҳр»-и равғани мегирад.

Бо ин сухани падар беихтиёр ҳама ба тиккаҳои нон даст бурданд. Фарнур низ як пораи хурдаки нонро шикаста ба дасти Фаршед дод. Ба якдигар табассум карда монданд...

Пас аз сарфи таому дуои падар дастархонро ғун карда гирифтанд. Ҳама худро ба қафотар кашида, пуштро ба девор часпонида ҷо хуш карданд. Шокирусто низ аз нишастани бисёр хаста шуд магар, पोҳояшро ёзонида, оринҷи ростро ба болин тақя дода, ба бағали рост дароз кашид. Чун пай бурд фарзандон мунтазири каломии насиҳатомез гӯшу хуш ба ӯянд, бо оҳанги пештара ба сухан даромад:

– Гуфтаанд, меҳр дар чашм аст. Агар ҳамдигарро хабар гирифта истед, аз наздик бо камуқостӣ, муаммою мушкилоти якдигар ошно мешавед, меҳру алоқа, бародарӣ аз байн намеравад, – Шокирусто аз рӯйи одат риши худро бо ангуштон хилол карда назаре ба аҳли хона давонд ва бо дили пур ба суханаш идома дод: – Дар зиндагӣ ба қадри меҳнат расидан ва аз пушти қору заҳмати худ нон хӯрдан беҳтарин хостаи дил аст. Ҳеч гоҳ ба моли мардум чашм ало накунед, ба ёфтаву сарвати дигарон ҳасад набаред. Ба хусус, ҳаққи дигарона хӯрдан бадтарину разилтарин қор аст. Як бор Қозибобоятон ҳикоят аз замони Ҳорунарашид нақл карда буд – «Муҳтасиб дар бозор аст», – Шокирусто аз ниҳояти камқувватӣ охи амиқ аз сина баровард. Чун ҳис кард нақли ҳикоят барояш мушкил мешавад, ба Мулло Фарҳод рӯ оварду изҳор намуд: – Писарам, ту ҳам медонӣ, ҳамон ҳикоята гуфта дех.

Барои аҳли хона гӯш кардани суханҳои падар хеле диловез буд. Ҳамин ки ҳарф сари ҳикоят рафт, бештар мутаваҷҷеҳ шуданд ва ҳама рӯ ба Мулло Фарҳод гардонданд.

– Ба чашм! – гуфт ӯ бо камоли майл ва суҳбати падарро идома дод: – Нақл аст, рӯзе Ҳорунарашид Баҳлуло хост. Ҷӯро ба унвони нозири аҳкоми шариат ва намояндаи худ ба бозори Бағдод фиристод. Бо таъкид ба вай гуфт: «Агар дидӣ касе ба дигаре ситам ва тачовуз мекунад ё пешаваре дар амри харидуфурӯш зулму дароздастӣ менамояд, ҳамон ҷо адолатро иҷро кун ва хатокорро ба ҷазо бирасон!». Баҳлул ночор амри халифаро пазируфт ва либоси махсуси муҳтасибро пӯшида, ба тарафи бозори шаҳр ба роҳ уфтод. Чун ба бозор расид, пирамарди хезумфурӯшро дид, ки чанд тикка чӯбро барои фурӯш дар наздаш гузошта нишаста буд. Ногоҳ ҷавоне даррасид ва як тикка чӯбро бардошту босуръат гурехт. Баҳлул нороҳат шуд. Ҳамин ки хост фарёд занад, ғайримунтазира ҷавон бо сар ба замин уфтод ва параҳае аз чӯб дар баданаш фуру рафт аз ҷойи захм хун баромад. Баҳлул дигар ҳарфе назада, ба гашти худ дар бозор идома дод. Дар ин ҳангом чурғотфурӯшро дар ҳоли вазн кардани чурғот дид. Марди чурғотфурӯш бо нӯки ангушти по каффаи тарозуро фишор меод, то чурғоти камтаре ба муштарӣ диҳад. Баҳлул хост ҳилаи

чурғотфурӯшро ба рӯяш гӯяд, ки баногоҳ харе ба дӯкони фурӯшанда даромад ва сарашро даруни зарфи пур аз чурғот кард. Мард фарёд кашид. Аз тарс сари хар ба зарфи чурғот бархӯрд, зарф ба замин уфтоду шикаст ва ҳамаи чурғот ба замин рехт. Баҳлул ба мард чизе нагуфт, пештар рафт ва ба дӯкони порчафурӯшӣ расид. Баззоз, ки машғули андоза гирифтани порча буд, дар ҳини андозагирӣ бо ангушт, ним гази худро фишор меод ва бо ин кор микдоре аз порчаро ба нафъи худ кам мекард. Баҳлул ба он тараф рафт, то ки дасти баззозро бигирад ва чазояшро бидиҳад. Вале, аз он дар тааҷҷуб монд, ки муше ба дохили қуттичаи сиккаҳои порчафурӯш шуд. Аз он сиккае ба даҳон гирифт ва бе он ки порчафурӯш бифаҳмад, фирор кард. Баҳлул дигар назоратро идома надод. Ба назди Ҳорунарашид бозгашту гуфт: «Муҳтасиб дар бозор аст ва ба вучуди ману каси дигар ҳеч ниёзе нест!».

Мулло Фарҳод қиссаро ба поён расонд. Дар ҳоле ки ҳама андешаманду хомӯш менишастанд, аз ҳама пеш Маҳтоб бо тааммуқ изҳори назар кард:

– Ана ба ин мегӯянд, моли мардум хӯрдан! Бубинед, фурсати чаҳм кушода бастан нашуда, ҳар як судхӯра, ки аз ҳаққи дигарон заданӣ шуд, Худо чазо дод.

Дар ин лаҳза ба гӯши нишастагон мулоим садои хур-пуф шунида шуд. Азбаски Мулло Фарҳод нақли худро бо лаҳни нарму гуворо баён мекард, Шокирусто сари худро ба болин часпонида, ба ҳоби амиқ рафта буд. Ҳама бо лабханд ба завқ омаданд, модар дар идомаи суханаш гуфт:

– Монед, бачаҳоям, истироҳат кунанд. Ягон шаб ин қадар зуд ба хоб нарафта буданд, ҳикояти Фарҳодчон ба мисли доруи таскинбахш асар кард.

Ба оҳистагӣ ҳама сари по шуда, пасу пеш аз ҳона бароманданд ва бо модар хайрухуш намуда ба манзилҳои худ рафтанд.

2. МЕҲМОНҲОИ НОҲОНДА

Қадами аввал

Пас аз борон намои поэзии Бору бо таровати ҳос чаҳмҳоро хира мекард. Агарчи поёнтар аз деҳа дашти бекаронро боди серун лесида мегузашт, дар миёни дараҳо оромӣ ҳукмфармо буд. Боди саҳроӣ гузоре аз раъси доманакӯҳҳо дошт, ки одамон дар поин онро ҳис намекарданд. Офтоб бо курси комил ба ҳама ҷо беохир нур мепошид ва билхосса, шонаҳои пӯшишффта бо варақасангҳои таско аз анвори хуршед роҳат мебуданд. Ба ҳар ҷо нигоҳ меуфтод, инъикоси шуои офтобӣ баръало мушоҳида мешуд, гӯё ки оинаҳоро бар сари доманакӯҳҳо чида бошанд.

Дар ин фазои ором ҳар як гузар бо садои оҳангҳои вижа аз худ дарак меод. Бар замми чириқ-чириқ овоз хондани чаковаку гунчишкҳои зеру бари боғоту буттазор, аз як сӯи садои форами шилдирроси оби ҷӯйҳо, аз ҷониби дигар бо якдигар ҳамовоз шудани молҳои хурду калон ва аккоси сағҳои ноором ба гӯш мерасид. Дар коргоҳҳои оҳангарӣ, кӯзагарии хумсозӣ, рангрезӣ ва осиебҳои деҳа мағалу сарусадҳо бештар буд. Ҳар се осиеби деҳа аз ғаллаи Қозибобо, ки нисфи ҳосили имсолашро дар ихтиёрашон гузошта буд, гардон мешуданд. Бобо Савори дуредгар бар замми устохонаи дари ҳавлии худ дар гузари Бодия, дар манзили писари бузургаҳ Хандон низ як коргоҳи дуредгарӣ боз кард. Аз чи бошад, маҳз дар фасли тирамоҳ ба фаровардаҳои ӯ талабгор зиёд мешуд. Даст ба даст намерасид, ҳарчанд теъдоди шогирдонашро ду маротиба зиёд карда буд, боз ҳам кам меовард. Ба дару тиреза, гаҳвораю гуппӣ, сандуқу сандалӣ, ҳатто ба сутуну болор ва вассаҳои шиёрдори ӯ харидор бисёр буд. Гузашта аз деҳаю деҳқадаҳои атроф, аз тарафи Синдоби Мохигарм, Хумгузару Пойгач низ ба суроғи дастсохтҳои ӯ меоманданд. Дар ин миён фақат дӯкони порчабофӣ Шокирусто бесадо, мунтазири соҳиби дардманди худ қуфли лӯлаи сиёҳе ба ҳалқаи зулфин дошт. Фаршед метавонист дӯкандорӣ кунанд, ҳатто аз падар ба пешаи порчабофӣ фотиҳа ҳам гирифта буд, аммо Шокирусто ба ӯ руҳсат надод. «Ту бояд хонӣ, писарам, – гуфта буд падар дар ростои яқравии Фаршед, – як ба тақ-туқи дӯкандорӣ одат кунӣ, дигар ҳама кор аз ёдат меравад. Ман беҳтар шавам, бо ҳам матоъ мебофем»...

Имрӯз Фаршед аз пайи дастури модар як сатл рағгани зардро ба Момои Маҳина, ки бо шавҳари пираш дар гузари Бозоргоҳ таку танҳо зиндагӣ мекарданд, оварда дод ва ба ҳусни оромбахши табиат фирефта шуда, беихтиёр ба сари Қалъатеппаи самти рост баромад. Ба рӯи тахтасанге нишаста, беохир ба тамошо пардохт. Деҳа пас аз борони шабона чеҳраи ноз ба сар дошт, намешуд ҳатто як гӯшаи онро, ки бо чанд ранг худнамоӣ мекард, нодида гирад. Ногаҳон ин лаҳза сарусадҳои табиӣ ва оромии нисбии деҳаро ғиреву фарёди бачаҳои сари Пайғомтеппа ҳалалдор намуд. Як идда писаракони бекоре, ки дар болои теппаи хабаррасони гузари Бодия ба даври дӯсти ачибу ғариби худ Шумшук ҳалқа зада шӯхию бозӣ мекарданд, аз самти Авлиё омадани як даста савораи мусаллаҳро

дида ба шӯр омаданд. Аз ҳама пеш Шумшук бо овози баланд «душман, душман!» гӯён дартоз аз Пайғомтеппа ба поён давид. Писаракони дигар низ, ки ҳама ба даст таёкҷаҳое доштанд ва ингор то ин дам бо Шумшук туфангбозӣ мекарданд, аз пайи «сарвар»-и худ бедасту по шуданд. Мехостанд ҳарчи тез худро ба гузари Даридуруд расонанду Қозибоборо хабардор кунанд.

Дар воқеъ, «душман» гарду хоки рохро ба осмон бардошта, ба мисли корвоне, ки барои даст ёфтан ба чашмаи об бетоқат аст, бо шитоб ба деҳа наздик мешуд. Пешопеш чанд нафар аспакии туфангдор ва дар қафо низ ду-сето аспароба ба назар мерасид. Онҳо беист ба сарғаҳи гузари Бодия даромада, мустақим ба тарафи қароргоҳи мирохури амир, ки дар гузари Бозоргоҳ холию беодам буд, роҳ пеш гирифтанд. Ҳарчанд меҳмонони ноҳонда ба дарунтари деҳа по мегузоштанд, аз чор сӯ сару каллаи одамон барои мувоқибат бештар намоён мешуд. Касе ба пешвози онҳо набаромад, барои ҷилавгирӣ аз онҳо рӯчуъ накард. Гӯё аҳли деҳа ин гуна рӯзро мунтазир буданд, ҳаде мезаданд, ки рӯзе ба ин шаклу шамоил ва бо ин гуна ғирев меҳмонони ҳукумати нав хоҳанд омад.

Фаршед аз ҷо начунбида, аз роҳ расидагонро зери чашм мушоҳида мекард. Чун худааш надоништа бар сари Қалъатеппа баромада буд, қароргоҳи мирохури собиқ возеҳу равшан дар зери бинӣ намоён буд. Ӯ медид, ки тарху намои тозаодаҳо билкул ба тарзи дигар аст, аз нисф бештарашон либоси низомӣ ба тан доштанд. Онҳо камзӯлҳои¹⁵⁵ куртамонанди остиндарозеро, ки доманҳояш аз миён дусе вачаб ба поён мефуромад, пӯшида, бо тасмаҳои паҳни чармӣ камарҳои худро баста буданд. Аз зери домани камзӯл шалвори ба он ҳамранг аввал васеъ ва торафт ба по часпида, борик шуда, дар зери соқҳои баланди мӯзаҳои мишкиранг нопадид мешуд. Он чиз ҳам ба назар ғайриодӣ менамуд, ки ба рӯйи гиребонҳои ин ҳарбиён аз пеш нишонҳои латтагии дӯхта шуда буд. Ин латтапораҳои мураббай дар баъзеҳо бо ранги сиёҳ ва дар чанд нафари дигар бо ранги сабзи тира менамуд. Ҳамаи онҳо қулоҳҳои лабадори¹⁵⁶ сабуки латтагин ба сар доштанд, ки болотар аз лабаи ба рӯйи пешонӣ баромада, дар васати гардиши мобайнӣ ситораи сурхе бо досу болғаи барҷаста часпида меистод.

Як гурӯҳ савора аз ҳамраҳони худ пештар омада дар назди дарвозаи калон пиёда шуданд. Фурсате аз байн гузашту аспаробаҳои ақиб ва дигар аспакиҳои роҳбалад низ расиданд. Онҳоро як-як аз мадди назар гузаронида, Фаршед ногоҳ гиребони ҳайрату шигифт қапид. Ӯ чашмонашро молида аз нав зеҳн монд: оре, хато намекард, дар миёни савораҳо Ансорбӣ, Шермати гӯл ва Орзукӯсаву Раҳмонғул низ буданд! «Ачабо! – зери лаб ғудуррос зад ӯ. – Дунё чаппа шудааст барин, чӣ хел инҳо ба аскарони сурх пайвастанд?! Охир, мегуфтанд босмаҷӣ шудаанд...». Наистода, дарҳол аз самти муқобили Қалъатеппа сарозер фуромад ва ба тарафи хона дартоз шуд.

Фаршед боғҳои васати ро миёнбур карда, аз оби пурхурӯши ҷӯйи калон ҷаҳида гузашт ва дар самти муқобил худро ба гузари Пайк расонид. Раҳораҳ ҳолати бемору ногувори падар ба хотираш расид, нахост ӯро нороҳат кунад. Бе дудилағӣ, мустақим ба тарафи хонаи Мулло Фарҳод роҳ пеш гирифт. Бо ҳаяҷону изтироб роҳ мерафту дар мағзи худ мураббай чехраҳои нав, ба вижа, мирохур ва ҳамтабакони ӯро ба пеши назар меовард. Беихтиёр ибораҳоеро аз қабилӣ «сурхҳо», «ҳукумати шӯроҳо», «коммунистон» ба тақрор зери лаб мегуфт. Ҳамон як гапи Қозибобо, ки рӯзҳои охир чандин бор гӯшзад мекард, гӯё дар ҳафт мағзи хотираш мӯя мезад: «Дигар замони мо гузашт, бояд ба ҳар гуна пешомад тайёр бошем. Ҳукумати Шӯроҳо ба мо раҳм намекунад...».

Вақте ки Фаршед ба хонаи бародар расид, Усто Мардон ва чор нафар ҳамроҳи ӯ лойкорӣ ва андоваи оғилхонаи муллоро ба поён расонида дар назди айвон дасту рӯ мешустанд. Бо ҳавлу ҳарос омадани Фаршед ҳамаро ба шигифт овард. Усто беихтиёр ба тарафи ӯ қадам монда, бо нигаронӣ ва оҳанги пурсиш гуфт:

– Чӣ гап, додар, ранги рӯят кандааст? Шокирусто хубанд?

Фаршед нафаси амиқ кашид, дар ҳоле ки бо чашмони чор дунболи бародар мегашт, бетоқатона суол кард:

– Додиям дар кучост? Чаро наменамояд?!

Бо дидани ӯ зани бародар Холпарӣ бесаранҷом аз даҳлезии хона ба берун по гузошт. Каме ваҳмомуд аз ҳоли музтариби ӯ изҳор кард:

– Додият ба дам андохтани Шукриямомо рафтанд, хасмол баровардаанд. Чаро безобитаӣ, додарҷон?

– Ниҳоят, коммунистҳо омаданд! – бо шӯр овоз дод Фаршед гоҳ ба зани бародар ва гоҳ ба Усто Мардон чашм давонда. – Дунё чаппаю роста мешавад. Усто, биёед бо ман, ба хонаи Қозибобо меравем! – ва ба ҷониби зани бародар рӯ оварда афзуд: – Янғачон, ба додиям гӯед, дар ҳар ҷо нагарданд, пинҳон шаванд.

¹⁵⁵ *Ин ҷо камзӯл ба маънии «гимнастерка»-и русӣ бошад.*

¹⁵⁶ *Қулоҳи лабадор гуфта «фуражка» дар мадди назар аст.*

Чавонҳои ҳашарҷӣ низ, бо ин ки ба мағзи гапҳои Фаршед сар дарнаоварданд, сарутан афшонда, миёнбандҳои худро аз рӯи чома баста, аз пайи Усто Мардон ба роҳ уфтоданд. Холпарӣ аз наҳор нахӯрдани онҳо дар хичил шуд, бо дили хира аз пасашон нигарон монд.

Дарупилаи¹⁵⁷ Қозибобо аллакай пур аз одам шуда буд. Фаршед наметавонист бовар кунад, ки ба шарофати Шумшуку дӯстони хурди ӯ дар як фурсати кӯтоҳ ин қадар ҳамдеҳа гирди ҳам чамъ меоянд. Вале аз ҳолати Қозибобо, ки сари худро миёни дастонаш гирифта беҳаракат дар лаби айвон менишаст, дилаш таҳ хӯрд. Сахт андӯхгин менамуд, аз нишасту димоғи гирифтааш пайдо буд, ки гӯё кӯҳи боре бар дӯшаш фуromaдааст. ӯ дар хусуси чӣ фикр мекард, чихоро аз дил мегузаронд, ба касе маълум набуд.

Дар ин асно аз дари қозӣ бо шӯро ғирев даромада омадани Сухроб ва дӯстони паҳлавони ӯ ба чони ҳама неру бахшид. Гӯё ҳама бол бароварданд, дар худ неруи нав, қуввату дармони тозаро ҳис карданд. Гарчи аз хомӯшии ва музтариӣ Қозибобо мутаҳайиру ночор меистоданд, бо расидани чавонони шердил ба чунбиш даромаданд, дар нигоҳи ҳар яке нури умеду ричо дурахшид. Маълум буд, ки гузашта аз «дастай ҷосус»-и Шумшук одамони деҳа даҳон ба даҳон хабари навро зуд ба ҳамдигар расондаанд. Дар ин лаҳза поёнтар аз зинаҳо ва дар канори девори болохонаю роҳраве, ки ба самти боғ мерафт, сару каллаи духтарону занони кунҷков низ торафт зиёд мешуд. Баробари ба ҳавлӣ қадам ниҳодан, Сухроб рост ба назди қозӣ омаду бо таъзим салом арз кард ва каме ҳяҷономез изҳор намуд:

– Билахира шӯравиҳо омаданд, Қозибобо, бо дову дастгаҳ омадаанд. Чӣ мефармоед, аз ин пас чӣ кор мекунем?

Қозӣ Ҳушанг каме дар ҷо чунбид, аммо мисли ин ки суҳанҳои Сухробро намешунавад, як дасташро зери манаҳ тиргак карда, ҳаёлomez нишастан гирифт. Аз хомӯшии ӯ тааҷҷуби ҳозирин бештар шуд. Имрӯз дар пеши ҳама пуштибони адлу дод, мушқилкушои дарду даъвоҳои печида, ниғаҳбони ҷону моли райят, роҳандози ахлоқу аҳкоми шариат ноилочу дармонда менамуд. Оре, ин дам қозӣ ёрои рост истода амру дастур доданро надошт, хеле рӯҳуфтодаю парешонҳол ба назар мерасид.

Ниҳоят, дар ҳоле ки сабри ҳама аз даст мерафт, худро афшонда аз ҷо хест ва ба Сухробу аҳли чамъ бо нигоҳҳои хаста рӯ оварда гуфт:

– Ҳеч кор намекунем! Дар дашту кӯҳ, дар мағрибу машриқ – дар ҳама ҷо ҳукумат ба дасти коммунистҳо гузаштааст. Аз самти Боғдон меоянд ё аз Нур, ё ки аз пушти кӯҳ, барои мо аҳамият надорад, бояд сар фарорем, табааи давлаташон шавем.

– Мулло Дурандеш бо мардони деҳа ба назди арбоб рафтанд, – ба суҳан омад яке аз ҳамраҳони Сухроб, – агар ин табаиятро мепазирем мо ҳам ба он ҷо равем, бо ҳам ба пешвози меҳмонон бароем?

Қозӣ Ҳушанг яке ҳушёр шуд, бо ҳавлу нигаронӣ садо баланд кард:

– Сухроб, Мурод, Ҳушанг! Зуд бошед, фурсатро бой надихед, дартоз ба хонаи Дороамин равед! – рангу рӯи қозӣ парид, қадду қомаи баландаш гӯё ба сони бед меларзид. – Шитоб кунед, писаронам, арбобу муллоро начот диҳед! Ҳар дуру гиреду ба Қалъа фирор кунед. Фаршед! Мулло Фарҳод дар кучост?!

– Ба дуои Шукриямомо рафтааст.

– Наист, дав ба онҷо! Нагузор ки ба Пайк баргардад, ўро ҳам ба Қалъа бар! – қозӣ дар рӯи ҳавлӣ ба қадамзани даромад, бо ин ошуфтагӣ ба одамони чамъшуда изҳор кард: – Ҳама ба хонаҳоятон баргардед, аз пайи зиндагии худ шавед. Ҳукумати нав ҳудаш ба суроғи шумо меояд...

Мардум пасу пеш пароканда шуданд.

Усул дар дасти нақорачӣ

Дастаи аспсавори меҳмонони ноҳонда, ки комилан мусаллаҳ бо туфангу теғҳои чангӣ буданд, ба қароргоҳ ворид нашуда, дар гирду бари он бесаброна тараддуд доштанд. Ҳамраҳони ғайринизомии онҳо бо роҳбаладии Ансорбӣ ба дохил даромаданд. Пеш-пеш Шермати гӯл бедасту по ба се-ҷор нафар хидматгузор, ки асбобу анҷоми меҳмононро аз аробаҳо мекашонданд, роҳ нишон меод. Орзуқӯса бо забони русии шикаста суҳбаткунон ду нафар марди малламўро мустақим ба болохона гирифта бурд. Ду-се нафар марди тотору туркбашара низ аз қафои онҳо рафтанд. Ҳамсафарони боқимондари Раҳмонғулом ба қулбаҳои ба ҳам часпидаи канори ҳавлӣ роҳнамоӣ кард. То ин дам марди болобаланде, ки ӯ низ камзӯлу шалвори ҳарбӣ ба бар дошт, вале силоҳаш танҳо як таппонча буд, дар назди остона истода ба ҳама дастур меод. Нигоҳҳои тез ва хӯроӣ ӯ ба сони

¹⁵⁷ Дарупила درو پله – сахни ҳавлӣ аз дарвозаи берун то дами остонаҳо

чашмони гург ба ҳар сӯ бозӣ мекарданд. Чун дид тобеонаш дар қароргоҳ ҷойгир шуданд, ба қафо, ба тарафи Ансорбӣ қадамзанон, қамчини дасташро ба соқи мӯзааш тап-тап зада, омирона ёдовар намуд:

– Ансор! Акнун фурсат расид, ҳунаратро нишон деҳӣ. Ду нафар аз огепу¹⁵⁸ бо мо ҳастанд, дастури асир гирифтани арбоб дар дасташон. Зуд бош, бо аскарон ба «шикор» бароед. То арбобро дастгир накунӣ, ба назди ман наё! – Дар гуфтори ӯ аз мирохури қадим «би» ҳазф шуд. Бо таҳдид ҳарф мезаду мӯйлабҳои дарозаш ба ду самт меёзиданд. Чун дид Ансор бемалол бо кушода бастанӣ камарбанду ба тартиб даровардани камзӯлу пероҳанаш машғул аст, бо садои баландтар дастур дод: – Бичунб, биргадир, нашавад, ки моро шунида гурехта пинҳон шаванд?!

– Командир, ғам нахӯр! Дар ин ҷо ҳар як сӯроху рахна ва ҳатто хӯю одати бориуён бароям ошно аст. Ҳеч кас аз дасти ман фирор намекунад!

– Агар медонистам ин қадар роҳи дурро тай мекунем, аз додситон ду рӯз не, чаҳор рӯз муҳлат мегирифтам. Бо ҳар қимате шуда, имрӯз бояд асирро ба марказ фиристем, вагарна дер мешавад, Ансор!

– Бо иҷозаи шумо, мо рафтем!

Марди болобаланд амр кард:

– Зуд бош! – сипас ӯ ба ниғаҳонҳои дами дар рӯ оварда афзуд: – Хуб посбонӣ кунед, ҳар кӣ ояду ҳар чӣ хоҳад, ба ман хабар диҳед!

Ду ҷавони низомипӯши силоҳбадаст, ки аз чехраҳои зардгунаю чашмони обӣ тотор буданашон маълум буд, бо як овоз ҷавоб доданд:

– Хуб шудааст!

Фармондеҳ ба самти болохона по бардошт.

Ба маҳзи аз дарвоза баромадан, яке аз сарбозони аспсавор аспӣ чигарранги Ансорро, ки аз лигомдорӣ ба танг омада беист сар мечунбонду по мезад, ба наздаш овард. Ансор туфангашро бештар ба пушт лағҷонда, бо як ҷаҳиш савори асп шуд ва ба ҳамраҳони дар гирду бар парешон рӯ оварда, тозиёнаи худро ба боло бардошта, амр дод:

– Рафтем!

Дастаи аспсавор бо ҳаёҳуи зиёд аз роҳи на он қадар соф, ки дар он ароба роҳат меғунҷид, сарболо шуд. Аз қафои саворкорон гарду ғубори тунуке печида ба осмон баромад. Дар ин лаҳза на талу теппа, на манзараи боғҳо, на хонаҳои одамон – ҳеч чиз ба назари Ансор наменамуд. Ҷойи ин ки пас аз муддати тӯлонии ҷудой ба ин даргоҳи нону намакхӯрдааш нигоҳе нек афканад, сархушу ҷахломез бар сари он ғирев бардошт. Гуё ки кинаи дерин ўро беш аз пеш ба шӯр меовард, дар ҷодаҳои ошно бо зарда асп давонида, дар як зум ба гузари Миёна расид. Ӯ дар назди дарвозаи калони арбоби деҳа таваккуф намуд ва ҳамона ба сарбозони расида амр дод:

– Хонаро муҳосира кунед! Аҳадунносе на ба дохил дарояду на ба берун равад! Харин, Лесбек Кунар, биёед бо ман!

Ансор милаи туфангашро ба осмон бардошта тир ҳолӣ кард. Аз пайи ӯ ҳамраҳонаш низ як-як тир андохтанд. Садои гӯшгири тирпарронӣ тамоми гузарро фаро гирифт ва аз кӯҳҳои пуштсангии деҳа шунавотар акси садо дод. Дарвозаи Дороамин ба рӯяшон боз шуд, аз дохил симои тарсолуди Бобо Хиром дида шуд.

– Ҳо-ҳо-ҳо!! Пирамард, зиндаӣ ҳанӯз?! – Ансор ҷаҳида аз асп фуromaд. Ҳамраҳонаш низ ба ӯ пайравӣ карданд. – Гу, хӯҷаинат барояд, зуд бош!

Ансор бо тааддӣ милаи туфангро ба дӯши хидматгор ҳалонда ўро бо зарб ба қафо тела дод. Марди лоғари калонсол калавида ду-се қадам ба ақиб рафту дубора рӯ ба рӯи меҳмонони ноҳонда қарор гирифт, бо ҷаҳл гуфт:

– Кӯрнамак! Қабл аз он ки хӯҷаинро бибарӣ, аввал сари маро бигир!

– Ту арзише надорӣ, ғулом! Канор ист!

Ансор Бобо Хиромро бо зӯр тела дода ба пеш қадам гузошт. Ин зӯрварӣ ҷаҳли хидматгорро овард, кам наомада ӯ низ часту аз милаи туфанги рақиб гирифт. Дар ҳамин асно, ҳанӯз талоше миёни онҳо ба амал наомада, Харин бо дав худро расонид ва бо кундоқи туфанг зарбаи саҳт ба буноғӯши бобои хидматгор фуrowард. Ин танбеҳ кори худро кард, пирамард яке тоб хӯрда якпаҳлу ба замин уфтод. Ҳамин дам, ғайриинтизор, дар дами остонаи болохона сару сурати Дороамин пайдо шуд.

¹⁵⁸ **ОГПУ** – *Объединённое Государственное Политическое Управление*: Идораи муттаҳидшудаи давлатию сиёсии назди ШКХ ИҶШС органи махсуси амнияти давлатӣ буд, ки аз соли 1924 то соли 1934 амал кардааст; Минбаъд бо тарзи талаффузи маҳаллиаш – ба шакли «огепу» меояд.

Чомаи фохира ба тан дошт, саллаи оҳории калонашро ба сар баста буд, орому бовикор дар миёни ангуштон тасбеҳ мегардонд. Ў бо салобат овоз дод:

– Шумо, ки барои сохтани ҳукумати камбағалон иддао доред, ин зулм барои чист?

– Оҳ-ҳо! Фикр кардам думатро хода кардаӣ! – нописандона бо захрханд ба сухан даромад Ансор.
– Ин «камбағал» ҳам гумоштаи туст – душмани Советҳо! Вале, қоил ба ин матонат, натарсида рӯ ба рӯ мебароӣ.

– Ман дар зодбуми худам ҳастам, кори хато накардаам, ки ба чое гурехта равам. Медонистам, ки рӯзе ба суроғам меоед. Бифармо, маро бигиред, вале аҳли деҳаамро ба ҳоли худашон гузоред. Намехоҳам касе озор бубинад.

– Ана ба ин мегӯянд, халқпарвар, боракаллоҳ! – Ансор назаре ба ҳамроҳони худ дӯхта, масхараомез кафкӯбӣ кард ва баргашту афзуд: – Гумон накарда будӣ ман меоям?

Дороамин бо як зарра шумханд гуфт:

– Дунё пур аз бӯқаламун аст, чоплусии касоне мисли ту ҳеч аҷобате надорад. Дирӯз навқари амир будӣ, имрӯз чоқари советиҳоят...

Ансор дод зад:

– Бигиред ўро!

Бе он ҳам Дороамин омирона по гузошта аз зинапоя ба поён мефуромад. Чун дид ду сарбоз аз ду чонибаш гирифтанд, муқобилат накард, ҳатто ҳарфе ба хотири ҳимояти худ нагуфт. Маълум буд, ки ў куллан аз зиндагӣ даст шустааст, ҳоло мехост бо сари баланд, аз чизе натарсидаю наҳаросида ба хостаи сарнавишт тан диҳад.

Дар ҳоле ки арбоби деҳаро ба берун мебурданд, Ансор ба гирду бари хонаи мухташами ў дида дӯхта ба шигифт омад. Аз он ҳайрон шуд, ки ғайр аз худӣ арбобу ходими пираш дигар касе нест – на ҳамсари ў, на хидматгузoron, дар сурате ки ин дару пила ҳамеша пур аз одам буд, аз арзу доду додугирифт холӣ намешуд. «Аз омадани мо бохабар шудаанд лаънатихо, – аз ҳаёл гузаронд Ансор, – ин арбоб аз тағи замин мор гузарад мефаҳмад. Ҳамаро гурезондааст, тарсидаанд нокасон».

Ў назаре ба Бобо Хиром, ки ба хуш омада, кам-кам дасту по мезад, афканду бо киноя зери лаб «хидматкори содиқ» гуфта монд ва тез аз паси ҳамраҳон ба берун баромад. Дар сари кӯча ба чор атроф чашм давонда савори асп шуд ва аз набудани касе дар гирду гӯша бештар тааҷҷуб карда, бо овози баланд гуфт:

– Мо имрӯз вазиғаи худро анҷом додем! Ба қароргоҳ бармегардем, бубинем командир боз чӣ дастуре медиҳад, – ва ба сарбозони ниғаҳбон рӯ оварда садо баланд кард: – Шумо ҳам биёед, рафтем!

Дороамини дастбастаро ба пушти Харин савор карда, аз камари ҳар ду бо ресмоне ду-се бор печонида буданд. Харини қадболо як сару гардан аз арбоб баландтар менамуд, вале китфҳои Дороамин васеътар. Ҳамин ки асп давонда, дар миёни гарду хок аз ҳамгашти гузари Миёна гузашта нопадид шуданд, аз самти боло гурӯҳи Сухроб ба дари Дороамин расида омад.

Дарвозаи арбоб боз монда буд. Вақте ки Сухробу Муроду Ҳушанг дар назди он нафас рост карданд, ноғаҳон садои нолаомези Бобо Хиром аз дохил шунида шуд. Ҳар се зада ба ҳавли даромаданд. Азбас бобо гаваккашон қариб то дарвоза наздик омада буд, тамоми сарутан ва панҷаҳояш хоқолуду касиф менамуданд. Ҳоли низори ў Сухробро ба рикқат овард, давида аз зери бағалаш дошт, то ёрӣ диҳаду ў сари по рост истад. Бобо ба самти кати чӯбин ишора кард. Сухроб чун пай бурд мӯйсафед ҳоли роҳ гаштан ҳам надорад, ўро озод бардошта ба тарафи кат бурд. Мурод дарҳол чо дуруст кард.

– Ҳушанг зуд бош, як коса об биёр! – гуфт Сухроб пирамардро озод ба рӯи чойғахи андохтаи Ҳушанг хобонида. – Бечораро лат дода рафтаанд, номардон.

Бобо Хиром об хӯрд, каме ба худ омад. Дар ҳоле ки бо вучуди солмандии худ наметавонист оби дидаҳояшро ниғаҳ дорад, ғуссаомез ба сухан даромад:

– Хочаро бурданд, Сухробчон, ў дигар барнамегардад. Аз дасти мирохури кинагир зинда намондад. Ин кӯрнамак коммунист шудааст.

Бо вучуди он ки аз бурдани арбоб як гӯшаи дилаш сиёҳ шуда буд, Сухробро бештар хонаю манзили холии ў ба ҳайрат овард, касе ба назар наменамад. Ў бо нигаронӣ суол кард:

– Чӣ хабар, бобо? Қарор буд калонҳо бо Мулло Дурандеш ба назди арбоб биёянд, чаро ҳеч кас наменамояд?

Мӯйсафед бо пушти даст аз рӯи оби дидаҳояш хашида гуфт:

– Омаданд, ҳамаашон дар ҳамин чо буданд! Мулло илтимосу илтиҷо кард, ки хоҷа бо онҳо баромада равад, аммо қабул накард. Янга ба пеши пояш уфтод, ашкрезон зориҳо намуд, аммо не... На сухани хуш, на тавалло ба ў асар кард. Бо ихтиёри худ ба дасти аҷал рафт. Ў бо зӯрию тааддӣ

хамаро ба берун ронд, ба Мулло Дурандеш фаҳмонид, ки то омада рафтани коммунистон касе ба даргоҳаш қадам нагузорад. Ҳама дилвопас баромада рафтанд, танҳо... ба ман чизе нагуфт, ба монданам монё нашуд.

Бо вучуди пиронсолӣ ашк рехтани пирамард дили Сухробро об кард. Банди дасташро дар миёни каф ду-се молиш дод, дилозурда изҳор намуд:

– Медонед, бобо, ҳама ришсафедони мо забонро як кардаанд. Қозибобо низ асло ба сар бардоштани мо раводор нест. Танҳо як гап, «муросо кунед, ба ҳукумати нав тан диҳед», мегӯяд. Онҳоро мебинаму як фикри наҳс ба ҳаёлам меояд, гӯё аз ҷонашон сер шудаанд, аз ҳаёт даст шустаанд, мисли ин ки зинда мондану намонданашон аҳамияте надорад.

– Не, хоча орзуҳои зиёд дошт, ҳанӯз зиндагӣ кардан мехост, – озурдаҳол бо овози паст ба сухан пардохт Бобо Хиром, – ин ҳол пеш омаду ногаҳон дунё ба назараш сарфаргон намуд. Пеш аз он ки ба худ оро диҳаду либосҳои фоҳирашро бипӯшад, ба ман гуфт: «Хиром, ту беҳтарин дӯсту ҳамрози ман ҳастӣ. Намеҳоям ба хотири ман хунрезӣ шавад. Ҳукумати Шӯроҳо, агар суханашон рост бошад, тарафдори камбағалон будааст. Мо – арбобу амалдорон душмани онҳоем, имрӯз ё фардо ҳамамонро омада асир мегиранд, кулоқ мекунанд, мепарронанд. Пас аз сари ман ҳама сарватам ба дасти ҳукумати нав мегузарад, ин дақиқ аст. Кош ба ту барин меҳнаткашон тақсим карда медоданд...».

Хушанг каме ноором ду бари чомашро чамъ карда дар канори Сухробу Бобо Хиром нишаст ва гуфт:

– Сухроб, аз пайи арбоб намеравем? Ақаллан донем, ба кучо бурданд, чӣ кор карданд бо ӯ...

– Мо дер мондем, дӯстам. Бо коммунистҳо шӯхӣ карда намешавад, ба гумонам, дубора баргардем ба пеши Қозибобо.

– Бо ҳамсари хочаам чӣ мешавад, Сухробҷон? – пурсид Бобо Хиром. – Агар мебуд, ӯро ҳам мебурданд?

– Намедонам, бобо.

– Аз рӯйи овозаҳо, дар бисёр ҷо одамони бойро бо оилаҳояшон кулоқ кардаанд ё ба қатл расондаанд, – ба гап ҳамроҳ шуд Мурод, – дар деҳаи мо ин иқдоми аввалашон аст.

Хушанг илова кард:

– Оре, аз ин пас амалдоронро як-як мегиранд, ҳама сарвату молу манолашонро ба давлат мегузаронанд.

Бобо Хиром оҳ кашид. Як лаҳза хӯчаини худ Дороамин ва заминҳову рамаҳои ӯро ба пеши назар оварду ҳасратомез гуфт:

– Маро бо оилаам меҳӯронду мепӯшонд, деги даҳҳо оила аз неъматӣ хоча мечӯшид, шабу рӯз бо ғами мардум овора буд. Мо – ҳама бечора мешавем...

Ҳамин дам ғалогулаи одамоне аз сари кӯча шунида шуд. Сухробу рафиқонаш бо шитоб ба берун баромаданд. Аз самти боло як гурӯҳ ҳамдеҳагон – пешопеш осиебон Боборауф, Бобо Савор, Усто Шодмон, Усто Мардон, Бобо Сафар, Нусрати ланг, Равшан меоманд. Сухроб ҷон гирифт. Шоду мамнун ба пешвозашон баромад ва ҳамин ки ба ҳам расиданд, изҳор намуд:

– Миёни ду роҳ дар анг монда будем, хуб шуд ки омадед. Намедонистем ба боло равем ё ба поён.

Боборауф ба сози гӯшҳои караш бо садои баланд ҷавоб дод:

– Ҳар чи заминдору қозию мулло доштем, ба қалъа фиристодем, дигар дар боло коре нест, бачаҷон! Биё, ба назди меҳмонони ноҳонда равем, мо, ки ҷуз як даст кулбаю сарулибос чизи дигаре надорем, аз чӣ тарсем? Фикр намекунам, ба мо ҳам зулм кунанд!

– Биравем! – хушнуд ҳарф зад Сухроб, дар ҳоле ки хис мекард гӯё як кӯҳ бор аз дӯшаш барканор шудааст.

***

Ин дафъа боди серуни поизӣ аз самти дашт мевазид. Чун ба даҳанаи деҳа ҳамла меовард, суръаташ ду баробар меафзуд ва яксара дарахтону буттаҳои камбарги урёншударо алвонҷ меод. Дар ҳавлии қароргоҳ низ садҳо шохчаи баланду кӯтоҳи дарахти маҷнунбед ин оҳанги табиатро ҳис карда беист мерақсиданд. Ансор як чашм ба шохакҳои рақсон, бар рӯйи арзаки канори ҳавлӣ бо командири худ суҳбат меорост. Ӯ хушҳол менамуд. Барояш дастгири бадарға шудани арбоби деҳа, ки чандин сол бо назари таҳқиромез ба ӯ нигоҳ мекард, роҳату лаззат мебахшид. Пас аз хушомаду меҳрубониҳои зиёд дар худ меболид, пай мебурд, ки бо амали имрӯзааш дар масири расидан ба бовари бародарони коммунист як қадам ба пеш гузошт. Фармондеҳ ҷойи пиёлаашро нӯшида, мӯйлабҳои баланди худро ба ду самт сила кард ва хомӯшии чанд лаҳза ба миён омадаро барҳам дод:

– Хонаи арбоб идораи мо мешавад. Ҳар чи замину мол дорад, бо қарори райком мусодира мекунем, ба давлат мегузаронем. Ту кам наёр, Ансор! Вақтамон кам аст, Бору бояд куллан ба ҳукумати мо сар фуорад.

– Аз ин ғам махӯр, командир! – чоплусона, дар ҳоле ки тез-тез мижа мезаду ситорачаи кулоҳи дасташро миёни ангуштон бозӣ доронда менишаст, ҷавоб дод Ансор. – Ман медонам, ҷони Бору дар қучост! Боз як худои дигар доранд инҳо...

– Ордери дуҷум? – хомӯш шудани ҳамроҳи худро дида маънидор ба суҳан омад фармондеҳ. – Мушкили пеш меояд, ба назарат?

Ансор яке рӯ гардонда гуфт:

– Командир, намешавад ҳамин шаб ўро низ дастгир кунем?

– Ин қадар саросемай, кинаи дерин дорӣ, мегӯям?

– Оре!

– Каме сабр кун. Ордер ҳаст, аммо масъули оғепуй нест. То омадани онҳо фуораат дорем, ки бубини ба арбоб чи воқуниш нишон медиҳанд. Агар гуфтаат рост барояду мардум ба мисли латгаи дар об зада бошанд, осон ба тарафи мо мегузаранд. Ба ҳама ваъдаҳои калон медиҳем, аъзои коммуна мекунем. Чор-панҷ рӯзи дигар, лаҳзаи муносиб ёфта вайро ҳам мегирем.

Дар миёни ин гуфтугӯ ду марди бовиқори малламу аз болохона ба поён фуораманд. Фармондеҳ ва ҳамзамон бо ў Ансор ҷаста сари по хестанд.

– Салом, раис! – даст ба чакка бурда гуфт фармондеҳ.

– Салом! – ҷавоб дод марди аввалин, ки чорангушти ҳар ду дасташро ба кисаҳои камзӯлаш халонида меистод. Ў қадди баланд, чашми обӣ дошт, ришу мӯйлабҳояш низ ба мисли мӯйсараш зарду малла ба назар менамуданд. Сари по ба суҳан омад: – Аз деҳа ҷӣ хабар, Бӯрӣ?

– Феълан хомӯшист. Мунтазири амру фармоиши шумо нишастаем, Аркадий Сергеевич!

Раис орому бо ҳавсала ба ҳамроҳи ҳамтои худ, ки ў низ камзӯлу шими галифеи ғайринизомӣ пӯшида, тугмаҳои камзӯлашро то беҳи гулу гузаронда, бо тасмаи паҳни мишкиранге миёнашро баста буд ва бо виқор аз зинаҳо поин омада дар канораш меистод, нигариста гуфт:

– Ба одамони қишлоқ хабар кунед, чамъомад мегузаронем, хочати имрӯзу фардо қардан нест! – ў ба Ансор рӯ оварда афзуд: – Озуқа ҷӣ шуд? Ёму алафи аспон...

– Дамаш гарм навқари моро! – Аз Ансор пештар изҳор намуд Бӯрӣ, ки фармондеҳии дастаҳои зудамалро дар ихтиёр дошт. – Ҳамон лаҳзае, ки ба «шиқор»-и арбоб баромадем, Ансор ба суроғи молҳои ў низ уфтода буд. Вай панҷ нафар сарбозро ба дастёраш Шермат ҳамроҳ қарда ба ҷароғи фиристод. Ду ароба бедаю як тӯда гӯсфанд оварданд.

– Арбоб моли бисёр доштааст?

– Беҳисоб! – бо шӯр илова қард Бӯрӣ. – Ансор ҳамаро медонад.

– Панҷ-шаш сол пеш гӯсфанду бузаш ба нуҳсадто мерасид, наздики панҷоҳ сар гову гӯсола ва қариб шастто аспу той дошт. Ҳар сол ошноёни қазоқаш тайлоқ¹⁵⁹ ҳада меқарданд, ба гумонам ягон даҳ-понздаҳ нафар шутур ҳам дорад, – ҳамона дар посух ба нигоҳи маънидори раис ба суҳан ҳамроҳ шуд Ансор.

Бӯрӣ афзуд:

– Моли амволи арбоб куллан ба ихтиёри мо гузашт, фақат монд қарори ҳукумат, ки бишморему дар дафтар сабт кунем. Агар иҷозат диҳед, хонаю дарашро ба унвони идора истифода барем.

Дар лабони раис табассум давид.

– Ҳатман ин қорро мекунем...

Ғалоғулаи ноғаҳоние суҳанони раисро бурид. Яке аз сарбозони ниғаҳбон қари хурди дарвозаи қароргоҳро қушода бо шаст ба дохил даромад. Ҷун дид ҳама сарвару раҳбарон дар назди айвонанд, дарҳол рост истода, бо як даст аз тасмаи туфанг дошта, дастии рост ба чаккаи пешонӣ бурд ва гузориш дод:

– Ҷаноби командир! Як гурӯҳ марди деҳа дар берун қамъ шудаанд, мегӯянд бо раисатон қор дорем.

Бӯрӣ саволмез «Аркадий Сергеевич...» гуфта, қизе пурсидани буд, ки раис бо хушқоли суҳани ўро аз даҳон гирифт:

– Айни муддао, хочати хабар қардан намонд! Гӯ, солдат, ҳамааш дароянд ба ҳавли!

Баробари боз шудани табақи қалони дарвоза Суҳробу ҳамраҳонаш, ки то ба гузари Бозоргоҳ расидан теъдодашон хеле бештар шуда буд, доманҳои қомаҳояшонро бод дода ворида ҳавли шуданд. Баробари ба дохил даромадан аз пушти онҳо тамоми сарбозони қароргоҳ саф қашиданд.

¹⁵⁹ Тайлоқ طيلاق – баҷаи шутур

Раис Аркадий бо лабханди ҳамешагӣ мардону мӯйсафедони расидаро аз назар гузаронда пай бурд, ки онҳо ба шӯр наомадаанд, аммо қиёфаҳои пурсишомез доранд. Бештар виқору нотарсии онҳо ўро ба вачд овард. Ба хотири ин ки нахаросанду худро озод ҳис кунанд, дар оғоз ба туфангдорон рӯ оварда амр кард:

– Ҳама бароед, бароед ба берун! – ва илтифотомез дасташро сари сина гузошта, ба Боборауф, ки аз ҳама калонсолтар менамуд, чашм дӯхта суханашро пай гирифт: – Хуш омадед, марҳабо! Хоҳ бовар кунед, хоҳ не, худи шумо мушкили моро осон кардед. Ҳамин ҳозир ба ҳамкорон мегуфтам, ки ба аҳли деҳа пайғом фиристанд, чамъомад мегузаронем. Ба хубӣ бошад, бо пойи худ омадед.

– Мо ки дар зодбуми худамон ҳастем, шумоҳо хуш омадед! – бо лаҳни сода ба сухан пардохт Боборауф. – Чанд сол аст, ки мегӯянд шӯроӣҳо салтанат доранд, аммо ба деҳаи мо меоеду меравед, саре мезанеду соя гум мекунед, чӣ хабар?

Лабханди раис Аркадий бештар шуд, назаре ба ҳама мардони деҳа андохта гуфт:

– Оре, ҳукумати мо ҳама чоро гирифт – ин тараф тамоми уезди Дизах, онсӯтар Самарқанду Бухоро ва ҳатто Бухорои Шаркиро куллан тасарруф намуд. Нуратою Кармина ҳам ба давлати паҳновари шӯравӣ ҳамроҳ шуд. Фикр мекунед муҳолифонро, ки мо онҳоро босмаҷӣ менемем, нобуд кардан кори осон аст? Аммо, аз уҳдаи ин кор баромадем! Ҳизби коммунистон дар ҳама ҷо пирӯз шуд. Акнун мондааст барпо кардани артелу коммунаю идораҳои шӯравӣ, – раис як дам хомӯш шуд, то бубинад чӣ ақсуламале дар байни чамъ ҳосил мешавад.

Ғучур-ғучур деҳотиён бо ҳам ба суҳбат дароманданд. Бо ин шаклу шамоили бегона ба забони маҳаллӣ ҳарф задани Аркадий ва он ҳам хеле буррою муассир, ҳамаро ба шигифт овард. Сухроб диққати чамъшудагонро ба сӯйи худ кашида гуфт:

– Мардуми мо то кай дар зери таҳлука зиндагӣ мекунад. Ришсафедон хеле вақт аст, ки ҳукумати навро эътироф кардаанд, вале то ҳол фақат аз ҷангу талош, аз таъқибу таъбидҳо мешунавем. Он тараф то Синдоб ягон арбобу қозӣ ё деҳдору мулло намондааст, ҳамаро асир гирифта бурдаанд, ҳама беному нишон. Меҳохед ин рӯзхоро ба сари мо низ биёред?

Бӯрӣ даст фушурд, дар паси ӯ Ансор саъӣ мекард худро беҳавотир нишон диҳад, вале баданаш аз бех меларзид. Бо ҳамтабақони дерини худ, ки як муддат аз онҳо рӯ гардонда ба тӯдаҳои бек пайваста буд ва дубора ба рангҳои замона мос шуда ба наздашон бармегашт, дар ин лаҳза намедонист чӣ хел рӯ ба рӯ шавад. Бӯрию Ансор чизе нагуфта, раис Аркадий бо ҳамон оромии сарбаландӣ ба суханаш идома дод:

– Рафиқон, ин бародари мо гапи ҳақро мегӯяд! – ҳамин дам Ансор ба назди ӯ омада, гардан ёзонида, зерилабӣ ба гӯшаш номи Сухробро гуфт ва ӯ афзуд: – Ҷавоби мо ба Сухроб ин аст, ки ҳеч як ҳукумат бе ҷангу хунрезӣ барпо намешавад, давлати шӯравии мо ҳам маҷбур шуд чандин душмани худро аз сари роҳ бардорад. Мо бояд гуфтаҳои Ленини муаззамро ба гӯшҳоямон ҳалқа кунем! Ин давлат аз меҳнаткашон аст, аз коргару деҳқон аст, ин давлати ману шумост! Дигар на бой хасту на арбобу на қозӣ, ҳар кӣ бар зидди давлати мо сар бардорад, ҳар кӣ замини моро, сарвати моро моли ман гӯяд, муҷозот мешавад.

– Барои ҳамин арбоби моро кулоқ кардед? – тоқат накарда дар миёни сухани раис давид Усто Шодмон.

– Арбоби шуморо давлат гирифт, пурсучӯ мекунад. Агар бегуноҳ бошад, дубора ба пеши шумо бармегардад.

– Нигоҳ кун, раис, мо тамоми умр бо Дороамин ҳамроҳ будем, аз як дастархон нон хӯрдём, шодию ғамро бо ҳам дидём, якҷоя бузург шудём, – ба суҳбат пайваст Бобо Сафар, – Агар гуноҳи ӯ мансабаш бошад, аз баҳри мансабаш мебарояд, агар сарвату бизоаташ бошад, ҳамаро мебахшад. Хоҳишан, ўро пас гардонед, ба наздамон биёред. Бубин, мо ҳама кафши дарида ба по, чомаҳои дарбеҳдор ба тан дорем, бо саҳтӣ қути рӯзгор меёбем, коре накунед, ки бо ин бибизоатӣ сарварамонро ҳам аз мо бигиред. Ин аз рӯйи инсофу адолате, ки шиори шумо будааст, намебошад.

Раис Аркадий як қадам ба пеш гузошт, кулоҳи лабадори худро ғичим карда миёни мушт гирифтӯ ба кафи дасти дигар зада, мисли ин ки аз гапи Бобо Сафар мутаассир шудааст, бо тааммул изҳор намуд:

– Рафиқон! Гурӯҳи амниятии давлат кори худро анҷом дод, на ман, на шумо, на каси дигаре метавонад пеши ин сиёсати оғепуро бигирад. Боз мегӯям, агар бегуноҳ бошад, ҳатман раҳо мекунанд. Лекин, мусаллам аст, ки ӯ дигар на арбоб асту на деҳқудо! Ҳама чизу чорааш ба давлат мегузарад, яъне, ба дасти шумоҳо! Ҳа, ҳайрон нашавед, аз ин пас молики заминҳояш, соҳиби хонаю чою чойгаҳ ва тамоми молу амволаш давлат – коммунаҳо аст. Коммуна ҳам шумоед – одамони одӣ, камбағалоне, ки то дирӯз муҳтоҷи бойҳо будед. Аз ин пас дар чамъияти мо бою камбағал намешавад, ҳама баробар кор мекунанд ва ҳар кас ба ивази меҳнаташ ҳақ мегирад. Аз пагоҳ мо идораи коммунаи

Боруро роҳ меандозем, ҳар як хонаводаро – аз ҳафтсола то ҳуфтдосола ба рӯйхат мегирем. Нозирону ҳисобдорони мо ҳар як қитъазамин, саршумори чорво, коргоҳҳои одамонро дар дафтари умумии коммуна сабт мекунанд. Аз ҳама чиз ҳосил ба анбору хазонаи давлат меравад.

Раис як дам хомӯш шуд. Чамъомадагонро як-як аз мадди назар гузаронда, саъй кард бардошти онҳоро аз суханхояш ҳис кунанд. Аз миёни мардон Сухроб бетоқат шуда пурсид:

– Бо ин вазъ ба ҳуди одамон чӣ мекунанд, аз чӣ рӯз мегузаронанд?

– Ҳукумати Шӯроҳо аллақай таҷрубаи корро дорад. Халқ ҳар чӣ дорад ба давлат месупорад ва давлат низ халқро бо маош, бо сарулибосу мояҳтоҷи зиндагӣ таъмин мекунанд. Масалан, ҳоло шумоён фикр мекунед, ки агар осиеб баста шавад, мардум бе нон мекунанд. Не, агарчи муваққатан осиебҳо амал мекунанд, рафта-рафта онҳоро мебандем. Зеро ки ордро ҳуди давлат ба мову шумо мерасонад, аз корхонаҳои калони ордбарорӣ, чи дар ҷумҳурии худамон бошаду чи дар ҷумҳуриҳои дигари бародар, ба ҳама ҷо пахш мекунанд. Тақдирӣ тамоми коргоҳҳо ҳамин аст, бо мурур ҳар чӣ шахсию хусусӣ аст, барҳам меҳӯрад. Шумо саъй кунед ба кори мо ёрӣ расонед, ба коммуна аъзо шуда дар навсозии чамъияту давлат ширкат варзед. Ҳукумат ҳар қадар тезтар ҷон гирад, ба ғоидаи ҳар яки мост!

Ба маҳзи хомӯш мондани раис фармондеҳ Бӯрӣ ба сухан даромад:

– Бо давлат шӯҳӣ кардан ба мисли он аст, ки бо думи шер бозӣ кунӣ. Худсарона ба корҳои қабех даст назанед, чинояти касе бе ҷазо намекунад. Сухроб, ман ҳамагӣ ду-се бор ба Бору омадам, лекин ҳар яки шуморо мешиносам. Чавонмардӣ нишон диҳеду ба мо ҳамдастӣ кунед, ҳама чиз азони шумо мешавад. Мо бояд пеши роҳзанҳоро бигирем, аз ин тараф, аз он тараф боқимондаи дастаҳои амир сар мебардоранд, онҳо душманони аскарони шӯравиро коммунистҳо ҳастанд.

– Дасти ростат мирохур Ансорбӣ аст? – яке беҳаёл арз кард Хушанг. – Нашавад, ки аз зери бӯрӣ ту ҳам нештар халонад?!

Ҳама хандиданд. Ансор бештар дар худ печид, болотар аз риши паҳни сиёҳ ду гунааш мисли себи сурх шуқуфта рафт. Бӯрӣ гуфт:

– Мефаҳмам чӣ гуфтан мехоҳӣ, аммо бидонед, ки Ансори мо чанд бор аз имтиҳон гузашт. Ӯ садоқати худро ба давлату ҳизбамон нишон дод. Маҳз ба шарофати ҷосусии вай мо ду дастаи мусаллаҳи бекро дар роҳи Кармина торумор кардем. Оре, Ансори мо коммунист аст, ҷони худро барои ҳукумати камбағалон бахшидааст!

Дар миёни одамон як дам сарусодо баланд шуд, бисёриҳо бо шумханду пичинг гапҳои роҳи якдигар маъкул мекарданд. Таърифи фармондеҳ ба онҳо аҷибу ғариб менамуд. Ансор бошад, бо зӯр худро ба даст гирифта, сар бардошт ва ғайри иродаю баръакси ниятҳои қарри дилаш ба чамъ рӯ оварда арз кард:

– Одам чӣ рӯзҳоро аз сар намегузаронад! Ин зиндагӣ аст, ки инсонҳоро тарбият мекунанд, ба роҳи дуруст сафарбар менамояд. Мо низ ба ин ҳулоса омадем, ки дар ниҳоят барпо кардани давлати шӯравӣ амри зарурист. Бору ватани дуҷони ман аст, ба ҳар як одами ин ҷо эҳтиром мегузорам. Аз ин рӯ, омодаам узви сарсупурдаи фирқа ва хидматгори содиқи сарварони шӯроамон раис Аркадий Сергеевичу Бӯрии фармондеҳ бошам...

Дубора ғулғулае омехта бо заҳрхандҳо аз чамъ баланд шуд. Ин эҳсосоти мардони Боруро пай набурда, раис Аркадий сухани охириро гуфт:

– Мо коммунаи Боруро бо қарори райком таъсис додаем. Он ғайр аз Бору деҳаҳои хурд-хурди атрофшро то доманакӯҳҳои Зиҳвор фаро мегирад. Котибият ҳаст, шӯбаи ташкилӣ ба кор сар кард, бахши табиғу ташвиқро низ фаъл мекунем, ҳама кор дар пеш аст! Ҳоло шумо ба хонаҳои худ баргардед, мунтазири даъвати мо бошед...

Вақт ба шом наздик мерасид, охири сурхҳои ҳунолуди шафақ дар паси кӯҳҳои пасту баланди пушти қабристон нопадид мешуданд. Аз миёни мардони деҳа Боборуф ба ҳамраҳони худ ишораи рафтан кард ва худ низ ба роҳ даромада, дуруст ба чашмони раис Аркадий нигариста гуфт:

– Ту аз рафоқат сухан кардӣ, бидон, ки мо – аҳли Бору ба лафзу қавли мард бовар мекунем. Агар ҳавоямонро дошта бошед, мо низ аз як гиребон сар мебарорем ва ҳар як хоҳиши шуморо анҷом медиҳем. Коре накунад, ки халқ дилмонда шавад. Ба амони Худо!

3. ПЕШОМАДҲОИ САХТ

Талоши беҳуда

Дар доманаю қуллаҳои кӯҳӣ сукувати ҳавломезе ҳукмрон аст. Бо ин ҳол боди сарди поизӣ оромӣ надорад, шуввоси он мураттаб аз пушти гӯш зада меистад. Офтоб аз самти чап гунбади обиранги

фалакро шикофта ба мисли лаълии заррин ба дида метобад. Беист шуъла мезанад, нуру шарораи он харчанд он қадар коро нест, ба варақсангҳои сурбгунаи сар-сари кӯҳҳо ва харсангҳои хорою таскои атроф бархӯрда ҷило медиҳад, то ҳадде ки чашмҳои мебарад.

Шухрат тамоми роҳ ҳамсафарони худ – устодаш Некрӯз ва Дороби тунукачиرو, ки як моҳ боз онҳоро ҳамроҳӣ мекард, дар пушт гузошта, аз манзараҳои кӯҳӣ беохир нашъа бурда, то хеле ҷо давида мерафт. Роҳи харгузари кӯҳӣ онҳоро гоҳе ба боло, гоҳе сар-сари қирраҳои доманакӯҳ ва гоҳе низ ба нишеб мебард. Шухрат хурсанд буд, аз як сӯ осмони бекарони ҳар ҷо-ҳар ҷо дарбеҳшуда бо пораҳои абрӣ, ки дар канораш чашми хуршед чашмаи рӯшноӣ мезойид, ва аз ҷониби дигар, дар рӯ ба рӯяш ҷилои офтоб бар сари сангу харсангу буттаю дарахтони урӯн афтида дилашро ба фараҳ меовард. Пас аз як моҳи мусофирати пурдавутоз ва камхобиҳо рӯ овардан ба зодгоҳ хеле масарратбахш буд, гӯиё ба мисли мурғи озод дар фазои бозу озод бол мезад. Аҳён ба пушт нигоҳ меафканд, ҳамраҳонашро, ки ҳар яке ба сози гӯшдарози худ шитоб накарда қадам мениҳод, бо майли хотир дида, ҳавои осуда ба сахни дил меафзуд.

Бо ин мурур то сари Ағба расиданду Шухрати пешгом ногаҳон дар канори мӯлаи дидбонӣ шах шуд. Беихтиёр даст ба рӯи мӯла, ки баландиаш ҳамқадди ӯ буд, гузошт ва беохир дида ба поёни доманаи Ағба дӯхт. Дар канори чашмаи Сафо як идда марди силоҳдор гаштугузор мекарданд, дуртар аз онҳо чандто асп низ дар назди дарахтҳои бодом ба назар мерасиданд. Бо ин ки то сари чашма ду-се чакрим роҳ буд, ӯ одамони ношиносро шинохт. Оре, онҳо одамҳои худӣ набуданд, ҷомаҳои дароз, саллаҳои лӯлаи калон, туфангҳои милабаланд аслу табаияташонро ошкор месохт. Шухрат пас аз наззораи дурудароз яке ба худ омад, ба қафо нигоҳ кард. Дороб аз пеш, устодаш аз пушт харҳоро дар миёна гирифта, по чида ба сари қулла мебароманд. Филфавр ба сӯи онҳо давид. Бо ҳавлу ҳарос аз дидаҳояш хабар дод:

– Устод, беҳуда хавотир нагирифта будаед, як даста одамони бек дар сари чашма ҷодар задаанд.

– Об-бо... Як ҳамин намерасид...

Лаҳзае хомӯшӣ ба миён омад. Дороб малулу парешон ба рӯи санге нишастани сарварро дида бетокатона суол кард:

– Акнун чӣ кор мекунем? Роҳи дигар нест чапғалат занем?

Некрӯз аз ҷо хест. Аз бағали харҳои бор ба пеш гузашта ба назди мӯла омад. Ҳар ду шогирд низ аз қафояш афтиданд. ӯ одамҳои ношиносро бо чашми худ дида ба дурусти хабари Шухрат бовар кард, аз таҳи дил аввал амиқ уҳ кашиду зери лаб дандон хоида гуфт: «Лаънатиҳо!». Сипас ба пас гашт, ба Шухрат наздик шуда бо оҳанги ҷиддӣ ба суҳан даромад:

– Барои хару хингиламон роҳи дигар нест, вале барои одами кухгард ҳаст! – ӯ миёнбанди худро, ки ҳама пулу сиккаҳои савдошонро дар он печонида ниғаҳ медошт, аз миён кушоду қулоч кашид ба эҳтиёт аз зери яктаҳ ба камари шогирдаш баст ва даст ба дӯшаш гузошта гуфт: – Ҳар чӣ кор кардем дар ин миёнбанд аст, бачаҳоям, шумо ҳар ду аз самти рост қуллаи харсангиро давр зада ба дараи Дуруди деҳаамон мефароед. Роҳро, гарчи бераҳа аст, миёнбур мекунед, он тараф то Бору як қадам.

– Мо меравем, шумо чӣ устод? Охир, то кай дар ин ҷо мемонед?

– Дигар илоҷе надорем, харҳоямонро бо ин борубуна ба кучо ҳам мебардем? – Некрӯз аз дасти ҳар ду дошта бо таъкид афзуд: – Ҳар лаҳза ғанимат, зуд бошед! Ба маҳзи ин ки ба деҳа расидед, Сухробу Ҳушангро хабар кунед, ягон даҳ нафар шуда ба суроғи ман оянд.

– Ман намеравам! – яқравӣ кард Дороб. – Шуморо танҳо намегузорем, вале Шухратҷон бояд шитоб кунад.

– Писарам, ту ин бекзодаҳоро намедонӣ, аз роҳзан камтар нестанд! Чандин бор савдогаронро хонасалот кардаанд, азиятҳо додаанд, ҳатто аз дами теғу туфанг гузарондаанд. Як муддат аз пушти ман ҳам афтида буданд, поида мегаштанд, лекин ба муродашон нарасиданд. Аз тақдир ҷойи гурез нест барин...

– Устод, Дороб рост мегӯяд, бо шумо бимонад, – ба суҳан ҳамроҳ шуд Шухрат, – ҳам бароятон қувват мешавад, ҳам дар саришта кардани харҳо ёрӣ медиҳад, – ва ду даст ба рӯи миёнбанди камараш гузошту бо итминон гуфт: – Аз ман нигарон набошед, амонатро ба Қозибобо месупораму бо бародарон зуд бармегардам!

Дигар ҳоҷати кашокаш набуд, Некрӯз ин бор натавонист ба азми қатъии шогирдонаш зид барояд. Бағал кушода бо Шухрат худоҳофизӣ карданд ва то даме, ки бари доману токии нақшдори вай дар пушти дарахту харсангҳо нопадид шуд, аз пасаш нигарон монданд. Шухрат ба сари қуллаи кӯҳ расида назаре кӯтоҳ ба манзараҳои пешорӯяш афканд: аз як сӯ пайроҳаи асосии рафтуомад дар бари доманакӯҳи Ағба қачу қилеб то чашмаи Сафо рафта мерасид ва аз зери Ағба то кунҷи дараи Дуруд низ ҳамон қадар роҳ ба назар менамуд; дар самти рост бошад, ҳеч роҳе дида намешуд, вале

фосилаи байни Ағба ва Дуруд як қадам буд. Ҳама бастагӣ дошт ба ҳамин як қадам – мебоист сангу шахзори васат ва олами дарахту буттазорро миёнбур карда гузарад. Шухрат гоми устувор ба бераҳа бардошт.

Некрӯз дубора ба рӯи санге нишаст. Андешаманд диққати Доробро, ки лингаҳои хари дар пеш бударо ба тартиб меовард, ҷалб намуда гуфт:

– Ин беҳонумонҳо новакт пеши роҳамонро гирифтанд, агар аз дараи Ағба мегузаштем, он тараф гузари худамон буд, медонанд дар кучо биистанд, нокасон!

Дороб ба ӯ нигоҳ кард, аз ноҳинчорӣи устодаш дилғаш шуда пурсид:

– То омадани одамонамон дар ҳамин ҷо мемонем?

– Ин бекзодаҳо ду чашм ба роҳи ману ту барин савдогаронанд. Ризқашон, ки аз дасти сурхҳо дар деҳот канда шуд, ба роҳзанӣ гузаштаанд. Шабу рӯз дар кӯҳу кӯнок мегарданд, – ин дам як гӯшаи чашми Некрӯз ба харҳо уфтод, тез-тез по иваз кардани харду гӯшдарозро дида афзуд: – писарам, мо дар ҳамин ҷо мемонем! Дар зери бор намонанд, харҳоро сабук мекунем. Бубинем, дунё ба кучо меравад.

Дороб хурсанд шуд, ба маҳзи шунидани дастури устод чомаашро аз тан бароварда ба рӯи санге дар канор гузошт ва ба назди бор баргашт. Ҳанӯз ресмони сарбориро боз накарда буд, ки ногаҳон аз қафо садои баланди «тор-р, торр-р»-гӯӣи шунда шуд ва хар ду як он ба тарафи мӯла рӯ гардонданд. Аввал як аспакӣ ва аз паси ӯ савораи дигари туфангдор сару дӯш нишон доданд. Чун аз поён ба фароз баромада буданд, аспҳои харду ҳиққасзанон сари по меистоданд, аз даҳону биниашон об мерафт. Савораи пеш як сари мӯ ба хастагии аспаш тавачҷух накарда, тозиёнаи муҳкам ба кафали ҷонвар фаровард. Асп шихаи дардомезе кашида, лӯккасанон ба тарафи Некрӯзино давид. Дороб маркабҳоро ба ҳоли худ гузошта, бо харос ба пушти устодаш гузашт. Савора тамсхуромез садо баланд кард:

– Оҳо-о, дар ҳамин ҷо будаио ним рӯз боз мо маътали ту нишастаем!

Сарулибоси аспакӣ дар чанд ҷо порагӣ дошт, остинҳояшро бар зада буд, саллаи сапеди сараш аз ғояти чирку гард ало-ало хокистарӣ ба назар мерасид, аз миёни риши ғулу ва абрувони дурушт фақат сари ду рухаш дида мешуд, чашмони ӯ аз ғояти ҳаяҷону шигифт гӯё ялтос мезаданд. Некрӯз аз ин иддаои ӯ таачҷуб накарда бо захрханд гуфт:

– Ман додараки додот будам ки ба роҳам маътал мешавӣ? Чаро гарду хоки кӯҳро ба сар мебардорӣ?!

– Гапро бисёр накун, Нек туй?

– Чӣ, маро хоб дидед? Аз мо чӣ меҳоҳед?

– Бо ту амирамон кор дорад! – пӯписа кард аспакӣ ва ба ҳамроҳи худ рӯ оварда бо овози баланд гуфт: – Тӯлқин, худашон ҳастанд, ду хар бор доранд!

Некрӯз дубора хандаи талх кард, шунаво ба Дороб гуфт:

– Амирашон кор доштааст... Худо медонад, чӣ нокасеро барои худ амир сохта бошанд...

Аспакӣ дод зад:

– Ғур-ғур накун, роҳ гард, ба пеш даро!

Дар як он рафики ӯ расида омад. Ба харҳо наздик шуда пушти ҳам хар дуру зери тозиёна гирифт. Гӯшдарозҳои муғамбир ҳамин зарбаҳоро мунтазир буданд магар, бо хавли ҷон лӯккаса зада ба роҳ даромаданд. Аз қафои Некрӯзу Дороб аспакӣи аввал ба роҳ уфтод.

«Кор расво шуд, ҳама орзуҳо барбод рафт, – роҳравон дар худ меандешид Некрӯз, – аз дасти ин лаънатиҳо хар кор меояд... Кош, хар чӣ ҳаст мегирифтанду худамро раҳо мекарданд». Некрӯз сар бардошт, аз паси савораи аввал харҳояш бедасту по шитоб доштанд. Гӯиё ба ҷони харду ҷон афзуда буд, пайроҳаро танг нагуфта, сангу хор ва буттаҳои канори роҳро нодида гирифта бо шаст қадам мезаданд. Аз қафои онҳо Дороб сарафканда по меёзонд, аҳёнан сар гардонда ба ӯ нигоҳ мекард, маълулино маъюсиаш аз чеҳрааш равшан ҳувайдо буд. «Омад ба сарам, аз он чи метарсидам, – дубора ба хаёл рафт, – агар сафарамон тӯл намекашид, шояд ба ин рӯз гирифтор намешудем. Кошки, ба бозори Устувор намонда бармегаштем...». Хар қадар масофа то чашмаи Сафо камтар мешуд, хавлу изтиробии Некрӯз бештар, гӯё ҳама сангу шахи кӯҳсор ба дӯшаш фуру мерехтанд, нафасаш мегирифт...

Як моҳ пеш доманакӯҳу дараи Ағба орому осуда буд. Як рама гӯсфанду бузро бе талафот, бо шавку шӯр пеш андохта аз ин ҷо гузаронида буданд. Ҳоло бошад, атрофи чашма ба нишемангоҳ ва гирду бараш ба маскани роҳзанҳо табдил ёфтааст, мисли одамҳои як умр муқим хайма дуруст карда, роҳат пой дароз кардаанд. Некрӯз ба шигифт омад, аз он ки то ҳанӯз дасти сарбозони шӯравӣ то ин ҷо нарасидааст, саҳт хайрон шуд. Ҳанӯз ба назди чашмаи Сафо наомада марди фарбеҳи серрише,

ки поҳояшро дароз карда, доманҳои қабои ғафси мишкирангашро кушода, бо савлат ба рӯйи кӯрпачаи махмалине устухони сергӯштеро хойида менишаст, бо истехзо ба ҳама шунавонда гуфт:

– Мо мунтазири як шутур бор будем, ин ки фақат бо ду хари иллатӣ меояд? Чӣ хабар, Мӯсо?

«Амирашон ҳамин аст, – аз дил гузаронд Некрӯз, дар ҳоле ки аз гӯштхӯрии ӯ дилаш беҳузур шуд, – иштиҳо карнай барин».

– Бораи кам наояд ҳам, пулаш бисёр аст инро, амирам! – дар посух изҳор кард марди болобаланди бинипучук, ки сарвараш ӯро Мӯсо ном бурд. – Иҷозат диҳед бигардем, ҳатман ҳалтаи танга дорад!

«Амир» устухони дасташро ду-се бор макида, қулоҷи қашида ба қанор партофт ва ангушти ишоратро ба аломати рад чунбониду ба Некрӯз рӯ овард:

– Сиккаҳоро худат мебарорӣ ё бигарданд? – бо мазох суҳан кард, чашмонашро мисли гург ало намуда.

– Ту чӣ ҳақ дорӣ моро кофтуков кунӣ? – рағи яқравиаш бедор шуд Некрӯзро. – Агар аз ин қорат пушаймон шудан нахоҳӣ, ба хубӣ маро раҳо кун, пеши роҳамро нагир.

«Амир» оташ гирифт, ангуштони чарбаш дар зери остин нопадид шуданд. Бо ҷаҳл гуфт:

– Нек, нафасатро каш! Ин ҷо ҳонаи қозӣ нест, ки ту шарт гузори.

– Ман писари қозӣ ҳастам...

– Медонам, медонам, Нек! – афзуд «амир» сари ғазабашро нашикаста. – Шумо – қозию қозизодаҳо ба амиралмуъминин хиёнат кардед, ба булшевойҳо ҳамроҳ шудед, ҳамаатон кӯрнамак баромадед!

Некрӯз паст наомад:

– Амиралмуъминин аз таҳ пусида буд, ба дарди қасе дармон намешуд. Мо ҳам ба қасе мутеъ нашудаем, танҳо зиндагӣ месозем. На тую амират ва на булшевойҳо ғами моро меҳӯред. Ҳама яқсар ушро андозгир ҳастед, ризқи одамони заҳматқашро аз даҳонашон қанда мегиред...

«Амир» мушти гиреҳашро ба санг зада фиғон бардошт:

– Ман гуфтам, нафасатро каш! Ҳар чӣ дорӣ ба ман супору ба роҳат бирав! – Ӯ ба гумоштаояш ишораи талаи бор намуд ва бо таҳдид суҳанашро идома дод: – Дар ин ҷо ман амир ҳастам ва танҳо ман ҳукм мебарорам!

Некрӯз як лаҳза хомӯш истод. Ҳамин дам як насиҳати падараш дар авҷи ҳаёл ҷӯш зад: «Ҳеч гоҳ ба гург пушт нақунед, – гуфта буд ӯ, – ба пас гардед гург ба шӯр меояд ва дар вай иштиёқи ҳамла ҷӯш мезанад. Асло ба замин ҳам зону назанед, ин тарсуӣ гургро ба юриш ташвиқ мекунад». Бо истиҳола, аз чашмони рақиб дида нақанда, ором ба суҳан омад:

– Ҳукми ту ба ин қафторҳоят мегузарад, – бо ангушт ба салладорҳои ҳарис, ки аллақай маҳмулаи харҳоро боз карда ба тороҷ мебарданд, ишора кард, – ман ҳам тақрор мекунам, ин роҳзаниат гарон тамои мешавад, лекин пушаймони дер суде надорад!

«Амир» ҷаҳида аз ҷо хест. Беихтиёр қамчинашро ба қаф гирифта ба Некрӯз наздик шуд ва амр дод:

– Ҳамёнат дар қучост, барор!

– Ман як сикка ҳам надорам.

– Барор!

– Гуфтам, ҳеч чиз надорам!

«Амир» қашидаю кушода ба гардани Некрӯз тозиёна фурувард. Бори дуюм, сеюм зарбаояш тақрор шуд. Дар ин асно Дороб фиғон бардошту худро ба пеши пойи «амир» андохт. Аз хушкӣи поҳои ӯ оғӯш қашида бо лоба ба суҳан омад:

– Устодамро назанед, илтимос...

«Амир» бо ҷаҳл пойи росташро каме ба қафо қашида бо нӯки мӯза лағади муҳкам ба паҳлуи ҷавон зад. Дороб бо зарб ғелида ба қанор уфтоду ногоҳ сараш ба санге бархӯрд. Чун аз зери гӯшпонааш ба рӯйи санги ҷақмоқ хун шорида фурумад, хун ба сари Некрӯз зад. Худро дошта натавониста барошuft ва дар ниҳояти ғазаб аз гиребони таҷовузқор гирифт. Дар як мижа задан панҷааш ба монанди ҷанголи уқоб гулуи ҳарифро фишурд. Вале ҳариф аз по науфтода, садои тир баланд шуд ва Некрӯз оҳи сӯзон аз сина бароварду сусту бечон лағжида, дар пеши пойи душман аз по уфтод.

Овози тир гӯё ки дар тамоми кӯҳсор акси садо дод, дар доманакӯҳҳои дара хайли қабку гунҷишқҳо бо нороҳатӣ пирросзанон ба парвоз дароманданд. Аз садои нобаҳангом гӯшдарозҳои беғам низ гӯшҳои худро сик карданд, аммо «қафтор»-ҳои дупо бо як овоз қаҳ-қаҳзанон дами хушҳолӣ заданд. «Амир» бари доман ва дастҳояшро афшонда ба навқарони шодмонаш амр дод:

– Бигардед, ҳар чӣ ҳаст, бардоред! Ин маҳлуқро аз назарам дур кун, Мӯсо!

Субҳи содиқ перомуни чашмаи Сафо шир меполд. Баробари гузаштан аз теппаи баланди пешғаи Дуруд пайроҳаи одаму харгузар то наздикиҳои чашма чун ресмони ало морпеч тӯл мекашид. Дар ҳама ҷо дарахту буттаҳо ҳанӯз бо сояи баланд ва аз самти чап чари тӯлонӣ номаънусу тирафом ба чашм мехӯрд. Дар кул, дара хомӯшу сокит буд, вале ҳар замон уллосу зузаи кӯтоҳи гургу шағол ва рӯбоҳҳои дайду ба гӯш мерасид ва аҳёнан ба он садои мурғони кӯҳӣ ҳамовоз мешуд.

Дар ин гургу меши сахарӣ дастаи Сухроб қуллаи Дурудро паси сар карда, бо суръат аз пайроҳаи доманакӯҳ ба самти Ағба сарнишеб шуд. Онҳоро панҷ нафар сарбози тозаодаи шӯравӣ ҳамроҳӣ мекарданд, ки дар байни онҳо савдогари собиқ Орзукӯса низ ба унвони роҳбалад буд. Маҳз ҳамин сарбозони туфангдор ба Сухроб бештар неру мебахшиданд. Ӯ баробари шунидани хабар аз Шухрат, бо дӯсташ Ҳушанг таваккул ба назди раҳбари коммунистҳо Аркадий Сергеевич рафт, зеро медонист бо бекзодаҳои мусаллаҳ мучодила кардан кори осон нест. Баробари шунидани хоҳиши Сухроб раис ризоят дод, ҳатто бо таъкид арз намуда буд: «Мо дунболи ҳамон гурӯҳи босмачиҳо мегардем! Исмаи-амир ба ҷон зад, се сол боз роҳзанӣ мекунад, ҳеч не, ки ӯро асир бигирем!».

– Ваҳ, ин чӣ бало буд! – ногаҳон садои ваҳмолуди Ҳушанг хаёлангезиҳои Сухробро пароканд. Як гӯшаи чашм думи пурпушти рӯбоҳи зардгунаеро дид, ки давида, роҳашонро бурида ба буттазори самти рост даромада рафт.

– Рӯбоҳ.

– Фуки тезашро бубин, бар замми лоғарӣ поҳои баланди борик доштааст.

Сухроб таҳайюҷи баданашро базӯр дар худ хӯрд, бо нороҳатӣ гуфт:

– Наҳсиаш ба худаш занад... Кош амаки Некрӯзро саломат меёфтем.

Ҳушанг ҳайрон шуд, бо нигоҳи суоломез пурсид:

– Яъне чӣ, ба амак чӣ рабте дорад?

– Нашунидаӣ, «гурги пагоҳ – рӯбоҳи беғох» гуфтаанд гузаштаҳо? Дар сахарӣ дидани рӯбоҳ хосият надорад.

Беихтиёр Ҳушанг дахонашро паҳн карда хандид. Даст афшонда, шодбахр гуфт:

– Ба ақлам намеғунҷад, ки Сухроб ба ин боварҳо мегаравад!

– Гаравидан, ки нест, аммо як навъ эътиқод дар ҳушу ёд мондааст...

Ҳарчанд савораҳо лачомҳои дасти худро алвонҷ дода, по дар узангу ба паҳлуи аспҳо мезаданд, ҷонварон наметавонистанд бо тезӣ роҳ гарданд. Пайроҳаи қачу килеб ва яксара нишебии ҷода мамониат эҷод мекард. Гоҳ-гоҳ пойи ҷонварон мелағжид, барои дубора гирифтани мувозанат ҷон канда ихҳас мезаданд. Аҳёнан шоҳаҳои нӯктезу хордори дарахтҳои ду бари роҳ ба сару гардан ва то кафали онҳо мехалид, мехарошид, вале дар зери тааддии соҳибони худ ба пеш по меёзониданд, дигар чорае ҳам надоштанд.

– Ба фароз баромадан осонтар буд, то ин нишеб, – азобкашии аспонро равшан мушоҳида карда ба сухан омад Ҳушанг, – баробари инҳо гӯё ҷонат ба ҳалқ меояд. Ин роҳ ҳам кӯтоҳ нашуд, ки аз бардорузан ҳалос шавем!

Сухроб гуфт:

– То поёни дара ҳамин аҳвол аст, тоқат кун! Ҷуссаатро ба пушт кашида ист, нигоҳ кун тоторҳои қафоро, беҳаёланд, саворкориашон аз ману ту беҳтар.

– Рост мегӯӣ... Шунида будам, инҳо аз хурдсолӣ бо асп калон мешаванд. Мо бошем, дар ин кӯҳу кӯтал аслан бо асп нагаштаем, бо ҳар, ҳатто пиёда рафтано афзал медонем.

– Ҳоло маҷбурем, бояд ҳарчи зуд ба мақсад расем, – Сухроб баргашту ангушт ба сӯйи дӯсташ дароз карда афзуд: – Моро ҳам кам нагир! Омодаам бо ҳар кадомаш сабақат кунам, гарчи аз очааш «асптоз» зода шудааст!

– Кош, мисли ту ҷавонҳои бисёр медоштем, – ба эроди Сухроб ҳамовоз шуда гуфт Ҳушанг, – он вақт ба аҳадунносе тан намедодем! Чӣ чора, зиндагӣ дастурҳои худро мефармояд, бояд иҷро кунем.

Дастаи Сухроб ниҳоят ба поёни дара расид. Баробари ба паҳно фууромадан, ҳама бо ҳам аспҳои худро ба ҷониби чашмаи Сафо маҳмез занонданд. Ҳамин ки ба назди ҳамгашти Сирако, ки дар пушти он чашма воқеъ буд, расиданд, Сухроб истод. Бо ишораи ӯ саворкорон пасу пеш гирди ҳам омаданд.

– Ба ҳар пешомад бояд омода бошем, – омирона ба сухан даромад Сухроб, – ҳар кас ба ҳамла тайёрӣ бинад! Ҳушанг, Лесбек, ба ҷосусӣ меравед. Ҳар чӣ дидед, зуд ба мо хабар диҳед. Агар ин ҷо бошанд, ба эҳтимоли зиёд ниғаҳбон мегузоранд. Бесадо, пайгирона амал кунед.

– Ба чашм! – ҷавоб дод Ҳушанг ва ҷаҳида аз асп пиёда шуд. Аз паси ӯ Лесбек низ аз аспаш ба замин фууромада, бо шитоб ба назди Ҳушанг омад. Ҳар ду туфангҳои худро аз дӯш ба даст гирифта, аз миёни ниҳолҳои қачқаку дарахтҳои шибдору бодом ба сӯйи теппаи ҳамгаштӣ сарболо шуданд.

Сухроб бо умед аз дил мегузаронд: «Эҳ, кошки амаки Некрӯз наомада бошад. Ба гуфтаи Шухрат, роҳзанҳо дар назди чашма хайма задаанд. Пас, онҳо ҳанӯз инҷоянд, ба ин зудӣ қароргоҳи худро тарк намекунанд...». Дар пахнои миёни ду дара боди фораме вазида меистод. Шояд ин шамоли сарди рӯди сероби Ағба буд, ки каме дуртар ба тарафи офтобшинам ҷорӣ мешуд. Сарғаҳи он аз чашмаи Сафо ибтидо ёфта, ҳамгашти Сиракоро давр зада, дар роҳи худ ба сангу харсангҳои обшустаи кайроқӣ бархӯрда, давр зада мегузашт. «Ин гуна рӯди сероб дар Бору нест, – як лаҳза аз садои фараҳбахши шар-шари об рӯ ба руъёҳои хуш дода дар дил гуфт Сухроб, – яйлоқҳои болоикӯҳӣ аз он обшоранд. Кош неруе медоштаму кӯҳи кӯндаланги Дурудро сӯроҳ карда ин рӯдро ба тарафи зодгоҳам мекашидам, ачаб коре мешуд!».

Дар сурате ки Сухробу ҳамраҳонаш аз боди диловези сахарӣ то мағзи ҷон нафас кашида, вале каме ноором аз лигоми аспҳои худ дошта, гӯшу хуш ба самти ҳамгашти Сирако пасу пеш қадам зада меистоданд, ногаҳон аз қафои варақсангҳои қирратез сару сурати Ҳушанг намоён шуд. Ӯ баробари наздик шудан бо изтироб садо баланд кард:

– Сухроб, касе нест дар назди чашма! Зуд биёед, танҳо харҳои амакро дидем!

Филфавр ҳама савори асп шуданд ва аз бераҳаҳо ба тарафи теппаи Сирако қулоч заданд. Сухроб ва Харин раҳораҳ аспҳои дӯстони худро аз лигомашон кашида ба роҳ даромаданд. Дар воқеъ, дар гирду бари чашмаи Сафо касе наменамуд, дар доманакӯҳҳои атрофаш низ аз зоти инсон хабаре набуд. Танҳо поёнтар аз домғаҳҳои мудаввари сангӣ ду гӯшдарози хокиранги Некрӯз холию лухт, бепарво алаф хӯрда мечариданд.

Савораҳо то таҳи тути сершоҳу навда, ки танайи ғафси он аз чандин қарн умр доштаниш гувоҳӣ медод, омада, аз аспҳо фурумаданд. Ду-сето уҷоқи нимдоираи пур аз хокистар, ҷӯбу кундаҳои нимсӯхта, пӯсту пӯчоқҳои чормағзу бодом, тиккапораҳои латтаю шикастаҳои сафол ва хеле похӯрдаю хокбодӣ шудани арзақҳои атрофи дарахт аз чанд муддат будубош доштани одамон гувоҳӣ медод. Даста ҳанӯз ба хулосае наомада, ногаҳон аз тарафи чашма садои Кунар баланд шуд, ки пешопеш аз роҳ расида ба он самт рафта буд.

– Бачаҳо, биёед ба ин ҷо, зуд бошед! Ҳой!! – овози чирросиаш дар тамоми дара танин андохт, ҳатто як села миною сор чуғурросзанон аз миёни буттазор парида рафтанд. Ба онҳо ҳамроҳ шуда аз миёни сангу харсангҳои дара садои қақра-қақари кабкҳо низ баланд шуд. Ду хари холабеғам гӯшҳои худро сих карда ба он сӯй гардан тофтанд, вале боз бепарво ба кавшакунии решаи гиёҳон давом доданд.

Ҷавонон бе истиҳола ба сӯйи чашма раҳсипор шуданд. Бо ин воҳимаи ногаҳонӣ аз ҳама бештар Сухроб хавотир кашида, бо тамоми неру то назди Кунар давида омад. Поёнтар аз чашмаи Сафо, дар канори ҷӯйи об, ки охири нишеб буд, Дороб сархам пушташро гардонидани менишаст. Дар назди ӯ ҷуссаи беҳаракати Некрӯз меҳобид. Як гӯшаи миёнбанди гулобранги рӯйи ӯ аз боди мавҷҳои об боло-поён шуда меистод. Дороб худааш ҳам сарашро бо як латтаи сапед баста буд, дар маҳалли гӯшпонааш доғи калони хун ба чашм мехӯрд. Сухроб баробари дидани ин манзара беихтиёр қафи даст ба пешонӣ зад. Ба ду ҷониб сар чунбонда, бо овози гирифта изҳор намуд:

– Дер кардем, талошамон беҳуда рафт. Афсӯс... хеле дер мондаем...

Аз бағали Дороб дошта аз ҷо хезониданд ва ба канор бурданд. Сараш чарх мезад, хаёлаш дар худааш набуд. Ҳушанг ёрӣ дода ӯро то лаби чашма овард. Дасту рӯяшро шуст, бо қафи даст ба ӯ об дод. Дороб бемадор ба рӯйи санге нишаст, ноумед ба тарафи Некрӯз чашм дӯхт. Дубора буғз гулуяшро гирифт, дар умқи чашмонаш ашк ҳалқа зад. Сухроб дар канори ҷасади Некрӯз сари дузону нишаст ва ду даст ба пеш кушода дуо хонд. Ҳамраҳони тотораш қулоқҳои худро аз сар гирифтанд. Пас аз қироати дуо ҳама даст ба рӯ кашиданд, Сухроб аз ҷо хеста ба Лесбек рӯ овард ва бо садои хира базӯр лаб ба суҳан кушод:

– Мо амакро ба кишлоқ мебарем, шумо ҷӣ кор мекунед?

– Рафиқон таҳқиқ карданд, босмачиҳо ба кӯҳ рафтаанд, – ангушт ба пайроҳаи барозе, ки ҳамхатти рӯд ба самти яйлоқи пушти дара мерафт, нишон дода гуфт Лесбек, – мо ба он сӯ меравем, Орзукӯса роҳ нишон медиҳад. Ин дафъа ба амирии Исмаи бояд хотима диҳем. Ё аз сари худ ҷудо мешавем, ё сари амири босмачиҳо ҷудо мекунем, роҳи севум нест!

Сухроб сар ба поён чунбонда гуфтаҳои ҳамсафарро тасдиқ намуд ва як он ба ҳама рӯ оварда дастур дод:

– Зуд бошед, харҳоро тӯкуму полон занед! Харин, Кунар, биёед ба ман ёрӣ расонед, амакро ба зери тут мебарем! Ҳушанг, бо Дороб омода шавед, аскарон аз пайи роҳзанҳо, мо ба деҳа бармегардем. Бичунбед, ҳадди аксар то вақти аср бояд ба Бору расем, ба ташйиғи чаноза дер нашавад!

Хатми Каломуллох

Одам чӣ кадр метавонад яъсу ғамро таҳаммул кунад? Ба андозае, ки дар чоҳе биафтаду дар зулмати он бимонад? То чое, ки вусъати тирагии шаб ба ӯ имкони роҳ гаштан надиҳад? Ё дар ҳадде, ки пеши хуршедро домани сиёҳи абрҳои сиёҳдил бигиранду нуру рӯшноӣ аз миён биравад? Ин чӣ кулфатест, ки ба сари бандаи фақир бор мешавад? Ин чӣ ранҷу азобест, ки бандаҳои нотавони худро Офаридгор меозмояд?

Дард, озор, дуриву чудой, баркандани дидору гусастани риштаҳои ишқу армон! Ин чӣ амрест бар сари одам, чӣ зарбаест аз санги сарнавишт?! Нолаҳои ҷонгудоз... Оби дидаҳои равон чун рӯди саркашу пуртуғени кӯҳӣ... Ба сари дил мушт задану кандани мӯю харошидани чеҳраҳои берангу нур...

Офтоб нест, осмони Бору саросар бо чодари сиёҳу пуштидегии абрҳои нажанд¹⁶⁰ пӯшида шудааст. Бору он манзили борондӯсте нест, ки мунтазири ёри неъматзои худ бошад, балки тамоми гӯшаю канораш зарду хокиранг менамояд, гӯё бечора, таку танҳо дар зери гунбади фалак мондааст. Дасташ кӯтоҳ, тану чонош фасурда, дили одамонаш сиёҳу гирифта...

Ин намои дилозори зодбум Сухроби сангиндилу бовикорро пакару малул кард. Ё Хушангро пештар фиристода буд, ки бачаҳои Қозибоборо огоҳ созад, аҳли деҳаро ба чаноза фаро хонад, тадоруки дафни Некрӯзо бубинанд, аммо... Он чӣ диду шунид дар ақл намеғунҷид, фарогиртар аз ҳадди таҳаммул, густурдатар аз домани тоқат буд! Вақте ки Ансор дар сари роҳ ба ӯ расиду хабарҳои наҳсро расонид, ҷаҳон дар назараш ворун намурад. Беҳудона аз гиребони Ансор гирифт, ӯро сари даст бардошту хост ба ҷарии партовгоҳ парт кунад, аммо бо ҳой-ҳуӣ дигарон аз раъҷаш гашт. Дасти ҷаҳлу ситезаш суст, мадори тану тӯшаш пас аз хастагиҳои роҳи пурнишебу бароз бештар коста гардид. «Ин саҳар қозиро бурданд, Шокирусторо ба хок супурдем...» гуфтани Ансор ба мисли дашнае буд, ки сандуқи синаашро сӯроҳ мекард. Вучудаш сӯхт, дилу ҷигараш об шуд, мисли шери дармондае дар тала сарашро ба осмон карду наъраи дардолуд кашид. Дар ин асно ҳеч касе наметавонист ӯро ором кунад, дарди чудоияшро аз наздиктарин инсонҳояш осон намояд. Мулло Дурандеш, Мулло Фарҳод, мӯйсафедони деҳа ханӯз аз пушта барнагашта буданд. Манзили Қозибобо ба мотамхона табдил ёфта, дуди оҳу фиғони хонагиҳо беохир ба само мепечид. Гираву шеванҳои ҷонкоҳи занону духтарон дилҳоро реш мекард. Дар миёни баламғуӣи онҳо Хушанг ба назди Сухроб омад, дар канораш дузону зад, даст ба дӯшаш гузошта, шунаво ба ӯ бо овози хаста лаб ба сухан кушод:

– Болои мурда сад чӯб, нокомии Некрӯз кам будааст магар, имрӯз субҳи барвақт як гурӯҳ низомиёни огепо омадану Қозибоборо ба мисли арбоб асир гирифта бурдаанд. Аз баҳти бад, ин хабари наҳс ба гӯши Шокирусто мерасад. Ё саҳт ба ҳаяҷон омада аз хуш меравад ва дигар ба худ намеояд. Халқ аз мо бештар дилгир аст, дӯстам, ҳоло ҳама аз гӯручӯби усто бармегарданд, худатро ба даст гир...

Аз як сӯ бечорагии аҳли байти Қозибобо, аз ҷониби дигар, азои фарзандони Шокирусто, ки ҳама барояш чун бародарону хоҳарони тани азиз буданду арҷманд, Сухробро бениҳоят ба рикқат овард, дилаш барояшон сӯхт. Медид, ки имрӯз дар деҳа ҳама чиз ҳамхони ин ғаму ғуссаи одамон аст: табиати коҳиранги урёну бенур, ҳавои тираю гирифта ва осмони қару кӯри нопадид дар моварои ғулғулаҳои даҳшатзои абрҳои сиёҳ, қар-қари гӯшхароши зоғҳои бадмур ва... сари ҳар қадам пеш омадани мирохури бўқаламун, ки ҳарчанд дар ин ҷо худро хайрхоҳу меҳрабон нишон меод, тинати ӯ барои Сухроб чун дар оина намудор буд. «Ба асорат афтидани Дороамину Қозибобо кори ҳамин даюс аст, – ҳаёле аз сар гузаронд ӯ, – думи шӯравӣён шуда қасос мегирад, рӯбоҳи маккор!».

Дар канори Сухробу Хушанг Мулло Абдусалом менишаст. Ё бениҳоят ором буд, агарчи мағзи чашмҳояш лиқ-лиқи об менамуданд, ба рӯ намеовард. Ғами худро дар дарун хӯрда, наздиктар ба Сухроб рӯйи ҳарак лағжид. Бо нияти дил додан ба ҳар ду ҷавон ва раҳо кардани онҳо аз ҳаёлҳои мағшуш, оҳиста-оҳиста ба сухан даромад:

– Дар паҳлуи Носирҷону Савронбобо имрӯз ҳар дуи шумо низ ҳамчун писарони Қозибобо ҳастед. Оре, имрӯз шумо ҳам ҳамдардии меҳмононро қабул мекунед. Қозӣ танҳо як писар дошт ва пешу пас аз ӯ ду духтар. Ба ҷуз қозигӣ ҳар хунареро, ки медонист, ба писараш Некрӯз омӯзонд. ӯро дар ниҳояти шинохти одаму инсон ба камол расонид, нозуқиҳои деҳқонӣ, молдорӣ ва ба хусус, тичоратро ёд дод. Аз кори писар, аз оиладорӣ ӯ дилаш пур буд, аз он ки Некрӯз ҳамчун тоҷири олиҳиммат шухрат ёфт, сараш ба осмон расид, дар ҳама ҷо бо ӯ фахр мекард. Маҳз бо ишора ба ҳамин нукта пайваста ба тақрор мегуфт: «Қорат бо исмат муносиб бошад, писарам!». Сад афеӯс, ҳар

¹⁶⁰ **Нажанд** نژند – бераҳм, даҳшатовар

ду ба сарнавишти талх рӯ ба рӯ шуданд. Якеро шӯравиҳо бурданд, дигареро роҳзанҳои бек ба қатл расонданд, охири бор ба дидори ҳам мушарраф шудан барояшон насиб нагардид. Рафтагонро Худованди карим биёмурзад, дар миён мо талафоти калон додем, аз мехину беҳтарин ҳамдеҳагон чудо шудем. Шумо бардам истед, додарон, чуз таҳаммул чораи дигар надорем...

Дар ҳамин чо сухани Мулло Абдусалом бо гирияву фиғони баланди Носирчону Савронбобо, ки дар дами дарвоза меистоданд, қатъ шуд. Тӯдаи одамон – пиру барнои деҳа аз поёни барози назди ҳавлӣ намудор шуданд. Онҳо аз пушта меоманд, дар пеши қофила Мулло Дурандеш, Мулло Фарҳод ва мӯйсафедони деҳа буданд. Аз миёни доду фиғони ҳозирин садои аламомези Носирчон аз ҳама баландтар шунида мешуд. Ғуссаомез дард гуфтани ӯ дилҳоро хун мекард, касро ба гирия кардан водор менамуд: «Некрӯзи ман, ту ханӯз чавон будӣ, ту неруманд будиyo тавоно, чаро моро новақт тарк кардӣ?! – ҳасрат мекард ӯ. – Магар ба мусибат гирифта шудани бародарам кам буд, ки туро низ куштанд, номардон ба ҷонат раҳм накарданд, ҷони чавонатро ба хун кашиданд. Э вой, ин чӣ рӯзе буд ба сарамон омад, э вой! Некрӯзи чавонмаргам, нагуфтӣ модари муштипар дорам, нагуфтӣ бачаҳои норасида дорам, чаро ҳамаи моро дар ғафлат гузоштӣ?! Чӣ гуноҳе доштӣ, ки ба дилат тир заданд? Худоё, рӯз набинанд он роҳзанҳои палид, дар оташи дӯзах бисӯзанд!..».

Меҳмонони расида бо тартиб саф кашида, паси якдигар ба бандагӣ кардани наздикони майит, ки дар як қатор меистоданд, сар карданд. Онҳо пайи ҳам изҳори ҳамдардӣ намуда дар тарафи муқобил чамъ шуданд. Ҳамин ки бо бандагӣ кардан думи одамон канда шуд, Мулло Дурандеш бо садои баланд дуо хонд:

– Ал-лазина изо асобатҳум-мусибатун, қолу инно лиллоҳи ва инно илайҳи роҷиъун!

Ҳама дасти дуо ба рӯ кашиданд. Мулло Абдусалом давида ба назди Мулло Дурандеш омад, бо арзи таъзим изҳор намуд:

– Ҳама чиз омода аст, домолло!

– Вақтамон кам, тез ғусл диҳед! – дар ҳоле ки аз чашмонаш хастагии ӯ равшан мушоҳида мешуд, назорати майитшӯйиро ба худи Мулло Абдусалом вогузошта гуфт Мулло Дурандеш.

Азбаски то оғози салоти ҷаноза ханӯз вақт буд, Савронбобо аз қатор берун омада калонсолонро ба тарафи айвон роҳнамоӣ кард. Барои Мулло Дурандешу ришсафедони дигар, ки аз ғӯристон то ин чо хеле роҳро тай карда буданд, айни муддао шуд, метавонистанд каме ба худ биёянд.

Дар ин васат Сухроб тоқат накарда ба назди дӯсташ Мулло Фарҳод гузашт. Ҳамдигарро дубора ба оғӯш кашида, бо хӯрию ҳасрат домани гирияро раҳо карданд. Бо овоз дод гуфтани ду марди қоматдору босалобат аҳли ҷамоаро ба рикқат овард. Гӯё чашми ҳама ба онҳо буд, ҳамон лаҳза аз сӯйи хонаи занон низ садои доду бедод ба осмон печид. Мулло Абдусалом давида аз хонаи шустушӯ ба берун баромад ва аз остонаи дар ду даст ба осмон бардошта бо ишораи «хомӯш шавед» гуфт:

– Бародарон, азизонам, илтимос нолаву шеванро як дам бас кунед, майитро ба об гирифтаем!

Шабехи сарпӯши деге, ки ҳама чиз-бизро фуру нишонанд, яку якбора дар манзили Қозӣ Ҳушанг хомӯшӣ ҳукмрон шуд. Ҳар кӣ фарёд мезад, шӯро аламашро ба дарун хӯрд. Бино ба дастурҳои Мулло Абдусалом майитро ғусл доданд, сипас дар кафан карданд ва ба маҳзи ин ки вайро ба тобут гирифта бароварданд, баногаҳ аз доду фарёди бонувон хонаю дари Қозибобо ба ларза омад. Ба хусус, аз пайи тобут бо сару рӯйи баста, рӯмолчаҳоеро дар даст алвонч дода худоҳофизӣ кардани хоҳару наздикони Некрӯз хеле ҷонхарошу дилозоранда буд.

Майитро аз ҳавлӣ ба сари кӯча бароварданд. Фавҷи мардони ҷамъомада пасу пеш дар чанд рад саф кашиданд. Барои хондани салоти ҷаноза Мулло Дурандеш шогирди худ Мулло Фарҳодро ба пеш гузаронд. Ин имомат дар ростии рӯҳияи харошхӯрдаву дилмондагии шадиди Фарҳод имтиҳони чиддӣ буд. Ӯ дарк намуд, ки устодаш амдан ҷунин рафтор мекунад, мехоҳад сабру бардошти ӯ, тоқату истоди ӯро дар баробари саҳтиҳои зиндагӣ бисанҷад. Агар муллои воқеӣ аст, бояд дар ҳар гуна ҳолат аз ҷолаи ғам берун ояд, бояд дар мушкилтарину гулугиртарин лаҳза худро бой надода, тааххудо тафаккудашро дар назди ҷамоат анҷом диҳад:

*Фироқам саҳт меояд, валекин сабр мебояд,
Ки гар бигрезам аз саҳтӣ, рафиқи сустпаймонам.¹⁶¹*

***

Се рӯзи тамоm аз хонаю дари Шокирусто ва Қозӣ Ҳушанг омадурафти одамон канда нашуд. Мулло Дурандешу Мулло Абдусалом дар хонаи қозӣ монданд, то ба руҳи Некрӯз хатми Қуръон фуруваранд. Мулло Фарҳод бошад, дар пешғаҳи меҳмонхонаи падар китоби Каломуллоҳро ба рӯйи

¹⁶¹ Байт аз Шайх Саъдӣ аст.

чор қат болиш гузошта, ҳушу ёди хешро ба исму руҳи қиблагоҳ бахшида, машғули кироат монд. Дар ин се рӯз чӣ қадр меҳмонон омада рафтанд, ҳисобаш фақат ба Парвардигор аён буд. Мизбонон асло гумон намекарданд, ки дӯсту ошноёни Шокирусто то ин ҳад бешуморанд. Даҳон ба даҳон ба чаҳор сӯ хабар расида, одамон ташриф меоварданд – гузашта аз деҳоти кӯхпоя, аз Боғдону Дизаху Ургут, деҳоти пуштиқӯхию юртҳои даштӣ, Авлиёву Қизилработу Нур ва ҳатто аз Деҳибаланду Ғазғон...

Ду рӯз Мулло Ҳалиму Мулло Дуйсан дар канори Мулло Фарҳод буданд, рӯзи сеюм дӯсти пуштиқӯхии Шокирусто Ҳочӣ Салим ҳамроҳӣ намуд. Дар ҳавои қуръонхониҳо тамоми фарзандони усто чиму соқит аз меҳмонон пазирой ва ҳамдардино тасаллии онҳоро қабул мекарданд. Дар давоми ин се рӯзи худой бо чо ба чо кардани хару аспҳои меҳмонон, роҳнамой ва дубора гусел намудани онҳо падарарӯси Фарҳод, Равшан ва дигар наздикону хешовандон машғул буданд. Ба хусус, Равшан ҷойи нишаст надошт, аз марғи шавҳархоҳараш саҳт андӯхгин шуда, кӯшиш менамуд маросими пазирой бекамукост анҷом ёбад, коре карда бошад, ки руҳу равони «Додӣ Шоқир» шод гардад. Аз ҷониби дигар, ҳар гоҳ ба гӯши ӯ садои ҳазини хоҳари калониаш мерасид, дилаш реш-реш мешуд, дар байни занон бо овози гирифтаю хаста дарду алам гуфтани Маҳтоб чигархоро об мекард: «Сутуни хонаам буд, ҳама ба ӯ тақя мекардем, Худовандо, моро бесутун кардӣ! Қиблагоҳи фарзандонам, дардошною меҳрубонам буд, Парвардигоро, моро аз силаю меҳраш маҳрум сохтӣ! Ин чи қисмате, ин чи рӯзи сангинест, ки ба сари мо омад, вой балам!»...

Дар ҳавои доду фиғон ва сӯгвориҳо шаби сеюм гузашт, субҳи козиб чашм мекушод. Ҳама чо хомӯш, гӯё паша пар намезад. Дар ду хонаи ҷойишист писарону духтарони Шокирусто, сунҳорони хона, набераҳо канори ҳам ғел зада масти хоб буданд. Танҳо дар меҳмонхона ошнои Шокирусто Баҳроми баззоз, ки ҳамраҳони худро ба Нур гусел карда худаш ба хотири дилбардорӣ ва гузарондани рӯзҳои худой монда буд, Ҳочӣ Салим ва дар пойгаҳ Маҳтобу Холпарӣ сари дузону, дар ҳавои қуръонхониҳои Мулло Фарҳод сар чунбонда менишастанд. Баробари пароканда шудани лашкари торикӣ аз атроф, оҳанги хониши мулло тағйир ёфт. Ниҳоят, Мулло Фарҳод Каломуллохро ба поён расонда, ба хондани дуои хатми он эҳтимом варзид ва ҳамоно нишастагон «ё Аллоҳ» гӯён гӯшу ҳуш ба овози ширадори ӯ шуданд:

– Парвардигоро! – ҳарфи нахустини ниёиш дилҳоро ба вачд овард. – Хидоят кун моро бо хидояти Қуръон; икром кун моро ба каромати Қуръон; бошараф кун моро ба шарофати Қуръон; осон гардон корҳои диниву дунёии моро ба баракати Қуръон; равшан гардон дилҳои хастаи моро бо нури Қуръон; бикӯшо синаҳои моро ба тиловати Қуръон; зинат деҳ ахлоқи моро бо зинати Қуръон; бипӯшон ҷисмҳои нотавони моро бо хилъати Қуръон; биёмурз гуноҳҳои моро ба инояти Қуръон; осон гардон азоби ҷон кандани моро ба фазилати Қуръон; вазнин гардон паллаи тарозуи аъмоли неки моро бо бузургии Қуръон; эмин дор моро аз ҷамеи балоҳои дунёву охира ба ҳурмати Қуръон; раҳмат кун ба ҷамеи уммати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва саллам ба раҳматат, эй беҳтарини бахшояндагон. Омин!

– Илоҳо, омин!

Мулло Фарҳод китоби Каломуллохро пӯшонд. Назаре ба сӯйи дӯстон ва модару ҳамсараш афканду дубора дуо хонд:

– Илоҳо, омин, ҳада кардем савобу самараи ин оятҳои каломи Раббониро ба ризои Ҳақ субҳонаҳу ва таоло, ба руҳонияти ҷамеи анбиёи мутақаддим ва анбиёи мурсалин, хусусан, ба руҳи пурфутуҳи мутаҳҳари мунаввари Ҳазрати рисолатпаноҳ, саллаллоҳу алайҳи ва саллам; ва ба руҳонияти хулафои рошидин ва ҷамеи саҳоба ва тобеин ва табааи тобеин; ва ба руҳонияти ҷамеи мучтаҳидин, хусусан, Имоми Аъзами куфиву суфӣ раҳматуллоҳи алайҳ; ва ба руҳонияти падарону модарон ва ҷамеи муъминину муъминот ва муслимину муслимот, хусусан, ба гузаштагони ин манзили макон ва ба руҳи пурфутуҳи Бобои Шоқир. Аллоҳумма аҳфазно ё Файёз мин ҷамиъи-л-балоёи ва-л-амроз ва саллаллоҳу таоло ало хайри халқиҳи Муҳаммадив-ва ало Олиҳи ва асҳобиҳи аҷмаин. Омин, бираҳматика ё арҳама-р-роҳимин!

Ҳамнишастон баробари мулло дасти дуо бардоштанд:

– Омин, Оллоҳу акбар!

Мулло Фарҳод аз чо хест, китобу тасбеҳашро дар тоқчаи меҳробшакли кунҷи хона, ки пур аз китоб буд, гузошт. Ба ҳурмати ӯ Ҳочӣ Салим, Баҳроми баззоз ва модару ҳамсараш низ сари по хестанд, даст ба рӯйи сина гузошта салом гуфтанд ва худро ба канор гирифтанд, ки ӯ ба берун барояд. Мулло ба назди модар омаду истод, дидаҳо ба ҳам қуфл уфтоданд. Чехраи қоҳида, чашмони хастаю ғамгини модар басте тараҳхумовар буд. Беихтиёр ҳамдигарро ба оғӯш кашиданд, Маҳтоб сарашро ба сандуқи синаи писар часпонда фиқ-фиқ ба гиря даромад. Ҳамин дам, дар ҳоле ки Мулло Фарҳод сари модарро сила мекард, аз бари рӯмол як даста мӯйи ӯ намудор шуд. Яке дилаш таҳ хӯрд,

ҳеч гумон намекард, ки дар ин чанд рӯзи азодорӣ мӯйҳои катрони модар тағйири ранг мекунад. Ҳамон маҳалли ба чашм намоёни сапедгунро нарм-нарм молида, бо ғамхорӣ ба сухан омад:

– Очачон, бисёр ғамгин нашав, худатро ба даст гир. Аз хостаю фармудаи Худованд ҷойи гурез нест, рӯзу моҳашон пур шуда будааст, ки чони азизашонро таслим намуданд. Бисёр ғам хӯрдану худро аз ҳад беш азият додан ба Худо хуш наояд, ту, ки ин маъниро хуб мефаҳмӣ?!

– Мана танҳо гузошту рафт, – озурдаву дилтанг гуфт модар, – ханӯз кораш бисёр буд... Додарата чӣ мекунам? Вая ҳам ба сари ман монду рафт...

Мулло Фарҳод модарро раҳо накарда ба ҳарфаш идома дод:

– Худоё шуқр, падари бузургворе буд, ҳама нури дидагонаш бо ҳам меҳрубону анисанд, такагоҳу пуштибони ҳамдигар хоҳем шуд. Дар воқеъ, ҳама инчоянд?

– Аз ҳамааш розиам, Худо биёмурзад, ҷойи қиблагоҳамон биҳишти барин гардад, писарам. Бачаҳою набераҳо ҳама дар хонаанд, ба ҷуз Фаршедҷонам. Вай ҳамон рӯзи аввал ба манзили Қозибобо рафт.

– Ҳа, ман худам фиристодам. Апаи Бибисорою сунҳорашон дастёр надоранд, аз духтарони худораҳмати Некрӯз танҳо Нисо аст. Гуфтанд, духтари калониашон Раъно бедому дарак, аз бозе, ки шавҳари роҳзанаш зӯран бо худ бурд, дигар барнагаштааст.

– Нағз кардай, Қозибобо Фаршедҷона мисли писарашон медонистанд, ёрдамаш мерасад.

Мулло Фарҳод бо меҳр аз китфони модар пахш карда чудо шуд ва гуфт:

– Очачон, вақти азон шуд, ҳамаро бедор кун, ба намозамон дер нашавад.

– Хуб шудааст, нури дидаам, бирав, азон гӯй, – ва ба пас гашта, ба Холпарӣ ишораи баромадан карду илова намуд: – Баланд гӯй, ҳама аҳли деҳа шунавад!

Мулло Фарҳод дар дил хандид ва ногаҳон нигоҳаш ба нигоҳҳои Холпарии дучонаш уфтод, ки вазнин роҳ мерафту дар дидагони ғуссабори ӯ низ нури ризояту хушҳолӣ ламъа мезад.

4. САРУБАРГИ ЗИНДАГӢ

Мазаи чалпаку азми таҳсил

Табиат чеҳраи тираву ашкбори худро аз пешорӯи Бору чамъ карда, бо нуру рӯшноии тоза ва ҳавои маҳмалин ба сару дӯши пастиву баландиҳо бўса мезад. Гӯё бо ин навозиш меҳост хузну андӯҳи соя афкандаро аз миён бардорад, ба дили сокинони озурдаҳол дубора нақхати шодиву хушнудӣ ато кунад. Мулло Фарҳод бо тағйири намою чеҳраи табиат бештар хурсанд шуд, пас аз дуохонии фаровон ва ҳамрозиҳои руҳӣ бо наздикони хеш, худро сабуктар ҳис кард. Бо изҳори сипосмандӣ пас аз тановули шӯрбои наҳор бо ошноӣ пуштикӯҳии падараш Ҳочӣ Салим хайрухуш намуданд. Ин дам Баҳроми баззоз низ тараддуди рафтан дошт, вале ҳама садди роҳи ӯ шуданд.

– Амак, шумо, ки медонед, омадан ба иродату рафтан ба иҷозат, – бо лаҳни нек гуфт Мулло Фарҳод, – дигар дер шуд, имрӯз дар хонаи ман меҳмон мешавад, фардо субҳи зуд гусел мекунем. Фақат бо доду вой гирифтӣ шуда суҳбате ҳам накардем, ба маслиҳати шумо ниёз дорем.

Баҳром дар поёни сухан симои чиддӣ гирифтани Мулло Фарҳодро дида, дудила нашуда ҷавоб дод:

– Аз ҳар чӣ бигзарӣ, сухани дӯст хуштар аст! Бошад, мемонам, додарам!

Ба онҳо Фарнуру Равшан ҳамроҳ шуданд. Маҳтоб барои худоҳофизӣ то дами остона баромад. Сурати ғамгину афсурдаҳои ӯро дида, Баҳроми баззоз бо мулоимат ва меҳрубонӣ гуфт:

– Хости Офаридгор буда, ки дӯсти азизам дори фониро видоъ гуфт, мо аз ин пас дуо мекунем, то руҳаш шоду оқибаташ ба хайр бошад. Ба туву бозмондагон Худо сабр диҳад, янга, худатро эҳтиёт кун.

Модар ашкрезон дар дами дар музтариб монд. Мулло Фарҳод дили ӯро мефаҳмид, пай мебурд, ки ҳар як падидаи алоқаманд бо падараш вайро нороҳат мекунад. «Вақт лозим, замон худаш марҳами дардхост», аз дил гузаронд ӯ ва ҳамин дам дар назди дарвоза амакбачааш Шодонро диду фармуд:

– Рост ба хонаи Сухрободият рав, гӯй, ки бо Меҳрон ба хонаи ман гузаранд. Ҳа, аз он ҷо ба хонаи Қозибобо рав, ҷӯраат Фаршеда ҳам хабар кун, бегоҳӣ ба назди мо биёяд.

– Э, ростӣ, Фаршедҷон ханӯз дар манзили қозӣ аст? – пурсид Баҳроми баззоз.

– Оре, парво накунад, бегоҳ меояд, – гуфт Мулло Фарҳод ва ба Шодон рӯ оварда афзуд: – фаҳмидӣ, додар, зуд бош!

Шодон бо ишораи тасдиқ сар чунбонда, бо дав сарболо шуд. Мардҳо, ки ба кӯча бароманд, Фарнур лачоми аспи Бахроми баззоз дар даст омода ба онҳо меистод. Мулло Фарҳод бо табассум ба ӯ гуфт:

– Худат савор шуда бар, мо бо амак пиёда меравем. Ба қавли худашон, «хавои мусаффо – роҳати чон», бигзор то қарри дил нафас кашанд!

Бар рӯи ҳама лабханд шукуфт...

Ҳамсари мулло хаамири чалпак боз мекард. Ба ӯ Рахшона ёрӣ мерасонд. Духтари калони хона Нисои чилкокула бошад, дар меҳмонхона ба наҳви худ дастархон меорост. Ӯ баробари дидани падару меҳмон ду даст ба сари дил гузошта, бо овози маҳини духтарона дуруд гуфт:

– Ассалому алейкум, хуш омадед, бобочун!

– Хушбахт бош, духтаракам, – аз нозу таъзимҳои ӯ хушҳол шуда ҷавоб дод Бахроми баззоз ва ӯро дар бағал зер карда аз гунаҳояш бӯсид, – ман туро шинохтам, Нисочонӣ-а?

– Ёфтед, бобочун, лекин ман шумора намедонам.

Меҳмон бештар ба завқ омад. Дасти духтаракро раҳо накарда, ҳамоно аз дасти Фарнур кӯлапушташро гирифт ва аз он як тоқияи духтаронаи гулдӯзишударо бароварда ба сари Нисо пӯшонду бо хушҳолӣ гуфт:

– Ана ин ба кокулакот зебид! Меойӣ бо ҳам ошно шавем?

Бо дидани тоқияи тозаи нақшин чашмони Нисо равшан шуд, аз ду ҷониб онро ламс карда, бо лабханди малеҳ изҳор намуд:

– Ба сад дароед, бобочун, раҳмат! Шумоён гузаред, ман нон орам... – Нисо давида ба самти модараш рафт. Аз ин муомилаи ӯ ҳама шод шуданд, Бахроми Баззоз ба пешгаҳ гузашта истода гуфт:

– Худо умраша диҳад, духтари баақл будааст.

Мулло Фарҳод хоксорона даст ба сари дил гузошт. Баробари нишастан Бахроми баззоз дуою сано ба даргоҳи Ҳақ фиристод ва бо ишораи ӯ мулло ба ёди гузаштагон фотиҳа хонд. Сукунат ба миён омад. Чанд лаҳза симои суолomez ва умедвори падар дар зехнаш падидор шуд. Бо чашмони дар ҷо нишаста дида дӯхта, чизеро аз ӯ таваққуъ дошт гӯё. Оҳи сабук кашид, андешаманд ба сухан даромад:

– Падарам косиб буд, деҳқонӣ мекард, хеле мол ҳам дошт. Метавонист дар зиндагӣ асло дасткӯтагӣ нақашад, аммо ранҷу азиятҳои одамони мустаманд ӯро ором намегузошт. Ду танга ёбад, ҳатман як тангаашро ба дигарон харч мекард. Карбосу комвоҳи бофтаи худро ҳамеша ба одамони ниёзманд меод. Доимо ба ҳамсолон, ба хусус, ба мӯйсафедони деҳа така мекард, садри маърақаҳо буд. Ҳарчанд аз мушкilotи зиндагӣ асло андеша намекард, аммо сахтиҳо то ҷое рӯи ҳам чида шуданд, ки дар ниҳоят аз дасти онҳо ҳамлаи қалб гирифт. Арбоби деҳа – Дороаминро бурдани шӯравихо ӯро билкул аз по афтонд. Шабу рӯз аз пешаш дур намешудам, дил дода дуо мехондам, дасту пояшро мемелидам. Бо модарам, бо ҳамин Нисочон доимо парастораш будем, аммо...

Мулло Фарҳод хомӯш шуд. Ғамбодии гулуяшро фуру бурда, як лаҳза чашм ба чойники чойи овардаи Рахшона, ки онро Фарнур чойгардон мекард, дӯхта истод. Бахроми баззоз ҳам дам дар дарун менишаст, аз нақли мулло мутаассир гашта, ёрои гап задан надошт. Фарнур дар пиёлаҳо чой рехта, аввалиро дар назди худаш гузошт, дувумро ба меҳмон ва пиёлаи дигарро ҳам ба бародар дароз кард. Мулло пиёларо дар каф дошта, аз нақлаш пай гирифт:

– Охирсар, Қозибоборо дастбанд андохта бурдани низомиёни ҳукумати нав падарамро тамом кард. Медонед, амак, ҳама умеду бовараш ба қозӣ буд, ӯро барои тамоми деҳа ҳамчун пушту паноҳ медонист. Бо ин ҳама калон шудан ҳамаи мо дар назараш мисли кӯдак метофтем. Аз ин рӯ, як рӯз Қозибоборо махсус даъват карда, морову ҳамдеҳагонро ба ӯ супурда буд. Чун аз хурдӣ бо ҳам калон шуда, сахтию нармиҳои зиндагиро якҷоя дида, талху шириниҳои ҳаётро бо ҳам чашидаанд, дар симои ӯ дӯсти бовафо, инсонии тавоно ва ҳамеша ба ҳама қор қодирро меид. Вақте ки Шумшуки ноогоҳи дар ҳама ҷо ҳозирро нозир хабари шуми ба асорати савораҳои мусаллаҳ мондани қозиро мерасонад, падарам саҳт ба ҳаяҷон меояд, фишори хунаш боло зада аз хуш меравад. То ман расида омадаму табиби деҳа, об аз сар гузашта буд. Ҳамоно аз хуш рафту дигар ба худ наомад, падарам...

Бахроми баззоз оҳи амиқ кашид, ҳарфе назад. Нисо хумори бобо кард магар, оҳиста омаду дар назди ӯ нишаст. Баҳром дастони хурдаки ӯро миёни каф зер карда, бо дасти дигар аз китфаш дошта ба бағал кашид. Дар ҳамин асно «ё Аллоҳ» гӯён, пасу пеш Сухробу Меҳрон ва Фаршед даромада омаданд. Бо ҳамдигар самимӣ вохӯрӣ карданд.

Бо дидани дӯсти падар, хумори қиблагоҳу ёди рӯзҳои гузашта Фаршедро мутааллим соҳт, остини гирия раҳо кард. Бахроми баззоз даст бар оғӯш, бо овози хира гуфт:

– Худо мағфират кунад, ба ҳар яки шумо сабри чамилу аҷри чазил хоҳонам, гирия нақун, писарам. Биёед, мо дуою ниёиш кунем, то руҳи дӯстам шод гардад, дар гӯраш осуда бихобад...

Ҳарчанд хонаю дари Мулло Фарҳод фазои гарму дилосое дошт, дар дили суҳбати гарм ба димоғ задани бӯйи лазизи чалпак меҳмононро бештар ба фараҳ овард. Фаршед ду лаъли чалпаки доғро аз дасти зани бародар гирифта ба рӯйи дастархон гузошт. Як лаҳзаи гуворо, фурсати иштиҳоовари начибе нишастагонро ноором карду беихтиёр ҳама бо ҳам даст ба лаълиҳо бурданд. Чалпаки нарму хушхӯр бӯйи дилкаши равғани зард меод, дар ҳоле ки ҳаври доғии он бо луоби даҳон дармеомехт, мисли ҳалво об шуда, дар гулу менишаст. Баҳроми баззоз бо ҳаз ангушт лесида, дар ҳоле ки хушхӯрии чалпак кому гулуяшро ҳанӯз мусаллат буд, изҳор намуд:

– Баҳ-баҳ, ба ин латифию лазизӣ дергоҳ чизе нахӯрдаам, дасти хоҳарамон дард накунад, бениҳоят хушмаза пухтааст!

– Ош шавад, амак! – ҳамоно посух дод Мулло Фарҳод. – Ин ғизои саридастии хонумҳост, хӯроки асосӣ каме дертар омода мешавад.

Нимҳанди Баҳром аз таҳу бари риши паҳнаш ҳувайдо шуд.

– Ман шунидаам, чалпак таоми паҳлавонҳост, – гуфт ӯ, – дигар заҳмат накашанд. То Нур ҳамин таъми гуворо дар даҳонам монад.

– Фардо ҳам бо чалпак ноништа мекунеду ба роҳ мебароед, аз ин тараф парво накунед! – ба сухан ҳамроҳ шуд Фарнур.

Дар идомаи сухан Равшан низ илова кард:

– Апаи Холпарӣ худои ин таомҳоянд! Ба мисли ин тунук ғилбиндиҳояшон ҳам ҳамто надорад, агар хоҳед, супориш медиҳем.

Аз таърифҳо Мулло Фарҳод дар худ болида, бо хаёли ба дигар самт кашидани риштаи суҳбат ба Сухробу Меҳрон, ки онҳо низ мисли меҳмон аз чалпакҳои доғу хушхӯр роҳат бурда даст пок мекарданд, рӯ овард:

– Дар дунё чӣ хабар, шӯроӣҳо чӣ кор мекунанд?

– Янга барака ёбанд, бомаза пухтаанд! – бо изҳори сипос ба сухан пардохт Сухроб. – Шӯроӣҳо ҳама чоро соҳиб шуданд, дӯстам! Мегӯянд, шуъбае дар таркиби коммуна таъсис додаанд. Дову дастғаи Дороаминро азхуд карданд, идораашон дар ҳамон ҷо.

– Аз инҳо хабар дорам, дигар навигарӣ нест? Бачаҳои арбобро дидӣ?

– Аз шӯроӣҳо ягон хабари нав намегирӣ, ҳамааш дам дар дарун, ҳеч чиз намегӯянд. Лекин рӯз то рӯз сафашон аз одамҳои деҳа пур мешавад, аз ин пас ягон сирри пӯшида намемонад. Худоро шукр, Кониоб тинҷ аст, Бобо Хиром худааш аз оилаи арбоб саробонӣ мекунад. Аз Хоҷа Саид низ хоҳиш кардам, ки боҳабар шуда истад, ҳозир бо бачаҳояш дар ҳамон ҷост.

– Хонагӣҳои арбобро аз пасаш мебаранд гуфта ҳама тарсида будем...

– Оре, ба наҳве дар зер бори миннати Ансори лаъин ҳам мондем. Гуфтааст, бачаҳою хидматкорони арбоб бояд пойи маро бибӯсанд, ман пеши бадарғаи онҳоро гирифтаам, – Сухроб нигоҳе маънидор ба сӯйи Баҳроми баззоз афканд, – шунидем, ки ба ҷуз мулку амволи бойҳо зану бачаҳояшонро ҳам зиндонӣ мекардаанд...

– Рост, ин сиёсати Ҳукумати Шӯроӣ аст, мақсадашон ҳамин – ночору фақир кардани мансабдору сарватмандони пешина, – беҳаёл дар тақвияти сухан гуфт Баҳром.

Сухроб суҳбатро идома дод:

– Орзукӯсаро дидам, аз паси фармондеҳаш дум ликконда мерафт. «Босмачиҳоро гирифтём, – дар ҳоле ки даҳонаш ба пушти гӯшҳояш мерасид, бо ғурур мегуфт ӯ, – то дараи Зихвор дунболгирӣ кардем. Ниҳоят, дар сари Домғаҳона ба онҳо расидем. Корзоре ба вукуъ пайваст! Паррондем душманонро, яке намонд! Худи Исмат ба мисли шағоли ланг дума хода карда то сари зови Зихвор гурехт. Чун дид маърака барояш танг омад, хост худкушӣ кунад. Аммо Лесбеки мо чолоктар баромад, ҳамон лаҳзае, ки ғел зада худаашро аз зов ба поин афканданӣ шуд, домонаш дар дасти Лесбек дармонд...». Ҳамин тавр, «амир»-ро асир гирифта, дигар ба пас нагаштаанд, аз Зихвор рост ба Авлиё фурумадаанд.

Чун Сухроб аз сухан истод, Меҳрон гуфт:

– Чи тазодҳое рӯ мекунад ин ҳукумат! Ин ҷо одамонаш қозиро дастгир карда мебаранд, он ҷо сарбозонаш интиқоми писари қозиро меситонанд... Вақте ки наъши амаки Некрӯзро меовардам, сад бор ба худам аҳд кардам, ки ҳатман он роҳзани қотилро ёфта чигарашро меканам! Ба сурхҳо офарин, мушкиламонро осон карданд.

Дар ин ҷо Баҳроми баззоз лабҳанде заду риштаи суханро ба даст гирифт:

– Барои шӯроӣҳо сад Некрӯз аз байн равад ҳам, мижаашон таҳ намехӯрад. Бо ин сабаб онҳо душмани ашаддӣ худро аз роҳ бардоштаанд. Ман коммунистҳоро аз наздик мешиносам, барояшон босмачиҳо душманони молу сохторашон бошанд, ҳар як қозию арбобу шайх ба онҳо душманони

маънавианд. Ҳоло, ки он хасми сарироҳӣ аз миён рафт, хатман ба домани душмани дуҷум мечаспанд. Ин хатари зиёд дорад.

Мулло Фарҳод бо тафаккур пурсид:

– Яъне, аз пайи арбобу қозӣ боз ҳам ба домани дигарон мечаспанд? Ба гумонатон, ин «душмангириҳо» давом меёбад?

– Сад дарсад! Аз ин хотир мегӯям, ҳама хушёр бошед, таваккул ба шӯравиҳо исён набардоред, ғашӣ онҳоро наоваред. Агар бо онҳо созиш кунеду ҳамкорӣ, ба додотон мерасанд, – Баҳроми баззоз бо итминон ҳарф мезад, ҳама гӯшу хуш ба ӯ шуданд: – Ман дар райкуми Нур ошно дорам, аз ҳама навғониҳо хабар дода меистад. Шумо ҳам ҳарчи зуд бояд ба ин сохтор роҳ ёбед! Барои мо чӣ фарқ дорад амиру бекзодаҳо сарвар бошанд ё шӯроӣҳо? Онҳо ҳам худбин буданду халқро азият мекарданд, инҳо низ сиёсатҳои дар давлати худ доранд. «Замон бо ту насозад, ту бо замона соз» гуфтаанд, қорамон пеш равад, зиндагиамон гузарад, бачаҳоямон тинчу осуда бошанд бахти мост.

Равшан дар омади сухан гуфт:

– Худи раиси шӯроӣҳо ҳам изҳор медошт, ки ҳамаро ба рӯйхат мегирем, ба коммуна аъзо мекунем.

– Қорғару деҳқону чӯпони одӣ шудан қори одамҳои бесавод аст, – ба каломаш давом дод Баҳроми баззоз, – шумо ҳама аҳли фаҳмед, бояд сарқору раҳбар шавед! Агар ба ҳарфам гӯш кунед, биёед, бо ман ба Нур меравем. Ошно зиёд дорам, ёрӣ мерасонанд, ё дар ҳамамон ҷо, ё дар Кармина дарс мехонед, роҳу равиши сохтори шӯравиро меомӯсед. Дубора ба ин ҷо баргашта коммунаатонро ба даст мегиред, ба халқ хизмат мекунад.

Мулло Фарҳод беихтиёр гуфт:

– Ин беҳтарин амал аст! Бо ин роҳ пеши ҳар гуна тазйиқро ҳам метавон гирифт, амак рост мегӯянд.

Сухроб ба сухан ҳамроҳ шуд.

– Мо ҳама омодаем ин қорро кунем, ту ҳам меравӣ бо мо? – гуфта суолomez ба Мулло Фарҳод чашм дӯхт ӯ.

Мулло мулоим хандида изҳор кард:

– Агар ин вақолатамро намедоштам хатман мерафтам! Ба гуфтаи додоам, «уболу савоби одамон, сариштаи мурдаю зиндаи деҳа» ба гардани ман аст. Шумоён ба давлат соҳиб шавед ман дилпур мегардам, хотирам чамъ мешавад, чунки он вақт дар баробари баду балоҳо сипари мустаҳкам, ҳимоятгари боэътимод хоҳам дошт. Айни авҷу қамоли Фаршед ҳам ҳаст, дар қанори ман мактабдору мурид шуда гаштанаш беғоида, ӯро бо худ баред, ҳаёти навро ёд гирад. Фақат имонатонро гум накунад қифоя аст.

– Қустуҷӯи Қозибобо чӣ мешавад? – беқарор ба Сухроб нигариста гуфт Фаршед. – Агар суроғи он қасро наёбем, момои Бибисорою Зебо тамом мешаванд.

Дар ин ҷо Баҳроми баззоз домани маслиҳат кушод:

– Ёфтани қозӣ ба уҳдаи ман! Ба қучо бурдани эшонро аниқ қарда бо ҳам меравем, агар дар амон бошад, то тавонамон расад, бармегардонем. Фақат аз ёд набароред, ки огепу созмони якҷаҳумрон аст, ба гапи қасе гӯш намедихад. Онҳо ҳукми болоро ба файсал намонда зуд ба сомон мерасонанд.

Сухроб гуфт:

– Ба ҳар ҳол, аз қарнайчӣ як пуф, ҳаракате қарда бинем, агар шуд – олам гулистон!

– Албатта! – афзуд дар ҷавоб Баҳроми баззоз ва андешаманд ба Мулло Фарҳод чашм дӯхта илова кард: – Дар ин ҷо аз бачаҳои қозӣ бохабар шавед. Донед, ки фардо-пасфардо шӯроӣҳо ҳонаю қари эшонро ҳам мусодира мекунанд, молу ҳол, ҳама боғу сарваташ ба давлат мегузарад. Фақат як хубии ҳукумати нав ин аст, ки ин ҳама қизро мисли омилони амири қуҳна бо худ намебаранд, балки дар ҳамаин ҷо ба одамон мебахшанд. Мардумро қор фармуда, маош медиҳанд ва одамон бо ҳамаин маош рӯз мегузаронанд. Марду зан баробар қор мекунанд, барои давлат қон мекананд, ба мизони қорашон ҳақ мегиранд...

Шаби қурфайзе буд. Мулло Фарҳод асло гумон намекард, ки таноби сухану қор яке ба сӯйи дигар бармегардад. Дар шароите, ки бо шӯроӣҳо муросо қарданро ҳама солманду мусинҳои деҳа, ва қар лаҳза арбобу қозӣ ва падараш низ пайваста таъкид мекарданд, ба имдод расидани Баҳроми баззоз ба мисдоқи қоли нек буд. Ба назар мерасид, ки дар қунин як қамони ҳассос беҳтарин қоҳи наҷот аз бунбастиҳо ҳамдасту ҳамқор шудан бо масъулини давлати нав аст. Агарчи коммунистҳо бо Худую расул, бо ислому мусалмонӣ рӯйросту ошқоро душманӣ доранд, мебошад онҳоро пайравӣ қард, ба сиёсатшон сар қуровард, то ки миллат зинда монад, то ки авлоде ҳадди ақал тавонад вучуду танаффуси гузаштагонро идома диҳад. Мулло возеҳан дарқ мекард, ки ин дархосташ, пеш аз ҳама, муҳолифи раёю эътиқод ва андешаҳои худӣ ӯст, аммо побарҷо мондани миллат аз ҳама қиз

воло ва шоистатар аст. Бо ин мулоҳиза нигоҳи амиқу маънидоре ба ҳар як ҳамнишастии худ дӯхта, дар поён бо дилпурӣ ва таъкид изҳор намуд:

– Додаронам! Бехтарин пешниҳодро амаки Баҳром кард. Ҳоло барои мо на ҳар рӯз, балки ҳар як поси рӯзу шаб ғанимат аст. Агар ба пешомадҳое мубҳам мунтазир бимонем, ҳама чизро бой медиҳему на аз ҳудамон, на аз деҳаамон нишоне боқӣ мемонад. Сари вақт ба таҳсил равед, ба шӯроӣҳо пайваст шавед, зудтар равиши қору сиёсати онҳоро омӯzed. Аз ин пас ҳар чӣ бо худ дорем бояд дар қолаби шӯроӣҳои нав нигоҳ дорему ба ояндаҳо супорем. Ба деҳа дилвопас набошед, то ҷое ки дастам мерасаду гапам мегузарад, мардумро ҳидоят ва роҳнамоӣ мекунам. Ҳамин фардо пеш аз ҳама Бибисорою Зеборо ба Кониоб, ба назди ҳамсари арбобу Фаришта мефиристам. Он ҷо то хеле вақт амн хоҳад буд, то Боруру пурра ба даст гиранд замони зиёд мебарад.

Сухроб исми Фариштаро шуниду беихтиёр тақон хӯрд. Дар миёни сухани мулло гуфт:

– Хонаю дари бачаҳои Дороамин қалон аст, хеле хуб мешавад оилаи Қозибобо низ ба он ҷо равад. Ба якдигар бол мешаванд, Фаришта ба ҳамашон дастёрӣ мекунад, Бобо Хиром бохабар шуда мегардад. Мо ҳам ба Нур ки расидем, аз пайи ҷустуҷӯи қозӣ меафтем, сипас ҳар чӣ амаки Баҳром фармоянд – дар хидматем.

Мулло Фарҳод афзуд:

– Рост меғӯйӣ, Сухроб, ба ҳар яки шумо бовар дорам! Бубинед, агар думи ин қорро бигиред, баъдан дигар бачаҳо низ рағбат пайдо мекунанд. Сарубарги деҳаро бояд ҳудамон саришта кунем, ҳар як бегонаи омада аввал ба фикри нафсу чайби ҳудааш аст, ба одамони мо дилаш намесӯзад. Дар Кониобу Зиҳворамон ҳам хонавода зиёд дорем, аз Бору намемонад. Фардо ё пасфардо низоми нав ба он ҷо ҳам меравад. Аз ин хотир, оҳанро дар гармиаш бояд кӯфт, агарчи то имрӯз хеле дер кардаем.

*Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард,
Дарез суд надорад, ҷу рафт қор аз даст.
Ба рӯзгори саломат силоҳи ҷанг бисоз,
Вагарна сел ҷу бигрифт, сад(д) нашояд баст...*¹⁶²

Дар ин ҷойи суҳбат хонаро бӯйи иштиҳоовари палав пур кард. Холпарию Раҳшона дар дами остона пайдо шуданд, сари даст бо табақҳои хӯроқи «асосӣ» меистоданд. Мулло Фарҳоду Баҳроми баззоз маънидор ба ҳамдигар чашм дӯхта монданд. Фаршед барои гирифтани табақҳо сари по хест...

Меваи ҳаёт

«Маҳаш даромадас, то даҳ-понздаҳ рӯз сабук мешавад. Беҳабар намонед, муллоҷон, аз ин пас дард гирад, мана хабар кунед» – ин гапҳои Фазилатхола рӯзу шаб Мулло Фарҳодро ором намегузошт. Ҳар гоҳ аз хона по ба берун мениход, ҳушу хаёлаш ба Холпарӣ банд мешуд, қорашро ё дарсу намозхояшро анҷом дода, тез бармегашт. Баъди намоз фақат орзуи растагорӣ, осон озод шудани ҳамсарашро аз дарди ҳамл ниёиш мекард.

Аз таҳмини Фазилатхола даҳ рӯзи расо гузашт. Мулло Фарҳод субҳи зуд бедор шуда, тибқи маъмул ҳамоно чашм ба ҷойгаҳи ҳамсар дӯхт. Ӯ дар ҷояш набуд, мисли ин ки ба танаш сӯзан зада бошанд, беихтиёр парида сари по хест. Ҷомаашро раҳораҳ ба китф кашида ба хавлӣ баромад. Худоро шукр, Холпарӣ ором, ҷуссаи вазнинашро ба сози худ ҷунбонда аз ҷониби оташдон меомад. Обдастаи оби гармро, ки ба мулло оби таҳорат дуруст карда буд, дар дами дар гузошта гуфт:

- Акнун мехостам бедор кунам, ҳавоҳо хунук шудааст, аз ин минбаъд ба оби ях вузу нагиред.
- Худат бо ин ҳол, беҳуда ташвиш кашидай.
- Аз ҳолатон маълум, мана надида тарсидед?
- Албатта, даро ба хона, дам гир!
- Қоре накардаам, ки дам гирам. Ду-се тарошаи тут овардам, дар сандалии алов мемонам.
- Ин қадар якравӣ, – ноҳинҷор шуд мулло, – ман ба дару девор гап мезанам?
- Хуб, хуб, чаҳлатон наояд.

Мулло обдастаро гирифта ба тарафи айвон, ба самти чишнав рафт. Ҳаво дар ҳақиқат сард буд. «Бӯйи барф меояд, чӣ гап, имсол зимистон барвақт дар меқӯбад барин, – аз дил гузаронд ӯ доманҳои ҷомаашро рӯйи ҳам кашида. – То шаби ялдо ҳанӯз бист рӯз ҳаст, накунад ки барф қадам ранча фармояд. Аз ҳама бад, рафтуомад ба Кониобу Зиҳвор мушқил мешавад. Ҳанӯз на орд бурдаанд, на ғалла...». Мулло Фарҳод таҳорат гирифта, аввал аз рӯйи қабо миёнбанд ва сипас саллаашро ба даври

¹⁶² Ин қитъаи шеърӣ аз Шайх Саъдӣ аст.

сар басту ба гӯшаи азонгӯйи гузашт. Ин бор фарохониаш ба намоз аз ҳар дафъа дида баландтар баромад, ба ҳар ҳол, ба назари ҳудаш чунин намуд. Ба нӯки ду по таъя дода нишасту дуои азонро хонд ва ба хона баргашт.

Бо ин ки ҳама чо торик буд, дар фарози хонаю дарахтони атроф осмон рӯшноӣ мепароканд. Ин тобу фурӯғ аз дамидани субҳи дурӯғин дарак меод. Дар айни ҳол аз сӯйи боғ шамоли сарду серун мевазид, беист ба сару димоғ мезад. Шуввоси он ҳамроҳ бо садоҳои хиш-хиши номаълум дар гӯшҳо менишаст. Мулло Фарҳод тезтар қадам монд, ханӯз ба дар нарасида садоҳои баландтаре ҳавосахро парешон кард. Баробари шунидани нолаҳои чонкоҳи зан худро бедаступо ба дохил зад. Вале, аз остонаи даҳлез надаромада, «Фазилатхола...» гӯён илтиҷоомез овоз баровардани ҳамсараш ўро дубора ба берун андохт...

Мулло Фарҳод давида ба хонаи ҳамсоя омад, момодоя Фазилатхоларо хабар дод. Аз он чо бо шитоб баромада, ҳатто дарвозаро набаста, ба самти гузари Пайк дартоз шуд. Мисли ҳамеша модари шабзиндадор дар дами дар аз ў истиқбол кард.

– Ҳа, писарам, Холҷона дард гирифт? – гӯё аз ҳама чиз огоҳ буд, беҳаёл пурсид Маҳтоб. – Ту даро, Фарнур ҳам хестагист, бо ҳам намоз хонед, чой хӯрда шинед. Ман бо Фазилат мегузарам.

– Ба момодоя хабар додам, аллакай рафтагист.

– Майлаш, нағз кардай, набошад рост меравам, – бо даст барҳои чомаахро танг кашида, бо ишораи «ман рафтам» сар чунбонду тез-тез қадам ниҳода ба роҳ уфтод.

Чи имтиҳонҳое дорад ин зиндагӣ!

Маҳтоб баробари расидан обдастаро ёфта, аз чойчӯши оташдон об гармухунук кард ва аз айвон тағораро низ бардошта, бо шаст худро ба дохил зад. Фазилатхола Холпариро ба хонаи хурди мобайнӣ гузаронида буд. Ҳарду аллакай бо мачрою хурӯши зоймон дасту панҷа нарм мекарданд. Момодоя пас аз Маҳтоб дари хонаро ба дарун кашида баст. Ба дастаи дар таноберо гирех зад. Холпариро рӯ ба дар хобонида, ду нӯки танобро ба дасти ў дод ва ба доду фиғонаш тавачҷухе накарда фармуд:

– Сахт ниғаҳ дору зӯр зан, нафасата ба дарун каш!

Холпарӣ аз шиддати дард мисли ин ки маргро ба чашм мидид, зӯр мезаду хис мекард, ки гӯё қонаш аз қолаб берун меравад. Бо ҳарчи неруе дошт, даҳ ангушташро ба таноб печонида ба тану бозувони худ фишор овард, садои чонхароше сар дод. Дар ҳамин асно момодоя бо кафи даст сахт-сахт ба суринаш фуруварда бо чаҳл амр дод:

– Ман гуфтам нафасата набарор, беақл! Зӯрата ба мушакҳоят деҳ! – бо ин сухан ба поёнтар лағжид ва ба Маҳтоб, ки аз пушти арӯси худ истода китфону тахтапушташро мемолид, гуфт: – Хоҳарам, парпечу латтаҳора тайёр кун, омад.

Холпарӣ дам дар дарун охири зӯрашро зад, аз чашмонаш бо ҳаври доғ ашк мешорид, чехрааш гули сурхро мемонд. «Ҳа-а-а!» гуфтани момодоя буду садои чирроси кӯдак муҳити хонаро зер кард, тифли гирён бо талошҳои зиёд аз дарзи шаҳи сахтгир раҳо ёфта ба рӯйи кафи Фазилатхола фуруд омад. Аз хурсандӣ дар чашмони Маҳтоб ашқи шодӣ ҳалқа зад:

– Сабук шудӣ, духтарам, растагорӣ муборак! – бо хушҳолӣ садо баланд кард ў.

Фазилатхола ба таъйиди сухани вай афзуд:

– Илоҳо шукр, аз дард раҳо ёфт, набераи нав муборак, хоҳарҷон!

Бо ин шодмонӣ момодоя навздро рӯйи даст нигоҳ дошта, бо сари ду ангушт мулоим нофи ўро гирифт. Чанд лаҳза зери лаб дуо хонда истод. Сипас, «Бисмиллоҳ» гуфту бо қайҷии дарозкардаи Маҳтоб нойи нофро бурид. Қони тифл дард кард магар, яке гиряш баланд шуд. Маҳтоб латтаҳои танзифро ба момодоя дода, ёзида навздро ба бағал гирифт. Тифлак як лахт гӯшти хунолуде буд гӯё, вале беист дасту по зада гиря мекард. Маҳтоб вайро эҳтиёткорона, каме бо оби гарми тағора шуст ва бо парпечи нарму гарм печонид. Момодоя бошад, боқимондаи нофро гирех зада ба гирди пойи Холпарӣ андармон кард ва бо як даст аз набзи зан дошта, бо дасти дигар чойҳои олударо поккунон мунтазири фуромадани ҳамроҳак монд...

Мулло Фарҳод шояд дар ҳаёташ ин қадар бекарор нашуда буд. Аз бозе, ки арӯси хона Моҳираро барои хабаргирӣ ба хонааш фиристод, шояд сад бор аз дами остона то сари кӯча баромада даромад. Мисли ин ки дар баданаш кайк роҳ мерафт, ҳар гоҳ менишаст, гӯё кайдуме ба поҳояш неш мезад, як зарра осоиш надошт. Аз ҳавлӣ баромада чорчашм ба самти гузари Даридуруд дида медӯхт, аммо касеро надида нороҳат ба пас мегашт. Дар пеши назараш мутгасил чехраи Холпарӣ ҳувайдо мешуд, гоҳе бо табассум, гоҳе андешаманду чиддӣ ва гоҳе низ хеле андӯхгин. Бо тамоми вучуд орзу мекард ҳамсараш аз ранҷи зойимон осон наҷот ёбад ва аз сӯйи дигар, намои баднамои тифлаки маъсумро бо чашмони баста дидан мехост.

Мулло Фарход моил буд бо касе нишаста каме андармон шавад, аммо ҳамсухбат ҳам наёфт. Фарнур молҳои хонаро ба пушти теппакӯх бурду бо ҳамон бедарак шуд. Гӯё як рӯз, не як сол мегузашту на гӯшаш пайдост, на думаш! «Мол ҳай кардан ҳам ба эбаш-дия, ин чӣ гап?! – таҳаммулро аз даст дода, дар худ мешӯрид ӯ. – О, ба кӯх рост кун, худашон мераванд, ҳамон чорпоёни бесар!».

Даробаро ба чонаш зад ё पोҳояш хаста шуданд ки, дар ниҳоят, Мулло Фарход қарор гирифта, босанаширо амонат ба гӯшаи санги калони чувозӣ гузошта нишаст. Ҳарчанд ду даст рӯйи ҳам гузошта, зери лаб дуо хонда худро ором вонамуд кардан хост, алорағми ин ларзиши мавзунӣ зонухояширо пай бурд. «Ё тавба, ба ман чӣ шуд? Одам аз таваллуди фарзанд ҳам то ин ҳад ба ҳаяҷон меояд? Ин чӣ эҳсосест, ки маро фаро гирифт?» – аз зехн гузаронд мулло ва ногоҳ овози маҳину чонбахше аз чониби дарвоза ӯро ба худ овард:

– Паҳлавон муборак, додичон! Писардор шудед, шодиёна ба ман!

Ин овози хоҳари хурдиаш Сокина буд, ки даст афшонда, остинҳои баландаширо бод дода, шоду хурсанд аз дарвоза ба ҳавлӣ қадам зада меомад. Мулло Фарход парида аз ҷо хест, ба хоҳар бағал кушода бахтиёру сари ҳол гуфт:

– Комат пури асал бод, аз беҳтарин ҳадяи дунё бароям пайғом додӣ, азизам! Шодиёна аз ман – пеши ғӯсафандонам моли туст!

Мулло худро хеле сабук ҳис кард, ба андозае, ки агар бол медошт, ба парвоз меомад. Сокина дасти ӯро раҳо накарда, ба самти хона қадамзانون пурсид:

– Фикр намекардед писар мешавад? Кадомеро интизор будед?

– Эҳ, хоҳарчон, ҳар ду неъматӣ Худованд аст, аммо ман, дақиқтараш, ману оча медонистем, ки писар мешавад.

Хоҳар ба шигифт омад, баргашту суолomez нигоҳе ба бародар андохт. Мулло бо шумханд гуфт:

– Модарон ин қадар зираку доноянд, ки бисёр чизро пештар мефаҳманду ҳис мекунанд. Боре оча дар ин хусус сухан ронда, мушоҳидаҳояширо бароям ошкор карда буд. Мегуфт, келин бештар ба самти чап мехобад, дилаш он қадар бечо намешавад, пӯсти дастонаш хушк шудааст, ба мева зиёд майл надорад, чеҳрааш ҳам тоза аст...

– Оҳ-хо, ин ҳама нишонаи писардор шудан будаст-дия, ман намедонистаам...

– Ёд гир, хоҳарчон, тачрибаи зиндагӣ бисёр ба кор меояд.

Ҳар ду ба хона даромаданӣ буданд, ки аз берун ҷомаи Фарнур намудор шуд, дар даст кӯлборе дошт. Бозистоданд ва Сокина пешхезӣ карда бо хушҳолӣ гуфт:

– Додарзодаи нав муборак, додӣ писардор шуданд!

– Эҳ-хе, ана ба ин мегӯянд хабари хуш! Мубораки ҳамаамон, Илоҳо, бо умраш дода бошад, – Фарнур шодмон бо бародар китф ба китф монда ба ӯ табрик гуфту амонати дасташро дароз карда афзуд: – Бубахш, додӣ, молҳоро бароварда яке ба ёдам омад, ки Раҳмонғулом хоста буд ба назди фармондеҳашон равам.

Мулло Фарход кӯлбори дасти ӯро гирифта ҳайратomez пурсид:

– Ин чӣ аст, онҳо доданд?

– Не, не, Бӯрӣ маро ба кор даъват кардааст, анбор кушодаанд.

– Аҳ-ҳа, пас, анборашонро сохта шудаанд?

– Оре, устои калон – худи Саъдуллоамак анборро гирифтааст, дар паҳлуяшон кор мекардаам, – Фарнур хотирчамъ истодани бародарро дида бетоқат ба суханаш афзуд: – Намехоҳӣ бубинӣ кӯлбор чӣ дорад? Додии Сухроб фиристодааст, дар Бозоргоҳ Бобо Савор доданд, бечора худашон бардошта меоварданд.

Бо шунидани исми Сухроб яке чашмҳои мулло равшан шуд, бедаступо даҳанаи кӯлборро бозкунон бо ҳаяҷон гуфт:

– Наход ки?! Ниҳоят пайғом фиристоданд, эҳ Худочон, худат бузургиву меҳрубон!

– Оре, Раҳдор-коммунисти синдобӣ ба бобо дода гузаштааст, таъйин карда, ки ҳатман ба дасти ту диҳанд.

Мулло Фарход дарҳол кӯлапуштиро боз кард. Дар он як бӯғча буд, ки аз маҳалли гиреҳаш остину домани либосҳое ба чашм мехӯрд ва дар канори бӯғча низ як лӯлапечи коғазӣ. Беҳаёл лӯлапечро гирифтӣ кушод, коғазӣ коҳирангеро, ки навиштаҳо дошт, дар се қабат печонида буданд. Беҳаёл ба нома чашм давонд. Ҳусни хати Фаршедро шинохт, аммо Сухроб қисса мекард: «Салому дуруд, муллоҷон! Моро бубахш, ки хеле дер қалам ба даст гирифтӣ, ҳатман ду чашмат ба роҳамон чор шудагист, – Мулло Фарход бештар ба ҳаяҷон омад, онсӯтар рафта ба рӯйи кундаи зери воиши ток нишаст ва ба қироати нома часпид: – Ману Фаршеду Меҳрон – ҳар се сиҳату саломат ҳастем, ҳоло дар Карминаем. Сад афсӯс, дар бораи арбобу Қозибобо хабари хуш намегӯям. Мо хеле дер кардаем,

вале агар дер ҳам намекардем, суде надоштааст. Амаки Баҳром, дамашон гарм, дар райкум обрӯ доштаанд. Ҳамин ки расидем, дардамонро шунида, писари рафикашон Саидҷон дасту остин барзад. Аз бойгонӣ маълум шуд, ки Дороаминро бо як даста арбобу шайхони асир ба Русия бадарға кардаанд. Дар парвандашон танҳо як чумла навишта шудааст: «Ба нахви инзивоӣ қатъӣ аз озодӣ маҳрум ва ба Русия таъбид гардид». Касе намедонад, ки ба кадом минтақа фиристода бошанд. Муллоҷон, намедонам бо чӣ забоне гӯям, Қозибобои моро ба куштан ҳукм кардаанд. Саҳарии рӯзи дигар ҳамроҳи Баҳромамаку Саидҷон ҳамагӣ аз Нур баромада ба Миёнкол рафтем. Сад афсӯс, дигар дидори қозӣ бароямон насиб нагардид. Мо ҳамон рӯз, пас аз пешин ба идораи ҳарбӣ расидем, вале дастаи чазодиханда, ки қозӣ ва нуҳ нафари дигарро дар канори наҳри Миёнкол тирборон кардаанд, аллақай аз он сӯй бармегаштанд. Чӣ гӯям... Ҳатто бовар накарда то қатлгоҳашон рафтем. Дар канори наҳр гудоли тӯлоние будааст, ки маҳкумшудагонро бар лаби он саф кашонда, фосила гирифта, бо туфанг мепаррондаанд. Ба сари чанозаҳо, ба хотири тезтар об шуда нобуд гардидан, аввал оҳак пошида, сипас бо хок гӯр мекардаанд. Дар он ҷо зиёд намондем, нишаста ба номи ҳамааш фотиҳа хондему ба назди низомиён баргаштем. Танҳо чизе, ки аз Қозибобо монда буд, ҳамин бӯғча аст, ба бачаҳояшон расонед. Аз он ҷо ба Кармина омадем, амаки Баҳрому дӯсташон моро дар мактаби шашмоҳа ҷойгир карданд, ҳоло худашон ба Нур бармегарданд. Ин чизучора ва номаро ба он кас медиҳам, гуфтанд, бо аввалин мусофир дода мефиристам... Аз сарнавишти қозӣ ҳамаамон саҳт ғамгин шудем, лекин чӣ чора – замин саҳту осмон баланд, бояд таҳаммул кунем. Муллоҷон, мувозиби худат бош, ба хешон салом расон, ба умеди дидор!».

Мулло Фарҳод малулу дилозурда бӯғчаро кушод. Куртаю шалвор ва яктаҳи ба чашм ошноро, ки Қозибобо пӯшида мегашт, дар миёни панҷаҳояш ғичим карда, сархаму андӯхгин нишаст. Мисли ин ки оташфишоне дар сина дошт, донаҳои ашки доғ аз умқи чашмонаш захида ба рухсораш фуру рехтанд. Ин ҳолати ӯ Фарнурро ба рикқат овард, ба нияти тасалли дар паҳлуи ӯ нишаст, даст ба рӯйи китфаш гузошта хомӯш монд.

Сокина низ ба канори бародар омад. Дар як лаҳзаи кӯтоҳ бо пардаи ғам пӯшида шудани чеҳраи башшоши ӯро дида дилаш танг шуд. Ӯ низ зону ба замин зада, бо мулоимат ва нигоҳҳои меҳрогин лаб ба сухан кушод:

– Чӣ шудааст, додичон, хабари нохуш навиштаанд? – хоҳар кафи нарм аз рӯйи обидидаҳои бародар кашид. – Чаро гирия мекунед?

Мулло Фарҳод ҳар дуру дар бағал гирифт, бо азоб оби даҳон фуру бурда, бо овози кам гуфт:

– Аз Қозибобо ҷудо шудем, тақдири шум эшонро низ ба коми худ кашид, – ӯ бо овози кам ба хондани сураи «Фотиҳа» даромад ва дар поён дуо кард: – Аз Худованди таборак ва таоло истидъо дорем, руҳи баланди азизи аз даст рафтаамон дар боргоҳи амни Илоҳӣ ва дар ҷавори раҳматаш ҷовидон биёсояд, ёдаш гиромӣ бод, омин!

Ҳар се дам дар дарун даст ба рӯ кашиданд. Дар ҳоле ки Фарнур ҳам пайки наҳс будани кӯлбори овардаашро дарк намуд, дилаш ғамгин шуд, бо ранчишу нороҳатӣ дандон хоида арз кард:

– Шӯравиҳои разил! Намефаҳмӣ дӯстанд ё душман... Аз як сӯ сари азизонро меҳӯранд, аз ҷониби дигар бароят кор медиҳанд, то рӯз гузаронӣ. Ин чӣ замона аст, додӣ?

– Об аз сар гузашт, додарам, аз ин пас таблро соҳибаш мезанад...

– Яъне, ба ҳар оҳанге, ки мезанад, бояд бирақсем?

– Ҳамин тавр, дигар ба ҳар сӯ равӣ, бунбаст аст, – гуфт Мулло Фарҳод ва афсурдаҳол аз ҷо хеста ба каломаш афзуд: – Аз инқилоби инҳо шаш сол мегузарад, ба ҳама ҷо реша давонданд. Мо дигар на мубориз дорему на ёрои мубориза. Агар ба созашон нарақсем, моро аз маърака парт мекунанд, ному нишонамон дар миён намемонад... Ҳоло ин суханхоро бигзорем канор, ба ту кори муҳимме дорам, додар.

– Ман дар хидмат, ҳар чӣ мефармой! – бе мулоҳиза ҷавоб дод Фарнур.

Мулло Фарҳод гуфт:

– Имрӯз қарор буд оилаи Қозибоборо ба Кониоб барам, аммо дар миён янғаат сабук шуд, бояд ба корҳои хонаам расам. Бо вучуди ин, бурдани бачаҳои қозиро ҳатто ба нисфи рӯз намешавад ба таъхир андохт. Аз дасти шӯравиҳо ҳар кор меояд, ба хусус агар хабари қатлро фаҳмида бошанд.

– Чаро ту бояд азият кашӣ, ман худам ҳамроҳӣ мекунам! Ҳамин ҳозир хару хингил баста ба роҳ мебароем.

– Онҳо мунтазири мананд, ҷӯраат, писари бобои сангтарош ҳам меравад.

– Ҳабиб? – чашмонаш равшан шуд Фарнурро.

– Оре, – мулло даст ба дӯши додар гузошта гуфт: – Агар омодаӣ, пас бичунб! Ман саъй мекунам фардо ё пасфардо бо ду-се мӯйсафед гузарам. Дар ҳамон ҷо ба ҳамсари Қозибобо қазияро мефаҳмонем, хатми Қуръон мекунем.

– Хеле хуб, рафтани маро ба оча гӯй, хавотир накашад, – Фарнур давида ба хона даромад, то сарутани сафар бипӯшаду ба роҳ барояд.

Дар ҳоле ки дамҳои ширини ба дастомада бо ҳавои талх олуда мешуд, Мулло Фарҳод дилозурдаву мағмум ҳамроҳи Сокина ба тарафи хонаи худ роҳ пеш гирифт.

Миёнчигарӣ

«Нарм-нармак мевазад боди баҳор, хуш ба ҳоли рӯзгор. Хуш ба ҳоли кӯҳҳову чашмаҳо, хуш ба ҳоли донахову сабзаҳо. Хуш ба ҳоли шоҳаҳои сархаму...» – ғайри интизор дасти мулоиме ба зери бозуи Мулло Фарҳод халид:

– Оҳ-ҳо, падару писар ба табиат роз мегӯед? Бе ман? – сар ба дӯши шавҳар гузошта бо ноз ба миёни завқ расид Холпарӣ.

Мулло Фарҳод, ки писараки кучулуи худро рӯйи даст бардошта, аз дарича ба манзараи баҳоронаи атроф чашм медӯхту зери лаб суханҳои шоирона замзама мекард, аз боғи сарсабзу озинёфта бо дарахтони гулбасар дида нақанда, бо таъби равон гуфт:

– Мо ки ошики ин нозанин ҳастем, танҳо ба ҳамин маҳбубаи худ дарди дил холӣ мекунем...

– Мо чӣ? Ба дарди шумо намерасем?

– Эҳ, азизам... Кош бори диламро сабук мекардӣ, кошки ба чароҳатҳои вучудам марҳам мешудӣ...

– ...

– Дар пеши назар поку нопок бо ҳам меомезад, миёни муъмину кофар фарқе наместонад. Оби сой олуда шуда, ба чашмаҳо оби даҳан меафтад. Аз сар то буни деҳа, ҳатто давру бари хонаҳо му масҷидҳо зери по мекӯнада, оре, зери пою сумҳои касиф. Мегӯянд, мардҳои калон рост истода... ба гуфтан забонам намегардад! Бо коғаз ба халочо мераванд...

Холпарӣ ин дардҳои шавҳарро хуб дарк мекард, аммо... Ӯ ҳақ буд, барои сабук кардани дарду дилтангиҳояш ҳеч коре наметавонист бикӯнад, дар рӯбарӯйи оташе, ки аз ниҳоди пурармони ӯ шуъла мезад, бечора буд. Ҳоло ҳам, чун дасти шавҳарро дошта, ду чашм ба боғу дарахтзор дӯхта меистод, аз сафҳаи ҳаёл чехраи андешаманди ӯро мегузaronду бас. Беихтиёр, дар дили ин ҳаёлот сухани дирӯзи шавҳар ба ёдаш омад: «Ниҳоят, давраи таҳсилашон гузашт, бачаҳо дар роҳ буданд, фардо мерасанд», гуфта буд ӯ. Ба лабонаш табассум дамид, баҳри дилаш боз шуд. Бо навозиш сари дӯшу гардани шавҳарро молида хушҳолона гуфт:

– Ғоибчона ба ман диҳед, додош! Ҳадди ақал имрӯз ба захмиҳои худ марҳам доред, кани, зуд бошед, либосҳоятона иваз кунед ба Бозроғо равед. Омедани бачаҳо аз ёдатон рафт?

Мулло Фарҳод писарашро, ки бо панҷаҳои хурдаки худ беист машғули хишова кардани риши ғулуи кулчамонанди ӯ буд, дар бағал зер карда аз гунаҳояш бӯса бардошт ва ба зан рӯ оварда гуфт:

– Ту ҳам риштаи сухана ба дигар сӯ метобӣ... Фаромӯш накардаам, Фаршедҷон меояд, Сухробу Меҳрон ҳам... Ҳама умедам ба онҳост, ҳаёти нав хоҳанд сохт, бо диди мо...

Ногоҳ аз самти дарвозаи садои қиочуви бачаҳо баланд шуд. Аввал Шумшук, аз пайи ӯ чанд бачаи хурдсол бо шӯру валвала дар пушти дарича сарукалла нишон доданд:

– Домулло наист, дав, дав!! – базӯр нафасгирон, самти болоро нишон дода ҳарф мезад Шумшук. – Ҳабиб, Шермат... дав, дав!

Мулло Фарҳод дарҳол пай бурд, ки ин воҳимаи бачаҳо бедарак нест. Кӯдакро ба дасти модараш дода, бо шаст ба берун баромад. Шумшуку ҳамраҳонаш бо ишораи даст муллоро аз қафои худ хонда, бо дав ба самти хонаи Қозибобо ба роҳ уфтанд. Албатта, он хона акнун исмаш ба номи «Қозибобо» буд, ҳоло билкул ранги дигар гирифта. Шӯравиҳо пас аз мусодираи молу амволи қозӣ хонаашро ба ду тақсим карданд: дар як қисм духтурхонаи нав ва дар бахши дигар мактаб, ба қавли маҳаллиҳо «ушкул» кушоданд. Заминҳояшро ба коммуна гузаронданд, вале боғбонӣ боз ҳам ба зиммаи Носирҷону Савронбобо монд. Абрашчиран ҳам моли давлат шуд, гоҳе Ансор соҳибӣ карду баъдан, гӯё моли худаш аст, Бӯрӣ бо он мегашт...

Вақте ки ба назди хонаи қозӣ расиданд, мулло дар саҳни духтурхона манзараи шигифтангезеро рӯ ба рӯ омад: дар як сӯ Шермат, ҳамон Шермате, ки бо вучуди ғулии худ ба сари бориён чандин бор ташвиш овардааст, бо сару рӯйи хуншор дасти ҳамелак ба гарданашро беист молида менишаст ва дар қониби дигар, Ҳабиби сангтарош худро дошта натавониста, бо тамоми овоз доду фарёдзанон зани чавонашро бо як ҳодаи баланд калтаккорӣ мекард. Дар атроф зану марду бачаҳо чамъ омада ҳаёху мебардоштанд, вале касе барои наздик шудан талвоса намекард. Мулло Фарҳод баробари ба масофаи овоз расидан омирона садо дарод:

– Ҳабиб, исто!

Ачабо, ин чӣ амре буд?! Чӣ дастуре буд, ки Ҳабиби шерғазаб бо дасти калтакдори худ сари чо шах шуда монд?! Як он садои ҳама хомӯш гардид, одамон дар даҳан об, барқосо ба тарафи овоз рӯ оварданд. Дар ин лаҳза танҳо як кас ором, бо ирода қадам монда ба назди Ҳабиб омад – Мулло Фарҳод. Ӯ калтакро аз дасти шавҳари ориятталаб гирифт, онро қулоч кашида ба самти чӯй ҳаво дод. Фазилатхола ҳамоно ҳамкори аз зери шаллоқ раҳоефтаро ба дохил даровард. Ҳамин дам аз тарафи муқобил гарду хоки кӯчаро ба осмон бардошта ду аспакӣ пайдо шуданд, пешопеш Ансор буд, бо як сарбози шӯравӣ. Давида то назди Шермат омаданд ва чун лигомҳоро бемаврид кашиданд, ҳар ду асп шиҳаи дардомез сар дода, сари чо давр зада истоданд. Шермати гӯл раиси худро дида, аламах дубора тоза шуд магар, аз нав ба доду вой даромад. Мулло аз онҳо чашм канда ба Ҳабиб гуфт:

– Додарам, ман ин дағалиро аз ту интизор набудам. Астағфируллоҳ гӯй, наҳод дар пеши ҳама занатро калтак занӣ? Чӣ гап шудааст?

Ҳабиб аз ҷаҳл фуромад, баргашта бо сари ҳам ба назди мулло омаду гунаҳкорона ба шарҳи ҳол пардохт:

– Домулло, медонед, Фазилатхола ба келинатон кана барин часпида гирифт, ҳатто се рӯз болои ҳам ба хонаам рафту остонама охурча кард. Розӣ нашавам ҳам, ба ҷону ҳолам намонда, «ба ман фақат Ширин ёрдамчӣ мешавад» гӯён, пеш андохта овард. Дар дунё тухми зан хушк шудагӣ барин, ин ноқисулақла парастор кард.

Мулло аз қазия огоҳ буд, вале наҳост Ҳабиб суханро кашол диҳад, бо даст ба ором шудан ишора карду гуфт:

– Инро ҳамаамон медонем, додар! Таърифҳои Мариноҳонум аз ёдат рафт? Магар ҳамон устодаш нагуфта буд Ширин парастор не, духтури тайёр аст?! Бигзор кор кунад, барои чӣ ҳалал мерасонӣ?

– Валлоҳ, коре надоштам, домулло, – каме аз шӯраш фуромада гуфт Ҳабиб, – имрӯз тасодуфан аз ин тарафҳо мегузаштаму яке сарам ба духтурхона тоб хӯрд. Аввалин чизе, ки ба чашмам тофт, ҳамин Шермати гӯлу келинат буд. Рӯ ба рӯ истода дасти он нокаса захмбандӣ мекард, ҳайвон! Аз хаёлам чиҳо нагузашт, ҳудама дошта натавонистам...

– Эҳ, додари содаи ман, – ба шавқ омад Мулло Фарҳод, – беҳуда нагуфтаанд, ки гумони бад имонро аз тан ҷудо мекунад. Парастор, ки ҳаст, ин корҳоро карданаш табиист, албатта! Рав ба хонаат, дар ин чо намон!

– Не, Мулло Фарҳод, ин зӯр бо мо меравад! – ногоҳ садои Ансор дар миён баланд шуд. – Одамро зада маъюб кардаасту гулуяшро бо равшан сила мекуни? Ҳама шохид, аз болояш арз мекунам, ба маҳкама мекашам!

Мулло Фарҳод яке ба Ансор, яке ба гирду бари дармонгоҳ, ки хеле одам ҷамъ шуда гӯшу хуш ба оқибати кор меистоданд, дида андӯхту гуфт:

– Коммунист, аз ҳад нагузарон, инҳо ҳама ҳурмати синну солатро мекунанд, гӯлатро гиру соятро кан аз ин чо!

– Мулло, эҳтиромат ҳаст, ба кори мо даҳолат нақун. Ин аз рӯйи одами шӯравӣ гирифт, бояд муҷозот шавад!

– Яъне аз рӯйи Шермат, бале?

Ҳама хандиданд. Ансор дандон хойида тозиёнаи дасташро саҳттар ба соқи мӯзаҳояш зад. Боз як қадам ба пеш монда даҳон кушодани шуд, ки аз миёни занҳо Марина бо итоб берун омад. Мулло Фарҳод аз ин пеш дар хусуси ӯ бисёр шунида буд, ҳатто гаҳ-гоҳе дида буд ҳам, аммо ҳоло беҳост кушоду равшан дид. Агар руҳсори мисли қанд сапедаш сарфи назар шавад, аз кафшҳои по то рӯмоли сараш айни мардуми кӯхистонӣ буд, ҳатто чилваю роҳгардиҳояш низ. Боре шавҳари ӯ Аркадий таҳайюри худро пинҳон накарда гуфта буд: «Пас аз инқилобамон ба бисёр чо сафар кардам, аммо мисли бонувони ғаюру бебоки кӯхпояи Нур дар чое надидам. Инҳо куртаҳои васеъ бо доману остинҳои баланд мепӯшанд, рӯмолу хаппаку кулӯта ба сару гардан мекашанд, вале асло фаранҷӣ намекунанд. Аз бегона намераманд, рӯяшонро гардонда ё бо остин пӯшонда бурро ҷавоби саволатро медиҳанд...». Дар васати ин мочаро бо ҷаҳл баромадани Марина беихтиёр диққати муллоро ба сӯйи худ кашид, медид, ки ҳоло бонуи худ Аркадий тоҷики асл шудааст.

– Ансор! Ин ҳама хармастиатро ҷамъ карда гум мешавӣ ё мо кафшатро пеш гузорем? – бо пӯписаи ошкоро ба майдон баромад сардӯхтур. – Ту, ки на зан дорию на ба қадри зан мерасӣ, аз кучо донӣ ишқи ин ҷавонро?! Хуб, як рашке кард, хуни тоҷикиаш ҷӯш зад, чӣ, кӯҳ ба дара чаппа шуд?

Пӯсти рӯйи Ансор мисли лаҳча шукуфт, вучодаш даргирифт, шалвори хокиранги ҳарбиашро тар кард магар, поҳояш ба ҳам печиданду калавида ба қафо гашт. Дигар ба Шермат ҳам нигоҳ накарда, бо шитоб ба назди аспаш омад ва ҷаҳида рӯйи зин нишасту як по дар узангу пойи дигар кашол, ба кафали асп тозиёназанон бадар рафт. Аз пушти сари ӯ ҳаёҳуи пур аз завқи ҳозирин ба осмон печид.

Дар ин маъракаи танҳо Мулло Фарҳод намехандид. Ў Ҳабибро, ки ҳанӯз нарафта, мисли дигарон бо иштиёқ ба тамошои Ансор банд буд, ба сӯи худ хонд:

– Додар, биё бо ман, айна муддао шуд, дунболи ҳамраҳ мегаштам. Ба Бозоргоҳ меравем, имрӯз бародаронат меоянд.

Ҳабиб бо камоли майл ба мулло пайваст. Одамҳо як-як ба мақсади хонаҳои худ пароканда шуданд.

– Ин дармонгоҳи шӯравиҳо аз хонаҳои тангу тори табибони мо сад бор беҳтар аст, – аз роҳи аробагарди Даридуруд ба поён сарнишеб шуда ба гап даромад Мулло Фарҳод. – Тахти муолиҷа гузоштаанд, суфҳояшро доим иваз мекунанд, дар канори рӯшӯйиву обдасти дами дар мудом собун ҳаст, дастпоки тоза... Раисамон ҳам бефарқ нест, ҳамсараш, ки сардухтур аст, ҳавояшро дорад, дорую алкулу давогулиҳоро расонда меистад. Чун дармонгоҳи умумист ҳама меоянд – хурду калон, зану мард. Ин якҷоя шуданҳо танҳо дар ин ҷо нест, бубин, дар ҳамин ушқули паҳлуяш ҳам ҳаст, дар боғу заминҳои коммуна ҳам ҳаст, э мон, ки дар ҳама ҷо расм шудааст. Аз ин пас бояд одат кунем, агар эътироз ба дардамон мехӯрд, аз ҳама пеш ману Мулло Дурандеш ва мисли моҳо доду вой мегуфтем, дунёро ба сар мебардоштем. Худоро шукр, одамони мо баимонанд, зану духтаронамон дар ҳама ҷо байфат пӯшида мегарданд, шарму ҳаё, одоби муомилаю муоширатро пос медоранд. Ин чиз бисёр муҳим аст. Агар зан бадчинс бошад, ҳазор гӯйиву лату кӯб кунӣ, бефоида, дар сияхҷол ҳам бошад, бадқориашро мекунад.

Дар дили ин гуфтугузор, ба чашм намудани ҳамсоия Зоҳирамак Зухрабибӣ ва шавҳархоҳари вай Нодира, ки дар як тағора писараки хурдери нишонда аз дарвозаи хонае мебаромаданд, ҳар ду ро ба шигифт овард. Мардҳо ҳанӯз чизе нагуфта, Зухрабибӣ бо даҳони паҳн арзи ҳол намуд:

– Муллоҷон, айб намекунед, мо сарсаҳтҳо ҳафт дара мегардем. Дуюним сол мешавад ин, хок бар сар, набераам ҳанӯз пой набаровардааст.

– Эҳ, хола, аз ҳамин хурофотҳо ҳеч даст накашидед-дия. Монед ба ҳоли худаш, вақташ, ки расид, хатман раҳравон мешавад. Ё ба назди Моринохонум равед, маслиҳат медиҳад чӣ кор бояд кард.

– Одати кухна, муллоҷон, ина гузаронем, албатта, ба пеши духтурамон ҳам мебарам.

Мулло Фарҳод норизо сар чунбонда ба роҳаш идома дод. Ҳабиб бошад, чизеро нафаҳмид.

– Ба ин одат пеш наомадаам, – бо тааҷҷуб гуфт ӯ.

Мулло шарҳ дод:

– Вақте ки кӯдак дергоҳ пой намебарорад, вайро дар лаган шинонда, ба сар гузошта, ҳафт дарро давр мезананд. Мебинӣ, аз паси Зухрабибӣ Нодира ҳамин корро мекунад. Аз ҳар хона як пиёлай орд медиҳанд. Ин занҳои хурофотпараст дар хона чамъ шуда, аз орди гирдомада кулча мепазанд ва бачаро дар миён рост нигоҳ дошта, кулчаро аз зери поҳояш мегелонанд. Гӯё бо ин амалҳо кӯдак пой мебаровардааст. Ана, ба ту илочи кор, рав, ҳисобатро ёфта гир!

– Хуб, пас, нахӯдчошон чист?

– Он одати дигар! – каме хушҳол шуда овоз баланд кард мулло. – Нахӯдчошон аз расмҳои қадима аст, ки бо расидани он занҳо ҷон мегиранд. Дар ҳини бача овардан дод гуфта, аз поҳса то вассаю болор – хонаро меларзонанд, лекин баъд аз сабук шудан дар пеши хурсандиашон офтоб шарм медорад. Агар гуфтӣ, дуҷом сабаби шодбахрии онҳо чист? Дандон кафондани навзод! Дандонҳои кӯдак одатан дар яксолағӣ мебарояд. Эҳ, агар медонистӣ, ин лаҳзаро падару модар, бобою момоҳо чӣ кадр интизорӣ мекашанд! Ана ҳамон нахӯдчошоне, ки мегӯйӣ, ба шарафи дандонбарорӣ доир мегардад. Нахӯдро момои модариаш пухта меоварад. Дар манзили худашон бошад, кулчаҳои ширину бӯғурсоқ мепазанд. Наздикон гирди ҳам меоянд, аз сари кӯдак нахӯд мечошанд, духтаракону бонувон арғушт мераванд, суруд мехонанд, модарони солдида дуо мекунанд, ки дандонҳои бача ба мисли нахӯд бишқуфад, ба сони жолаборони нахӯд ризку рӯзиаш фаровон ояд:

Қатор-қатор, қаторак,

дурру марҷон муборак!

Ба сарғаҳи умедат

қатраборон муборак!

Шукуфта дандонакош

резадандон муборак!

Ба ҳавлиш кӯдакдор

нахӯдчошон муборак!

Дар суҳбати раис

Мулло Фарҳоду Ҳабиб аз пули кӯтоҳи рӯди Даридуруд гузашта ба кӯчаи калон баромаданд. Вақте ки ба гузари Миёна расиданд, дар канори роҳ нахустин хонаю боғ манзили макони арбоби деҳа Дороамин буд, ки ҳоло пурра мулки шӯравиҳо шудааст. Худи арбоб низ «ҳафт гувоҳ» нест, касе намедонад чӣ балоҳое ба сараш омад. Бачаҳояш хоназиндон дар Кониоб, агар замоне онҳо дасти ҳамдеҳагонро мегирифтанд, ҳоло худашон дастнигарони дигарон.

– Он раиси шуъбаамон аст, домолло? – ба аспаробаи дами дари арбоб дида дӯхта, суоломез ба суҳан омад Ҳабиб. – Аз сафар бармегардад, зоҳиран, борубунааш ҳам зиёд менамояд.

Ду-се нафар аз дохил баромаданд, ба раисашон салом дода дарҳол даст ба кашондани василаҳои ароба заданд. Мулло Фарҳод, ки мудом ба сархам роҳ рафтани одат дошт, бо ҳарфи ҷавон ба самти онҳо дида андӯхта гуфт:

– Худаш аст, ҷаноби Орқоди. Марди начиб, инсони дилёбу донишманд!

Ҳабиб аз ин ситоиши ногаҳонӣ ба шигифт омад. Бо таачҷуб пурсид:

– Домолло, ин гапро шумо мегӯед, касеро, ки ҳафт пушт кофир аст таъриф мекунед?

– Нагӯ кофир, ин ҳарфи хуб нест. Шояд ӯ номусалмон бошад, аммо аз садҳо мусалмони бетавфик беҳтар аст. Кораш дуруст, ғами мардумро меҳӯрад. Гузашта аз ин, тоҷик аст!

Ҳабиб бештар ба ҳайрат омад. Мулло инро равшан пай бурда афзуд:

– Оре, тоҷик аст, ки забони модариамонро аз ману ту беҳтар медонад. Ҳамсараш Моринохонум ва ду писараш ҳам саропо тоҷик шудаанд. Медонӣ ин чӣ маънӣ дорад?

– Магар онҳо урус нестанд? – ҳанӯз ба умқи суҳанони мулло сар дар наоварда пурсид Ҳабиб.

Мулло Фарҳод лабханд зада ба каломаш идома дод:

– Урус аст, аз дили Русия, вале бештари умрашро дар тарафҳои мо мегузаронад. Бо зоти пур аз ишқу отифаи худ ба мардуми мо, ба забону расму одоти мо эҳтиром гузошта, қадриносии мекунад.

– Гуфтани ҳастед, ки ғами моро меҳӯрад? Дар бурдани арбобу қозӣ ҳам дасте надорад?

– Мусаллам аст, ки ҳавои моро дорад, аммо... – Мулло Фарҳод дуруст ба чашмони Ҳабиб нигоҳ карда, ангушти ишорат нишон дода афзуд: – одамҳои бойро гирифтани ҳукумати нав масъалаи дигар, ба наҳве зӯрӣ аст, чунон сиёсати печидаест, ки ба он на Орқоди, на каси дигар метавонад даҳолат кунад. Он угепуяшон ҳоло сари чанд касро меҳӯрад, фақат ба Худо аён. Кӣ медонад, шояд фардо-пасфардо мо – муллоҳоро ҳам бигиранд.

– Астағфируллоҳ гӯед...

Дар ин ҷойи гуфтугузори садои Аркадий бо лафзи латиф шунида шуд:

– Мулло Фарҳод, ба гузари мо ранча фармудай? – гуфт ӯ ва соҳиби аспаробаро ба рафтани руҳсат дода, ба тарафи муллою Ҳабиб по ниҳод. – Шояд бовар накунӣ, ҳоло дар роҳ омада ёди туро мекардам, гапҳои маслиҳатӣ бисёр аст.

Бо ҳам гарм воҳӯрӣ карданд. Мулло Фарҳод дар идомаи суҳанҳои раис гуфт:

– Ҳамин ҳозир забони ману Ҳабиб ҳам аз ғайбати ту ҷарб буд. Дилҳо ки наздик аст, ҳамдигарро ёд мекунем. Аз кучо меойӣ?

– Аз Боғдон. Лавозими шудгор овардам, ба умеди оҳангархонаи Бобо Савор нишинем, дар тӯли як моҳ ду-сетой белу каланд месозаду бас. Авҷи киштукор, ба деҳқонон асбобу анҷом даркор.

– Борақаллоҳ, кори савоб кардай! Ҳозир ба бобо ҳам мушқил, оҳани хом надорад, савдогарони пештара нестанд акнун.

– Биё, ба идора даро, бафурча суҳбат мекунем, – дари дарвозаро кушода даъват кард раис, – кучо мерафтӣ?

– Ҳеч, бо Ҳабиб ба Бозоргоҳ сар гирифтём, имрӯз додарон меомадаанд, гуфтам дар сари деҳа пешвоз гирам.

– Эҳ-ҳа, Сухробино меоянд?! Ҳамаамонро пазмон карданд ҷавонҳо, – хурсанд шуд Аркадий ва аз дасти Мулло Фарҳод дошта илова кард: – Хуб, ту биё пешӣ ман, додар меравад он ҷо, – ва ба Ҳабиб рӯ гардонда гуфт: – Ҳар вақт омаданд, гиру рост ба назди мо биёр!

– Хуб шудааст, раис, – ҷавоб дод Ҳабиб, дар сурате ки бори аввал «раис» мегуфт ва бо мулло ба ҳамдигар нигоҳҳои маънидоре карданду ӯ ба роҳ уфтод.

Ду дарахти тути балхӣ дар ҳавлии Дороамин бо шоху баргҳои саркашида ба ҷаҳор сӯ ба назар баландтару азимтар менамуданд, дар самти рост низ аввали боғи сабзу хуррам маълум буду охираш нопадӣ. На фақат таҳхона, ҳатто айвони баҳорӣ арбоб аз пушти алвончи навдаю панҷаҳои дарахтони қоматбаланд базӯр ба чашм меҳӯрд. Дар пайроҳаҳои назди хона афроди бисёр, ки яқинан хама коргару кормандони идораи шуъбаи коммуна буданд, равуо доштанд, ба хонаҳои самти чап даробаро мекарданд. Агарчи файзу хурӯши рӯзгори замони арбоб зинда ба назар мерасид, баробари

ворид шудан ба ҳавлӣ дили Мулло Фарҳод таҳ хӯрд. Беихтиёр дар мадди назараш чехраи нурони Дороамин, омирона қору дастур фармуданҳои ӯ, чунбучӯли хидматгузоронаш падида омад, дар вучуди худ ҳавои гарми истиқбол ва нигоҳу таорифҳои самимонаи Мусалламҳоларо ҳис кард.

– Биё, мулло, мо ба айвон мебароем, – ба самти зинапояхо ишора карда гуфт Аркадий ва тугмаҳои камзӯлашро кушода, остинҳояшро бар зада ба канори арз, ба пеши ҷавони чингиламӯе, ки ба даст обдаставу дастпок гирифта меистод, омад, – агар мехоҳӣ, ту ҳам даст шӯӣ.

Аз рӯи одат мулло низ дасту рӯ шуста, се бор даҳонашро обгардон кард ва дастпоки ҷавони обрезро бо имои инкор қабул нанамуда, бо миёнбанди худ дасту рӯяшро поккунон аз пайи раис қадам зад. Ҳар ду ба айвон бароманд. Аллакай дар он ҷо дастархон густурда, барои пазирой тадорук дида буданд.

– Кор аз мӯи сар бисёр, баъзан намедонӣ ба кадом яке бирасӣ, – пас аз нишастану дуо хондани Мулло Фарҳод раис ба гап даромад, – Саша аз нависонавис сар намебардорад, ба мардуми Кониобу Зихвор расидан мушқил шудааст. Одамон аз кор мегурезанд, бисёри онҳоро бояд аз гӯшашон кашида ё тозиёна зада ба кор барорӣ, Бӯрию Ансор ҳар рӯз даъво доранд.

– Аз дасти мардум заминро молашро беҳад зиёд гирифтад. Ҳоло мачбуранд ҳам бори рӯзгорро кашанд, ҳам коммунаро. Ҳанӯз ба сохти нав одат накардаанд, бовар кун, ҳанӯз ба ваъдаҳои саркорон эътимод ҳам надоранд.

– Рост мегӯӣ, лекин мо танҳо молу мулки заминдорони калонро мусодира кардем. Ҳар як хона ҳадди ақал як танобӣ замин дорад, моли калону хурд дорад. Дар ҳама ҷо заминҳои вақф азхуд шуд, осиебу дӯкону оҳангархонаҳои хусусиро бастанд, ҳатто ба пушти дари масҷиду мактабҳои кӯҳна танба гузошанд, вале мо ин зулму раво надидем. Ҳадафи ман ин аст, ки одамони деҳа худашон сиёсати давлатро дарк кунанд, бо майлу ихтиёри худ ба сохти шӯравӣ тан диҳанд, аз худбинию худхоҳии пешин даст кашанд.

Мулло Фарҳод ба ҳарфҳои раис гӯш дода, ҳамзамон аз мағзи ҳаёл андешаҳои чанд сол пеши худро мегузаронд ва ҳеч бовараш намеомад, ки як рӯз ба ин роҳатӣ бо як пешвои шӯравиён нишаста, сар ба сар монда суҳбат мекунад. Ӯ суҳанҳои раисро рад накарда бо мулоҳиза гуфт:

– Пас аз он ки сарбозони сурх деҳаҳои моро аз дасти роҳзанҳои амир начот доданд, хурду калон ба Ҳукумати Шӯроӣ моил шуданд. Шумо кишвари моро ғасб намудед, вале дар пешорӯи одамони таҳҷойӣ як ҷаҳони дигарро боз кардед. Мардуми азияткашида азобҳои додаи ба ном «мучоҳидон»-ро, ки аз имону мусалмонӣ бӯе надоштанд, аз сар гузаронд, шиканчаҳои онҳоро таҳаммул кард ва худро то имрӯз расонид. Ҳеч кас намедонад аз ин пас ҳукумати нав чӣ рӯзхоеро ба сарамон меоварад, аммо таваккул ба Худо, дигар чорае ҳам надорем. Падарам сари ҳар даҳан сухани худ мегуфт, «замона бо ту насозад, ту бо замона бисоз». Оре, аз замона метавон гила кард, аммо наметавон дар муқобили он истод. Ба фикри ман ҳам, доимо бохуштарин инсонҳо касоне ҳастанд, ки бо ҳар гуна шароити қудрат созгор мешаванд ва ин бақои онҳоро замонат мекунад.

Раис ба пиёлаи Мулло Фарҳод ҷой рехта, як лаҳза хомӯш шудани ӯро ғанимат дониста, ба суҳан омад:

– Мулло, ман намехоҳам худамро поку беайб нишон диҳам, вале росташро гӯям, аз ранҷу бераҳмиҳои кормандони огеу шармандаам. Дуруст мефармой, фардо боз чӣ қисмати моро интизор аст, касе намедонад. Аммо, аз он чӣ гуфти босмачиҳо одамони Боруро низ шиканча доданд, беҳабар будам, аз онҳо чӣ талхӣ ба ком монда?

– Ох, Орқоди, ту напурсу ман нагӯям! Қоҳилон бешармона худро аз лашкари амиралмуъминину ҳомиёни ислом нишон дода, хеле разилиҳо карданд. Боре ба сари ҳамин деххудоямон, ки бадбахтона, қулоқ шуд, рехта буданд номардон. Вақте ки аз ӯ даҳ раъс аспашро бо зӯрӣ гирифта мерафтаанд, ногоҳ писари арбоб Сиёмак пеши роҳашро мегирад. Дуздони хуношом ҷавонро латукӯб карда, аз миёнаш ресмон баста, бо асп кашолақунон то осиеби боло мебаранд. Аз ҷасади хуншору тика-тикашудаи бечора сер нашуда, бо таноб ба чинори назди осиеб овехта мераванд. Арбоб синабирён шуд, аз марги муфочои ягона фарзанди худ хун хӯрд, фарёдаш ба фалак расид.

– Чӣ зулме! Арбоби бечора дигар касе надорад?

– Не, танҳо ҳамсараш Мусалламҳола монд, дар Кониоб аст.

– То як оромӣ ба даст ояд, чӣ қадр хунрезӣ мешавад...

– Бале, бади қор дар ин, ки хуни бегуноҳ бисёр мерезад. Роҳзанҳои бек оилаи устои бузург Мулло Дурандешро ҳам дар ҷодари ғам печонида буданд. Лаънатҳои кӯрнамак як ҳафта дар хонааш пинҳон шуда гаштанду охир дар нондон туф карданд.

– Не-е...

– Пеш аз рафтан устодро дур дида, зану бачаҳояшро зада мачруҳ мекунанд ва духтари қадраси вай Шохсанамро дузида мераванд. Ҳамсоҳҳои устод огоҳ шуда ба мо хабар доданд, аммо то

Қозибобо одам чамъ карду аз пасашон рафт, дер шуда буд. Дар хамгашти дараи Ағба, аз миёни хорҷубҳо часади духтарро ёфта оварданд. Маълум шуд, ки маъсума талошқунон то ҳамон ҷо рафтааст ва айнан ҳангоми гузаштан аз зови хамгашт худро ба ҷарӣ ҳаво додааст. Теппаи сараш қок шуда, ҳама чояш харошидаву лолагун менамуд.

– Босмачихоро дастгир накарданд?

– Аз кучо, ҳафт гувоҳ ғайб заданд, нокасон! Бо сардорашон Лукмон-бойбача, аз Хумгузару Моҳигарм фирор карда омада буданд. Ба гуфтаи амакам Содир, аскарони сурх ҳамаашонро дар Пойгач ба қатл расонданд, аз ин гап ҳам ду сол мегузарад.

– Ҳоло мефаҳмам, ки аҳли Бору барои чӣ ба мо хусумат надоранд...

– Аз дасти он нобакорон мо бисёр азият кашидаем, Оркоди, ман танҳо ҳодисаҳои калонро нақл кардам. Як-ду сол деҳаамон зери суми аспҳои он касифон монд, ин қадар моро, дару боғу устохонаҳоямонро хароб ва молҳоямонро ба яғмо бурданд, ки ҳисобаш фақат ба Парвардигор аён. Рустию пинҳонӣ думҳояшон ҳанӯз ҳам ҳастанд, мисли хуруна¹⁶³ ҳатман ба неш задан фурсати мувофиқ мепоянд.

– Онҳо дар кучоянд, ба назарат?

– Шумо, ки ҳама сӯроху сунбаи кӯхпояро намегардед! Ин қаторкӯҳи мо то Пойгач пур аз ғору бешазор аст, маҳалли гурез бисёр дорад.

– Рост мегӯӣ... – бо тасдиқ сар чунбонда гуфт Аркадий ва андешаманд ба суханаш идома дод:

– Аз ин пас бо артелу коммунаҳо кор ба сомон намерасад, қарор шудааст, ки колхозҳо созмон диҳанд. Шояд ман ҳам ба Авлиё равам, маркази колхози мо он ҷо мешавад. Бештар ваколат мегирем, ҳукумати шӯравиро ҷоннок мекунем.

– Кулхуз?

– Яккакорихоро барҳам медиҳем, дар ширкатҳои умумӣ муттаҳид мешавем. Шояд ҳама артелу коммунаҳое, ки дар Авлиё, Бору, Тоza ва Синдубу Моҳигарм ҳастанд, ба як колхоз дароянд. Чорводорию деҳқониро ҳар як деҳа бо таъсиси фермаи худ пеш мебарад, – раис аз сухан бозистода бо диққат ба Мулло Фарҳод дида андӯхт ва чун пай бурд гуфтаҳояшро он қадар дарк намекунад, кунҷковона, ғайричашмдошт пурсид: – Мулло, намехоҳӣ ба сафи мо дарой?

– Магар ман дар сафи шумоҳо нестам? – бо лабханд ҷавоби пурсишомез дод Мулло Фарҳод.

Аркадий нигоҳи чиддӣ гирифта афзуд:

– Мехоҳам коммунист шавӣ, мактаби деҳаро худат ба роҳ андозӣ, боз...

– Мамнун, бародар, марҳамати шумо зиёд, – мазмуни гапи раисро фаҳмида, беҳаёл суханро аз даҳони ӯ гирифт мулло, – Мегӯянд, оби наталабида мурод аст, аммо маро ба ҳоли худам гузored. Ту худат нағз медонӣ, ин ҳама муросоҳои банда фақат ба хотири осоишу оромии мардум аст.

– Бубин, мактаби кӯҳна баста шуд, дарсҳои динӣ дар мо мамнуъ аст. Ман итминон дорам чанд моҳи дигар огепу мисли саги бӯгир аз дунболи муллоҳо ҳам меафтад. Мо нахоста, ин рӯз пеш ояд, на ман, на каси дигар метавонад туро начот диҳад. Аммо асло намехоҳам инсоне закиву донишманд мисли ту ба асорат гирифта шавад. Чӣ мешуд ба қатори бародаронат Фардоду Фарнуру Фарзом дарой, дар паҳли ҳамдеҳагонат бо мо канор биёӣ?

– Хеле муҳаббат дорӣ, Оркодий! Ҳар коре фармой, анҷом медиҳам, вале хоҳишан ин гапро нагӯ. Фаршед дар роҳ аст, ба ушкул мегузорӣ. Ӯ бо санад меояд, босавод аст. Дар омӯзондани хату дарсҳои забон омодаам ёрӣ расонам, аз ин бештар чизеро аз ман умедвор набош.

– Ҳатман, худам низ ин барномаро дорам, ба мактаби нав Фаршедҷон сару сарвар мешавад. Бубин, мулло, шояд дар ягон гӯшаи Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамчунин суҳбати гармеро миёни коммунисту мусалмони мулло мувоҷеҳ наойӣ. Ин муколамаи ширинро танҳо ману ту дорем! Далелаш ин аст, ки мо одамҳои зиёӣ ҳастем, фарҳанги волои инсондӯстӣ дорем, кадри одамро мешиносем. Аз ин хотир, як илтимосе дорам, ки бояд қабул кунӣ.

– Ҳар чӣ мефармой, Оркодий. Ту ягона инсоне ҳастӣ, ки диду назари маро ба соҳти шӯравӣ билкул иваз кардай, ман ба ту эътимод дорам.

– Бародарам, аҳволи замона ҳамеша дар як мадор нест. Аз ин рӯ, ба ман ваъда деҳ, ки ҳар гоҳ ба таъқиби ту биафтанд, ба сухани ман гӯш меандозӣ ва ҷонатро дар хатар намегузорӣ. Ҳамон вақт бароят мегӯям, ки чӣ кор бояд кард.

– Ба чашм! – гуфт Мулло Фарҳод ва бо меҳр дасти дарозкардаи раисро фишурд.

Дар ҳамин асно марди хидматгор аз зинаҳо боло омада пайғом расонд:

– Раис, меҳмонон омаданд!

¹⁶³ Хуруна *خرونة* – ҳашарае мисли кажум, ки захри марговар дорад

– Расиданд? Ҳамин ҳозир мефароем! – аввал Аркадий ва аз паси ӯ Мулло Фарҳод доман чамъ карда, бо шитоб ба мулоқот шитофтанд.

5. ДАСТГОҶИ НАВ

Авлиёи шӯроӣ

Ба мисли имрӯз Авлиё дар таърихи худ тараддуди одамону аробаҳоро то ин ҳад надида буд. Аз даме, ки колхоз таъсис ёфт Аркадий раёсатро ба даст гирифт, як солу анде мегузашт ва ӯ деҳаи назарногири Авлиёро, ки ғайр аз як оромгоҳу як масҷид ва бист-сӣ ҳавлию ҷо чизи дигаре надошт, ба рустои калон, не дар муқоиса бо Боруви Синдоб, ба шахраке табдил дод. Чун паҳнои русто барои хонасозии ободонӣ мусоид буд, аз ҳар тараф – аз деҳаҳои Бору, Тоза, Синдоб, Моҳигарм, аз юртҳои қазокнишини Лабишӯр, ҳатто аз қўрғонҳои болооб то Зиҳвор, одамону бо оилашон кўчонида овард. Санги поҳсаи шӯравиро гузошт, ба ҳама ҷойи корӣ дод, маркази идорию коргузорию роҳандозӣ намуд... Ва инак, барои гузаронидани чаласаи кушоди ҳизбӣ ва комиҷроияи колхоз бар замми раҳбарони маҳаллӣ аз чаҳор сӯ раисону вакилон дар ҳавлии идораи марказӣ гирдиҳам меоманд. Дар ин таҷаммуъ, дигар, чомаю саллапӯш ангуштшумор, ришу фашдор ба нудрат, аммо тазохуре буд камзӯлию мўзабапо, аглаб бо тоқиҳои чоргулу мўйлабҳои баланд. Дар корвонсарой низ гўшдарозҳои мазлум дар паси кафалу гардани баланди аспони мағрур ба назар наменамуданд.

«Идора» барои одамони маҳаллӣ вожаи нав буд. Колхоз ва ҳар як шуъбаи он идораи худро дошт ва шуъба ҳам бо номи «ферма» ёд мешуд. Аркадий дар сари кор фермаҳоро бо исми деҳаҳо номгузори карданӣ шуд, аммо чун фаҳмид авулҳои қазокнишин бар асари бодиянишинӣ ва фосиладорӣ аз фарҳангу тамаддун исми дурустҳисобӣ надоранд, ба хогири яксонӣ ҳар як фермаро бо рақаме сабти ном кард. Дар пай, фермаҳои 1, 2, 3, 4, 5 рўйи кор омаданд, ки ҳоло дар нишасти умумӣ ҳар яке намояндагӣ доштанд. То пешин ҳама чамъ шуданд, ҳавлии идораи колхоз ороҳонаро мемонд. Ғалоғула бо лафзҳои тоҷикӣ ва ўзбекию қазокӣ чизу бизҳое дошт, ки аз канор ҳарфе равшан ба гўш намерасид. Дар миёни фавҷи одамон қадди болои Сухроб ангуштшумор буд. Ба ин салобати сарвари Бору танҳо мудирӣ фермаи панҷум аз Синдоб – Бўрии маъруф ба лақаби «командир» каме баробарӣ мекард. Бо ин ҳол, чехраи ҷавон, мўйлабҳои дарози ба боло қатшуда, тану тўши васеъ, бозувони таранги аз остини камзўл ба берун дамида ва панҷаҳои бузургу паҳни устухонии Сухроб ҳамтои худро надошт.

– Ин як соле, ки гузашт, оламро дигаргун сохт, – дар паҳлуи Сухроб як баста қоғази қоҳирангро ба тартиб дароварда ба суҳбат идома дод Фаршед, – ман фикр намекардам зиндагӣ то ин ҳад ранги дигар мегирад.

– Чӣ хел?

– Кўҳ бо қуллаҳои ба дара сар ҳам кард, хуршед дар пеши хурлиқоҳо шармгин шуд, дуои ширмоҳиҳои Нур ба чашмаҳои Дуруду Акко расид... Боз чӣ гўям, ҳа, дар дашту даман гулҳои санг рўйид, харсангҳои чандинасра ҳама об шуда мум гаштанд!

– Меҳоҳӣ бо гапҳои қоғазпечат сарамро гаранг кунӣ? Аз афсона ба ҳақиқат гузар! Медонам, дардҳоят бисёр аст, имрӯз фурсат дорем, ки як-як пеши раис изҳор кунем.

– Сараввал курсии мактабиро ба ёдаш медиҳем!

– Ба қавли раис Орқоди, парта, бале?

– Оре, дунафарӣ ба ман қавл дода будед, ки барои овардани аз Миёнкол ду-се уштур медиҳед.

– Бо чор-панҷ парта кор буд мешавад? – аз кори сахте, ки ба уҳда мегирифт, ба шигифт омада пурсид Сухроб.

Фаршед гуфт:

– Агар ду уштур бошад, чаҳорто, агар се уштур диҳед, шаш дона меоварам, ба сарборӣ ҳам дигар лавозими мактабию либосворӣ барои бачаҳо. Додӣ, мо ба пули бисёр ниёз дорем, имрӯз мебинем раис чӣ кадр ба ту эҳтиром қоилад аст. Ҳа, партаро ки овардем, якеро дар ихтиёри дуредгарамон Усто Шодмон мегузорам. Ҳар қадар хоҳем, нухса гирифта месозад.

Сухроб хост ҳарф занад ки, ба наздашон Бўри-командир омаду суханаш дар даҳон монд. Бо вучуди ин ки пештар мулоқот карда буданд, Бўри дубора салом арз намуда гуфт:

– Хуб, коммунисти ҷавон, аз Бору чӣ хабар? Ҳама сари ҳоланд, Ансор ба чӣ машғул аст?

– Амну амон, – бо хушҳолӣ ҷавоб дод Сухроб, – коре карда ба дарди мардум мерасем, ҳама чиз рў ба роҳ аст. Ба Ансор ояд..., кош бо худат ба Синдоб мебудӣ...

– Чӣ гап, нофармонӣ мекунад?

– На нофармонӣ, аблаҳӣ мекунад, нисфи мардум аз дасташ ба дод омадаанд. Аз қадим якраву пеш аз худ буд, ҳоло ҳам ҳамон!

– Инро ман медонам, чун оила надорад, каме ёбой аст. Ягон зан наёфтӣ ба ҳамон, шояд овора шуда ба дигарон пӯписа намекард?

Сухроб бо шумханд гуфт:

– Занҳои мо дар сараш чормағз мешикананд. Дигар ба ин пири фартут чашми кӣ ҳам мепарад-меғӯйӣ?

Аз суҳбати ду раис Фаршед ба завқ омад. Табассуми ӯро дида Бӯрӣ оҳиста бо мушт аз китфаши тела дода гуфт:

– Чӣ хабар, муаллим, ягон чӣ ба ёдат омад? Ту ҳам ба сухани раисат ҳамроҳӣ?

– Албатта! Ансор ҳанӯз вақти «бӣ» буданаш аз ин ҳуқуқ маҳрум шуда буд. Ӯ камзӯли фирқавӣ пӯшиду ба дили шумоҳо роҳ ёфт, вале дар назари мардум аз як бӯқаламуни гургсифат ва аҳёнан, хари лингпарто беш чизе нест.

Ҳамин дам навбатдорони клуб ҳамаро ба дохил фаро хонданд. Тӯдаи одамон ба таниш даромад, пасу пеш ба тарафи дари даромад ҳаракат карданд. Бӯрӣ ҳам аз қафои Сухробу Фаршед роҳравон гуфта монд:

– Ансорро ба назди ман фиристон, Сухроб. Як кампири танҳо ҳамсоям аст, шояд дар Синдоб чуфташро меёбад, чӣ гуфтӣ?

– Пирию хартозӣ гӯй!

Ҳар се хандиданд.

Дар маҷлис тамоми ҳаракҳои панҷкасӣ, ки дар чандин рад чида шуда буданд, пур аз одам гардид. Аркадий дар пушти мизи дастсохти минбар қомати болои худро мисли сарбозҳо рост ниғаҳ дошта, бо ғуруру тафоҳур ҳозиршудагонро зери чашм мехонд. Дар ду бари ӯ ду нафар меҳмони нурӣ, ки маълум буд аз маркази ноҳия омадаанд, менишастанд. Ҳар ду сархаму хомӯш дар дафтариҳои пеши худ чизҳоеро менавиштанд. Ниҳоят, пас аз шикастани сари чӯшу ғалоғула Аркадий ба ҳама салому дуруд арз карду ба чамъомади худ ҳусни ифтиҳо бахшид. Суханронияш мум ба даҳони ҳозирин рехт, оҳанги гуфтор ва мавзуи суҳбату гирумони андешаҳои ҳамаро маҷзуби худ сохт. Ин баромади ӯ ба наҳви дигар ваъзе буд, ки на аз минбари масҷид, балки аз пешғаҳи маҷлиси шӯравӣ садо меод. Дар каломаш аз Худою расул хабаре набуд, аммо шинухези одамон, ранги тозаи деҳаю авулҳо, бархӯрди маҳаллиҳо, бурду бохтҳои колхозро шарҳ меод. Бо даҳони пур дар хусуси рӯйдодҳои, ки пас аз таъсиси колхоз дар тӯли як сол анҷом пазируфтаанд, таъриф мекард.

– Офтоб аз машрик тулуъ карда дар мағриб менишинад ва тайи муддате, ки дар осмон аст, бо ҳар як ламъаи нураш аз мо суол мекунад: «Бубин, ҳой инсонӣ чон ба тан, ту ин рӯзро дар ихтиёр дорӣ ва аз гармии ман бархурдорӣ, дар ин дам чӣ хидмате барои орои чонат кардӣ?». Оё мо омодаем ба ин пурсиш посух диҳем? – дар поёни сухани худ бо нигоҳҳои чиддӣ ба аҳли маҷлис рӯ оварда изҳор кард раис. – Ин қарзи инсонии мост, ки бояд дар назди мардум ва хуршеди онҳо ҷавобгӯӣ бошем. Зиндагӣ силсилаи машаққатҳо аст ва мебояд ҳар яки мо онро дарк намоем. Бубинед, пашми ғусфандро қайчӣ зада мегирем, онро мегузинем, соба мекунем, ресида ба дӯкандор медиҳем, бофанда низ дар дӯкони худ аз он порча мебофад ва порчаро медиҳем ба хайёт, ки ӯ бароямон либос медӯзад. Ин аст гардиши ҳаёт, ин аст сарнавишти мо, ки ногузир ҳама бояд ба сар барем ва танбалию коҳилӣ, беҳудию худкомиро канор гузошта, бо ҳар чӣ дар замин миҳани худ дорем иктифо намуда, зиндагӣ бисозем. Ҳар яки шумо пешгомҳои сохти нав ҳастед, колхозу ҳаёти сотсиалистиро хуб мефаҳмед ва аз ҳадафҳои ҳизби коммунистамон огоҳ ҳастед...

Қомати баланди Сухробу Бӯрӣ дар ҷойи нишаст ҳам як сару гардан боло ба чашмҳо мехӯрд. Онҳо ба мисли ду маноре аз ду самти Фаршед сабз шуда буданд гӯё. Аммо Фаршед дар давоми чамъомад нимнигоҳе ба онҳо наафканда, танҳо гӯшу хуш ба раиси колхоз ва ду нафар меҳмони нурӣ менишаст, ки ҳар як ҳарфашон ба назараш тозагӣ дошт ва бо шунидани онҳо дар зеҳнаш суолоте пайи ҳам пайрезӣ мешуд. Ҳанӯз ҳам амалҳои хуфӣёна анҷом додани гумоштаҳои амиру бекзодаҳо, саҳт будани гузариши мардум ба зиндагии ҷамоавӣ, сохтани боғҳои доманфароҳи колхоз, таъсиси рамаҳои ғусфанду буз, ба қавли садри маҷлис – атарҳо, гирд овардани подаҳо, галаҳои асп, даст кашидан аз коргоҳҳои хусусӣ, сомон додани яҷейкаҳои фирқавӣ... аз ҷумлаи хабарҳои буданд, ки амиқан ӯро ба андеша водор менамуданд. Бо ин ҳама, вақте ки суҳбат сари ташкили мактабҳои нав кӯр гирифт, ӯ ноором шуду ба ҳаяҷон омад. Раиси маҷлис Аркадий аз ҷо хеста, бо алоқамандии хос гуфт:

– Дӯстон! Ҳукумати Шӯроҳо бе мактабу маориф ба мисли дарахте дар биёбони беоб аст. Агар ба он аз чашмаи илму маърифат ғизо надихем, маҷруҳ ва хушку берӯх мегардад. Дар ҳама ҷо аллакай мактабҳои шӯравӣ фаъоланд, аммо дар рустоҳои мо ҳанӯз ҳам ҳамон дарсҳои маҳви бесаводӣ.

Дигар, бас аст дар хонаҳои тангу тор хурду калонро рӯйи ҳам чида дарс гузаштан! Мо дар ҳар як деҳа муаллимонро дорем ва бештарашон мардон ҳастанд. Занҳо бошанд, аз омӯзгорӣ кардан меҳаросанд. Барои чӣ? Аз он ҷое, ки мардуми кӯҳистониро хуб дарк мекунам, занону духтарон барои дарسخонӣ ба назди мардҳо намеравад. Агар майли рафтан ҳам дошта бошанд, падарони «ориятгалаб»-и онҳо садди роҳашон мешаванд. Ин аст, ки то ба ҳол бесаводии одамон маҳв нашудааст ва онҳое, ки ҳатту савод надоранд, аксаран бонувонанд, – дар ин лаҳза марди самти рости раис, ки кепии қаҳваيرانге ба сар дошт, коғазро ба ӯ дароз кард. Аркадий баргаи коғазро хонда ба суҳанаш идома дод: – Ана, ин санади дасти ман дастури ҳукумат аст, дар бораи кушодани мактабҳои ибтидоӣ. Ҳар як мудир аз соли нави хониш бояд миёни худро баста, ба ҷойи синфҳои маҳви бесаводӣ мактаби чорсола ташкил диҳад. Ба шумо барномаҳои дарсиро мерасонем. Тарҳи биноӣ мактабро низ медиҳем. Сарварони фермаҳо бо сари худ ҷавоб медиҳанд, то аввали тирамоҳ ҳар як деҳаю авул бояд мактаб дошта бошад!

Як дам дар маҷлис хомӯшӣ ба миён омад. Азбас дилаш пур аз гап буд, Фаршед фурсатро ғанимат шумурда сари по хест. Беихтиёр ҳама рӯ ба ӯ гардонданд. Раис Аркадий суоломез чашм дӯхт. Фаршед бо овози баланду бурро пурсид:

– Сухани шумо, муҳтарам раис, дар хусуси бонӯҳои муаллима нимқора монд. Билахира, занҳо низ ба кор ҷалб мешаванд ё не? Писару духтарон бо ҳам дарс мехонанд ё дар хонаҳои алоҳида?

– Як хубие, ки дар кӯҳпояи мо роиҷ аст – ин бе фаранҷӣ гаштани занҳо. Духтарон ҳам хеле озод ҳастанд. Фақат мемунад чӣ? Ба инсоф омадани мардон, алаҳусус муллоёне, ки дар канори писарон дарс хондани духтаронро маҳкум мекунанд. Агар бонувони муаллима дар миёни мо зиёд бошанд, таълиму тарбия ҳам осонтар сурат мегирад.

Фаршед аз ин ҳарфи раис илҳом гирифта гуфт:

– Одамони мо саҳт одат кардаанд, ки набояд зане ё духтари болиғе ба назди номаҳрам равад. Ҳисси номашруъӣ ва номаҳрамӣ то ҳафт мағзи ҷонашон роҳ ёфтааст. Нахустин коре, ки дар ушқули маҳви бесаводӣ анҷом дода будам, хоҳарам ва ду нафар бонуи бесаводи Боруро ба кори муаллимӣ ҷалб намудам. То ба ҳол ҳудам ба писарбачаю мардон дарс медиҳам, онҳо ба духтаракону занон. Аммо, дар дилҳо тарс ҳаст, ҳеч кас ба эминӣ қарорат намедиҳад. Дар ёд доред, ду «мусалмони содиқ» дар Синдоб Ширинхолаи омӯзгорро сангсор карда ба сардоб афканда буданд. Агар Мулло Дурандешу Мулло Фарҳод намебуданду фатвои саривактӣ намедоданд, дар Бору ҳам парасторҳои духтурхона ва муаллимаҳо ба зулму асорати бойҳои Кониобӣ гирифтӣ мешуданд. Қазоқҳои ҳамсоя бошанд, ханӯз дар хоби ғафлатанд, ҳатто ба гӯшаи ҳаёл намеоваранд, ки занҳо ҳам бояд таҳсили илм кунанд...

То ҳаде возеҳу равшан изҳори назар кардани Фаршед ҳамаро дам ба дарун кард, агар паша пар мезад, садош шунида мешуд. Писари Шокирустои дарёдил ва додари Мулло Фарҳоди соҳирсухан буданаш ба ҳама аён буд, вале ба илми кӯҳна ва донишҳои нави шӯравӣ тасаллут доштани ӯ хурду калонро ба шигфт меовард. Аксари ҳамнишастон бо даҳони боз монда, чандин ҳаёл аз сар мегузаронданд, бо ҳаяҷон, бо ҳавас, бо ваҷду иштиёқ... Алаҳусус, вакилони қазоқи аз авулҳо омада кулоҳҳои пашмишутурии худро зери ангуштон ғичим карда, аз чашмҳои танг пиёла сохта, тану тӯши обутобёфтаре шохвор дошта, гӯш фаро медоданд. Онҳо бо Фаршед ошно буданд, саҳеҳтараш, ба туфайли Мулло Фарҳод ӯро хуб мешинохтанд. Чаро ки, Мулло Фарҳод зуд-зуд ба кулбаю юрти онҳо ташриф меовард ва дами руҳафзо, нафаси дармонбахш, футувват ва заковати ӯ ҳар рӯз, тамоми фасли сол дар ҳавои хонаю манзилашон сукунат дошт, дуоҳояш рӯзи торро равшан, бори гаронро сабук, сардиву сахтиро гарму нарм месохт. Ҳангоми сафарҳо мулло додараш Фаршедро низ бо худ мебард, гузашта аз каломии ноби руҳонӣ, ҳар чӣ аз меваю сабзавот, ки дар деҳа мерӯйид, ба бародарони даштӣ мерасонд. Дар канори ин мурутҳо ҳар гоҳ Фаршед низ, худ надониста, аз ҳатту савод, аз дониши фароҳ ва меҳру отифаи воло рӯнамоӣ мекард. Айнан ҳамин маърифат имрӯз ҳамсафони биёбоннишинро ба маротиб дилгарм сохт. Аркадийи ҳассос ин алоқа ва муҳаббатро пай бурд, бо дилхушӣ суҳанро аз даҳони Фаршед гирифт:

– Ҳукумати Шӯроҳо душмани кишрбандии иҷтимоӣ аст ва ин талошҳои ту – муаллим Фаршед, падидаест, ки ба ҷону тани замони нав нур мебахшад. Занҳо ҳеч камию костӣ надоранд ва мебояд онҳо низ дар канори мардон кор кунанд, дарс хонанд, озоду роҳат аз ҳама нозу неъматӣ дунё баҳраманд бошанд. Мардуми мо бо мурур ба кори ҷамоавӣ мегузарад, одамон аз пушти рамаю галаҳои колхоз мегарданд, дар боғу киштзорҳои колхоз деҳқонӣ мекунанд, ба давлат гӯшту пашму маҳсулоти кишоварзӣ месупоранд, ҳуллас, манфиати ватанро аз нафси худ боло мебинанд. Дар ин раванд ҳар касе, ки пеши заҳматкашонро мегирад, ба сараш калтак меҳӯрад ва мӯҷозот мешавад! Ҳар яки шумо зиёӣ ҳастед, раҳбару сарпарастии одамонед, чашми худро калонтар боз карда, хушёр

шуда, адолатро ба миён оваред ва мизони корубори худ гардонед. Мо шахрвандони муборизро кадр мекунем, ба сафи хизби коммунистӣ мегирем, чомеаи халқии шӯравиро муҳкаму пойдор месозем...

Аркадий кибру худхоҳӣ надошт. Агар замоне ҳам фукаш дар осмон буду касеро писанд намекард, бо гузашти айём дар миёни мардум, ки ба ҳама баду бало тоқатпазиранд, гашта, бо фаросату некандешихои афроди сода рӯ ба рӯ шуда, сари кибораширо шикаст. Ӯ комилан симои зардгунаи бегона дошт, ахлоқаш низ дигар буд, аммо бо мурури замон одобу рафтори худро бо маҳаллиҳо мутобиқ сохт, рӯзҳо гузашту ба мисли кӯхистониҳои чонсаҳт дил ба дарё зад, аз хӯйи сарварии ғарбӣ даст шуст. Гарчи раёсату сарварӣ мекард, ба пӯстаки дами дар, ба таппаку хорчӯби сари оташдон, ба куртаю остинҳои васеъ, ба девору хонаҳои сангӣ ва бомҳои коҳгилию мӯридор, ба баосу маоси шомгоҳии гову гӯсола ва бузғолаҳо... муҳаббат варзид, бо часорат ба ҳар касе, ки аз олами маърифати милливу мусалмонӣ буд, даст дод ва беҳаёл шуду ҳар чӣ бодо бод гуфт. Ӯ волию пуштибони сиёсати шӯроҳо буд, аммо ба моликони пешина бо чашми нек нигарист, теғу тозиёна набардошт, балки бо забону лафзи маҳаллӣ ба дили бечораю фақирон роҳ ёфт. Ҳар гоҳ ба шеваи худӣ маҳаллиҳо сухан мекард, дили ҳама об мешуд, ихлосу итоат бештар мегардид.

Он рӯз вақт аз пешин гузашту Сухроб бо Фаршед ва чанд тан ҳамқишлокии дигар ба деҳа бармегашт ва раҳораҳ чамъомади раисро аз мадди ҳаёл мегузaronд. Аркадийро аз он чи мегардонд, фаротару беҳтар шинохт, ба ғамхорию чонибдорӣ ӯ аз аҳли Бору қоиладар омад. Бо ин ҳол, Сухроб шитоб дошт, аспашро аз лӯкка ба йӯрға гузаронд, мехост зудтар ба деҳа расида муноқишаи миёни Ансор ва заминдорони Кониобро яктарафа кунанд. Ансор дар худ набуд, пас аз латуқуб шудан аз паҳлавонҳои Кониобӣ мисли девонаҳо мегашт. Накунад, ки пеш аз худ бо сарбозонаш ба дара равад...

– Тӯра, Ансор ба ту чизе нагуфта буд? – ба қафо, ба яке аз ҳамраҳони худ, ки назорати заминро боғҳои фермаро ба уҳда дошт, рӯ оварда пурсид Сухроб. – Ҳаракатҳоиаш машқук наменамуд?

– На, ҳеч чиз. Албатта, он оташе, ки пареррӯз дошт, даҳшатовар буд.

Фаршед нороҳатии сарварро пай бурда гуфт:

– Ман субҳ, ки меомадам, Раҳмонғуломро дар ҳавлиаш дидам, хеле безобита менамуд. Аспашро зину полон мекарду ба сӯйи занаш дод мезад. Ба саломам базӯр алейк дода, аз пушти Ансор дуои бад фиристод. «Бийи нокасро шабу рӯзаш як шудааст, – мегуфт ӯ, – ба ҷое даррав барин, маро ба ҳамроҳӣ хостааст».

Сухроб шӯрид:

– Ҳамин дигар, ҷаро ба ман нагуфтӣ?

Фаршед хандид.

– Медонистам, ҳатман мегуфтаам, додӣ!

– Зуд бошед, бачаҳо! Ин бешуур, бе гумон, балое ба сарамон меоварад! – Сухроб аспашро ба чорҳез гирифт. Ҳама ӯро пайравӣ карданд.

Ачали муаллақ

Ҳамон рӯз, вақте ки дастаи ороштаи Сухроб ба самти Авлиё роҳ пеш гирифт, аз гузари Боғиболо гурӯҳи дигар бо шӯру валвала деҳаро тарк намуд. Ансор на ба тобеони худ раҳм мекарду на ба ҷонвари безабони зери пояш. Ҳар чӣ аз фаҳшу ҳақорат дар бисот дошт, ба сарашон рехта, бо тозиёнаю лағад тану қафали аспро леху хуншор мекард. Чорпо арақшору ашқрезон ба бароз метохт, аз ниҳояти зулм омода буд худро ба ҷар андозад, ба сангу шахҳо зананд, аммо дасти пурзӯри соҳиб лиғому лақомакашро саҳт мекашид. Ҳамраҳони Ансор аз пушт базӯр ба ӯ мерасиданд, аз фарти дасту позанӣ бозуҳо гӯшт канда, почаҳо почилак мешуд. Саркор шитоб дошт, беист медавиду медавонд, шитоб дошт, гӯё ба сӯйи аҷал медавид...

«Ансор – коммунист», «Ансор – вакили Шӯроҳо», «Ансор – одами ҳукумат» – ин овозаҳоро пайравони Ансор мепароканданд. Мехостанд бо ин исм мардумро тарсонанд, бештар зери даст кунанд, молу неъмат ғундоранд. Бо ин овозаҳо худӣ Ансор меболид, аз замони мирохуриаш фаротар даст меёзонд, бо ҷоплусӣ ба раҳбарон, ҳар қадар метавонист молу манови мардумро чамъ карда ба анбор месупурд. Бе он ҳам одамон ба ҳукумати нав сар фуруварда, аввал ба артелу коммуна, сипас ба колхоз мол меоданд, боғ мебахшиданд, коргарӣ мекарданд, вале ба ин қонеъ нашуда, Ансор бо зердастонаш мехост лоқупари мондаро низ биситонад. Ин зиёдаравӣ дар поён кори худро қард, ӯ нағзакак таъми муштро чашид.

Оре, Ансори гурусначашм аз кониобиҳо мушти обдор хӯрд. Вақте ки мехост заминҳои рӯйидаричаи одамнро ба колхоз гузаронад, дигар тоқати мардум тоқ шуд. Ҳуни кӯхистониҳо ба ҷӯш омад. Ҷавонмардон чамъ шуда, Ансору танобчиро, ки бо дупоя замин чен мекарданд, задаю

кӯфта, қариб беҳуш карда, ба сари даҳанаи ҷӯйбор ҳаво доданд. То нисфи рӯз Ансори коммунисту танобҷӣ хастаю беҳуд, олудаю дармонда ба гилу балчиқ дар канори даҳана монданд. Боз ҳам, ба онҳо раҳми Бобо Хиром омад. Пирамард бо ёрии Мусалламхола ҷуссаҳои леҳу нотавонро кашолақунон ба хонашон овард. Ҳар дуру шустушӯ дода, эзору перохани тоза пӯшонид, чанд муддат дар кӯрпа печонида ҳушёр кард. Азбаски ёрои аспсаворӣ надоштанд, ба шуъбаи идораи ферма рафта аробаи Хоча Саидро пурсид ва бо писари ӯ онҳоро ба Бору фиристод.

Он латуқӯб буду рӯзи дигар Ансор бо доду бедод ба дафтари Сухроб сар халонд. Шикояти тӯлоние навишт ва дархост намуд, ки мақомот ба деҳотиёни «саркашу ёғӣ», «душманон»-и Ҳукумати Шӯроҳо ҷазои муносиб диҳанд, ҳамаро бандӣ карда ба ҳабс андозанд. Он рӯз бо ҳазору як баҳонаю далел Сухроб Ансори шаллоқхӯрдаи муғазабро ором кард, қавл дод, ки шикояти ӯро бо дасти худаш ба мақомот мерасонад ва дар ҷамъомади колхоз ҳатман аз исёни одамон хабар медиҳад. Дурӯғи маслиҳатомез беҳ аз рости фитнаангез, Сухроб ҳар ваъдае, ки ба Ансор дод, аз нӯки забон буд. Аз ин тариқ шоҳи шикояташро шикаст, то худсарона домани исёнро бод надихад. Ин лаҷочат аз дасти Ансор меомад ва коммунистии ӯ кифоя буд, то деҳотиён нағзакак афшонда шаванд. «То чанд рӯзи дигар Худо подшо, – аз дил гузаронд Сухроб, – пасанда ки шуд, ягон ҳилаи дигар меёбем».

Аммо Ансор таҳаммул накард. Мисли сағи сӯзанзада аз алами муштхӯрӣ ҷойи нишаст намеёфт. Оташи кина вучудаширо сӯзонд, бо нияти қасос худаш ва ҷаҳор нафар навқари содиқашро мусаллаҳ карда, ба маҳзи дур дидани Сухроб ба роҳ уфтод. Бо ин ҳамла худаш ҳанӯз намедонист ҷавонони саркаши кониобиро чӣ гуна ҷазо хоҳад дод. Гоҳе ба мағзаш хаёли тирборон кардани онҳо, гоҳе латуқӯбу маъюб намудан ва гоҳе низ ба дасту гарданашон завлона зада ба марказ оварданашон мерасид. «Мани коммунист, чашму гӯши ҳукуматро латуқӯб карданд-а, нобакорон! – аҳёнан бо хашм аз хаёл мегузаронд Ансор. – Ҳоло ҳам гумон мебаред Сухроб ҳаводори шумост, фармондеҳ Бӯриро дур дидед, аблаҳони гузаро?! То хунатонро аз ҳалқ наёрам, пӯстатонро канда намак напоям, номам Ансор набошад!».

Ҳарчанд рӯз офтобӣ буд, аз доманаҳои кӯҳӣ гирифта то кӯю кӯчаҳои Кониоб боди саҳт мевазид. Сапедору бедзори боғҳо беист мераксиданд. Алвончи баргу шоҳаҳои сапедорзор ба назар гӯё ҳазорон лаълиҷаи нуқрафомеро мемонданд, ки беист ҷо иваз карда тағуру мешуданд. Деҳа фуру дар авҷи сарсабзии худ аз боди сарду серуни сарикӯҳӣ ҳаловат мебард. Ба ҷомаи зумуррадгуни он рӯйи ҳам зардолуҳои тиллоранги пешпазак, олуҷаҳои хунину цигартоб, себҳои сурхи шақарак ва беш аз ҳама, меваҳои симтоби тутзор ҳусни тоза зам менамуданд. Бо тамошою танаффуси ин бодуҷавои диловез писари Хоча Саид ва ду рафиқи ӯ аз қалъачаи сари теппаи Пайк атрофро дидбонӣ мекарданд. Онҳоро Хоча худаш гузошта буд. Агарчи бо тасаллути шӯроӣҳо радди пойи роҳзану ёвҳо канда шуда, хавфи ҳамлаҳои ногаҳонӣ намонда буд, ин дафъа аз ақсуламали Ансор тарсид.

Ҳар як бошандаи Кониоб хӯю хислати Ансорро медонист. Ҷавонон баробари бо ароба фиристодани ӯ дар гирди Хоча Саид, ки ба унвони вакили Сухроб қорҳои ҳукумати сомон мебахшид, ҷамъ шуданд. Ҳама одамҳои худӣ – писари осиеббон, шогирди оҳангар, ҷупонзодаҳо, йилқибон, муаллими деҳа Афшин, ки дастпарварди Фаршед буд, ҳатто бачаҳои, ки аз кори боғдорию деҳқонӣ қадаме фаротар нагузоштаанд. Онҳо аз кори кардаи худ мамнуну хушхол менамуданд, заррае ҳисси таассуф надоштанд. Хоча бо каме нигаронӣ ба сухан даромад:

– Бачаҳо, коре кардед бечо. Ин коммунист ба сари мо бало меорад.

– Нисфи Кониоб ба колхоз гузашт, – гуфт муаллим Афшин, – коғаз карда буданд, ҳама даст мондем. Имрӯз бошад, ин золим боз меояду замин чен мекунад. Охир, ҳар қор ҳадде дорад.

– Шояд Сухробчон руҳсат дода...

– Ҳеч! – ҳама як он садо баланд карданд. Афшин афзуд: – Агар худи Сухробдодӣ биёяду замин гӯяд, як вачаб намонда ҳар чӣ дорем, медиҳем.

– Ҳамин хел! – бо ҳам ӯро ҷонибдорӣ карданд ҷавонон.

Хоча Саид аз ин ҳамдастӣ хушхол шуд. Бо ин ҳол андешамандона гуфт:

– Ин фирқавии лаъин ҳатман ба сари мо мешӯрад. Ман метарсам, ки худаш худсарона бо сарбозояш ҳамла накунад. Ӯ одаме нест, ки кинаашро ба файсал монад. Писарам Асилчон бо ду ҷӯрааш дар сари Пайк ниғаҳбонанд, ҳар кӣ биёяд хабар медиҳанд.

Шогирди оҳангар ба сухан ҳамроҳ шуд:

– Фикр мекунед, мусаллаҳ шуда меояд?

– Ба эҳтимоли зиёд.

– Пас, мо ҳам омодагӣ бубинем? Ҳама туфанг дорем, ханҷар ҳаст...

– Ҳамин, агар ногаҳон ҳучум кунаду мақсадаш аз байн бурдан бошад, нигарон намеистем. Моро шунидан нахоҳад, сарашро аз танаш ҷудо мекунем!

Чавонон аз ин тасмими саркор ба шигифт омаданд. Муаллим Афзал аз номи дӯстони худ гуфт:

– Шумо ин дастурро ба мо диҳед шуд, мо медонем чӣ кор кунем!

– Фақат саросема нашавед, шояд ӯ бо Сухробчон биёяд, имрӯзу фардо маълум мегардад. Ҳеч қадоматон дар хонаҳои худ намонед, чаро ки коммунист ҳар яки шуморо мешиносад, агар ба қасди қасос биёяд, яке-яке нобуд мекунад.

– Чӣ мефармоед?

– Ҳамаатон бо аспҳои худ дар хонаи осиеббон чамъ шавед, яъне дар камин нишинед. Бовар дорам, аввал ба назди ман меояд. Барояш узру таассуфи шуморо мерасонам ва як нафарро аз байнатон хабар мекунам, ки омада бо забони худ бахшиш бипурсад. Ҳамон ҷо нияташро мефаҳмам – бо мо роҳ меояд ё не.

– Ман худам меоям! – далерона гуфт шогирди оҳангар. – Чавшани падарам ҳаст, ҳамонро аз зер мепошам, ба ҳар эҳтимол.

Ҳама ба завқ омаданд. Ба хусус, Хоча Саид мамнунона гуфт:

– То бад нагӯй, неқ пеш наояд, ин нақшаи махфии мост. Ҳоло ҳама биравед, ҳарчи зудтар силоҳ ёфта ба маҳалли камин биёед.

Рушди воқеаро Хоча Саид гӯё хоб дида буд. Ҳар қадар мехост худро бовар кунонад, ки Ансор ба худсарӣ роҳ намедиҳад, аммо дар дил нигаронӣ дошт, ба ҳамлаи ӯ бештар ҳадс мезад. Вақте ки хуршед аз болои Ағба нур мерехту ҳатто ба қиёмаш хеле фосила дошт, Хоча дурустии нооромии қалбашро бо чашми худ дид. Ниғаҳбонҳояш бо ҳавлу ҳарос аз теппаи Пайк давида омаданд. Писараш базӯр нафасгирон гузориш дод:

– Меоянд, додо! Як даста аспакии туфангдор меоянд! Аввалиро шинохтам, ҳамон коммунисте, ки часадашро бо ароба бурда будам.

– Бале, писаронам, кори худро аъло анҷом додед! Акнун шумо ба хонаҳои худ равед, – ба ду ҳамроҳи писар рӯ оварда гуфт Хоча, – Асилҷон, ту ба хона даро, ҳар гоҳ лозим шуд, ба назди осиебон меравӣ.

Бачаҳо ба маънии «чашм» сар чунбонда, шоду масрур аз ҳам чудо шуданд...

Чанд дараю кӯхро гузашта то сарғаҳи Кониоб расидани Ансор ва ҳамроҳонаш осон нагузашт. Ӯ дар ҳаёти худ аз ҷаҳлу ситез ин қадар оташ нагирифта буд. Кина меварзид, ҳасодат дошт, ба ғазаб меомад, аммо асло то ин ҳад худро таҳқирёфта хис накардааст. Магар мешавад як нафар пешсафи шӯроӣ, коммунист, касе, ки ба хотири фирқавӣ шудан садҳо ҳафта иморатии худро ба асорат гирифта кардааст, аз дасти чанд тан факиру пойлуҷ шаллоқ хӯрад? Агар босмачиҳо мебуданду интиқом меситонданд як гап, ба сарнавишт тан меод, мегуфт барҳақ ҷазоямро доданд, аммо ин ҷазо чаро? Оғуштаи ҷаҳли мураккаб ӯ бо гурӯҳаш то назди рӯди Кониоб, ки дар масири морпечи худ гоҳе сангу харсангҳои қайроқӣ, гоҳе танаю решаҳои туту бедҳои пирро давр зада, шарросу ғалоғулаи беохир сар дода чорӣ мешуд, омада истод. Аз об нагузашта ба деҳаи сартопо дарахтзори сарсабз нигоҳи дурудароз афканд. Саворкорон даме осуданд, лигоми аспҳоро раҳо карда, пой аз узангу гирифта, бо миёнбанд обу арақи сару гардан тоза намуданд. Ансор аспи худро панҷ-шаш қадам ба пасу пеш по ёзонида, бо ду ангушт сари биниву риши тунуку борикашро молида аз ҳаёл гузаронд: «Ин деҳаро ба чодари ғам мекашам! Имрӯз симои ҳақиқии Ансори коммунистро хоҳед дид, бо думи шер бозӣ кардед, беақлҳо!». Чун каме нафас рост карданд, ӯ тозиёнае ба сағрии асп фурувард, аз лигом то охир ба самти чап кашида, сари ҷо даврзанон бо садои баланд гуфт:

– Хоча Саид ба мо ёрӣ мерасонад, ҳар касеро, ки аз ёғиҳои саркаш ба идораи худ меоварад, бераҳмона даступо баста ба таҳхона мепартоем. Ҳар кӣ наояд, ба хонааш метозем ва аз ҳар ғору гӯре бошад, ёфта занҷирбанд мекунем. Имрӯз ба касе тараххум нест, ҳар кӣ гап гардонду муҳолифат кард, бо тозиёна занед, агар бо он паст наомад, бо тир парронедаш! Канӣ, шердилҳои шӯравӣ, ба хотири ҳимояти шаъну шарафи ҳизби коммунистӣ, бо ҳадафи дифои Ҳукумати Шӯроҳо ба пеш!

Ин ҷо бӯқаламун ба як ранг омад. Сарашро аз гиребони ҳардамҳаёӣ бо як ҳадаф берун овард. Бо даст ба ҳамроҳонаш ишора карда аспашро ба ҷӯйи об зад. Аз он гузашта, бо чорхез роҳи манзили Хоча Саидро пеш гирифт. Ин замон дар деҳаи Кониоб ҳама чир-чиру хониши мурғон, хишир-хишир садоҳои берабти дарахтон ва шуввоси боди баҳориро садои суми аспони панҷ нафар саворкор дар худ мебалъид. Аз пайроҳаи хокбодшудаи деҳа гарду хоки бесобиқа ба осмон хест. Дар фазои шавқуни нобаҳангом тасмаи дудамонанди ногаҳонӣ аз назари деҳотиёне, ки перомуни зиндагӣ чунбучӯл доштанд, пинҳон намонд. Ҳавои осоиш ғубор гирифт.

– Хоча!! – овози мағалноки Ансор дар ҳаёти идорахонаи Кониоб ба само печид. – Биё, бубинам, барои муҷозоти исёнгарони деҳаат чӣ кор кардӣ?!

Пеш аз ҳама дар дами дар сару сурати Асил пайдо шуд. Хоҷа Саид ҳам, дар ҳоле ки ин фурсатро ангушт шумурда мунтазир меистод, аз хишоваи палаки пиёз бархест. Бо оби ҷӯй шустушӯ кард ва бо бари доман дасту рӯяшро поккунон ба ҳавлӣ баромад. Ҳамон тавре ки тахмин мекард, Ансори хашмгин чашмони ба мисли гурдаи гов алои худро бозӣ доронда, ҷуссаашро ба пушти асп монанди шамшер рост карда, ба як даст тозиёна ва ба дасти дигар туфанги миладарозашро дошта меистод. Дар канори ӯ чаҳор нафар савораи дигар бо ҳамон шаклу сумот саф мекашиданд. Ӯ, гӯё ки тӯфони қаҳру хашмро намедид, бо мулоимат таоруф кард:

– Хуш омадӣ, саркор, бифармоед!

– Бо саркашони ёғиат ҳамкосай, Хоҷа?! Мехостед маро ба он дунё фиристеду худ табли шодӣ занед?

– Чиҳо мегӯӣ, аз даҳонат шамол барад, магар касе нияти бад дошт?

– Худатро ба нодонӣ назан, ҳар як ноқисулақли ба одамони Шӯроҳо даст бардоштаро мешиносам. Ё ҳамин ҳозир ҳамаро ба ин ҷо меоварӣ, ё ки ман хонаю дарашонро ба хок яксон карда, олами ҷабру зулмро ба сарашон чаппа мекунам!

– Ба худ биё, саркор, он тавре ки ту меандешӣ, нест. Бачаҳо аз кардашон пушаймон шудаанд.

– Дурӯғ! Ин сафсатаро ба касе гӯӣ, ки туро нашносад. Зӯригарии ёғиҳоят магар бори аввал аст? Ман медонам, ҳеч кадоматон ба Ҳукумати Шӯроҳо эҳтиром надоред, ҷойи ҳамаатон бояд ҷари Миёнкол¹⁶⁴ бошад!

– Худатро ба даст гир, саркор, каф рӯи лахча нагузор. Ҷавонҳо аз ту бахшиш пурсиданианд. Ба кору садоқати мо шак наёр!

– Бо ин ҳама хиёнат мехоҳӣ ба ман насихат кунӣ? Медонӣ, ба коммунист даст бардоштан чӣ оқибате дорад?

– Имрӯз худам мехостам ба назди раис равам, узри бачаҳоро расонам, аммо ту пешхезӣ кардӣ. Агар бо Сухроб меомадӣ, кор ранги дигар мегирифт. Ҳоло дер нашуда аз раъят гард, сари ҳамамонро ба бало гирифтгор нақун.

– Сухробро пеша мекунӣ? Маро ночизу бекора мешуморӣ? Ба ман таҳдид мекунӣ? – Ансор ба аспӣ чаҳл нишаст, бетоқатона дар гирди Хоҷа Саид даврзанон бо овози баланд дод зад: – Биёр ин ҷо он ёғиҳоро, ба нағзӣ мегӯям!

Хоҷа Саид пай бурд, ки дигар ҳеч сухане ба ин гурги гурусна корагар нест. Аз димоғи ӯ бӯйи наҳси хун меояд. Бо умеди коҳиш додани сари алангаи хашм пешниҳод кард:

– Хуб, саркор, ҳар чӣ ту мефармой! Ман як-як ҷавонҳоро садо мезанам, аз ту узр мепурсанд. Сипас, мучозотро ба раисон вогузор...

– Ту биёр, он тарафаш бо ман! – сухани хоҷаро бурид Ансор. – Мебинам, ки ба коммунист шарт мегузорӣ?

Хоҷа Саид идомаи баҳсро бефоида дида, ба писараш, ки ба сутуни айвон тақя зада бо тарс аз баҳсу мунозира муроқибат мекард, гуфт:

– Асилҷон, дав, шогирди амаки оҳангарата гӯ, зуд биёяд!

Писар мунтазири ин амр буд, ки ҳамона тозон баромада рафт.

Аз набудани касе дар гирду бар дар ҳайрат монда, Ансор бо тардид пурсид:

– Дар хона кӣ ҳаст, зану бачаҳоят дар кучоянд?

– Ҳеч кас нест, ба ёрии Мусаллам рафта буданд.

– Хидмати арбобамро мекунанд, гӯӣ?

Хоҷа ноумедона захрҳанде нишон дода гуфт:

– Ҳамонҳое, ки туро аз балчиқ бароварда, дорую дармон карданд.

– Оҳо, сарам мехоҳӣ миннаташонро гузорӣ? Ту барои чӣ ин муҳаббатро раво надидӣ?

– Ту ки бе маслиҳат замин тақсим мекардӣ, ман дер хабардор шудам.

– Яъне ману танобчӣ то нисфи рӯз заҳмати давлатро мекашидему ту беҳабар будӣ, оре?

– Рост, ман дар Зиҳвор аз пайи молҳои колхоз мегаштам. Агар то омаданам тоқат мекардӣ, ин дилсиёҳӣ пеш намеомад.

Ансор хост ҳарфе гӯяд, аммо бо дидани шогирди оҳангар забон даркашид. Ҳамраҳонаш пасу пеш қаҳида аз аспҳо пиёда шуданд ва давида омада ҷавонро ихота карданд. Мисли ин ки ҷинояткори

---

¹⁶⁴ Ҷарии Миёнкол *جرى میانکال* – қатлгоҳе дар шаҳри Миёнкол (Каттакӯрғон) будааст, ки дар солҳои аввали салтанати Шӯроҳо одамони, ба истилоҳ, «зиддидавлатаӣ»-и ба ҷазои қатл маҳкумшударо дар он ҷо парронда бо хоку оҳак мепӯшондаанд.

хавфнокеро ёфта бошанд, ҳар чаҳор нафар фосила гирифта, милаи туфангҳои худро ба сӯйи шогирди оҳангар рост карда, мунтазири дастури саркор монданд.

Ғайричашмдошт, дар ин лаҳза намешуд Ансорро шинохт! Ў бо дидани ҷавони ошно, ки маҳз вай аз ҳама пеш ба сараш бо дастаи сешоха зада буд, худро гум кард. Ба касе нигоҳ накарда, ба гуфтаи касе гӯш надода, тозиёнаи саҳте ба кафали аспаш зад ва аз назди айвон ҷонварро ба қулоч андохта, ба сари ҷавон тохт. Ҳатто ҳамраҳони мусаллаҳаш бо ҳарос базӯр худро канор гирифтанд. Ансор бо чашмони хунгирифта, ғиреви саҳте бароварду аз сари асп тозиёнаи саҳт ба чехраи ҷавон фурувард. Шогирди оҳангар аз ин зарбаи ногаҳонӣ сари ҷо калавида рафт, вале науфтод. Ансор гӯё ки дар бузқашӣ бошад, бо аспаш аз дарвозаи ҳавлӣ берунтар рафту дубора ба қафо баргашт. Боз бо ҳамон шаст ба сари ҷавон тохт ва зарбаи дуҷуми тозиёнаашро ба гардани ӯ зад. Чун то назди айвон омад, Ҳоча Саид, ки дар анҷ монда буд, ўро ба дасткашӣ аз тачовуз фаро хонд. Аммо, дигар ҳарфе ба гӯшҳои кари саркор намедаромад. Ў лиғоми аспро кашида сари ҷо давр зада истод. Дар фосилаи понздаҳ-бист қадам шогирди оҳангар қоматашро мисли сапедор ниғаҳ медошт. Ин матонати ҷавон ба оташи ғазаби Ансор равшан пошид. Ў ин дафъа аспашро маҳмез назанонда, беҳаёл туфанги худро рӯйи даст гирифт. Ҳарчанд «Ансор, ин корро нақун, худатро нигоҳ дор!» гуфтани Ҳоча Саид шунида шуд, ӯ қулангро зер кард. Садои тир дар гӯши ҳозирину дару девори Ҳоча акси садо дод. Шогирди оҳангар ба замин уфтод. Айнан дар ҳамин лаҳза ҷавонҳои Кониоб дар атрофи ҳисори ҳавли Ҳоча Саид сару китф нишон доданд. Муаллим Афшин Ансорро ба нишон гирифта садо баланд кард:

– Коммунист! Агар як ҳаракати дигар кунӣ, аз сарат дарича мекушоям!

Ансор дар шигифту ҳайрат монд. Аз сари асп гарангу карахт, бо чашмони ваҳшатзада ба ҷавонҳое, ки ҳама дар даст силоҳ доштанду ҳаётро муҳосира мекарданд, дида дӯхт. Ин вазъи ногаҳонӣ чаҳор навқари ўро низ бесаранҷом сохт. Онҳо аз таҳдиди ногаҳонӣ даступоча гардида, туфангҳои худро ба нишон рост карданӣ шуданд, ки садои гирои муаллим Афшин ҳамаро карахт кард:

– Раҳмонғулом! Бубин, ҳар яки шуморо дунафарӣ ба нишон гирифтаем. Бо як амали бечо туъмаи тир мешавед! – ин ҳарфҳоро гуфта бо садои баландтар амр дод: – Силоҳҳоро ба замин гузоред! Даст ба пушт ба берун бароед!

Як лаҳза сукути ҷонгире ба миён омад. Раҳмонғулом ва се ҳамроҳаш ба даври ҳавлӣ чашм дӯхтанд. Милаи туфангҳои ба сӯяшон ростшударо дида дар ҷояшон ларзиданд. Дигар ба дудила шудан фурсат надоштанд, аз дасти мерганҳои кониобӣ ҳар кор омаданаш мумкин буд. Пеш аз ҳама Раҳмонғулом, ҳатто нимнигоҳе ба Ансор наафканда, туфангашро ба канор ҳаво дод. Се нафари дигар низ ба ӯ пайравӣ карданд ва сархаму даст ба пушт ба самти дарвоза по бардоштанд. Дар ин миён саркор худро ба даст гирифт, қуфли карахтиро шикаста, яке бо зарби қамчин аспашро ба дав андохт. Бо чаҳди ҳарчи бодо бод, тири ба мила гузарондари таваккул ба самти Афшин шалик карду бо қулочҳои тези асп аз дарвоза бадар рафт. Ҳамоно се нафар ҷавон аз камин баромада, ба дунболгирии ӯ пардохтанд. Аз паси сарашон овози Ҳоча Саид баланд шуд: «Накушедаш, зинда дастгир кунед!». Ансор беҳуду беҳаёл аспашро ба тарафи кӯҳ қорхез занонд. Ў гумон мебурд ба кӯҳи Шеркан мебарояду аз он ҷо роҳат фирор мекунад, вале он ҷӣ меҳост нашуд, тахминро хато гирифт. Асп давонда то нисфи кӯҳи сербар, ки як тараф партгоҳи баланде дошт, омадани худро надониста монд. Ҷавонон бо чашми сар ба бунбаст рафтани ўро медиданд, аз ин хотир, дигар тир ҳам наандохта фақат дунболгириро идома доданд. Дақиқан дар миёнҷойи кӯҳ, ҳамин ки Ансор ба нерӯи аспи саманди худ бовар карда, аз пайроҳаи бузгард сари партгоҳро давр заданӣ шуд, ногоҳ ҷонвари ҳастаҷону ба тангомада муозанатро гум кард. Поҳои асп лағжиданд, саманд бо ҷуссаи бузурги худ шиҳаи саҳте кашиду ба партгоҳ сарнагун шуд. Ҷавонҳо бо пешсафии Афшин лачом кашида сари ҷо меҳ шуданд. Дар назари чашмонашон, ҷуссаи чун пари мурғ сабуки Ансор аз болои асп париду дар осмон муаллақшавон ба ҷар сарозер уфтод. Садои даҳшатноке низ аз бархӯрдани ҷонвари бегуноҳ ба сангу дарахтҳои зов дараро ба сар бардошт. Таҳи партгоҳ ба чашм наменамуд, танҳо дар поини поин хатти морпечи нукрафои рӯд ба дида меҳӯрд. Ҷавонҳо ба ҳамдигар бо аломати таассуф сар ҷунбонда ба пушт гаштанд...

***

Сухроб баробари ба деҳа расидан мустақим ба гузари Бозоргоҳ асп давонда, ба қароргоҳ сар зад. Бо ин ки хонаҳои пешгаҳ бо ҳучраю айвони ошёнӣ дуҷум хобгоҳи Ансор ва сарбозони навбатдор буданд, дар қул, қароргоҳ бо манзури дигар ба қор мерафт. Мусофирхонаҳои пештара, саисхона ва боз як охури дарози навсохт вазифаи анборро адо мекарданд. Ҳама уболу савоби анбордорӣ ба дӯши Саъдуллоамак буд. Ниғаҳбони дами дар омадани Сухробро аз дур дида, мисли сарбози пеши саф

қоматашро рост карда истод. Дар ин асно аз дарби қароргоҳ худи Саъдуллоомак берун омад. Ў низ раисро дида, дар ҷо истод ва тоқияшро кашида сари бемӯяшро молидан гирифт.

– Хуб шуд, ки худатон ҳаминҷоед, амак! – ба маҳзи расидан чаҳида пиёда шуда гуфт Сухроб. – Салому дуруд!

– Ваалайкум ассалом! Омадӣ, раис, чамъомад хуб гузашт?

– Бад набуд.

– Олӣ гузашт! – аз пайи Сухроб фуromaда салом арз карду ба суҳбат ҳамроҳ шуд Фаршед. – Ҳукумати Шӯроҳо акнун ба ғалтак меафтад.

Саъдуллоомак бо мамнуният илова кард:

– Ҳар ҷо Орқоди бошад, зиндагӣ хуб мешавад, ҳама чиз сару сомон меёбад.

Сухроб суҳбатро кашол надода пурсид:

– Ансор инҷост?

Саъдуллоомак абру чин карда суоломез ҷавоб дод:

– Магар ту хабар надорӣ? Ў, ки субҳи зуд ба Кониоб рафта буд!

– Ваҳ! Пас, гапи Фаршед рост аст, бо Раҳмонғулом?

– Оре, Раҳмон ҳам буд, Харину Лесбеку Қунар ҳам.

Сухроб баргашту ба ҳамсафарони худ гуфт:

– Шумо ҳама ба хонаҳоятон равед, истироҳат кунед! Фаршед, ту биё бо ман! – Дигар ҳарфе назада, аз қоши зин дошту бо як чаҳиши чолокона савори асп шуд ва ба роҳ даромада гуфт: – Фаршедҷон, як сари қадам аз янгаат хабар мегирему ба роҳ мебароем, хеле нигаронам, ҳамин имрӯз бояд ба Кониоб равам.

– Бошад! Бо ин баҳона корҳои Афшинро ҳам месанҷам, аз бачаҳои Қозибобо хабар мегирам, хеле вақт мешавад, ки нарафтаам.

Аз роҳи дур ба манзили худ расидан ҷӣ қадар сафо дорад! Бе муҳобо, гӯё кас ба марзи фирдавс по мениҳад, ҳама нафасу роиҳаи биҳиштӣ ба димоғ мерасад. Аз дӯши кас як пуд бори раҳ тахлия шуда, вучудаи мисли пахта сабук мегардад. Худро савор ба гилеми париён мебинад, ҳама чиз ба назараш рангину дилкаш метобад. Дар ин дами роҳатфизо чеҳра боз кардани бонуи хона сафою навои бештаре ба рӯху чон мебахшад. Сухроб ин дафъа низ аз дари хона ба дохил қадам гузошту худро дар олами дигар дид. Боз ҳам Фаришта ўро ба доми сеҳру ҷодуи худ фиканд. Як табассуми каҳрубой вучудашро об кард, дилашро ба тапиш андохт. Ёдаш рафт, ки аз қафо Фаршед меояд, Фариштаро гарм дар оғӯш гирифт. Пас аз ҳашт моҳи хонадорӣ ҳамсараш панҷ-шашмоҳа ҳомила дошт, ки ин дучоӣ ҳусни ўро дучандон сохта буд.

Фаршед дар дами дар вохӯрӣ кардани он дуру дида дарҳол чашм гурезонд, худро ба ноҳидагӣ зада, ба самти рост, ба тарафи дарахти тути сершоҳубарги лаби ҷӯй печид. Шоҳаҳои тут ҳанӯз мева доштанд. Тутдонаҳои сапеди асалӣ ҳар ҷо-ҳар ҷо чун хӯлачаҳои симин чило медоданд. Ў бо иштиҳо ба тутхӯрӣ даромад.

Сухроб ба дарупила, ки мисли оина аз тозагӣ ялтирос мезад, назаре дӯхту ба тарафи пешайвон гузашт ва амонат ба рӯи курсии зерсутун нишаста гуфт:

– Ҳусния наменамояд, кучо рафт?

– Ба об фиристодам, гуфтам ҷогаҳоро аз оби чишма пур кунад, – Фаришта тез қадам зада аз ҷойнаки зери кулоҳ, ки дар тоқчаи айвон буд, як пиёла ҷойи сард рехта ба Сухроб дод. Чун шавҳарро ором дид, аз лойи остинаш як коғазӣ чорқатро берун кашида гуфт: – Ин номаро Ҳоҷа Саид фиристодаанд, писарашон Асилҷон овард.

– Не-е?! – чашмонашро васеъ кушод Сухроб. – Ҷаро ин ҳама хомӯш нишастай?

«Салом, раис. Чаҳли Ансор сарашро хӯрд. Бо мулло биё». Бо хондани хати кӯтоҳи Ҳоҷа Саид Сухроб парид аз ҷо хест.

– Азизам, имшаб мо дар Кониоб мемонем, дарҳоро баста хоб кунед, – даст аз рӯи китфони Фаришта кашида гуфт ў ва ба самти собот, ки аспҳояшонро дар он ҷо ба сутун баста буданд, давида садо баланд кард: – Фаршед, зуд бош!

Бо шунидани нидои ногаҳонии раис Фаршед аз тутхӯрӣ даст кашид. Дарҳол бо оби ҷӯй даст шуста ба боло баромад. Дастҳояшро бо сачоқи Фаришта, ки ўро дида ба сӯяш шитофта буд, пок карду аҳвол пурсид:

– Ҳамааш хуб аст, хоҳарҷон, моро надида зиқ намешавӣ?

– Ҷӣ хеле ки мебинед... Ҳавои раисатонро дошта бошед, рӯзҳои охир корашон аз мӯйи сар бисёр, худашонро гирондаанд.

– Эшон арбоби ҳамаамон, ҳатман ҳавояшро дорем, – Фаршед ба тарафи собот баргашту раҳорах афзуд: – гап бисёр аст, аз Кониоб ки омадам ҳамдигарро мебинем. Худатро эҳтиёт кун!

– Албатта! Ба ҳама салом расонед, ба Зебочон алоҳида!

Ҳар ду маънидор хандиданд.

Суҳроб аллакай савори асп шуда рахти сафар мебаст. Ба Фаршед рӯ оварда гуфт:

– Додар, ту Мулло Фарҳод ё Мулло Абдусаломро – ҳар кадоме озод буд, ба Кониоб гиру бар. Ман ҳамин ҳозир ба роҳ мебароям, ҳарчи тез бояд расида равам, хайр! – ба Фаришта низ, ки аз пушти Фаршед меомад, бо ишораи даст худоҳофизӣ карду аспашро ба чорхез андохт...

Вақте ки Суҳроб ба Кониоб расид, шафақ хун мегирист. Аз боди кӯҳӣ хабаре набуд, шоҳаю барғҳои дарахтон гӯё пинак мерафтанд. Танҳо пулакчаҳои нуқрафои сапедорҳои қоматбаланд камкам пуштурӯ мешуданд ва ба ҳар ҳол, аз сайри ҳавои зинда дарак медоданд. Дарахтзори сарсабз бо қадди болои худ аз сар то бун дехаро фаро гирифта аз ду тараф ба доманакӯҳҳо мерасид ва бо ниҳолони бодому қачқак ва шибдору мишаҳои пакана ҷо иваз мекард. Дар пешғаҳи деҳа кӯҳи Шеркан бо ғурури ҳамешагӣ қомат меафрохт ва дар ин лаҳзаҳои хайру маъзури хуршед охири нурҳои тиллоии онро дар фарқи худ ниғаҳ медошт. Сари куллааш ба назар чун рангинкамони нақош ба чашм метофт.

Суҳроб бо аспаш дар сари теппае, ки роҳи дохилшавии Кониоб аз бағали он оғоз меёфт, нафас рост карда, як дам диданиҳои деҳкадаи дӯстдоштаашро аз мадди назар гузаронд. Ҳар гоҳ ба ин рустои болоикӯҳӣ меомад, нахуст ба манзили арбоб Дороамин мешитофт. Мусалламхола ҳамроҳи духтари Бобо Хиром – маҳбубаи худи ӯ Фаришта мезист, ба мисли модару духтари зода. Дубора ба онҳо Бибисоро бо сунҳору наберааш пайвастанд. Бобо Хиром бо оилаи писараш Шариф якҷоя меистод. Агарчи хонаю дарашон ҷудо буд, корҳои вазнини Мусалламхоларо низ анҷом медоданд. Ҳоло Суҳроб наметавонист ба он манзили дӯстдоштааш равад, кори вочибтаре дар пеш дошт. Аспро ба нишеб давонда, бо суръат аз ҷӯйбори ҳамеша серобу пурғалаён гузашт ва гардани аспро ба самти идорааш – манзили Хоча Саид гардонд.

Шафақи хуршед ҳам сурхии худро ғундошт. Ҷодари хираи шом доман паҳн кард. Азбаски боғҳои ба ҳам пайвасти Кониоб саросар дарахтзор буданд, рӯшаниии осмон ба осонӣ ба дохили деҳа намерасид. Суҳроб вақте ки ба манзили Хоча Саид расид, чор нафар ҳамсафи Ансор бо ҳоли гирифта, тиратар аз ҳавои берун сархаму хомӯш дар пешайвон менишастанд. Ҳамсари соҳибхона бо Асилҷон дар назди оташдони канори ҳавли тараддуд дошт. Деги калоне ба рӯи оташ буд ва қумғоне низ дар зери он меистод. Баробари ба ҳавли ворид шудани Суҳроб аз ҳама пеш ӯро Асилҷон дид. Дартоз ба сӯяш омаду салом арз кард ва хост обдастаи обро бигирад, ки Суҳроб гуфт:

– Дастанамро шустам, Хоча дар кучост?

– Ба масҷид баромаданд, – Асилҷон даст ба рӯи сина гузошта бо эҳтиром таоруф кард: – биёед, раис, дар хона кӯрпача партофтем. Монда шудед, ман чой дам мекунам.

– Ҳеч гап не, раҳмат додарам, аввал аз ин «шермардҳо» хабар гирем...

Бо дидани Суҳроб ҷавонҳои мотамзада аз ҷо хестанд. Аз дасти яъсу пушаймонӣ буд ё аз оташи гуноҳ, гунаи ҳар яке қирмизӣ менамуд. Раҳмонғулом базӯр аз гӯшаи чашм назар дӯхта, нимғурма салом гуфт. Дар пайравии ӯ сеои дигар ҳам сар чунбонданд. Саҳнаи дилгир, ҳавои гулусӯз, манзараи риққатангез... Дар васати айвон ҷасади суфпече мехобид. Аз рӯи он то камар сӯзании куҳнаеро партофта буданд. Суҳроб амонатӣ ба рӯи зинапоя нишасту дуо хонд. Бо вучуди ин ки дилаш пур аз гуфтаниҳо буду сарзаниш, забон ҳоида хомӯш истод. Дам дар дарун ба қафо гашт ва ба хонаи идорааш даромад. Асилҷон чароғи нафтиро равшан карда аз дар мебаромад, бо иззат изҳор намуд:

– Марҳамат, дароед, ман дастархон паҳн кардам.

– Боракаллоҳ, додарам, саломат бош!

Аҷаб рангу намоҳое дорад зиндагӣ! Дар маҷрои он ҷӣ рӯзҳое ба сари инсон намеояд! Нолаю шеван, шодию нишот, ҳасрату ғафлат, саодату шуҳрат... – ҳама пасу пеш даст медиҳанд, табл мезананд, зуза мекашанд. Ба ҳар ҷӣ ҳаст, инсон мадуро мекунад, дил медиҳад, сар метобад, оҳ мекашад. Хонаи дилро бо муҳаббат, бо ҳасодат, бо ҷаҳлу нафрат, бо шуҷоат – бо ҳар ҷӣ ба андозаи ақлу шуур сар занад, пур мекунад. Одамизод шири хом хӯрдааст, пешомади хешро намедонад. Гоҳе некӣ карда ба дарё андозад, гоҳе намак хӯрда намакдонро мешиканад...

Дар дили хаёлиҳои бесарунӯг, дар ҳоле ки Суҳроб чой мехӯрду рафъи хастагӣ мекард, Хоча Саид ва ҳама «қахрамон»-ҳои рӯз даромада омаданд. Ҳамон тавре ки мебоист, Хоча бо узру пӯзиши зиёд ҳар ҷӣ аз сар гузашта буд, нарезонда нақл кард ва дар поён гуноҳкорона изҳор намуд:

– Маро бубахш, раис, ин руҳдодҳо чунон тез сурат гирифт, ки натавонистам пеши саркорро бигирам. Ҷавонҳои мо нияти бад надоштанд, аммо ин номард аз дасти кинаву тарс худашро нобуд сохт.

- Мефаҳмам. Шогирди оҳангар чӣ хел, ҳолаш хуб аст?
- Ҷавшани падараш кор дод, тир гузар накард, аммо захмҳои чехраю гарданаш каме ташишовар, сари қамчин чок кардааст. Марҳам молидем, ҳоло дар хонааш.
- Сухроб бо аломати таассуф сар чунбонда боз пурсид:
- То таҳи зови Шеркан магар роҳ аст? Ансорро чӣ хел баровардед аз он ҷо?
- Албатта, навкаронашро то ҷойи ҳодиса бурдем, то бо чашми худ бубинанд, ки сарварашон худкушӣ кардааст. Ва дар он ҷо бачаҳо боз як қаҳрамонӣ нишон доданд! Аз наздиктарин роҳ то раъси зов расидему бо ду қабат таноб Саиди мерган ва Кунарро ба поин кашол кардем. Онҳо ҷасади талошишудаи коммунистро, ки номаш фақат «ҷасад» буд, дар халта гирифта ба боло доданд.
- Сухроб сар чунбонда гуфт:
- Ман ёсинро ба ғуши хар хондаам, агар ба гапам медаромад, ба ин бало мубтало намешуд. Ҳамин замон мулло ҳам меояд, фардо сахарӣ ғуруҷуб мекунем.
- Ба Бору мебарем?
- Барои Ансор Кониобу Бору ҳар ду якест, ҳеч кадом мулки бобоияш нест. Дар ҳамин ҷо, дар хокҷойи мусофирон ба хок месупорем. Бо имзои ҳама коғаз мекунем, ба гумонам, пурсукови ин саҳт мешавад.
- Хуб, ҳодисаи ногаҳомад...
- Оре, ба ин маънӣ. Фардо дами танобчиро мебандам.
- Дар ин ҷо муаллим Афшин ба сухан ҳамроҳ шуд:
- Раис, агар худат бошӣ ва ҳар чизеро бихоҳӣ, бароят муҳайё месозем! Ин лаънатӣ аз ҳад гузаронд, мехост охири лӯқмаи даҳонамонро бигирад. Агар мехоҳӣ, барои он авбошиё, ки кардем, ҳамамонро ҷазо бидеҳ! Мефаҳмам, ту ҳам коммунист ҳастӣ, агар кор ба носерӣ гашту касеро мучозот кунанд, ин – моем!
- Сухроб бо шумханд гуфт:
- Албатта, талофии авбошӣ бароятон хеле гарон меафтад, баъдан бо ин худам машғул мешавам. Лекин марги Ансорро бояд тавре ҳуҷҷат кунем, ки болоиҳо шак набаранд. Ба онҳо мебояд собит созем, ки ҳеч касе дар ин қазия муқассир нест.
- Дастат дард накунад, Сухробҷон. Худӣ ҳамеша худӣ аст, кӣ медонад, агар Бӯрӣ мебуд чӣ балоҳоё ба сарамон меовард! – гуфт Хоҷа Саид ва ба маънии хатми сухбат афзуд: – Ҳоло иҷозат деҳ бачаҳо шомро диҳанд, ош ланҷ нашавад.
- Мо навқари мизбонем, ҳар чӣ мефармоед!

6. ҚИСМАТ

Азму ҳиммат

- Духтарам, пушти боми айвона ҳам тоза кун.
- Хуб шудааст.
- Имсол ҳама ҷо пури зардолу, аз ин тараф мечинӣ, аз он тараф боз мерезаду замин заррин мешавад.
- Мехоҳед имрӯз хоҳарам ҳам биёяд? – Моҳира давида омаду аз тори сари модаршӯ тоси зардолуро гирифт ва ба замин гузошт, – Ёрӣ мерасонад, қорамон сабук мешавад.
- Маҳтоб «уф-ф» гуфта дар қанори арзак нишаст ва гуфт:
- Бале, духтарам, худам ҳам дар ҳамин ҳаёл будам. Ба Сокинаю Наима ҳам хабар кун. Зардолуҳо шилшила шуда, заб-зард пухтаанд. Таги дарахтҳо ҳам – пур...
- Ду ракаат фарзи намози бомдодро адо карда, ба болои ин гуфтугузори модару зани бародар омадани Фаршед боиси оби даҳан рехтану бозтоби нури илҳомаш гардид. Пушти боми хушнамои оғилхона аз сар то бун тиллоиранг гардида, дидаҳоро мерабуд. Дар он сафҳаи софи гилин дигар як вачаб ҳам ҷойи ҳоли наменамад, азбас зардолуҳои фалғарию бодомаку хурмоию симобиро ба қасди ғулинг рехта буданд. Ҳоло мехоҳанд бо ин лаългунаҳои ба марраи мурод расида пушти боми айвонро низ зинат диҳанд. «Мева набояд убол шавад, ҳар донааш ризқ аст!». Модар сари ҳар даҳан гап ин таъбирро мегуфт, бачаҳоро хушёр мекард, ба неъматҳои худодод дилгарм месохт. «Ризқатро бичин, дар замин намонад, ҳайф нашавад!» Ҳоло вақти ин кор аст, айни қадршиносӣ – ҳини расидан ба кадри ризқу рӯзии худодода. Фаршед баробари расидан изҳори хушнудӣ кард:
- Худо баракаша диҳад! Аз субҳи содиқ ризқ мечинед?
- Ба умрат барака диҳад, писарам. Мебинам, ки аз дӯкон меойӣ?

– Мисли ҳамеша, намози бомдода дар ҳамон чо хондам. Ин сӯ, он сӯяша тоза кардам, бо қиблагоҳ низ каме «суҳбат» доштам...

– Арвоҳашон шод мешавад, – Маҳтоб оҳи амиқ кашид, – кош, чархи дӯконамон ҳам гардон мешуд.

– Агар мактаб намебуд, ҳатман дӯкандорӣ мекардам! – дар чашмони Фаршед ҳисси ифтихор барқ зад, бо ин ҳол дудила гуфт: – Бубинем, дунё ба кучо меравад. Ба кори хусусӣ иҷозат диҳанд, дасти мо боз мешавад. Ният дорам, ҳамин ки мактаб рӯйи ғалтак биафтад, дӯкона низ роҳ биандозам. Агар дасти худам нарасад, ба ду-се шогирд ёд медиҳам.

Маҳтоб чандто зардолуи чун шимши зар муҷаллоро шушта бо табассум ба писар мурут намуд ва сухани ўро писандада гуфт:

– Кошки, ба мурут расӣ, ман дуогӯйи туям! Ин мева аз якумин дарахтҳои зардолуи додоят аст. Танааш танай гов барин шудаасту пӯсти шоҳаҳояш аз пӯсти ман дағалтар, лекин ҳар соли Худо тӯб-тӯб меандозад.

– Зардолуи фалғарӣ! – аз чашмони Фаршед нур борид. – Ғўлингаш аз худаш ширинтар аст. Додиёнам дар сари он талош мекарданд, шумо бошед, чимтоғҳои мани эрқаро рустакӣ пур мекардед.

Ҳар ду хандиданд. Моҳира чойники чой дар даст аз сари оташдон баргашта истода, аз хушҳолии онҳо ба завқ омада гуфт:

– Янга, додарҷон, ба айвон гузаред, дастархон паҳн кардам.

Ҳамин дам аз дарвозаи калон сару сурати Шодон амакбачаи Фаршед намудор шуд.

– Салом, субҳатон ба хайр! – гуфт ў кӯлбори дасташро ба лабаи тиреза гузошта. – Мо омодаем, додӣ!

Фаршед ба саломаш посух дода гуфт:

– Хеле хуб! Мебинам, ки худатро ҳам нағзакак печондай, биё, ноништа мекунему ба роҳ мебароем.

Маҳтоб бо тааҷҷуб суол кард:

– Ҳа, писарам, бо кӣҳо омодааст, ба кучо раҳти сафар бастед?

Фаршед лабханди мулоим зада шарҳ дод:

– Яъне, додарам бо ду раёс шутур омода аст, ҳамроҳ ба Миёнкол меравем. Ниҳоят, раисамон ба ман иҷозат дод, ба мактаб ҷиҳоз меоварам.

– Он ҷиҳоз чӣ будааст, ки уштур мебаред?

– Парта, – гуфт Фаршед ва шигифти рӯйи модарро дида афзуд: – Ҳа, шумо парта чист намедонед, оча. Ин як навъ нимкاته аст, ки ҳам курсии нишаст дораду ҳам пештахта. Дар синф бачаҳо дар он менишинанду дарс мекунанд.

– Ба устоҳои худамон гӯйӣ намесозанд?

– Ҳоло тарҳи онро касе намедонад, барои намуна оварданӣ ҳастам. Албатта, баъд ба ягон устоямон мефармоям...

Ширчою нони гарми Моҳира то мағзи қон нишаст. Фаршед дуои модарро гирифта, ҳангоми худоҳифзӣ гуфт:

– Очачон, сафари ману Шодон каме тӯл мекашад, шояд ду-се ҳафта давом кунад. Асло хавотир нақашед, медонед, роҳи дур, ба пою қадами шутур рафта омадан вақт мебарад. Ҳозир рост ба назди додиам меравем, дуои он каса ҳам гирифта ба роҳ мебароем.

– Сафаратон нек гузарад, писарҷон, ду чашмам ба роҳат чор мешавад. Сихат раву саломат биё, нури дидаам!

– Хайр, ба умеди дидор!

«Ба сафар ки тараддуд дидӣ, аз роҳат намон!». Ин сухани қиблагоҳ чун нақше бар сафҳаи зеҳни Фаршед буд. Ҳар гоҳ ба ҷое азми рафтани мекард, як пос не, ҳатто ҳар як лаҳзаро ғанимат мешумурд. То кори ба дил уфтодаро анҷом намедод, хаёлаш дар ҷо намеистод. Ин бор мехост орзуи дерини хешро рӯйи об барорад, шогирдонашро хурсанд кунад. Аз рӯзе, ки дар шаҳри Нур намунаи партаро дида буд, бо алоқа ба он доимо паснигарон мегашт. «Устой ин курсиҳо Хўҷамуроди миёнқолий аст, ҳама аз ў мехаранд»-гуфтани муаллими мактаби гузари Чашма хушу ёдашро пайваста ба ғалаён меовард. Ниҳоят, ба марзи чашмдошти дерин расид. Бо дили пур ҳамроҳи Шодону шутурҳо нахуст роҳи хонаи бародарро пеш гирифт.

Субҳи содиқ доман паҳн мекард. Ба ноҳост дар ин субҳидам Фаршед аз дарвозаи Мулло Фарҳод баромадани Муштипару Ниҳоларо диду гиребон қапид. Яъне, ҳамон Муштипаре, ки агар тир меёфт, Ниҳоларо намеёфт, ҳар гоҳ хўйи гурғро мегирифт, аз дандон насоидан бо гўсфанде мисли Ниҳола уллос мекашид, шодону шукуфон ба дугонаи ҳамсоияш даст дода мерафт. Замоне оташи адоват

вучуди ўро месўзонд, касе ёрои обпошй ба онро надошт. Аз рўзе, ки духтараки сесолааш дар зери бори гарон монда чон таслим намуд, дунё ларзиду рўзи равшан барояш торикистон гашт. Фарзанди хурдаки машғул ба бозии ўро Ниҳола надида, ҳангоми фурувардани ҳезумҳои ҳар маҷақ карда кушта буд. Аз он пас зиндагӣ барояш талх гардид, модари бадбахт гирифтори алангаи алам шуд. Дигар, бехудона аз пайи қасос уфтод...

Имрӯз бошад, деги фалак дар пешорӯйи Фаршед ворун менамуд. На абри сиёхе, на раъду барке! Чӣ қадр зебост ин таровати осмон! Ба чашми худ бовар накард, ки Муштипари ошуфтаву оғуштаи тугён ором шудааст, дигар сари мавҷҳои бесоҳиб ба соҳил намезанад, ба кулӣ сокину фориғбол аст. Ў ба манзили бародар даромада, Мулло Фарҳодро фориғболтар дарёфт. Аз чехраи мулло гӯиё нур меборид, мисли ҳамеша дар пушти сандалӣ нишаста, ғарқи мутолиаи китоби захими куҳнамукова буд. Китоби рӯйи лавҳро аз чилдаш шинохт – «Саҳеҳ-ул-Бухорӣ». Дар ҳоле, ки шигифт чехраашро мепӯшонд, гуфт:

– Салом, додӣ! Мебинам, ки соҳири гузаро ҳастиву мо беҳабарем.

– Ҳой, ҳой, мувозиби гуфтаҳои бош! Бе амри Худо на зиёне расад, на фоидае, – ва ба китоби дасташ ишора карда афзуд: – бино ба фармуаи Худои таоло, «соҳир ҳар кучо биравад, растагорӣ намешавад»¹⁶⁵.

– Аммо, чӣ кор кардӣ, ки растагорӣ шуд? Аз ним сол гузашт, ин ду зан ҳамаро хун хӯронданд. Одаме намонд, ки Ниҳоларо аз дасти Муштипар пинҳон накарда бошад.

– Медонам, бечора аз духтараш чудо гардид, шабу рӯзаш як, ҳаври дилаш ба оташи қасосу кина бадал шуд. Ҳамсояашро чашми дидан надошт, мехост вайро ба чаҳаннам фиридад, зеро ки хушу зехнашро доми ниқор ва пеши чашмонашро сиёҳии ҷаҳл гирифта буд. Ман ҳам як равоншиносӣ кардам, дуо хондам, дам андохтам ва, албатта, аз боби муҳаббат, бахшиши гуноҳ, силаи раҳм дурри маънӣ чидам.

– Муштипар гӯш меандохт, эътирозе намекард?

– Гӯш додан як тараф, ў маҷзубу беҳис се рӯз хоб рафт. Ҳоло инсонӣ наздикаш Ниҳола аст. Ҳар рӯз дукаса ба ман нону ширинӣ меоваранд, – дар ин асно аз дар Холпарӣ даромад ва салом арз карда дастархон густурд. Мулло ба суханаш идома дод: – Ин ҳам аз қатламаю чалпаки имрӯзаашон, бигир додар, таматтуъ кун.

– Ман қоил! Чӣ сирре дорӣ, намедонам, додӣ!

Мулло Фарҳод бо табассум китоби дасташро пӯшонду дар канор гузошт ва гуфт:

– Сирри мо нухуфта дар ҳунарамон аст. Масалан, агар тавонем, ки ду нафар қаҳрӣ ё қасонеро, ки ба ҳам ҳасодат меварзанду душманӣ мекунанд, бо дуою ниёиши худ ба ифоқа биёварем, пас ҳунари мо қорагар аст. Ҳадиси Расулulloҳ(с) омадааст: «Мусалмон бародари мусалмон аст, бар ў зулм накунад ва ўро ба ҳалокат наҷфканад ва касе, ки ҳочати бародари худро раво медорад, Худованд ҳочати ўро раво медорад ва касе, ки андӯху машаққати мусалмонеро дур мегардонад, Худованд аз андӯхҳо ва машаққатҳои ў дар рӯзи қиёмат дур мегардонад ва касе, ки аз мусалмонӣ пардапӯшӣ кунад, Худованд дар рӯзи қиёмат аз вай пардапӯшӣ мекунад»¹⁶⁶, – мулло хомӯш нишастани Фаршедро дида, ёзиду қатламаро пора-пора карда ба рӯйи дастархон гузошт ва гуфт: – Ана ҳамин гуна гапҳо, додарҷон, мебинам, ки раҳти сафар бастай, чӣ хабар?

– Як дам рӯзи қиёматро тасаввур кардам, – бо завқ ба сухан омад Фаршед, – кошки ҳар як муъмин ин пандҳоро меомӯхт! Дуруст тахмин кардӣ, ба сафар мебароям, ба роҳи дур. Мехоҳам шогирдонро аз заминнишинӣ раҳой бахшам. Аз кулҳуз барои мактабамон пули зиёд чудо карданд. Ҳоло аз Миёнкол парта меорем, сипас дар ин ҷо устоҳоямон нусха бардошта бештар месозанд. Баъд, бо ҳашар бинои мактабро ҳам мебардорем.

– Гап нест! Ман ба ҳамин аъмоли Ҳукумати Шӯроҳо тан додам, мехоҳанд одамон саросар босавод шаванд. Роҳи дур мерафтаӣ, аммо кори савоб мекунӣ, борақаллоҳ!

– Ҳеч гап не, бисёр равад – ду ҳафта.

– Сафарат ба хайр гузарад, Фаршедҷон! То омаданат ману оча тадорукотро мебинем...

– Тадорукоти чӣ?

Чашмони мулло дурахшиданд.

– Ба чашни арӯсиат аз шаҳр қанду ҳалвою парварда биёр, дигар ҳама чиз ҳаст! – бо табъи шод гуфт ў ва хандида афзуд: – Медонӣ, ин сухани кист? Ҳашт сол пеш додо ба ман гуфта буд, вақте ки ману туро ба шаҳри Нур гусел мекард. Акнун хонадор кардани ту қарзест бар гардани ман, ба чойи қиблагоҳамон, Худо биёмурзад эшонро.

¹⁶⁵ «Саҳеҳ-ул-Бухорӣ» (форсӣ). Чилди 6, Китоби беморон, боби 47, сах. 399

¹⁶⁶ Ҳамон ҷо: Чилди 2, Китоби мазолим, боби 3, сах. 116: ривоят аз Ибни Умар (разияллоху анху)

Фаршед сурх шуд, бо лахни норизо даҳон кушод:

– Ин гап аз кучо баромад?

– Мӯйи сарат сафед шудаасту ҳоло ҳам зан, гӯем димоғат месӯзад! – дубора хандида гуфт Мулло Фарҳод. – Ин ҳам сухани додо аст, раҳматӣ ба ҳоли ман хандида буд. Зебогул ҳам ба қад расидааст, соҳибӣ карда гирифтанамон лозим.

Фаршед бештар хичолат кашид. Ҳеч гоҳ дар ин хусус бо бародари аршад суҳбат наоростааст. Гумон мебурд, дилдориҳояш бо набераи Қозибобо ба касе аён нест. Аз кучо донад, ки чашми ошиқон «кӯр» аст! Агарчи суҳбати издивоҷ барояш хуш меомад, ҳоло нахост таҳи хангомаро кобад. Лигоми суханро ба сӯйи дигар кашид:

– Худо хоҳад, бо ду шутур дутой – чаҳорто парта меоварем. Усто Шодмон кайҳост, ки тешаю рандаашро чарх дода мондааст, ҳавлиаш пур аз болору тахтаи чортарош. Шояд як устохонаи партасозӣ мекушоем, аз чор сӯ омада мебаранд. Мегӯянд, Миёнкол макони лавозими мактаб аст, хар чӣ буд мехарам.

Мулло Фарҳод суҳбатро кашол надод. Чун дарёфт додар зудтар мехоҳад ба роҳ барояд, ўро аз бори хичолат раҳо карда, даст ба пеш кушод ва дуои сафар хонд:

– Худоё, моро ба хифзи имон ҳофиз бош ва аз мо муҳофизат намо. Худоё, моро дар химояти раҳмат қарор деҳ ва фазлатро аз мо магир, мо танҳо ба чониби Ту роғибем. Худоё, аз ранчи сафар ва андӯҳи бозгашт ва бадии дидор дар дунё ва охираат ба ту паноҳ мебарем. Худоё, ба ту рӯ мекунем ва дар ин рӯ намудан хостори хушнудӣ ва тақарруб ба сӯйи Туем. Пас, моро ба он чӣ аз Туву авлиёат орзу мекунем ва умед дорем, бирасон, эй меҳрубонтарини меҳрубонҳо! Омин! – аввал мулло ва аз пайи ӯ Фаршеду Шодон даст ба рӯ кашиданду баробар аз ҷо хестанд. Вақте ки аз дар мебароманд, Мулло Фарҳод каф ба дӯши додар гузошта, бо лахни дилосо гуфт:

*– Бисёр сафар бояд, то пухта шавад хоме,
Сӯфӣ нашавад софӣ, то дарнакашад ҷоме!*

Фаршед роҳравон бо дилхушӣ сухани бародарро пай гирифт:

*– Гарчи шаби муштоқон торик бувад, аммо
Навмед набояд буд аз равшани боме!*

– Қанд зан! Ин панди шайхро¹⁶⁷ асло аз ёд набарор! Фардо зиндагии ту дурахшон мешавад, офтоби хушбахтиҳо дар роҳ аст...

Дар ҳоле, ки манзари Бору бо равшани субҳ худро мешуст, ду нафар шутур бо соҳибони дилпур лик-лик ба роҳ бароманд. Ҳанӯз офтоб нахандида, онҳо теппаҳои болодасти деҳаро ба қасди Миёнкол дар қафо гузоштанд. Ҳавои кӯҳсор ва машаққати фарозу нишебҳо диловезу руҳбахш то мағзи қонҳо менишаст.

Аз пайи Раънои гумшуда

Мулло Фарҳод додари хурди ро ба сафар гусел карду дубора сари ҷо, дар пушти сандалӣ нишеман гузид, дурудароз ғарқи андеша шуд. Ин бор тору пуди хаёли ӯ перомунӣ оилаи Қозибобо печида рафт. Нолону ашкрезон духтари нокоми худ Раъноро ба ёд оварда дил холӣ кардани Бибисоро ва ўро бо андӯҳу ғусса пайгирӣ намудани Зебо ҳанӯз дар оинаи зеҳнаш зинда аст. «Агар то арӯсии Фаршед суроғашро меёфтем, дунё ранги дигар мегирифт, – умедворона шаддаи умед дар риштаи хаёл чид мулло, – ҳатман дар кучое ҳаст, дар кадом як гӯшаево ғоре буду бош дорад. Мегуфтанд, шавҳари якраваш бо дастаҳои бек ба Синдоб гурехт. Шояд сари калоба дар он ҷо бошад?».

Мулло бо сари ангуштон ду чаккаашро мулоим масҳ кард, шасти хотира ба ҳалқаи ёдҳои пешин дармонд. Қомати баланд, чеҳраи паҳни доимо хандон, ба мисли мардҳо бо зарб қадаммонӣҳои Раъно аз мадди хаёлаш гузашт. Ў билкул духтари дигаре буд, ба кӯчаи сархамӣ ва шарму хаёи аз ҳад зиёди ҳамсолони худ наздик намешуд. Гӯё часорати бобои қозияшро танҳо вай ба мерос бурда буд. Ҳанӯз дар синни понздаҳсолагӣ саворкорӣ мекард, дар пойга ҳеч ҷавоне ба ӯ намерасид. Вақте ки аз чашма об меовард, одамҳо сари ҷо шах шуда, маҳорати оббарияшро тамошо мекарданд: барои ӯ ду сатл ҳамеша кам буд, ҳатман ба фарқи сар низ сатли сеюм ё кӯзаи обро гузошта мебурд. Азбаски падараш

¹⁶⁷ Манзур: Саъдии Шерозӣ

доимо дар сафар мегашт ва бародари дастёр ҳам надошт, ҳар гуна кори мардонро дар манзил ба уҳда мегирифт. Ҳезум мекашонду мекафонд, дарав мекарду алафу хошок мегундошт, аз замин истода бастаҳои алафро ба болои собот мепартофт, чиғу деворҳои ғалтидаро ба ифоқа меовард...

Мулло Фарҳод беихтиёр уҳ кашид. «Агар он мавқеъ Қозибобо ба сухани падарам гӯш фаро меод, тасмими ноҷо намегирифт. Ба ваъдаҳои ошноӣ зихвораиш фирефта шуда, набераи ангуштнамои худро ба доми ғафлат андохт, – ин лаҳза мисли ин ки ба ҷойи падар бошад, бо таассуф ба ду самт сар ҷунбонд мулло. – «Паҳлавон»-и ошноӣ зихворӣ ҷавони лаин баромад, лутфу марҳамат як сӯ, аз рӯзи нахуст Раънои саркашро дар хона ишкелбанд намуд...». Раъно рӯинтан буд, шаддодӣ мекард, аммо сиёсати шавҳар ба ҳама хӯю хислати озодичӯӣ ӯ пирӯз омад. Аз сӯӣ дигар, панду андарзо ва обрӯю шаҳомати бобои қозияш низ ба мурсоқориҳо водор менамуд. Душизаи ҳафдаҳсола рӯмоли занҳои чилсоларо баст ва дар зери рӯмол ҳама рангҳои обиву нилии чехраашро, ки ношӣ аз зулму тааддихи бемаврид буд, пинҳон кард. Бойбачаи зихворӣ ба дастаҳои роҳзани бек пайвасту зӯрию ситамҳо ба сари зани мутеъ дучанд шуд. Насиҳатҳои муллою қозӣ аз буноғӯшаш гузашт, ҳатто бо тири ҳамтабақони худ синаи падари шармандашро сӯроҳ кард. Зуъмиаш ба ифрот расид ва дар ниҳоят, аз дасти сарбозони сурх Зихворро ба мақсади Тозаву Синдоб тарк намуд. Бо худ ҳеч чиз набурд, ба ҷуз як туфангу асп ва зани бадомуфта.

«Агар зиндаю саломат бошад, ёфта меоварам! – сардари мағзи дили Мулло Фарҳод танин андохт. – Қасам ба руҳи Қозибобою Некрӯзи ҷавонмарг, ҳатман аз пайи ин ҳиммату азимат мешавам!». Манзарае дилосо дар зеҳни мулло зинда шуд: Фаршед бо ҷомаю саллаи домодӣ ва Зебо аз таҳи фаранҷии зарбофти арӯсӣ лабҳанд мезаданд, дар пешорӯӣ онҳо Раънои қоматбаланд даст меафшонду одамони шодмонро ба давраи рақс мекашид. Бибисорою сунҳораш дар канори дарвоза истода, беист бо бари рӯмол ашки шодӣ пок мекарданд...

– Раисбобо омаданд, – ногаҳон садои маҳини Холпарӣ хаёлангезиҳои Мулло Фарҳодро бурид, – дар айвон ҷой андохтам, бароед.

– Наход? То ин ҳад дили одамҳо наздик мешавад? Ҳамин ҳозир худам ба назди Сухроби дӯстам рафтани будам.

Холпарӣ табассуми малеҳашро арзонӣ дошта, аз рӯӣ сандалӣ ба ғундоштани дастархон пардохт. Паси ҳам ба берун баромаданд. Сухроб, ки дар канори арз рост истода, бо хумори шаббодои сахарӣ ба алвонҷи шоҳаю баргҳои дарахтон дида медӯхт, ба маҳзи шунидани садои дуруди мулло ба қафо сар тофт. Ҳар ду ба ҳамдигар бағал кушоданд. Мисли ин ки чандин сол аз дидори ҳам маҳрум бошанд, хеле тӯлонӣ оғӯш раҳо накарданд.

– Марҳамат, ба ҷой гузаред, – овози Холпарӣ муллою раисро ба худ овард, – агар бегонае бинад, гумон мекунад як умр якдигара надидаед. Гузаред-чи?!

Мулло Фарҳод аз китфи дӯсташ даст бардошт, ўро ба самти айвон мурут карда гуфт:

– Фаршед ба Миёнкал рафт, барои парта. Ҳазор раҳмат, дӯстам, ҷавонҳои Конибро низ раҳо кардай. Дина ба назди устодам рафта будам, он кас ҳам миннатдор. Коргарҳои фиристодаат чорбоғашонро нағзакак ба тартиб даровардаанд. Баширу Нусратро даҳонашон ба пушти гӯшҳояшон мерасид. «Мо на чимкаҷ ҳастему на ланг, – бо хушҳолӣ мегуфт Башир, – раис ҳар дуямонро ба қатори одамон даровард». Ман ҳам гуфтам, ба раис сипос гӯед...

Сухроб суханро аз даҳони дӯсташ гирифт:

– Бо дуоҳои туву Мулло Дурандеш корҳоямон пешрав аст. Агар мисли муллоҳои дигар ба соҳти шӯравӣ санг меандохтед, дунё ранги дигар мегирифт.

– Тақозои замона ҳар чӣ бошад, ҳамон мешавад. Мо мусалмонун кофир гӯем ҳамаро ба фано медиҳем. Бехтарин кор дар қолаби ҳукумати нав зинда ниғаҳ доштани ҳастии миллат аст.

– Худо ба аҳли Бору мурувват карду моро ба раҳбарӣ расонд. То ҷое, ки дастамон мерасад, халқро бо ҳама расму одобаш ҳимоят мекунем. Воқеаи Ансорро ҷун ҳодисаи ногаҳонад нишон додем. Шунидам, танҳо Бӯрӣ хунбаҳои навкарашро ситондани шудааст, аммо дамаш гарм, ҷаноби Орқоди магар роҳ медиҳад ба ин худсарӣ? Мудир бародарбузурги мост, ҷаласаи ҳизбиरो бо таъйиди гузориши мо хотима додааст.

– Умрашро диҳад Парвардигор, инсонии шарифест!

Сухроб бо аломати тасдиқ сар ҷунбонда риштаи суханро ба дигар сӯ тофт:

– Мегуфти, Фаршедро хонадор мекунем, чӣ шуд пас?

– Ман ҳам бо ҳамин нияти нек ба наздат рафтани будам. Агар руҳсат диҳӣ, баъд аз омаданаш тӯяшро гузаронем.

– Руҳсат дар дасти худат аст, дӯстам. Ин корҳоро, дар кул, ҳар гуна расму оини шаръиро худат пайгирӣ кун. Гарзи зисти одамон ба маҷрои дигар даромад, аммо руҳияшон бояд солим бошад. Никоҳи шаръӣ, маҳру маросими арӯсиҳо, ташииҳои ҷаноза ва мисли инҳоро ҳанӯз аз мо салб

накардаанд. Дар айни ҳол аз шиорҳои мо ҳам ғамгин нашав. Аз ин пас «Зинда бод, Ленин», «Шараф ба партия», «Поянда бод, ҳукумати коргару деҳқон» барин хитобаҳоро бисёр мешунавӣ. Бо вучуди ин ҳама, дар мағзи дил имонамонро мебояд ниғаҳ дорем.

– Ҳатман! Аз пешомадҳои нав ҷойи гурез нест, ҳар чӣ дар пешонӣ бошад, ҳамонро мебинем, – мулло аз ҷойи сабз рехта, пиёларо ба дӯсташ дароз карду суханашро идома дод: – Ман аҳд кардам пеш аз баргузор шудани тӯйи арӯсии додарам духтари калонии раҳматӣ амаки Некрӯзро ёфта оварам. Дар ёдат бошад, шавҳараш ҳамроҳи чанд роҳзани бек ба таъкиби сарбозони сурх гирифта шуда, ба ҷониби Синдоб фирор карда буд. Мехоҳам ба он тарафҳо равам, зиндаю мурдаашро – ҳар чӣ бошад, маълум карданиам.

– Ҳатман худат бояд биравӣ? Ман метавонам одам фиристам...

– Не, не, дӯстам! Ту нағз медонӣ, ин гуна чувтучӯҳо мушкилоти худро дорад. Яке гап мезанад, дигаре сир ниғаҳ медорад... Ҳар киро фиристӣ, аз нисфи роҳ бармегардад.

– Агар ин тавр аст, пас, ба ту як нафарро ҳамроҳ мекунам. Дастёр дошта бошӣ, ман ҳам дилпур мегардам.

– Ихтиёрат.

– Ба Ҳабиб мегӯям, пасту баландҳои сафарро зиёд дидааст.

– Бисёр хуб, фардо баъд аз намози бомдод ба роҳ мебароем.

Сухроб дарун-дарун аз иқдоми дӯсти муллояш хушҳол шуда, бо ёдоварии як ваъдаи рӯзҳои аввали раисии худ гуфт:

– Мулло, имрӯз чӣ кор мекунӣ?

– Чӣ буд?

– Агар ҳамроҳ мешудӣ, бо ҳам ба Сумбула мерафтем. Аз ғаллазор хабар мегирем, дар он ҷо туро ба шигифт оварданиам.

– Аҷабо, он чизи ҳайратовар чӣ будааст?

– Агар дар ёдат бошад, пас аз раис шудан ба ришсапедони деҳа қавле дода будам.

– Оҳ-оҳ, ба фарзандони арбобу Қозибобо манзил сохтӣ?

– Дирӯз болор гузоштем, шояд то як ҳафтаи дигар ҳар ду хона омода шаванд, – гуфт Сухроб ва бо ихлос ба дӯсти худ, афзуд: – Аммо туро асло наметавон ғофилгир кард. Хушу зехнат чун нури офтоб аст, ҳама чиз равшан дар ёдат мемонад.

– Ба хусус, Сумбуларо танҳо бо хузури Қозибобою арбоб мешиносем. Аз Зиҳвор даҳмардахоро оварданат айни муддао шуд, ин манзилро обод мекунанд, арвоҳи бузургони мо шод мешавад. Агар фарзандонашон низ ба ин ҷо нақли макон кунанд, нуран ало нур!

– То ин ҷо ришу қайчиरो ба дасти соҳибаш супурдаед, умедворам ҳама орзуҳоямон рӯйи кор меояд!

Аз лутфи сухану азми қавии дӯсти худ Мулло Фарҳод ҳаз бурд. Дар ҳоле, ки чашмонаш низ механдиданд, бо дилгармии бештар изҳор кард:

– Бибисорою Мусалламхола бишнаванд сарашон ба осмон мерасад. Мо худамон ҳам дилпур мегардем, чӣ гуфтӣ?

– Рост... – Сухроб ангушт аз рӯйи мӯйлабҳои ғафси худ кашида хаёлангез илова намуд: – Агарчи онҳо аз дастгоҳи зӯровари шӯроҳо бадбахт шуданд, гӯё ҳамаи мо гунаҳкорем. Ду инсонии бузургро бой доданамон тамоми вучудамро месӯзонад. Ба ҳар роҳе бошад, мебояд хатоҳоро ҷуброн кунем...

Дунё ба умед. Ва, барои ба умед расидан мебояд талош кард. Бо «дидан лозим», «рафта лозим», «овардан лозим» ва чандин «лозим»-и дигарро гуфтани орзу парваридан чӣ нафъ? Аз пайи орзуҳо ба коре аҳд бастан ва онро пайгирӣ кардан беҳтарин амал аст. Пас аз муддати мадиде ин гуна иқдом Мулло Фарҳодро водор намуд, ки барои чувтучӯйи набераи меҳтари Қозибобо барояд. Гузашта аз дӯстию бародарӣ, дар садад ҳастанд риштаи хешовандӣ низ бибанданд. Пас, осоиш ва хурсандии он хонавода мабнии роҳату шодмонии ҳама аст.

Мулло Фарҳод вақтро ба пушт наандохта, рӯзи дигар, субҳи зуд ҳамроҳи Ҳабиб раҳти сафар бааст. Ӯ бо хари болобаланди сапедаш ва Ҳабиб бо Абрашчирани қозӣ, ки ба ихтиёри шувба гузашта буд ва кормандони Ҳукумати Шӯро аз он кор мекашиданд, ба роҳ баромаданд. Асп пеш-пеш мерафту хари болобаланд саъй мекард ақиб намонад. Дар воқеъ, то расидан ба кунҷи Синдоб боре ҳам миёни ду чонвар фосила науфтад. Ниҳоят, вақте ки дар болотарин дара қарор гирифтанд ва дар ин дам нурҳои хуршед танҳо ба сари теғу қирраҳои кӯҳҳои баланди деҳа чашмак мезад, Ҳабиб аз роҳгардӣ истод ва масрурона гуфт:

– Хари шумо аз ҳеч саманде монданӣ надорад, домулло! Ин қадар роҳҳои қачу килеб ва нишебу фарозҳоро гузаштем, дидам нагуфт-е, қоил!

– Асп барои шаҳрҳои дур хуб аст, аммо дар миёни деҳаҳо ва барои кӯҳгардӣ – хар. Ба хусус, агар харе ба мисли «асп»-и ман дошта бошӣ, чи беҳтар!

Ҳабиб ба завқ омад, бо табассум изҳор намуд:

– Ман ҳоло фаҳмидам, ки барои чӣ шумо бештар аз гӯшдарози болобаланди худ кор мекашед. Бояд эътироф кунем, ки ҳамчунин харҳои бақувват низ кам андар кам дучор меоянд.

– Худо умрашро диҳад, – бо лабханд гуфт Мулло Фарҳод, – синни ин ҷонвари ман аз бист мегузарад, вале ба пирӣ тан доданӣ нест. Бо ин ҳол, дар канораш як шогирдаке бояд тарбият кунем.

Мулло ба самти ду-се хонаи сангин, ки аз миёни дарахтзори боғи тӯлонӣ базӯр дида мешуданд, ишора карда ба асли қазия баргашт:

– Додарам, мо ба мақсади аввал расидем. Хӯ, ана ҳамон кулбаи канори тут манзили падарарӯси Фарзом аст. Дар он ҷо каме дам мегирему дубора ба кофтуков мебароем.

– Нуъмонака медонанд Оятулло дар кучост?

– Агар аз Синдоб нарафта бошад, албатта, хабар дорад.

– Фикр намекунам, сарбозҳои сурх ўро ором гузошта бошанд.

– Медонам, бойбачаи яқрав буд. Бо он хислаташ ҷон медод, аммо тан не.

Ҳавои кунҷи Синдоб сард буд. Аз самти рӯди сероби он ки садои шуввосаш равшан ба гӯш меомад, боди серуне мевазид. Буттаю шоҳаҳои дарахтон ва ҳатто майсазоре, ки то зону мерасид, якҷайл алвонҷ меҳўрданд. Мулло Фарҳод аз хар пиёда шуда лигоми онро ба як шохи душоҳашудаи дарахти тут баст. Ба ў пайравӣ карда, Ҳабиб низ аспашро ба шохи тути дигар баста монд. Ҳар ду пасу пеш аз миёни фазои сарсабз, ки бештар дарахтони зардолую себ қомат афрохта, бо меваи пухтарасида шоҳаҳои овезон доштанд, ба тарафи кулбаи Нуъмон роҳ пеш гирифтанд.

– Аз таҳи дарахти мевадор гузашта мева нахўрдан убол аст, – гуфт мулло ва ҳам шуда чандто зардолуро аз рӯи сабзаҳо бардошту ду-се доноро ба дасти Ҳабиб дод. – Бичаш, ин ҳам як навъ фалғарӣ аст. Ҳоло дар ҳама деҳаҳои кӯҳпоя аини пухтупази зардолуст, ҳама мечинанду гўлинг мерезанд.

Ҳабиб зардолуҳои додаи муллоро бо кафи даст пок карда ба даҳон бурд.

– Баҳ-бах, чӣ қадар хушмаза аст, – аз даҳон об оварда гуфт ў, – таъми асал дорад!

– Нўши ҷон шавад. Ҳама меваҳои мо чун шаҳду шаккаранд!

– Аз ин хотир беҳтарин суханро ба ин шириниҳо ташбеҳ медиҳанд?

Мулло Фарҳод аз ин лутфи Ҳабиб хушҳол шуда каломи ноб ба лаб овард:

*– Ҳофиз, чӣ турфа шохи наботест килки ту,
К-аи мева дилпазиртар аз шаҳду шаккар аст.*

– Оре, оре! – Ҳабиб аз пайи байти гуфтаи мулло шоду мамнун даст афшонд.

Нуъмон дар хона буд. Ў бо дидани меҳмонҳои ноҳонда андаке саросема шуду худро ба даст гирифт.

– Эҳ-ҳа, бо кадом шамолҳо, чӣ одамонеро мебинам?! – бо ҳаяҷон ба сухан омад ў. – Кани, кани, биёянд-чи, сад сол шуд ҳамдигарро надидаем. Мулло Фарҳод, офтоб аз кучо баромад, чӣ хел роҳи хонаи моро ёфтӣ?

– Мо-ку дар сад сол як бор омадем, аммо дусад сол аст, ки аз шумо даромад нест! – шўхиомез дар идомаи сухани мизбон фикрашро изҳор кард Мулло Фарҳод. – Ҳеч нест, ки моҳи рўятон шабҳои моро равшан кунад. Қудратҷон дар ҳасрати дидоратон мўйлаб баровард-о?!

– Рост мегўйӣ, мулло, хеле шуд аз Синдоб берун нарафтаем. Бачаҳо хубанд, Фарзому Рахшона, набераам, ҳама хешон сиҳату саломатанд?

– Худоё шукр, амну амон, ҳама машғули қору зиндагии худ. Аҳли Бору салом расонданд. Ин ҷо чӣ хабарҳои нав?

Нуъмон аз пеш гузашта, меҳмононро ба хонаи пазирой, ки ҳамсараш дарҳол кўрпача андохта баромад, фаро хонд. Чун ҳама гирди ҳам нишаста даст ба дуо бардоштанду пурсупоси кўтоҳе карданд, дар идомаи ҳангомаи пештара афзуд:

– Мо ҳам Ҳукумати Шўроро месозем, домолло! Дар ҷонамон ҳатто оҳе намонд – ҳамаро супурдем ба кулхузашон. Аҷаб давру замонаҳо шуд, гўё ки ҳама чиз дорӣ, аммо чизе надорӣ!

– Ҷонатон дар амон бошад, додӣ, акнун ҳама як вазифа дорем: кор кардан. Кор мекунию ҳақ мегирӣ, давлат туро меҳўронад, мепўшонад.

– Э садқаи шумоён шавам, хуш омадед, хурсанд кардед моро! – Нуъмон хушҳол нон пора карда, меҳмононро ба дастархон муруткунон гуфт: – Аммо ин ҳукумат душмани бойҳо будааст, домолло, дар деҳи мо на заминдор монду на молдор. Аз як сар куштанд, кулоқ карданд, боқимондари ҳам луч

карда партофтанд. Ҳозир хама навкари кулхуз, чоряккори дирӯз гала дорад, биргадиру ҳисобчианд, ба ману ту фурсати суханронӣ намедиханд.

– Чонашон дар амон бошад, муҳим ин ки миллат зинда монад! Хатту забонашро аз даст надихад, авлодашро бузург кунад...

– Шунидам, додари хурдиат мактаби навро соҳибӣ кардааст, боракаллоҳ! Бе он ҳам мактаб аз они шумоҳо буд. Ҳоло мегӯянд, илмҳои навро ёд медиҳанд, Худою расул, оёту аҳодис кухна шудаанд.

Мулло Фарҳод хандаи мулоиме карду риштаи суҳбатро ба дигар сӯ кашид:

– Ана ҳамон додари хурдиамро хонадор карданием, додӣ. Ба духтари Некрӯзи раҳматӣ, ба набераи Қозӣ Ҳушанг талабгорем.

– Некрӯзро мешиносам, бечора марди дасткушоде буд, қиссаи ба доми роҳзанҳо гирифташро шуданашро шунидем. Худо чояшро чаннат кунад.

– Омин, – даст ба рӯ кашид мулло. – Ҳоло дунболи духтари калониаш Раъно мегардем. Ҷуро байбача Оятуллои зихворӣ ҳар чо мерафт, бо худаш мебуд. Ба дастаи таҷовузкори бек ҳамроҳ шуда, бо сарбозони сурх чангҳо карданд. Хабарҳои шоеъ шуда буд, ки дар Синдоб паноҳ бурдаанд, аммо дигар чизе маълум нест.

– Исто, ки ман ҳам хабар дорам аз он воқеа, лекин ҳоло дар кучост, намедонам. Аммо он замон чашму гӯши Чиноргули коммунист боз буд, дар дохилашон мегашт, ҳоло як лаҳза... – Нуъмон сари по хесту ба берун баромад ва фурсати алвончи шох нагузашта дубора ба назди меҳмонон баргашту гуфт: – Искандарро фиристодам, Чиноргуло ёфта меорад. Шумоён баҳузур пой дароз карда нишинед, агар зиндаю саломат бошад, Раънохонро низ ҳатман меёбем.

– Сипосгузорам, кош гуфтаатон шавад! – Мулло Фарҳод тараддуди хестан карда афзуд: – Агар иҷозат диҳед, дастшӯйӣ бароям.

– Албатта, бифармо домулло, – Нуъмон ба солмандии худ нигоҳ накарда часта аз чо хест ва барои роҳбаладӣ ба берун шитофт...

Ҳабиб дар хона танҳо монда, аз ғояти хастагӣ буд магар, беихтиёр дароз кашиду сар ба рӯйи болин гузошт. Саъй кард перомунӣ хаёлҳои бесарунӯки худ чеҳраи Раъноро ба ёд оварад. Танҳо тавонист аз миёни тӯдаи одамон аспасвор рафтани ӯро муоина кунад. Ба сар шои шаршарадори сапедеро андохта аз ду бари тағояш, ки дар пеш менишаст, дошта мерафт. Аз қафои тӯдаи тӯйбарон фарёду ғалоғулаи бачаҳои бешумор ба осмон мепечид. «Ман ҳам дар миёни онҳо будам, – аз дил гузаронд Ҳабиб, – он замон амаки Некрӯз духтари худро ба Зихвор, ба хонаи шавҳар гусел мекард». Эҳ, Раънои сарсаҳт, он рӯз бо чӣ умедҳои аспасвор мерафтӣ?! Ҳама ду чашм ба ту буданд, дар ниҳоятӣ шодмонӣ бо ҳавас ба қадду бастӣ зинатёфта ва дастагули ҳазориспанди пешониат дида медӯхтанд. Он лаҳза ба хаёли касе намеомад, ки рӯзе аз дасти соҳибӣ нават хору залил мегардӣ, бо ин ҳама шучоату рӯинтаниат гирифташро дар панҷаи зулму ситам мемонӣ...

Ногаҳон риштаи хаёлҳои Ҳабиб бо садои «ё Аллоҳ» қанда шуд. Ӯ сари чо хеста нишасту дар идомаи андешаҳои лаб ба сухан кушод:

– Ман баъд аз арӯсиаш Раъноро надидаам, домулло, шумо рангу рӯйи ӯро дар ёд доред? Кай охири бор дида будед?

Мулло Фарҳод ба рӯйи кӯрпачаи худ сарболро дароз кашид, назаре ба ҷуфтвассаҳои шифт андохта, шунаво ба нақл пардохт:

– Аз он дам се сол мегузарад. Оре, дақиқан се сол, моҳи зилҳиччаи соли чихилу сеюм¹⁶⁸ буд. Ҳавои гарми тобистон ҷонро ба ҳалқ меовард. Аз хонаю сояи боғ ба берун барою бин! Теғи сӯзони хуршед аз мағзи дамои баланд гузашта, яксара синаҳоро чок мекард. Айнан дар дили ҳамон айём маро ба хонаи Қозибобо хонданд. Худи Бибисоро омад, аз дасти гармо сару рӯяшро бо рӯмоли калоне печонида буд. «Муллоҷон, Раъноям аз дина боз аноя мегӯяд, ҳолаш бад, як дам наандозӣ намешавад». Бовар мекунӣ, он рӯз фаҳмидам, ки духтарашон аз Зихвор то Бору пойи пиёда омадааст. Ҳатто бе маҳсию калӯш, бо пойи лухт! Он ҳама барозу нишеб, теппаю доманаҳои кӯхиро, ки сартопо хору сангу хазанда дорад, паси сар карда омадан магар осон аст, медонӣ чӣ қадр тобу тавонро меҳодад? Гуфтанд, ӯ ба ошноёни шавҳараш, ки дӯздҳои пинҳонкор буданд, эҳтиром нагузоштааст ва мардаки «боғурур» низ ин беҳурматино таҳаммул накарда, се шабу се рӯз зани «гапнодаро»-ро зери лагаду таёқ мегирад. Тамоми вучудашро хуншору сиёҳу кабуд карда, пинҳонӣ аз падару модар ба таҳхона мепартояд. Раънои мо бошад, илоҷе ёфта худро аз он чаҳаннам начот медиҳад. Ӯ ба худ омада, ҷуссаи абгори хешро бештар харошидаю хуншор сохта, бо азоб аз даричаи

¹⁶⁸ Моҳи зилҳиччаи соли 1343 ҳ.қ. – мутобиқ бо моҳи июли соли 1925

хурди таҳхона ба берун меҳазад. Аз зиндон раҳой чуста, ҳар гуна тарсу ваҳмро ноида мегирад ва ҳамон сахарӣ ба роҳ мебарояд. Ҳоло худат тасаввур кун, бо он ҳол наздики ду фарсанг роҳи пурпечутобу ранҷовари кӯҳиро гузашта омадан чӣ паёварде дорад!

– Ошuftаақл буд гӯед? – каме хомӯш мондани муллоро дида пурсид Ҳабиб.

– Ҳанӯз ҳам он ҳолати Раъноро пеши назар оварам, дар пайкарам изтироберо эҳсос мекунам. Боварам намеояд, ки бо он чуссаи мардона ва иродаи муҳкам ба зиллату хорӣ уфтода бошад, худашро гум карда ҳарза мегуфт, тез-тез сару гарданаи меларзид, наистода чашмак мезад, одамҳои атрофашро наменинохт.

Ҳабиб беихтиёр суол кард:

– Аз дастатон коре омад, бубахшед, тавонистед ўро муолиҷа кунед?

Мулло Фарҳод бо табассум нақлашро идома дод:

– Бе таваққуф ба чилла қашидам. Ҳар рӯз аз ҳолаш хабар гирифта дам андохтам. Ба чуз модараш, ки обу хӯрокашро меод, нагузоштам, ки аҳадунносе ба наздаш дарояд. Хушбахтона, ҳар се ба муродамони расидем, Раъно пурра шифо ёфт, дастону сараш аз ларзиш монданд, орворааш¹⁶⁹ рост шуд, сиёҳии чашмонаш сари ҷо омад, вале...

Аз хомӯш мондани мулло Ҳабиб тааҷҷуб кард, суоломез ба ў чашм дӯхта нишаст.

– Қозибобо ба сухани ман гӯш накард, даруни сӯхтаю пухтаи набераи худро надид, ору номус гуфта, бо модараш дубора ба Зиҳвор фиристод. Дигар духтарро надидем, вале аҳёнан хабарҳои аз хусуси ҷабру ситами шавҳараш ва ба роҳзанҳо гаравидани оилашон ба гӯш мерасид, – суханашро ба охир расонд Мулло Фарҳод.

Дар ин асно садони мизбон шунида шуд, ў аз ҳавлӣ бо касе суҳбаткунон меомад. Пасу пеш аз дар сару сурати ҳар ду намудор гардид. Бо дидани хайбати ҳамроҳи соҳибхона аз мулло бештар Ҳабиб дар анг монд: чӣ қадди болое! Қоматбаландию шонаҳои паҳн як тараф, аз он беш сарутани бону, ки айнан либоспӯшии мардеро ба хотир меовард, ҳар дуру дар қолаби хайрат гузошт. Мулло Фарҳод нигоҳе карду дигар чашм канд, вале Ҳабиб ҳарисона тамоми сохту сӯмоти занро аз хошияи дид қашид. Шалвори почавасеъ бо камзӯли тунуки дароз ва қулоҳи гирде, ки мӯйҳои чамъшудаи занро пинҳон мекард, на аз урфи дехотиён, балки аз расми тозае дарак меод. На аз почома, на аз пероҳани остинбаланд, на аз гарданбанду кулӯта хабаре буд. Тӯфаку чамолак ҳам надошт он зан.

– Домулло, Чиноргул ҳиммат кард, ҳама ташвишхояшро як сӯ монда ба дидорат омад, – хушҳолона ба хона даромада суҳбатро оғоз намуд Нуъмон. – Умедворам, ёриаш мерасад, барои ёфтани духтарамон раҳи кор нишон медиҳад.

Бо арзи салом Чиноргул дар пойгаҳ нишаст. Ду зону ба замин гузошт, вале бо ин ҳол ҳамқадди дигарон буд гӯё. Агарчи Ҳабиб бо нигоҳҳои тези худ ўро аз нӯфи сӯзан мегузaronд, ба ин тавачҷуҳе накарда бештар маҳлиёи Мулло Фарҳод шуд. Мулло бошад, паҳлу ба ў, ба Нуъмон рӯ оварда гуфт:

– Лутфи шумо зиёд, ман дар хусуси Чиноргули коммунист бисёр шунидаам. Каппаи сарбозони бекро сӯхта шӯрашонро хушк кардааст ў.

Чиноргул ҳамоно ҷавоб дод:

– Барои сохтани хонаи нав аз баҳри он капшаҳо баромадан лозим, зулму тааддиҳояшон сарҳои худашонро хӯрд.

– Аммо шӯравиҳо низ тару хушкро бо ҳам сӯзонданд, дар канори золимони одамони солим ҳам ба фано рафтанд.

– Рост мегӯӣ, домулло, – бо эътироф сухан пай гирифт Чиноргул, – Мо ҳама мақомдорони кӯҳнаро нобуд кардем, вале дар Бору гапи шумоҳо ханӯз мегузарад. Ҳеч намефаҳмам, бо ин ҳама сиёсати саҳти шӯроҳо шумо чӣ хел то ба ҳол мулло ҳастеду оқсақол. Бовар кунед, агар ману Бӯрӣ он ҷо мебудем, аллақай ба зери ҳамаатон об мемондем, – аз шӯҳии таҳдори худ хандида монд зан.

Мулло Фарҳод кам наомад:

– Ё сеҳру ҷодуи ман аз зери шумо об мегузaronд!

Боз ҳам хандиданд. Нуъмон ҳамчун мӯйсафед риштаи суханро ба даст гирифт:

– Хоҳарам, ҳоло масъала дигар аст. Бародарони мо аз пайи як чигарпораи худ ба назди мо омадаанд, набераи Қозибобо Раъноро мекобанд. Ба ҳамон дастаи босмаҷӣ, ки бо пайгириҳои ту дар муҳосираи аскарони сурх монда буд, шавҳари Раъно сарварӣ мекардааст. Он воқеаҳо чӣ хел рух дод, бо чӣ хотима ёфт, агар дар ёдат бошад...

– «Дар ёдат бошад», гуфтанатон чист? Ҳамаашро чун панҷ ангушт медонам! Он духтари якравро ҳам нағз мешиносам. Айнан ҳамон рӯзҳое, ки ман бо дастури раиси кумитаи инқилобӣ дар хонаҳои Сарварбой ва Давронбой бо симои «занаки одии дехотӣ» рӯбандагӣ мекардам, гумоштаҳои беки

¹⁶⁹ Орвора ارواره – фак, манах

Нур бо роҳбаладии Оятулло дар манзили Сарварбой фуруд омаданд. Оре, онҳо аз кӯҳи Ағба фуромаданд, сар то по мусаллаҳ буданд, мебоист ду ҳафта дар ин ҷо монда ба амалиёти пешбинишуда омодагӣ бубинанд.

– Қарор буд задухӯрде шавад? – чун аз ин гуна барномаҳо беҳабар буд, пурсид Нуъмон.

– Агар ёдатон бошад, он замон учоки даргириҳо аз деҳаҳои Хумгузару Пойгач гирифта то Боғдонро фаро мегирифт, аскарони сурх аз дасти бойҳои босмаҷӣ рӯзи хуш надоштанд. Ҳам маҳаллиҳоро ҷабру азоб меоданд, ҳам булшевойҳоро бераҳмона мекуштанд нокасон. Вале рафта-рафта иқтидорашон коҳиш ёфт, хӯрду хӯрокашон намонд, дар миёни халқ душмани бисёр пайдо карданд ва билохира, аз дасти аскарони сурх шикаст хӯрда пароканда шуданд. Шайкаҳои беки Нур тавонистанд як муддат гирди ҳам оянд ва бо гурӯҳҳои парешоншудаи ин тараф паймон банданд.

– Яъне, дар манзили Сарварбой дастаи зихворӣ мебоист бо гурӯҳҳои Хумгузару Пойгач муттаҳид шавад, бале?

– Оре, айнан ҳамин нақшаро доштанд. Ман он рӯзҳо дар таги дасту пойи Оятулло гашта, ҳама суҳбатхояшро бо ҷосусони онварӣ шунидам. Раъно ҳам дар хидмати шавҳараш буд, аз латуқубу ҳақоратҳои ӯ чонаш ба халқ меомад. Оятулло ба ӯ чун як асираи беҳуқуқ рафтор мекард, рӯзи хуш намедод. Боре ӯро аз таҳхонаи бой дар ҳолати нимхуш ёфтам. Раҳмам омад, дасту рӯяшро шуста ба худ овардам ва гуфтам, ки агар хоҳад ӯро мегурезонам. Ҳатто гуфта будам, «бо ин ҷуссаю кувват кӯҳро занӣ талқон мешавад, биё ба қишлоқат мефиристам, аз ҳама ҷабру ситам роҳат мешавӣ». Духтари яқрав қабул накард, ба назарам, дигар бе зулми шавҳар зиндагӣ карда наметавонист.

– Хуб, дар поён чӣ шуд?

– Чӣ ҳам мешуд, пас аз ҷосусиҳоям ҳамон шабе, ки ду дастаи босмаҷӣ бо ҳам мулҳақ шуданд, утряди сурхҳо ба манзили Сарварбою Давронбой шабохун заданд. Набарди саҳте ба амал омад, ду аскарони сурх мурд, вале дастаҳои босмаҷӣ ҳама нобуд гаштанд. Рӯзи дигар ман худам яке-яке ҷасадҳои ба ҳалокат расидаро дида баромадам. Дар миёнашон фақат Оятуллою Раъно набуданд.

Дар ин ҷойи сухан Ҳабиб яке овоз баровард:

– Эҳ, пас онҳо зиндаанд!

– Шояд зинда бошанд. Ман ба хоҳири Раъно хеле ҷустуҷӯ кардам. Танҳо аз ҷӯпони Сарикалба фаҳмидем, ки пас аз он шаби задухӯрд, дар дили саҳарӣ асперо бо ду савора дидааст. Онҳо ба самти Моҳигарм фирор кардаанд. Боз ҳам то хеле ҷо рафтем, вале дигар изҳо гум шуд, кофтуковҳо бенатича монд.

Дар хона хомӯшӣ ҳукмрон шуд. Мулло Фарҳод, ки то ин дам бо тааммул нақлҳоро гӯш карда менишаст, бо қасди даридани пардаи сукут сар бардошта, ба Нуъмон рӯ овард:

– Пас, овозаҳои паҳншуда бедарак набудааст. Хоҳари коммунистамон сари калобаро ба дастамон дод, акнун лозим меояд давомашро дар Моҳигарм пайгирӣ намоем.

– Ба гумон аст, ки дар Моҳигарм бошанд, – дилпуруна гуфт Чиноргул, – агар он ҷо мебуданд, то имрӯз шувурашон дармеомад, чунки он деҳа дар сари роҳ аст. Лекин, шояд дар деҳадаи болоикӯҳии Моҳигарм пинҳон шуда бошанд. Он ҷо дар васати чор кӯҳ, миёни дарахтзор мастур аст, хеле мармуз менамояд.

– Деҳаи Андонро мегӯӣ?

– Оре, ҳамоне, ки сокинонаш ханӯз нохешанд, ба Ҳукумати Шӯро пурра гардан ҳам накардаанд.

Мулло Фарҳод аз сабки баёни зан бештар завқ бурд, бо шӯҳии пештара гуфт:

– Хоҳари коммунистамон аз ҷон меҳаҳад ҳама ҳарчи зуд ба ҳукуматашон сар фуворанд, фарзанди содиқи Ленин!

– Замона дигар шуд, онҳо низ маҷбуранд ба сиёсати мо итоат кунанд, – гуфт Чиноргул ва харчанд Мулло Фарҳод ба ӯ рӯ намегардонд, бо лабҳанд ба ҷониби ӯ чашм дӯхта афзуд: – Бовар кунед, ба деҳаи шумо ҳавасам меояд. Ба хусус, раисатон Сухроб марди майдон аст, аз ҳама баду бало ҷонатонро ҳифз мекунад. Боре дар назди раис Орқоди Бӯрии мо аз худаш таъриф карда, дар канори муллоҳо нобуд сохтани даста-даста китобҳои қадимаро гуфта буд, ки Сухроб ба даҳонаш зад. «Китоб чӣ гуноҳ дорад? – бо ҷаҳл изҳор меодид ӯ. – Агар бозгӯӣ фарҳанги дигар ҳам бошад, таърих аст, бояд дар бойгонӣ бимонад. Рӯзе халқ онҳоро таҳқиқ мекунад».

– Панд гиред аз ӯ! – бо тафохур садо баланд кард мулло.

Дар ин лаҳза аз пушти дар овози қадбону шунида шуд, ки Нуъмонро барои гирифтани косаю табақҳои ғизо меҳонд. Соҳибхона сари суханро баст:

– Хуб, ҳоло наҳор бихӯрем, баҳсҳо баъд, чӣ гуфтед азизонам?!

Чехраи ҳар якеро табассуми мулоим оро дод...

«Омадан бо иродат, рафтан бо иҷозат», гӯён Нуъмон он рӯз аз меҳмонони худ пазирой кард ва ҳар чӣ аз нуқлу наво дошт, ба пешашон баровард. Мулло Фарҳод ва Ҳабиб шабро дар Синдоб

гузаронида, сахарии барвакт бо изҳори сипосу миннатдорӣ ба ҷониби Андон ба роҳ бароманд. Ҳарчанд мушкилу душворгузар буд, онҳо масири кӯҳиро интиҳоб карданд. Ба хусус, Ҳангоми роҳпаймоӣ аз зеру бари буттаҳои хордору дарахтзори дараҳо ва печҳои пур аз сангу шахи киррадор азиятҳои барояшон эҷод мешуд. Дар ин гуна пайроҳаҳои танг аз хару асп пиёда шуда, лиғом ба даст мегирифтанд. Ба ҳар ҳол, ранҷҳои ошноӣ кӯҳгардӣ то ҷое дар қафо монд, онҳо пасту баландҳои Синдобрӯ паси сар карда ба фарози деҳаи Моҳигарм расиданд ва аз он ҷо ба рост печиданд. Вақте ки ба деҳадаи миёни чор кӯҳ, ки ғарқ дар олами сабз буд – ба Андон омаданд, аллакай қурси офтоб дар болои сар партав меафшонд. Дар пойгаҳи деҳа, бар сари теппаи маҳруташакли сарбурида нафас рост карданд, Мулло Фарҳод аз ҳавои дилосои кӯҳ ва манзараҳои атроф роҳат бурда зери лаб хонд:

*– Лутфи Илоҳӣ бикунад кори хеш,
Муждаи раҳмат бирасонад суруш.
Гарчи висолаш на ба кӯшиши диҳанд,
Ҳар қадар, эй дил, ки тавонӣ, бикӯш.
Лутфи Худо бештар аз ҷурми мост,
Нуктаи сарбаста чӣ донӣ, хамӯш...¹⁷⁰*

– Ба илҳом омадед, домулло? Чӣ хабар? – бо ҳаяҷон аз овозу оҳанги Мулло Фарҳод пурсид Ҳабиб. – Мафтуни ҳусну ҷамоли Андон шудед?

– Шояд бори чорум ё панҷум аст, ки ба ин деҳа меоям ва ҳар гоҳ ҳис мекунам, ки гӯё оҳанрабое аз мағзаш маро ба сӯйи худ ҷазб мекунад. Кош, медонистӣ он маҳаки ҷаззоб чӣ аст!

Ҳабиб дар анг монд, манзури муллоро нафаҳмид.

– Рӯҳи Бибӣ Рӯшноии маъсума ва лутфи Худованд аст, ки имрӯз дубора ба зиёрати ин манзили пок муяссар мешавам ва дилам меҳаҳад дар ин маъбади муназзаҳ бо ниёиши фаровон аз гуноҳон фориғ бишавам.

– Аз кадом маъбад мегӯед, магар шумо ҳам гуноҳ доред?

Мулло Фарҳод мисли ҳамеша чунон табассум кард, ки чашмҳояш хандиданд. Дафт ба китфи Ҳабиб гузошт ва ўро ҷунбонда, ба рафтани ишора карду гуфт:

– Додар, ин нуктаро, ки мегӯям, асло фаромӯш наку. Ҳар гоҳ ба деҳае, ба ҳар маконе меравӣ, сараввал ба масҷиду хонақоҳ ё зиёратгоҳе, ки он маҳдуда дорад, бишиноб. Ин гуна манзилҳо ҳамеша поку мунавваранд, ту баробари қадам гузоштан худро сабук ҳис мекунӣ, беминнат сар ба сачда мегузори, худат беҳабар бо Ёри лоязол ба гуфтугӯ медарой. Бовар кун, ки лутфу марҳамати Худованд фаротар аз ҳадди тасаввуроти мост. Яъне, ҳар чӣ қадар гунаҳ содир карда бошӣ, боз ҳам умедвор бош! Чаро ки, лутфи Худо бештар аз гуноҳу ҷурми мост ва ҳар гоҳ дарёи раҳмати Ё ба талотум дарояд, гуноҳҳо соҳиби хешро гум мекунанд. Ин нуктаи сарбаста ва розе аст, ки ба ту мегӯям ва одамҳои бисёре аз ин мавзӯ оғоҳ нестанд.

– Аз марҳамати Худо гардам! – хушнуд шуд Ҳабиб. – Гуфтани ҳастед, Андон ҳам чунин макони муқаддас дорад?

– Оҳо, ман беҳуда сухани оҳанруборо ба миён наовардам! Ҳоло биё, зуд бош, ба зиёратгоҳи Бибӣ Рӯшноӣ бирасем, ин сирро дар он ҷо бароят бозгӯӣ мекунам.

Ба мисли деҳоти дигар дар Андон ҳам гирди боғу заминҳои қорамро бо девори сангин маҳсур карда, бар сари деворҳои ҳисорӣ хорҳои пурпуште дарчида буданд, то ки ҳар гуна моли шайтонтабиат, мисли бузу қучҳо натавонанд хез зада худро ба дохил зананд. Пеш-пеш Мулло Фарҳоду Ҳабиб ва аз паси ҳар яке аспу хари маст аз ҳавои шодоби кӯҳӣ қад-қадӣ девор ба самти боло роҳ гузида, то маҳалли чашмаи даромадгоҳ расиданд. Онҳо дар беруни ҳавлӣ лиғомҳои дасти худро ба шоҳаҳои тути бузурге, ки танайи ғафси он бо ҷуруқиҳои зиёд синни бештар аз дусадсолаашро хабар меод, баста, мустақим ба назди чашма омаданд. Танҳо дар ин ҷо аз миёни дарахтони сербаргу азимҷуссаи туту чормағз зиёратгоҳ равшан ба дида хӯрд. Ҳавлӣ ва арзу суфаҳои даромадгоҳи он поку тоза ба назар мерасиданд, дар симтори аз пешайвон то тути балхӣ кашида чанд чилду рӯпӯши кӯрпачаю болинҳои зиёратгоҳро шусти овехта буданд. Се-чаҳор нафар ба рӯйи хараки дами дар менишастанд. Марди мӯйсафеде зери гулу буттаҳои майдончаи самти ростро хишова мекард. Мулло аз пилапоёи сангин ба поён фурумада, бо обхӯрии мисин об нӯшид. Ба Ҳабиб низ як обхӯрӣ об дароз кард. Сипас ҳар ду дар қанори ҷӯйчаи чашма сари по нишаста дасту рӯ шустанд.

¹⁷⁰ Абёт аз Хоҷа Ҳофиз аст.

Мулло Фарҳод саллагиашро ба дарозо қат-қат таҳ карда, дубора аз болои арақчини тунуки нилиранг бо ҳавсала печонид ва аз самти чап фаши салларо баровард. Бо миёнбанди ловдон тарии боқимондаи рӯю гардан ва дастонашро то оринҷ хушк карда дар камар баст. Доманҳои яктаҳ ва дар идома, почаҳои шалворашро афшонд ва чун ба тозагию мураттабӣ қонеъ шуд, бо ишораи даст ба Ҳабиб, ба самти зиёратгоҳ по бардошт. Мардону занони назди дари даромад, ки аз сарулибоси онҳо низ мусофир буданашон ба назар мерасид, аз ҷо хеста, ба онҳо салом арз карданд. Мулло Фарҳод гуфт:

– Истироҳат мекунад, барои ҷӣ дар берун нишастаед?

– Шайх нест, додар, – арз кард марде, ки аз дигарон солмандтар менамуд, – мегӯянд дар чиллаҳона аст, мунтазири ӯем, то ҳини сачдаҳоямон дуою фотиҳа хонад.

– Биёед бо мо, зиёрати оромгоҳ бо нигоҳу ниёзи дил равост! То омадани чаноби шайх дуохонӣ ба гардани мост.

Ҳама хушҳол шуданд, беихтиёр сари по хеста, аз пайи мулло ҳар яке «бисмиллоҳ» гӯён аз остонаи зиёратгоҳ по ба дохил гузоштанд. Бино аз роҳрави васатӣ ба ду самт дар дошт ва аз дари рӯ ба рӯ низ ба намозгоҳ дохил мешуданд. Мулло Фарҳод нахуст ба кулбаи самти чап даромад. Ба он аз як даричаи боз низ равшани мерасид. Кулба поку покиза менамуд, дар гирдаш кӯрпачаҳоро муназзам андохта буданд, дар пешгаҳ панҷарае дошт, ки пушти он қабре ба дида метофт. Мулло Фарҳод беист тасбеҳ гардонида, то назди панҷара омад ва дуохонон як лаҳза ба оромгоҳи нимаравшан дида андӯхта истод. Сипас, ба ҳамраҳон рӯ оварда гуфт:

– Бифармоед, аз ҳамин ҷо тавоф кунеду ба рӯи кӯрпачаҳо нишинед, – ва ҳудаш ба гӯшаи рости пойгаҳ гузашт.

Марқади дарозрӯя саросар бо бахмали қирмизранг пӯшида шуда буд, дар торсари он як дона шамъ, тасбеҳ ва китоби бозеро ба рӯи лавҳ гузошта буданд. Меҳмонон пайи ҳам ба назди панҷара омада, чанд муддат нигоҳи амиқу пурумед ба мақбара дӯхтанд, оби маъюсиву истионат фуру бурда баргаштанд ва канори ҳам дар ду самти кулба нишастанд. Мулло Фарҳод ба қироат пардохт. Сураи «Ҳамд» бо садои маҳину муассир дар муҳити зиёратгоҳ пахш гардид ва зоирин гӯшу хуш ба ӯ шуданд. Дар поён бо дуои хатм даст ба рӯ кашиданду мулло ба сухан омада сукунати ба миён омадаро шикаст:

– Зиёрату сачдаҳоятон қабул гардад, истидъо дорем рӯҳи Бибӣ Рӯшноӣ поку мунаввар бимонад.

– Дастат дард накунад, домумло, овози ширадор доштай, Худо имонатро зиёда гардонад, – ба сухан ҳамроҳ шуд ҳамон марди солманд. – Ман фикр мекардам ин ҷо марқади ҳазрати Чалолиддин аст.

Мулло Фарҳод гуфт:

– Оромгоҳи Эшони Халифа дар самти рост аст, баъдан он ҷоро низ тавоф мекунем. Шумо бояд воқиф бошед, ки сараввал ин макон бо наҷотёбии Бибӣ Рӯшноӣ аз дасти шар муқаддасгоҳ шудааст. Бино ба нақли мардум, замоне бибии мо бо бачаи хурдсоли худ ба таъқиби роҳзанҳо гирифтдор мешавад. Ҳар қадар фирор мекунад, аз дасти золимони нобакор раҳой намеёбад. Дар ниҳоят, вақте ки дар ҷонаш рамак наместонад, даст ба осмон бардошта аз Парвардигор илтиҷои наҷот мекунад. Ҳамон лаҳза ба инояти Худованд дар ҳамин ҷо замин метарақаду модари мустаманд бо кӯдакаш ба қаъри он фуру меравад. Ёвҳо аз ногаҳон гум шудани сайди худ лол монда ба қафо бармегарданд. Аз он дам инҷониб мардум ин маҳалро поку мутаҳҳар медонанд ва номи неки Бибӣ Рӯшноӣ вирди забонҳо мегардад, – мулло як дам аз сухан бозистод, мутаассир шудани ҳамраҳони худро пай бурда каме амромез афзуд: – Ҳоло биёед зиёратамонро давом медиҳем!

Ҳама аз қафои Мулло Фарҳод ба роҳрав ва аз он ҷо ба кулбаи самти рост даромаданд. Он ҷо низ мураттабу тамиз ва аз хонаи қаблӣ боҳавотару равшантар менамуд. Мақбараи пешгаҳи ин кулбаро дигар бо панҷара масдуд накарда буданд, фақат остонаи тавиле ба арзи хона онро аз боздидгаҳ ҷудо месохт. Ҳама давр зада дар рӯ ба рӯи марқад нишастанд. Боз ҳам садои ҷаззоби Мулло Фарҳод бо қироати оятҳо танин андохт ва дар хатм савобу самараи дуоҳои куръонино ба арвоҳи ҷамиъи гузаштагон, хусусан ба рӯҳу поку мунаввари Чалолиддин ибни Абдукарим, ки бо номи мустаори Эшони Халифа маъруф шудааст, бахшид. Дар поён сукуту хомӯшии зоиринро бо нақли кӯтоҳе пур кард:

– Барои шумо маълум бод, ки маҳз ҳазрати Чалолиддин, ки аз пайравони содиқи тариқати Нақшбандия аст, бо тақозои тақдир, пас аз солдида шудан ба Андон меояд ва оромгоҳи Бибӣ Рӯшноиро обод ва мартабаашонро ба ҳадди табаррук мерасонад. Дар асл, ӯ фарде бо нияти холис ва ҳақиқатҷӯ буд. Солҳои ҷавонӣ дар мадрасаи Мири Араби Бухоро таълим гирифта, улуми зоҳир ва таълимоти дини исломро меомӯзад. Тамоми умр барои инсонии комил шудан рӯчуъ намуда, ҳамеша рӯзгори одӣ ба сар мебарад. Ин зодаи асил дар ҳучраи худ ба ҷуз аз як бўрӯи кӯҳна, рафи китоб ва

болишт чизи дигар надоштааст. Бо эътиқод ба шиори «Дил ба ёру даст ба кор» ва маърифати ҳасана дар кӯхистони мо низ барои паҳн кардани роҳу равиши тариқати Нақшбандия эҳтимом меварзад. Эшони Халифа ҳамзамон бо соҳиби каромат будан, кор кардан ва бар ивази заҳмат гардондани чархи рӯзгорро дӯст медошт. Аз илми ғайб огоҳ будани ӯ эҳтиромашро афзун мекард. Ин аст, ки эшонро ба унвони як нафар вали азизу мукаррам мехонанд. Бо вучуди ин ҳама бузургӣ, чун марди хоксор ва содае боқӣ мемонад. Мегуфтааст, ки «валиҳо Худо нестанд, Худо аз онҳо чудо нест». Пас аз даргузашт аҳли Андон ба Эшони Халифа арҷ гузошта, бо икрому эътиқоди воло барояш оромгоҳ дуруст мекунад ва ин зиёратгоҳе, ки ҳоло давраш мегардему хокашро ба дидаҳо мемолем, бо номи эшон ёд мешавад.

– Худо умратро дароз кунад, додарам, пир шав, барака ёб, илму ирфонат зиёда гардад! – шигифтзада аз нақлҳои Мулло Фарҳод бо сипос изҳор намуд зани мӯсине, ки аз аввал то поён тавофҷояшро ашкрезон анҷом медод. – Мо як ҳафта бештар дар роҳем, аз Дизах омадем, қадамҷоҳои Моҳигармро гаштем. Обу ҳавои ин деҳа аз ҳама ҷо босафотар аст. Аҳли Андон зинда бошанд, одамони боимон будаанд, бо дилсӯзӣ ин ҳама зебоиро ниғаҳ доштаанд. Шумо аз кучоед, додарам?

– Хуш ба ҳолатон! – бо лаҳни ризоят ва хушнудӣ гуфт мулло. – Дар ин замонае, ки аз ҳар сӯ бӯйи даҳригӣ мезанаду аксари одамон Худою расулро фаромӯш мекунад ва аз тавофу ободсозии муқаддасгоҳҳо даст мекашанд, чунин саъю зиёрати шумо шоистаи таҳсин аст. Бо вучуди ҳар гуна зулм миллат набояд улғӯҳои аслии худро, ки аз чашмаи дуродури маънавӣ об мехӯрад, фаромӯш кунад. Мардуми бефарҳанг аз ваҳшиҳои биёбонгарду кӯҳӣ тафовуте надорад. Худо умратонро диҳад, мо ҳам аз деҳаи Бору ҳастем, аз самти Нур. Кори вочибе пеш омаду то ҳузури шумо расидем.

Дар ҳоле ки ҳама ба берун мебаромаданд, марди солманд ба гап ҳамроҳ шуд:

– Хеле лутф дорӣ домумло, маҳсуми босаводе будай, – ва аз кӯлбори дасташ як бастаи коғазпечро бароварда ба сӯйи мулло дароз карду афзуд: – Ин як тикка ҳалво аз шириниҳои Дизах, бо шарикат нӯши ҷон кунед.

– Не-е, лозим нест, ба ходимони зиёратгоҳ медихед.

– Дастамро нагардон, ман, ки чизе намедихам. Ҳаққи онҳо низ чудост, парво накун!

Мулло Фарҳод бо меҳр дастовези марди мусофирро гирифт ва ба Ҳабиб дод. Дар ҳамин лаҳза рӯ ба рӯяшон дар саҳни ҳавлӣ шайхи зиёратгоҳ пайдо шуд. Чун Мулло Фарҳодро хуб мешинохт, баробари дидан шоду масрур ба сӯяш бол кушод:

– Чӣ шаҳди фоике, чӣ дурчи шоике! Хуш омадӣ, сафо овардӣ, домумло!

Ҳар ду бағал кушода вохӯрӣ карданд. Мулло Фарҳод низ бо шодмонӣ бадохатан ҷавоб дод:

– *Ба тавофи шайху домани далқ*

Рӯзу шаб иштибад селани халқ!

Бузургиат, Шайх Ризвон, моро ба ин ҷо кашид. Ин ҳама кудсияту муназзаҳот дилҳоро об мекунад, ҳиммату иродаат бемисол аст. То замоне, ки аз ҷоми ҳикмату ибодат май мерезад, мастии соликину зоирин поянда хоҳад монд.

– Мо як дарवेशи муътақифем, домумло, агар халқ нахоҳад, обрӯямон ба пашизе намеарзад, – даст рӯйи даст гузошта, чеҳраи нурониашро каме ба боло кашид гуфт шайх ва нигоҳи гарм ба сӯйи ҷамоат афканд: – Хуш омадед, зиёрату сачдаҳоятон қабули даргоҳи Ҳақ гардад! Мебинам, ки аллакай Биби Рӯшноиву Ҳазрати Эшони Халифаро тавоф кардед?

Рӯйиҳам садоҳое аз байни ҷамъ ба маънии таъйиди гуфтаи ӯ баланд шуд ва марди солманди мусофир шунаво изҳор намуд:

– Қорӣ хушадое будааст бародарамон, ба ҳама илм вориду аз ҳама чиз огоҳ! Дадаш дард накунад, муллоиву роҳнамоӣ кард. Акнун мехоҳем, ба тамошои қалъаи қадимаи Андон бароем.

– Хеле хуб, гардишгарӣ кори хуб аст, шумо беҳтар аст, ки рост ба идораи шуъба равед. Он ҷо бо сарварамон Абзоркоммунист мулоқот кунед, бароятон роҳбалад медиҳад, – шайх ба тарафи пирамарде, ки беҳи ниҳолҳоро нарм мекард, рӯ гардонда садо дод: – Бобо Раҳмон! – ва чун мӯйсафед бу шунидани исмаш ба тарафи ҷамоат по ниҳод, афзуд: – Биёед, ба меҳмонон роҳ нишон диҳед, ба назди коммунистамон баред!

Мӯйсафед даст ба сари дил гузошт ва ба тарафи дарвоза роҳ пеш гирифт. Беихтиёр тамоми мусофирон аз дунболи ӯ по бардоштанд. Пас аз дуртар рафтани меҳмонон Мулло Фарҳод бо ишораи Шайх Ризвон ба пешайвон гузашт ва баробари нишаста дуо хондан ба сухан даромад:

– Бардорузанҳои ахир як чигарбандро аз мо дур кард, ҳазратам. Қозибобо сухани дӯсти зиҳвориаш Бердибойро ду накарда, набераи худ Раъно ба ихтиёри писари ӯ супурд. Ин никоҳи носанчида оқибати зишт ба бор овард. То ҷое, ки як оҳуи маъсумаи бегуноҳ дар ҷанголи гурги қосие хуноб гардид. Шавҳари нобакори Раъно ба роҳзанҳои бек пайваст, бо сарбозони сурх ҷангид, бехонаю дарбадар шуд. Ночинс, ба ҳар ҷое, ки мерафт, набераи қозиро низ аз дунболи худ кашола

карда мебурд. Духтаре, ки дар назди хуснаш моҳи чаҳордахрӯза изо мекашид, аз қадди болояш аспи Алӣ мерамид, ғуломи шавҳар гашта аз ҳама наздиконаш чудо шуд. Ҳатто натавонист ба таъзияи падараш биёяд. Ҳоло дигар, марде аз авлоди Қозибобо нест, ки ўро суроғ кунад, ба назди модару хоҳар ва модаркалони муштипараш баргардонад. Азбаски ниятҳои хайр дар пеш дорем ва ба додарам Фаршед хоҳари вай Зеборо мефузурем, камина аҳд кардам шодиёнае барои ин арӯси мухайё созам. Чустучӯи душманҳои шӯравӣ ману Ҳабибро то деҳи шумо овард. Ба гуфтаи Чиноргули синдобӣ, Раъноӣ мо бо шавҳари босмачиаш аз таниши Синдоб даррафта ба ин чонибҳо фирор кардааст. Таъкид намуд, ки ба Моҳигарм надаромада мустақим ба Андон гузарем...

– Абрашчиранро дидаму қозии бузургвор ба ёдам омад! – дар миёни каломи Мулло Фарҳод ба сухан пардохт Шайх Ризвон. – Эҳ, чӣ инсоне буд: рӯинтан, адолатгустар, бо виқори химмати баланд! Ба гумонам, шумо сайдро дуруст ба нишон гирифтаед, вале андак дер мондед.

Мулло бо таачҷуб ба ў чашм дӯхт. Аз сухани охираш гӯё кайе ба зерӣ бағал давид. Шайх мураттаб риши ғулуи худро хилол карда, пас аз хомӯшии кӯтоҳе пурсид:

– Домулло, набераи Қозӣ Ҳушангро кай дида будӣ? Агар либосҳояшро бубинӣ, мешиносӣ?

– Чанд сол пештар... Бечора рӯкандою мӯйкандо аз ҳонаи шавҳар гурехта ба Бору омада буд, ҳама хостем ўро ниғаҳ дорем, аммо Қозибобо нагузошт. «Ман вайро ба шавҳар додаам, мурдааш ҳам, зиндааш ҳам бояд дар ҳамон ҷо бошад!», гуфта буд ў. Ҳоло ки дар хусуси пӯшок мегӯӣ, бояд шиносам, ҳазрат. Ба ҳар ҳол, усули дӯхтудӯзи бориҷо мушаххас аст.

– Биёед бо ман! – яке амр карду по шуд Шайх Ризвон ва ба самти чиллаҳона роҳ пеш гирифт.

Мулло Фарҳод дарҳол аз асли қазия воқиф шуд. «Дар ҳар сурат, либосҳояшро партофта ба ҷое намеравад, – аз дил гузаронид ў, – бе гумон, Раъноӣ аз даст додаем»...

Вақте ки вориди даҳлези чиллаҳона шуданд, Шайх Ризвон ба дари ҳонаи пазирайи ишора карда гуфт:

– Ҳоло панҷ нафарро дар чилла ниғаҳ доштаам, домулло. Яке ҷавони худамон исҳоли саҳт дошт, ки ҳоло ислоҳ шуд. Ду зани моҳигармӣ шаб дар биёбон монда тарсидаанд – якеро манаҳаш қач буду дигаре гирдгардак шудааст. Ҳар дуру ба ифоқа овардам. Як духтаракро аз Пойгач дар ҳоли маъюсу низор расониданд, лол буд, вале имрӯз воқиф шудам, ки кам-кам забон баровардааст. Танҳо як беморам вазнин, ба сараш путк афтаи майна ба ком часпидааст. Ҳарчанд қабул накардам, одамонаш гузошта рафтанд, аз баҳраш баромадаанд.

– Ў аз кучост?

– Гуфтанд, аз Ургутем. То ин ҷо даҳ табибро дида омадаанд.

– Худо шифо диҳад! Дастат сабук аст, ҳазратам, даму нафасат гиро.

– Аммо ту илми фоик дорӣ ва нафасат гиротар! Пеш аз рафтан беморҳоямро дам андоз, савоб мегири.

– Ҳатман!

Онҳо ба кулбаи нимаравшани хурдаке дохил шуданд. Шайх Ризвон як гиреҳи либосвориро аз лабаи панҷара гирифтуба замин гузошт. Ҳона бештар равшан шуд. Ў гиреҳро боз карда аз дохили он боз бӯғчаи хурдере бардошт. Бандакҳои бӯғчаро кушод ва ду-се пероҳану рӯмолро аз он гирифта дар назди дарича паҳн кард. Ҳамин дам нимчае, ки ханӯз дар бӯғча буд, хаёли мулло ро рабуд. Беҳтиёр ёзиду онро ба каф гирифт.

– Ин нимчаи гулдӯзишуда ҳунари очаи ман аст! Агар ба ҳар як духтари арӯшавандаи деҳаамон яктой дӯхта додааст гӯям, хато намекунам, – гуфт ў ва ҳамин ки Шайх Ризвон нимчаро аз дасташ гирифта васеъ кушод, бештар ба ҳаяҷон омад: – Ин нимчаи Раъноӣ, ҳазратам! Хеле калон аст, ҳеч духтаре дар Бору қаддубасте ба мисли ў надорад.

– Эҳ, афсӯс... Ин қадар мехостам аз ў набошад...

– Чӣ, ўро ҳам куштанд?

Шайх Ризвон либосҳоро дубора дар бӯғча печонида, гиреҳро ба дасти Ҳабиб дода гуфт:

– Инро дар дами дар гузор, вақти рафтан бо худ мебаред. Ҳоло пеш дароед, ман шуморо ба сари хокашон мебарам. Қиссаи Раъноӣ дароз аст, раҳораҳ нақл мекунам.

– Ба сари хокашон?

– Оре, ҳар дуру паҳлуи ҳам гӯронидем, дар хокҷойи мусофирон. Аввал шавҳарашро, сипас худашро.

Мулло Фарҳод «қола инна лиллоҳ...»-ро хонду бетоқатона суол кард:

– Ин чӣ хел рӯй дод?

– Медонӣ, деҳотиён то ҷое зираку ҳушёранд, ки агар садои таёки асп ояд медонанд худӣ аст ё бегона. Бори аввал Раъноӣ шавҳарашро ман дида будам, дар ҳамин ҷо, дар лаби чашма. Дар воқеъ, номи ҳамсараш чӣ аст?

– Оятулло – малъуни касофат! – пештар аз мулло чавоб дод Ҳабиб.
– Ҳар чӣ буд, рафт, додарам, аз пушти мурдагон сухани бад намегӯянд.
Мулло Фарҳод мулоим табассум карда гуфт:

– Ҳабиби мо ба эҳсосот дода шуд, ба дил нагиред, ҳазратам.

Шайх Ризвон суханашро пай гирифт:

– Он рӯз тоза субҳ медамид. Ман намози бомдодро хонда, аз даричаи қироатхона ба берун чашм дӯхта такрори дуо мекардам. Аспашон то дами пилапоия чашма омад. Аввал мард, сипас бо кумаки ӯ зан фуромад. Ҳар ду хастаю абгор менамуданд, аз калавидану базӯр сари по истоданашон маълум буд, ки дар ҷонашон рамақ намондааст. Аввал худро ба об заданд, аз сари даст кафҳояшонро пур карда об нӯшиданд. Аз он пас мард аспро ҳам ба лаби ҷӯй бурд. Зан беҳолона ба дарахти тут така дода ба замин нишаст. Барои ман ин гуна ҳолатҳо зиёд пеш омадааст. Аз ҷо хестам. Хостам онҳоро ба дохил фаро хонам. Аммо ба маҳзи ин ки дарро кушодам, мард ба мисли харгӯш яке хӯсиду ба занаш дод зад: «Савор шав, ин ҷо одам будааст!». Дигар ба ҳарфҳои ман гӯш надода, чун рӯбоҳе, ки аз дасти сағҳо мегурезад, аспи худро кулоҷ занонда ба тарафи кӯҳи Пиракӣ фирор карданд.

– Пас, таҳлукаи набардҳои Синдобро ҳанӯз доштаанд. Он рӯз Оятулло бо амри тасодуф аз дами теғу туфанги коммунистҳо даррафтааст.

– Андон деҳаест, ки аз ин сӯ дод занӣ, он сӯяш мешунавад, байни мардум ҳеч сирре нухуфта наместонад, – ба нақли худ идома дод Шайх Ризвон. – Як моҳу анде аз миён гузашту шунидем, ки дар кӯҳ «марди ёбой» пайдо шудааст. Ҷуро ҳезумкашон дар атрофи ғори Пиракӣ дидаанд. Қиссаи марди қаландармаоб, ки бо мӯйҳои дароз, чеҳраи серриш, либосҳои чандаи лахтулаб ва таёки дарози дасташ вирди забонҳо буд, торафт рангин мешуд. Бисёриҳо бовар мекарданд, баъзеҳо не. Аҳёнани занҳо кӯдакони худро «ба марди ёбой медиҳам» гӯён метарсонданд. Ман бошам, ҳадс мезадам, ки ӯ ҳамон марди ноошно дар назди чашма фурудомада аст. Ҳатто дарк мекардам, ӯ бо зани ҳамроҳаш аз сафи душманони шӯроҳост. Дарун-дарун ба ҳолашон дилам месӯхт, аз дастгир шуданашон ба дасти фирқавиён худук¹⁷¹ доштам. Ниҳоят, як рӯз дар торикии саҳарӣ марди ёбойро дар назди чашма дидам. Вай ду чашм ба тарафи оромгоҳ, рамида-рамида аз зинаҳо поён рафтӣ дасту рӯ шуст ва мешии китфаширо бо об пур карда ба қафо баргашт. Ба чор сӯ дида дӯхта қафасаи ба шохи тут овозони назди оташдонро дид магар, лангон ба он сӯ омад. Оре, заиф менамуд, ба як сӯ саҳт мечамид. Аз рӯи қафаса кашкҳои¹⁷² хушқардаи бачаҳоро яклухт чида ба гӯрбааш андохт. Бо ҳамон ҳол аз ҳавли баромада рафт, дар ӯ он чобукию чаққониеро, ки хангоми омадан дошт, надидам.

Ҳабиб бесаброна суол кард:

– Чаро гузоштед, ки баромада равад?

– Фикр кардам, маро бинад, боз тарсида мегурезад. Аз он пас омадурафти ӯ чанд бор такрор ёфт. Ман қасдан нону кулчаҳои саҳтшуда, ҳатто гоҳе хӯроке бар сари арзаки чашма мегузоштам. Ӯ меомаду об меҳӯрду ҳамаро дар бағал қоим карда мерафт. Дар охир аҳд кардам пеши вайро бигирам. Ҳар ки бошад, ниғаҳ дораму дар чиллаҳона пинҳон кунам ва ба дардаш дармон бахшам. Вале, сад афсӯс, марди ёбой дигар наомад. Ҳайрон шудам, пинҳонӣ аз ину он пурсидам, ҳеч қас суроғашро надошт. Шояд як ҳафта-даҳ рӯз мегузашт, аз ӯ умедамро канда, бо хаёлҳои худ дар қироатхона дароз мекашидам, ки садои тап-тапи помоние ба гӯшам расид. Парида аз ҷо хестам. Ин дафъа занеро дидам, ки сарутани худро бо сад хел порчаю васлаю риштаҳои кашол печонида буду дар ҳавли мегашт. Вай аз тор як кӯрпагӣ суфи шустаро чамъ карда гирифт ва бо ҳамон роҳи мард баромада рафт. Беихтиёр ба берун давидам, паяк-паяк¹⁷³ аз дунболи зан роҳ пеш гирифтам. Тепҳои канори деҳаро паси сар гузошта ба домани кӯҳи Пиракӣ баромадем. Бечора зан бетобу касал менамуд. Шояд сад қадам ё аз он бештар роҳ мегашту як дам дар замин менишаст, нафас рост мекард ва боз роҳашро давом меод. Мо то кунчи дара рафтем ва ӯ ба самти рост гашту аз паҳлуи дарахти шибдори сершоҳубарг ба сӯроҳие даромад. То ба назди дарахт расидам, ӯ аз дохил ҷуссаи бечони мардеро ба берун кашида баровард. Ҳамон ҷо ҳавосам парт шуд, беихтиёр сулфаи дурӯғин задаму будани худро маълум сохтам. Зан алақ-палақ шуд, чорчашм ба пушт нигарист. «Натарс, хоҳар, ман одами худӣ ҳастам! – бедиранг гуфтам ман. – Ба чӣ асорате гирифтор шудӣ, биё, ман ҳам ёрӣ мерасонам». Вай пероҳани ҷиғда-ҷиғда шудаашро ба танаш часпонида ба даҳанаи ғор така намуд ва порчаи суфи дасташро ба ман дароз кард. Ҳамон дам як лаҳза чашм ба чашм дакка хӯрд, симои андӯхбор ва чиркини ӯро дидам, бар замми он ки чашмҳои дар косахона фуру рафтаанд, лабонаш аз камхунӣ сапеди шӯразада менамуд. Панҷаҳояш лоғару устухонӣ ва поҳояш дар чоруки

¹⁷¹ Худук кардан خُذوک کردن – тарсидан

¹⁷² Кашк كَشك – курут

¹⁷³ Паяк-паяк рафтан پَيَك-پَيَك رفتن – пойдаю пинҳоншавон рафтан (аз пайи қасе, чизе)

нимадарида сип-сиёҳ ба назар метофтанд. Порчаи сӯфро гирифтаму дар канори мард сари дузону нишастам. Наъши берухе буд, ҷуссаашро куртаи коҳиранги дароз ва эзори васеи тикашудае, ки аз ғояти чирку олудагӣ бо чанд ранг ба чашм метофт, пинҳон мекард. Мӯйсараш аз китф фуромада дар ду чакак бо риши ғулуаш меомехт. Ҳоли залили ӯ дили одам як тараф, сангхоро об мекард. Азбаски дар ниҳояти тангдастиву ночорӣ ба ҳалокат расида буд, алами ман дучандон шуд. Он лаҳза дарун-дарун худамро хӯрдам, ки чаро рӯзҳои аввали диданам ба имдодаш нарасидам...

Ҳангомаи Шайх Ризвон дар ин ҷо қатъ шуд. Чун ба назди дарвозаи хурди гӯрхона расиданд, ӯ халқаи тасмаиро аз сутунпоя ҷудо карду дарвозаро кушод. Дар ҳоле ки аз нақли кардааш худаш малулу дилозурда менамуд, бо овози каме гирифта гуфт:

– Ана ин гӯристонӣ мост, бародарон, хокчойи мусофирон бошад, дар самти рост, атрофи хӯ ана ҳамон дарахти тутро фаро мегирад.

Ҳабиб тоқат накарда боз ҳам аз мизбон пурсид:

– Баъд чӣ шуд, наъши бечонро чӣ кор кардед?

– Чӣ ҳам мекардем? Ҳамон ҷо зани бечора аз мешиаш об рехт, ман сару гардан ва дасту поҳои мардро то даме, ки обамон расид, шустам ва майитро дар суф печонида мондам. Ба деҳа омада ҳамсоҳоро хабар додам. Ҳафт-ҳашт нафар шуда ӯро овардем ва чанозаашро гузаронида дар ин ҷо ба хок супурдем.

Ниҳоят Мулло Фарҳод, ки тамоми роҳ гӯшу хуш ба нақли шайх хомӯш меомад, охи сабуке кашида гуфт:

– Худо раҳмат кунад, он ҳама зулму якравиҳояш сари худаашро хӯрд. Ба назари ман, ҳар ду бемор ҳам шудаанд, азоби гуруснагӣ онҳоро аз по афтондааст. Аз он пас Раъно ҳам дер напойд?

– Ҳақ бо туст, домолло. Ҳар ду ба вабон сабук гирифторм шудаанд. Пас аз овардан хоҳарамон ҳам рӯйичойӣ шуд, ӯро натавонистам дармон кунам. Аввалҳо исҳоли хафифи бедард дошт, таб намекард. Рафта-рафта исҳолаш зиёд шуд, шабҳо баданаш аз таби боло гӯё месӯхт. Исҳоли обақӣ ва ба мисли луоби биринҷ меомад, ки яқинан аз самми вабо доштаниш гувоҳӣ меод. Азбаски тез-тез қай мекарду беҳол мешуд, об мехӯрондам, дӯғоб меодам. Духтарамон бақувват будааст, ки ба дард хеле тоб овард, вале то чил рӯз нарасида ҷон дод, – Шайх Ризвон дар хокчойи мусофирон ба назди ду қабри канори ҳам, ки хоки болояш аз нав буданиш дарак меод, омада истод. Ӯ суҳан нагуфта Мулло Фарҳод тахмин кард:

– Аввалӣ гӯри Оятулло ва он дувумӣ аз Раъно.

Ӯ ба қабрҳо наздик шуда, аз гирду бараш хасу ҷӯбчаҳои ҷамъшударо чида ба канор гузошт ва дар гӯшаи рости гӯри Раъно пушт ба қибла карда нишасту ба сукут рафт. Чун тундбодде симою намои Раъно, роҳу рафтараиш, лабхандҳову чеҳраи маъюсааш аз сахни ёд гузашт. Аз дасти озори замона бемаврид тик шудани ду гӯрро дар пеши назар дида мутаассир шуд, гӯё аз мағзи ҷонаш ҳаври алам баромад. Мулло Фарҳоде, ки дар ҳеч гуна азою мотам гирия намекард, ин ҷо ашк рехт. Пас аз чанд лаҳза хомӯшӣ Шайх Ризвон гуфт:

– Биёед, дуо хонем, руҳашон осудаву аз ранҷо фориг бошад. Домолло, худат кироат кун.

Дар як гӯшаи водии хомӯшон, дар хокчойи кӯхистонии аз роҳҳову шаҳрҳо дуруфта, ҳамнавои гунҷишқову шап-шапи шоҳаҳои тути бисёрсола, ки ба чандин хокшудагон шоҳид шудааст, ба гувоҳии замини сабуку осмони нилгуни беохир, бо ёди Худо ва истионат аз Офаридгори лоязол, ба хоҳири ором осуда хобидани ду тан ҷавони ҷон ба Ҳақ таслимнамуда бо садои нарму маҳини Мулло Фарҳод каломии раббонӣ ба забон пайвасту ба гӯшҳо нишаст, сураи мутабарриқи «Мулк» дар фазои гӯристонӣ мутаҳҳару поки Андон то умқи иртифоӣ ҳастӣ танин андохт...

7. ПАРТА ОМАД!

«Устод дар худаш нест... Пайи ҳам бо даргузашти дӯстони ҳамроз рӯҳияаш шикаста шуд, ба гумон аст дигар ба худ ояд. Ӯро то ин ҳад танҳою озурда надида будам, бар замми дилмондагӣ шинуҳезаш ҳам душвор шудааст... Янга ҳам маҳзун, «устодатон қариб даҳ рӯз мешавад, ки китоб ба даст нагирифтаанд» гуфтанишон дили касро ба таҳ мекашад. Беҳуда нагуфтаанд, «тафти одамро одам мебарорад», агар ҳамгапу ҳамрозат набошад мушқил, аз зикқию диққӣ намедонӣ худатро ба кучо занӣ, торс кафиданат аниқ...». Мулло Фарҳод ғарқи хаёл аз дарби хурди дарвозаи дулингаи Мулло Дурандеш ба кӯча баромад. Ӯро ҳамсари устодаш Мағфиратбону дар дами остона гусел карда пас гашт. Ба самти поён сарнишеб шуда, ханӯз роҳи бисёр нарафта буд, ки ногаҳон аз боғи самти рост доду бедоди Нусрати ланг ҳавосашро парешон кард.

– Худатро ба нодонӣ назан! Дуздӣ ҳам вақту замон доштагист, ин чӣ гап, дар рӯзи равшан даҳанаро сӯроҳ мекунӣ! – пирамард бо шӯр ба Собии куҳнадӯз, ки ҳамсоия девордармиёни Мулло

Дурандеш буд, додзанон аз канори чӯй чим канда ба сӯрохи даҳана мезад. – Об гуфти, додам! Гуфти шаб аз хоб мемонам, рӯзона додам! Боғат ҳам шулумбаки об шудааст, боз чӣ меҳаҷӣ?!

– Охир ман даст назадаам, худаш ишқоф шудааст, – мулзам ҷавоб меод Собир.

– Мурӣ ҳам, тан нагир! Даҳана худ ба худ ишқоф мешудааст, ё тавба!

Мулло Фарҳод яке руҳ гирифт, аз ҷаҳли мироби нав ба завқ омада, бо сангчае ба санги рӯйи девор кӯфта овоз дод:

– Нусратамак, монда набошед!

Пирамард баробари шунидани садои мулло сари ҷо шах шуда ба тарафи кӯча сар гардонд.

– Эҳ домулло, кай аз сафар омадӣ? – ӯ ба пойи чап лангида-лангида ба тарафи ҳисори боғ қадам зад. – Як рӯз пеш суроғата гирифта будам, аз паси муаллим ту ҳам ба мусофират рафта будай.

– Ҳа, ҳамин тавр шуд, ҳоло аз пеши устод меоям. Касбҳои нав муборақ!

– Раҳмат! – ниҳоят то болои фарози боғ баромада аз пушти девор, ки то миёни қад меомад, ба мулло даст дароз кард пирамард. – Сарвари заминҳоямон Тӯракалта миробиро ба ман раво дид, гуфт, ки бо маслиҳати туву Сухробҷон ин корро кардааст, бисёр миннатдорам!

– Ҳоҷати миннатдорӣ нест, амак, шумо кор кунеду ризқатонро ёфта хӯред, мо хурсанд. Имсол об чӣ хел, то боғҳои Бодия ҳам меравад?

– Агар ин куҳнадӯз барин дуздӣ накунад, ҳама ҷо шодоб мешавад, домулло, – ба пойи, ба ҷониби Собир, ки бо чимҳои кандаи ӯ сӯрохи даҳанаро мебаст, нигоҳ карда гуфт Нусрати ланг, – заминаш лимлими об, аммо чашмаш сер не. То таҳи об чандто аз ин ноинсофҳо ҳастанд.

– Хуб, нороҳат нашавад, бубинед, худаш хатояшро ислоҳ мекунад. Назорат кардан даркор, ҳамин тавр давр зада гардед, обдуздӣ намекунад.

– Албатта, аз дилу ҷон кор мекунам, хатман ба боварии ту раисамон сазовор мешавам!

Ғайричашидошт, дар ҳамин асно аз самти боло шӯру валвалаи бачаҳо баланд шуд. Хуш аз сари Мулло Фарҳоду Нусрати ланг парид.

– Аҷабо, ин чӣ рӯзе буд? Аз ин сарусадҳои ногаҳонӣ охирсар талхакаф мешаваем-чӣ?! – бо шигифт ба тарафи шӯру мағал рӯ гардонда гуфт мулло.

Пешопеш Шумшуки «сарвар» ва аз пасаш чанд нафар бачаи мисли ӯ бекорхӯча ҷӯбхоеро болои сар алвонҷ дода фарёдзанон медаванд.

– Уштурон умадан!! Уштурон меоян! – баробар садо меоданд онҳо. – Рост, аз Қалъа меоян, лекон-лекон меоян!

Ҳамин ки ба назди Мулло Фарҳоду Нусрати ланг расиданд, Шумшук як он сари ҷо истод. Ба онҳо рӯ оварда чеҳраашро паҳн кард, дандонҳои заб-зарди зангорбастаашро нишон дода хандид ва ҳам шуда, ду дасти мулло ба ҳам зич карда, ба чашму пешониаш молид. Ин тарзи зиёрати ӯ буд, ки ҳар гоҳи дидани мулло эҳтиромӣ эътиқоди худро ба ин зайл нишон меод. Ин бор ҳам аз таъзими худ хурсанд шуда, шодубод тақрор кард:

– Меоян, муллоҷон, уштур парта меорад, партаҳои калоон!! – ва наистода, бо таёқаш дар осмон хат кашида, тозон аз паси ҳамраҳони хурдсоли худ рафт.

Нусрати ланг ҳанӯз ангуманг аз ин шӯру қиём, ба сухан омад:

– Инҳо чӣ доду бедод мекунад, домулло?

Мулло Фарҳод хушҳолу мамнун сари сина ба пеш бароварда ҷавоб дод:

– Фаршедҷон аз сафар меояд, бо шугурҳояш! Ба мактабамон курсиҳои нав меорад!

– Э, қанд занад! Шокирустои бародарам ҳам фақат ғами халқа меҳӯрд, руҳаш шод бошад, ҳамаи бачаҳояш мисли худашанд.

– Бо ҳам зиндаем, амак, дар ин дурӯза ҳаёт фақат нағзии кас мемонад. Тану ҷонатон сиҳат бошад, аз коратон намонед.

– Домуллоҷон, саломат бошӣ, ман рафтам, ҳоло як дунё кор дорам!

Мулло Фарҳод шоду мамнун як дам аз паси мироб чашм дӯхта монд. Қаландашро ба китф гузошта, чамида ба поён давида рафтани ӯ тамошои ҷолибе буд. Кор аҷаб қудрате дорад! Беҳуда нагуфтаанд, рӯзии худро аз роҳе ба даст оваред, ки табии салим меписандаду ақли одамӣ ба он рағбат меварзад ва Худованд онро мучозу мувоҳ медонад. «Иёмал ва ихмал ғало раъсика ва истағни инанноси», кор кардану ба сари худ бор бурдан – хештанро аз мардум бениёз кардан аст! Хуш ба ҳолат, Нусратамак! Бекор будию аз дигарон тамаъ меҷустӣ, ҳоло аз пайи корӣ, агар донӣ, бо ин захираҳо як луқма нонат чӣ қадар лаззат дорад!

Нобурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад,

*Музд он гирифт, ҷони бародар, ки кор кард.*¹⁷⁴

¹⁷⁴ Ин байт аз Шайх Саъдӣ аст.

Мулло Фарҳод бо мушояти устодаш ба хонаи Ҳамроҳи осиебон рафтани буд. «Дар хонааш нотинҷ барин, писараш қаҳр карда баромада рафтааст, як хабар гиру гузар» гуфтани устод аз мадди ҳаёлаш гузашт. Вале бо шунидани Фаршед торҳои нозуки пазмонӣ дар ҳушу зехнаш таранг шуданд, дидори чигарпора зӯрӣ карду беихтиёр роҳи манзили Қозибоборо пеш гирифт. Гузашта аз ин, барои ӯ низ ушқули навро бо партаю лавозими хониши тоза дидан ҷолиб менамуд. Муаллим чиҳо оварда бошад? Аз роҳи дур бо чӣ ашёи марғубе ҳамдеҳагони худро хурсанд мекунад? Наздики ду ҳафта дар даҳони мардум ҳамин суҳанҳо – муаллим Фаршед бо уштур бор меорад!

Аз ҳамон рӯзи аввале, ки хонаю дари Қозӣ Ҳушангро ба ду тақсим намуда ҳамчун духтурхона ва мактаб истифода мебарданд, дарвозаи бузурги дулингаи ҳавлиаш доимо боз меистод. Баробари ба ҳавлӣ наздик шудани Мулло Фарҳод Носирҷону Савронбобо давида ба пешвозаш баромаданд. Дар назди дари духтурхона низ Фазилатхолою Ширин бо таъзиму табассум муллоро истиқбол намуданд.

– Хола, корҳо чӣ хел? Бе Марина азоб намекашед? – пас аз салому дуруд аҳволпурсӣ кард мулло.
– Дорую даво барасам аст?

Салобати Мулло Фарҳод зер кард магар, Фазилатхоло каме хичолат кашида, беихтиёр қулоҳу хилъати сапедашро палмосида гуфт:

– Қорамон бад нест, лекин ҷойи Мариноҳонум – ҳолӣ. Худо умрашро диҳад, ҳар ҳафта аз Авлиё омада хабар мегирад, беморҳои вазнинро дида меравад.

– Нағз, нағз... Ширингул чӣ хел?

– Ҳозир духтури калонамон вай! – дар ҳоле ки худӣ Ширингул тоб хӯрда шармаш омад, ҷавоб дод Фазилатхоло. – Дастан сабук, устои сӯзандору шуд.

– Борақаллох, кам наёред! Тансиҳатии мардум дар дасти шумост охир...

– Раҳмат, домулло! Фаҳмидем муаллим меояд, бубинед, дар назди мактабаш як олам одам ҷамъ шудаанд. Ин бачаҳо бо ғалоғулашон гаранг карданд. Шумшука сӯзандору мезанам гуфта тарсондам, камтар нафасаш дар дарун шуду не, боз вай аз бачаҳо бадтар, ба ҷони Ҳама мерасад, аз шодӣ дар курта намеғунҷад.

– Ҳеч гап не, бигузур, хурсандӣ кунанд! Мактаб обод шавад, дунё обод аст. Рости гап, худам ҳам бетоқатам, пӯстаку лавҳи моро чӣ иваз мекарда бошад?

Мулло Фарҳод суҳангӯён ба ҳавлии мактаб гузашт. Ҷӯро дида як он хомӯшӣ ҳукмрон шуд, бачаҳо Ҳама ба канор рафтанд, се нафар муаллим – Равшан ва Сокиною Ҳадичабону пайи ҳам барояш дуруд гуфта, ӯро ба тарафи айвон ҳидоят намуданд. Мулло ба рӯи кӯрпача нишасту аз зери ҷашм ба атроф назар дӯхт: саросар ҳавлиро об зада рӯфта мондаанд, аз сутунҳои айвон то шоҳаҳои дарахтони туту беҳӣ банд кашида ба он чандин байрақчаи сурх бастаанд, ҳар ҷо-ҷо ҷо наворҳои қирмизу зард овозон шуда бо бодӣ мулоим пир-пир парида меистоданд, дар гӯшаю канор писарону духтаракон куртаю нимҷаҳои тозаи худро ба бар карда омадаанд... «Ҳукумати Шӯро назму низоме дорад, ғами мардумро меҳӯрад, маҷбур мекунад Ҳама ба мактаб оянду савод бароранд...» – пиёлаи ҷойи дарозкардаи Равшанро гирифта аз дил гузаронид Мулло Фарҳод ва беихтиёр пурсид:

– Гуфтӣ, то рабёулаввали чилу ҳафт¹⁷⁵ таътил аст, барои Ҳама?

– Не-е, домулло, ин таътилот фақат барои бачаҳо. Дарсҳои маҳви бесаводӣ идома дорад, ҳар кӣ узви кулҳуз аст, бояд хондану навиштанро ёд бигирад, ин ҳукми раис!

– Пас, ин ду моҳ Ҳамаро фаро хонед, дар набудани бачаҳо коратон осон мегузарад. Алиф-беро омӯхтан мушқил нест, тез ёд мегиранд...

Ҳамин дам ногаҳон садою ғалоғулаи бачаҳо баланд шуд. Аз авҷи овоз гӯё баргу шоҳаҳои дарахтон ба ларза омаданд. Мавҷи одамони дар хона буда ба берун заҳид, ҳар касе ин тараф-он тараф менишаст, парида аз ҷо хест, писару духтаракони ҳавлӣ ба самти дарвоза давиданд. Дар сари барози роҳи рафтуомад ду шутури пурбор, пешопеш муаллим Фаршеду Шодон ва аз қафою атроф як идда бачагони хурду калон, ки шуторҳоро ихота карда меомаданд, намудор шуданд. Аз даруну моварои сарусадо бештар як суҳан фаҳмою равшан шунда мешуд:

– Парта омад! Ба мактаб парта омад!!

Чанд муддат шодиву хурсандӣ ва ҳаёҳуи бачаҳо идома ёфт. Ҳатто мардони калон – то Носирҷону Савронбобо худро дошта натавониста дасти ҳалҳала бардоштанд. Ҳама бо шигифт нимкатҳои бузурги синфиро, ки ба пушти ду шутор Ҳамагӣ ҷаҳорто буд, тамошоқунон ҷастухез мезаданд. Дар ин миён Мулло Фарҳод бо тамкини ба худ хос ба пешвози Фаршед баромад.

¹⁷⁵ Рабёулаввали 1347 х.к. – баробар бо сентябри соли 1928

– Хуш омадӣ, додарҷон! – бо меҳр бародарро ба оғӯш кашида гуфт ӯ. – Мебинам, ки ҳар дуягон хастаю лакот шудаед. Роҳи дур, монда мекунад касро. Сафарҳоят хуб гузашт?

Фаршед бар замми беҳолии дасту по базӯр чашм мекушод, ба назар мерасид, ки ҳамин ҳоло аз фарти хастагӣ аз по дармеравад. Аз ҳарфҳои мулло неру гирифта гуфт:

– Ба хушӣ бошад, сафарамон бад набуд, аммо ин роҳи дур тамоми чонамро хӯрд. Ин чо амну амонист?

– Ҳама хуб, шумоён гузаред, чизе таматтуъ кунеду дам гиред, суҳбат баъд ҳам мешавад.

Мулло Фарҳод Равшанро ба пазироии Фаршеду Шодон гузошта худ ба тарафи шутурҳои бор омад. Ба маҳзи расидан ба ҷавонону мардони ҳозиршуда дастур дод:

– Хуб, бачаҳо, ҳама як тараф! Савронбобо, дари анборро боз кунед! Амаки Носирҷон, шумо аз лигоми уштурон бигиред!

Анбори мактабу духтурхона феълан яке буд. Ҳамон тавилаи баланди Қозибоборо тозаву тармим карда барои ниғаҳдорӣ чизу чораи лозим истифода мебарданд. Дари дулингаи онро калон кушоданд. Даст ба даст, аввал хӯрчину халтаҳои сарбории ҳар ду шутурро гирифта дар анбор гузоштанд. Сипас бо эҳтиёт ресмони партаҳоро боз карданд. Яке аз партаҳои бори шутури дувум шикастагӣ дошт, пуштаки нишастгоҳ ва тахтаи кандашудаи як паҳлуяшро бо банди чудоғона ба парта саҳт баста буданд. Ҳамин ки партаҳоро ба замин фуруварданд, тоқат накарда тамоми чамъомадагон ба даври онҳо ҳалқа заданд. Ин завқу шӯри бепоёнро дида, Мулло Фарҳод се-чор бачаро фаро хонда ба яке аз партаҳо нишонд. Хурдсолон аз фараҳ дар курта намеғунҷиданд. Се писараки дар парта нишаста бо ғурур гоҳе пушти худро ба пуштак така дода, гоҳе ду даст рӯйи тахтаи паҳну софи пеш, ки каме моил буд ва дар қисми болоиаш барои қаламу сиёҳдон ҷўяку сўроҳҳои махсус дошт, гузошта, гоҳе низ худро машғули навиштан вонамуд карда завқ мебарданд. Он чиз қолиби диққат буд, ки ҳар як парта бар замми шаклу намои ғароибӣ худ бо ду ранг ҷило меод – пояҳою пуштак ба ранги қаҳвай ва тахтаи пеш чун ранги қир – сиёҳ.

Пас аз лаҳзаҳои масарратбори тамошо Мулло Фарҳод ба Акмалу ду-се ҳамроҳаш, ки аз дигар бачаҳо калонтар менамуданд, дастур дод:

– Се партаро ба анбор дароваред. Ин чорумӣ, ки қитъаҳои шикастаю кандашуда дорад, дар ҳамин чо бимонад, баъдан ба коргоҳи Усто Шодмон мефириستم.

Ҷавонон «хуб шудааст» гӯён дарҳол ба кор часпиданд. Амаки Носирҷон бо ишораи Мулло Фарҳод ду хӯрчин ва як гунии алоҳидаро, ки Фаршеду Шодон пештар дар канор гузошта буданд, соҳибӣ шуда ба хонаи дарун даровард. Пас аз чо ба чо кардани колоҳо Савронбобо аз анбор баромада пурсид:

– Уштуронро чӣ кор мекунем? Обу алаф диҳам?

– Не, бобо, араки баданашон хушк нашуда ин чонваронро ба соҳибаш мерасонем. Ба ҷойи хоби худашон раванд, беҳтар истироҳат мекунанд.

Акмал аз дами остона суҳанони охири муллоро шунида бо овози баланд гуфт:

– Домулло, уштурон ба гардани мо! Ба кӣ бурда диҳем?

– Бисёр нағз! Ба гузари Бозоргоҳ мебаред, ба Саъдулломак месупоред, ӯ огоҳ аст.

– Ба чашм! – Акмал чун дид ҳамраҳонаш кори худро ба поён расондаанд, бо шодмонӣ овоз дод:
– Хуб, ҷўраҳо, акнун уштурон дар ихтиёри моянд!

Бо ёрии Носирҷону Савронбобо чор нафар ҷавон пасу пеш часпида ба шутурҳо савор шуданд. Онҳо ҳамин ки худро дар пушти ҳайвонҳои болобаланд диданд, гӯё бар тахти фалак нишаста бошанд, бо ғурур ба бачаҳои гирду атроф нигоҳкунон, беист ба дастафшонӣ дароманд. Мулло Фарҳод садо баланд кард:

– Эҳтиёт, бачаҳо, бисёр аз худ наравед! Аз хурсандӣ чаппа нашавед боз?! Бигир, Акмал, ҳайт гӯй, дар амони Худо бошед.

Ду шутур оби бинӣ кашида бо ноз ба роҳ дароманду аз дунболи онҳо чанд бача бо пешвоии Шумшук ҳаёҳукунон дартоз шуданд. Мулло Фарҳод ҳеч гумон намекард, ки бачаҳои деҳа ин қадар ба ин гуна манзараҳо дилдодагӣ доранд. Хаёле аз зехн гузаронд: «Бигзор, шодӣ кунанд, хушҳолии хурдсолон сафои рӯзгор аст!».

Пас аз саранҷом кардани корҳо Мулло Фарҳод ҳамроҳи Носирҷону Савронбобо дасту панҷа шуста ба айвон гузаштанд. Шодон ба пешвои ҳар се аз чо хест. Фаршед бошад, дар ҳамон ҷойи нишасташ дароз кашида, сар ба болин гузошта, ба хоб рафта буд. Аз ҷайби камзӯлаш як гӯшаи рӯмолчаи гулдӯзишудае ба чашм меҳурд.

– Роҳ вазнин, монда шудааст, бечора, – ба пешғаҳ гузашта бо садои паст гуфт Носирҷон, – монед, як дам хоб равад, хастагиаш мебарод.

– Роҳ як тараф, ҳодисаи Ағба муаллимо бечора кард, – ёдовар шуд Шодон, – айнан аз хамгашти қалби¹⁷⁶ кӯҳ мегузаштем, ки ногаҳон шағоле аз миёни буттаҳо давида буромаду роҳамонро бурид, шутурҳо рамида рафтанд, – ҳамнишастон ҳама гӯшу ҳуш ба ҳикояти Шодон шуданд, ӯ ором нақлашро идома дод: – Муаллим ҳамон лаҳза худро ба даст гирифта, аз лаҷоми ҷонвар ба пеш кашиду онро ниғаҳ дошт, аммо ман натавонистам саришта кунам. Уштури ман аз тарс хӯсида ба кӯҳ сарболо шуд, лаҷом аз дастам даррафт, поям лағжиду ба тахтасанге бархӯрда ба поён ғелида рафтам...

Мулло Фарҳод бо ҳаяҷон ба сухан омад:

– Наход?! Фалокат аз тағи по меҳезад, сипас чӣ шуд? Лат, ки нахӯрдаӣ?

– Не, ҷойи лағҷидаам реғу сангрэзай буд, аз ин хотир натавонистам худамро ниғаҳ дорам. То хеле ҷо ғелида, ниҳоят ба як дарахти хорҷӯб бархӯрда дармондам. То ба худ омада аз ҷо хестаму ба боло баромадам, хеле вақт гузашт. Он дам муаллим дар обу арақ ғутида, уштури маро аз миёни ду шах дармеовард. Бори худаш хеле дуртар аз мо, дар миёни дарахтҳои бодом меистод. Ман ҳам ёрӣ расондам.

– Пас, ин як партаамон дар ҳамон ҷо шикаст? – суол дод Савронбобо.

– Оре, ба гуфтаи муаллим, ҳангоми рамида чап додан ба теғай шах бархӯрдааст. Ба болои ин, уштур дар васати ду харсанг гир уфтода, барои баромадан хеле зӯр мезанад. Ҳамон дам пуштаки парта қанда шуда меравад.

– Бало ба пасаш! – сар ҷунбонда шукромез гуфт Мулло Фарҳод. – Алҳамдулиллоҳ, ҷони ҳар дуютон дар амон аст, шутурҳо ҳам зарар надидаанд.

– Болои кӯфтагии роҳ, он ҳодиса муаллимо хеле хаста кард. Бо азоби алиме уштурро бо бораш аз «чангол»-и шахҳо баровард ва беҳол шуда дар ҷо нишаста монд. Ман давида аз хӯрчини ӯ мешиӣ обу нон овардам. Ҳамин, каме дам гирифта ба роҳ баромадем.

Дар сурате ки аз дер боз гӯшаи гулдӯзишудаи рӯмолчаи Фаршед нигоҳхоро мерабуд, мулло бо лабханд пурсид:

– Ба хонаи Бибисоро даромада будед?

– Ҳа, вақти рафтаниамон аз Кониоб гузаштем, – Шодон низ хандида ҷавоб дод, – набераи Қозибобо то дами дарвоза гусел кард. Аз паси шолӣ курмак об хӯрдас, ба ман ҳам як рӯмолчаро дод.

– Худо бахташонро диҳад, – бо меҳр ба Фаршед нигоҳ карда гуфт Носирҷон, – калон шуд, бояд сарашро ҷуфт кунем. Ё бошад, фақат бо ғами мактабу шогирдонаш, парта гуфта худашро ба обу оташ зад, додарамон. Ин қадар ба касбу кораш дил додааст ки...

– Шумо нагӯед! Пеш аз рафтан як тикка сухани Фаршедҷон маро хушҳол кард. «Мактаби ман дар тамоми Нур бояд намуна бошад!» гуфта буд ӯ. Дууютон мустачоб гардад, Илоҳо, ба орзуҳои қалбаш бирасад, халқи Бору аз ӯ розӣ бошанд.

– Омин!!!

Мулло Фарҳод аз ҳамнишастон иҷозат хоста, ба рафтан тараддуд дида гуфт:

– Ман як сари қадам ба манзили Ҳамроҳбобо мебароям, ба Усто Шодмон ҳам омада бурдани партаро гӯшрас мекунам. Усто чашм ба роҳи партаҳо буд, меҳост аз рӯйи тарҳи онҳо зудтар ба қор, барои сохтани партаҳои нав шуруъ кунад. Додарам ки хест, гӯед, беғоҳӣ дар назди модарам бо ҳам вомехӯрем.

Носирҷону Савронбобо бо итоат ҳарфҳои мулло ро пазируфта, то дарвозаи калон ӯро ҳамроҳӣ ва гусел карданд.

8. ЗУЛМ

Фирор

Фасли ҳазон мазҳари ғаму андӯҳ аст? Чаро шуаро барои тасвири дарду ғуссаҳо аз номи поиз ёд мебаранд? Оё дар асл қандани барг гусастани инсон, ранги ҳазонаш намои коҳидаи дардмандон аст? Барои чӣ табиат ба зардӣ рӯ медиҳад, тарак меҳӯрад, ранҷ мекашад?...

Суол бисёр, бо ин ҳама, тирамоҳ фасли зебост! Фаслест, ки дар он неъматҳои самовӣ бирезанд чун борон ва ба полоиши доманаҳо, мазрааҳо, боғу бўстонҳо пардозанд. Худро афшондани дарахтон чӣ?! Оре, худро такон медиҳанд ва мерезанд баргҳои заррину хунфому чигаранги хешро! Баргҳое, ки гӯё ба наҳви амонат домани заминҳоро мепӯшонанд ва шоҳаҳои лухту урёни дарахтон ба насли нави онҳо мунтазир мемонанд. Баргҳое, ки хаш-хаш дилосоро зери поҳо ба ёдгор мегузоранд,

¹⁷⁶ Қалб: ҷойи қалб – ҷай قلب – лаҳҷа. ҷойи хавфнок, мушқилгузар

садою навои хоси чанд муддат фаромӯшшударо дар хаёлҳо зинда месозанд. Хӯшаҳо сар мебанданд, саракҳои тиллоӣ, нуқрай, мучалло... Мева фаровон аст, неъматӣ дастранҷи деҳқон аз он бештар, замин бор медуҳад... Мухити пуртарадудӣ парандаҳо эҷод ва омодагии мурғони аз лонаҳо раҳофта ба сафари гузарҳои дур фароҳам меояд. Оре, мурғоне, ки на тоқати гармоӣ на тоқати сарморо доранд, дар ҷойҳои дигар ба хоҳири ёфтани лонаи муносиб бол мезананд...

Аммо...

Бо ин ҳама зебоӣ фасли хазон омаду ҳукмашро ронд...

Боруи оғушта дар ҷодари зард дилдодаҳои худро дар кӯйи хазонӣ афканд. Бо ин ки Меҳргони фаромӯшшуда дасти мурод ба заҳмапешагон дод, кисаю халтаю ҷуволҳо пур шуд, соботу каҳдону анборҳо саррез гардид, дар поён бар ивази ин ҳама неъмат, пас аз ин ҳама лутфу қарам пайвандони хешро саҳт афшонда монд. Илло-биллоҳ, бар сари дидаҳои хандону гунаҳои гулгун шаттае фурӯ нишаст, мегӯӣ, дил аз хонааш даррафт, таҳлука ҷома паҳн кард...

Дар яке аз шабҳои тираи моҳи охири поиз дари Мулло Фарҳодро кӯфтанд. Дар ҳоле, ки ҳавои бим дар гулу хӯрда, даст аз остинҳои яктаҳ мегузаронд, мулло дарро кушода ба берун баромад. Ҳама ҷо соқиту ором, ҳамроҳи табиат гӯё фазои зиндаи деҳа ба ғанаб рафтааст, осмони дур бо ситораҳо лаболаб, дуруст аз раъси Пашнигор ҳилоли дурӯза ба мисли доси нозук намоён аст. Дар назди дар Сухроб ва Фаршед меистоданд.

– Дӯстам, додарҷон, ҷӣ хабар? – бо ҳаяҷон пурсид Мулло Фарҳод. – дар ин бевақтӣ ҷӣ коре пеш омад?

Сухроб даст ба дӯши мулло гузошт. Ёро зиёд мунтазир накарда, возеҳу равшан гуфт:

– Ҷойи нигаронӣ нест, ҳамин ҳозир ҷопари Орқоди омад. Бо таъкид аз ҳамаи мо хоҳиш кардааст, ки туро наҷот диҳем.

Дили мулло шуввӣ рехт. Ҳарчанд дастури навро ба ӯ инсонҳои наздиқаш мерасониданд, дар вучуди худ ноҳинҷорӣ ҳис кард.

– Пас, овозаҳои ахир бесабаб набудааст, – гуфт ӯ бо каме изтироб, – ҳукумат аз мо даст шустанист?

– Ҳоло мавриди ин суҳанҳо нест, дӯстам! Фурсате расид, ки мебояд ҳафт хони Рустамро тай кунӣ.

– Додӣ, мо ҳамеша бо ту ҳастем! – ба суҳан даромад Фаршед. – Агар ҷонамон дар амон бошад, ба ҳар гуна саҳтӣ таҳаммул мекунем ва албатта, ба ҳадафҳои худ мерасем. Ҳоло биё, бачаҳоро ҳам бо худат гир, ба роҳ бароем. Мо низ то пушти кӯҳ ба шумо ҳамроҳ мешавем.

– Ин қадар ҷиддӣ аст? Наметавоном то субҳ бимонем?

Сухроб ноором шуд, илтиҷоомез гуфт:

– Ҳимояти тую фарзандонат ба гардани мост, дӯстам, илтимос ба суҳанамон гӯш кун. Ҳоло сарулибос, тӯшаи роҳ – ҳар ҷӣ зарурист бо худ гиред. Фардо дер мешавад, мебинӣ ки то зуҳр ҳама ҷоро одамони огепу зер кардаанд. Рӯзҳои охир онҳо танҳо бо дастгир намудани муллоҳо овораанд. Мегӯянд, бисоти муллоҳоро мусодира ва китобхояшонро месӯзонанд, пушти ҳам дари масҷиду мадрасаҳоро мебанданд. Дигар аз дину диёнат ҳарфе нест, ба ҳеч кас раҳм намекунанд, ба гапи касе гӯш намедиханд, – Сухроб беқарор ба Фаршед рӯ оварда афзуд: – Ҳар лаҳза ғанимат, додар, янғаю бачаҳоро ҳам бедор кун, ба роҳ мебароем.

Мулло Фарҳод бо хоҳири мушавваш пурсид:

– Устод ҷӣ мешавад, ӯро ҳам мегиранд?

– Намедонам... Мулло Дурандеш бемори бистарӣ аст, аввал ба пеши эшон рафтем. Ё ҳам дар ғамаи туст, дудасти моро аз худ дур кард, бо доду фарёд ба сӯят фиристод. Шояд ба бемориаш раҳм кунанд, ба ӯ кордор нашаванд...

– Пас, китобҳоро ҷӣ қор мекунем?

– Додӣ, ҳоло Ҳабиб бо ароба аз манзили Мулло Дурандеш меояд. Китобҳои туро низ, ҳар ҷӣ ҳаст, бор карда мебарад.

– Ба кучо?

– Феълан зерзаминие дар Кониоб дорем, аз ҷашми бад дур. Парво нақун, дӯстам, ҳамааш хуб мешавад. Биё, дар торикӣ зудтар ба роҳ бароем, аз ҳар ҷашму гумон орий шавем.

– Бо оча, бо додару хоҳарон хайрухуш накунам? Хавотир намекашанд?

– Дӯстам, ман ба ҷуз Фаршед ба аҳадунносе бовар надорам, шӯру қиём барпо мешавад. Қорамон, ки мушқил шуд, ҳама ниятҳо ба пуч мебарояд. Ту парво нақун, ба ҳамааш ваъиятро мефаҳмонем.

– Хуб, аз Бору дармеравам, аммо то кучо? Магар ба пушти кӯҳ огепуҳо намеоянд? То қай аз гумоштаҳои амниятӣ фирқавиён мегурезем?

– Бадбахтона, ҳоло шикорашон дар самти мост, он тарафҳо ором аст. Дар ҳар сурат, он чо низ ошно дорем, азоб намекашӣ. Ҳар гоҳ ин гирудорҳо яксӯ шуд, дубора ба деҳа бармегардӣ. Наҷоти туро ҳама меҳоҳад – аз деҳқону чӯпони дами дара то раиси кулхузу бародарони нурий. Агар туро низ бибаранд, мо тамом мешавем, мардум дунёро ба сар мебардоранд, зиндагиамон сиёҳ мешавад. Чонам, бародарам, мо ҳамеша туро гӯш мекардем, ҳоло як бор ба гапи мо даро... Ба вижа, устод Оркоди инро меҳоҳад...

Як лаҳза боли хаёл ба фазои нишасте, ки чанд гоҳ пеш бо раис доштанд, парвоз кард. Мулло Фарҳод сухани Аркадийро ба ёд овард: «Бародарам, ба ман ваъда деҳ, ки ҳар гоҳ ба таъқиби ту биафтанд, ба сухани ман гӯш меандозӣ ва қонатро дар хатар намегузорӣ. Ҳамон вақт бароят меғӯям, ки чӣ кор бояд кард». Бо ҳаяҷони хосе даст рӯйи дасти Сухроб гузошт, бо меҳр гуфт:

– Ҳар чӣ ту мефармой, қабул, дӯстам, биё зудтар аз пайи фирор шавем!

Аз ин тасмими мулло чуз хушҳол шудан чораи дигар набуд. Фаршед, ки тоза мехост ба хона дарояд, беихтиёр аз роҳ бозистода ба пас гашт ва ӯ низ даст ба рӯйи дастони қуфлзадаи ду рафиқи ҳамдам гузошта бо хушнудӣ гуфт:

– *Ҳар чӣ дар хотири ошиқ гузарад, медонӣ,
Хуш адофаҳму адоёбу адодон шудай!*¹⁷⁷

– Ох, додари соибхони ман! Агар донӣ, ман чӣ кадр хушбахтам! Зеро додаре мисли ту дорам, ки аз дилу қон ба очаю хоҳарон ғамхорӣ мекунад, қонаш ба оила месӯзад. Танҳо як дилвопасиам Зебогул аст, аммо ғам махӯр, дилам гувоҳӣ медиҳад, ки тез бармегардам, он вақт арӯсиатро бо ҳам мегузаронем. Худатро эҳтиёт кун, дигар ҳама бародарон бо ғаму ташвиши худ овораанд, ту сару сарвар шав.

– Додичон, аз ин чо нигарон набош. Талотум гузарад, бо оилаат боз бармегардед, гуфтаи худат, ҳама рӯзҳои нек дар пеш аст!

Ҳар се ҳамдигарро гарм ба оғӯш кашиданд...

Он чиро барои зиндагии муваққат лозим буд, гирд оварда дар лингаҳо бастанд. Хӯрчинҳоро аз зарфу нону хӯрданӣ ва ду-се китоби рӯйилавҳӣ пур карданд. Ҳар ду хари мулло ба сафар рост шуданд, ҳатто ду тӯрба чав дар канори ашё чо гирифт. Холпарӣ бо Нисо, Мулло Фарҳод бо Ғоиб савори ду маркаб шуданд ва пасу пеш бо роҳбаладии ду аспакӣ зодбумро бо мақсади ноаён тарк намуданд.

Маълум буд, ки сафари тӯлоние дар пеш хоҳанд дошт. Аз деҳа баромада, ҳарчи роҳ мерафтанд, фароз бештар мешуду осмон наздиктар, фикр мекунӣ, фавҷи ситораҳои самои нуқрафом ба бағал меуфтад. Бору дар як лаҳза аз назарҳо ғоиб шуд. Мулло Фарҳод роҳравон зери лаб замзама кард:

*Сухани ишқи ту бе он ки барояд ба забонам,
Ранги рухсора хабар медиҳад аз ҳоли ниҳонам.
Гоҳ гӯям, ки бинолам зи парешониҳои ҳолам,
Боз гӯям, ки аён аст, чӣ ҳоҷат ба баёнам...
Гар чунон аст, ки рӯйи мани мискини гадоро
Ба дари гайр бубинӣ, зи дари хеш биронам...
На маро тоқати гурбат, на туро хотири қурбат,
Дил ниҳодам ба сабури, ки чуз ин чора надонам...*¹⁷⁸

Даргузашти Мулло Дурандеш

Фасли хазон ҳукм меронд. Таху болои деҳа то як санг раҳ дида мешуд. Дигар он муҳити сабзе, ки дару пила, ҳисору роҳу чӯйборҳоро аз назар мастур месохт, на чамоле дошту на муҳоботе. Дар дили ин тухидастии табиат, вақте ки хуршед дуруст аз болои сар ба замину осмон нурпошӣ мекард, дар гузари поёндасти деҳа як гурӯҳ савораи мусаллаҳ ба чашм хӯрд. Камзӯлҳои низомии ба тан часпида, кулоҳҳое бо лабаи ба пеш баромада ва ситораи сурх, зеҳҳои хат-хатии обيرانги сандуқи сина, мӯзаҳои соқбаланди мишкӣ аз омадани одамони хос дарак меоданд...

Дар идораи ферма аз ниғаҳбони дар гирифта то котибу ҳисобдору молдухтур – ҳама дар маҳалли кор ҳозир буданд, ба чуз Сухроб. Тибқи маъмул ҳама қоро об зада рӯфтаанд, тамоми роҳравҳо то дами кӯча тозаю озода аст. Танҳо ба даври дарахтони рӯйи дарича даст назадаанд, фарше танида аз

¹⁷⁷ Байт аз Соиб

¹⁷⁸ Абёт аз ғазали Саъдӣ

баргҳои зарду хазон ба назар менамояд, ки он ҳам аз тасаллоти фасли поиз гувоҳи меод. Чун раисро навид, Чаманхолаи ошпаз рост ба назди ришсафеди идора Содирамак омад.

– Сухробчон наменамояд, имрӯз ба хӯроки нисфирӯзи чанд нафар мемонед? – пурсид ӯ муаддбона даст ба рӯи сина гузошта. – Камӣ накунад мегӯям, рӯзҳои охир ҳамеша аз ин тарафу он тараф се-чортой думу гӯшҳои нохонда пайдо мешаванд.

– Меҳмон бо ризки худаш меояд! – сари худро бо ғурур ба боло ва ду шонашро ба ду самт кашида гуфт Содирамак, ки ҳамин одати ӯ ҳамкору ҳамнишонро ҳамеша ба завқ меовард. – Ту аз нақшаи ҳаррӯзаат каме бештар паз, агар монад, зиёнаш нест, ба галабонҳо дода мефириستم.

– Намехоҳам сабзавоту гӯшт бехуда ҳайф шавад, набошад дегам мардуми деҳаро сер мекунад! Аммо раисамон исрофкорино нағз намебинад.

Ба суҳбат молдухтур Хушнуд ҳамроҳ шуда ба ришсафед рӯ овард:

– Дар воқеъ, барои чӣ раис наменамояд, амак? Қарор буд имрӯз ба Конибу Зихвор равам, «ҳама асбобу анҷоматро омода кун» гуфта таъйин карда буд ба ман...

Содирамак чизе нагуфта, ғайричашмдошт аз дар ниғаҳбони идора Башири чимкаҷ сар халонд ва ҳаяҷонангез гуфт:

– Оқсақол, зуд биё! Як тӯда аскар омадаанд, раисро мепурсанд...

Аммо давоми сухани чимкаҷ низ дар даҳонаш монд. Ҳанӯз ба пушт тоб нахӯрда, аз пасаш сару сурати ду нафар марди либоси огеупишуда намудор шуд. Марди аввали бе пӯшт-пӯшт дарро калон кушода ба дохил даромад. Пӯшаи сурхранги дасташро боз карду коғизи қоҳирангеро, ки рӯяш комилан навиштаҳое дошт, ба каф гирифт. Пеш аз он ки матни хуччати дасташро бихонад, бо нигоҳҳои халанда суол кард:

– Раисатон Рустамзода аст? Ба кучо гуму гӯр шуд?!

Чаманхола рӯяшро пӯшонид, қач шуда баромада рафт. Содирамак беадабии меҳмони ноғаҳониро дар дил хӯрда, бо мулоимат гуфт:

– Салом, бародар, аввал гузаред, ба курсӣ нишинед, як дам нафас рост кунед. Чой, нон...

– Мо барои чойхӯрӣ наомадаем! Раисат дар кучост?!

Молдухтур Хушнуд ҳарфе гуфтани шуд, ки аз ӯ пештар Содирамак боз ҳам дағалии марди ношиносро нодида гирифта афзуд:

– Раиси мо бекор намегардад, шабу рӯз бо ғамаи мардум овора аст. Имрӯз сахарӣ ба Конибу Зихвор рафт, қарор буд ҳосили заминҳои кулхузро баровард кунад.

– Ту чикора ҳастӣ, ин кист? – нописандона ба Хушнуд рӯ овард меҳмон.

– Банда масъули тадорукотам¹⁷⁹, вақте ки раисамон набошад, ҳама кор ба уҳдаи ман аст. Вай ҳам байтори фермаамон. Аз мо чӣ мехоҳед, кӣ шуморо фиристод?

Мард ангушт аз мӯйлаби баланди зардгунааш кашиду қулоҳи худро аз сар гирифт ва ба ҳамроҳаш, ки дар назди дар мисли ҳода рост меистод, ишораи даромадан карду дарро баст. Қойи ин ки ба пурсиши Содирамак посух диҳад, сари по ба кироати навиштаҳои қоғазаш пардохт:

– Таваҷҷуҳ кунед, ин Амри хаттии додситони минтақаи Нур рафиқ Саидов аст, – бо таъкид гуфт ӯ. – Бар асоси мусаввабаи иҷтимоии чоруми Кумитаи марказии иҷроияи шӯроҳо дар хусуси билкул бастании мактабҳои кӯҳна ва қорихонаҳо¹⁸⁰, ки қору фаъолияти онҳо мустақиман бар хилофи идеолуҷии пролетарӣ аст, органи олии қонунгузории ҷумҳурӣ ба тасвиб мерасонад: «Дар кишвар, ки ҷумҳурии шӯравии сусиёлистӣ аст, тамоми занҷираю дарҳои мактабҳои кӯҳна баста гардад ва аз ин пас ба ташкили чунин таълимгоҳҳо роҳ дода нашавад». Дар пайрави амалӣ кардани ин фармон аз деҳаи Бору муллоҳо Дурандеш Соҳибзода ва Фарҳоди Шоқир барои бозпурсӣ ба додситонии ноҳия эҳзор¹⁸¹ ва аз сӯйи мудирияти колхоз ҳар гуна иқдоми ҳамкорӣ барои фаро хондани онҳо муҳайё гардад.

Мард аз қоғаз чашм канда, бо нигоҳҳои амиқ, гӯё ки мехост дунёро фуру барад, ба Содирамак дида дӯхт. Аммо оқсақол ҳам наҳаросид, чун пушташ зарбу таҳдидҳои зиндагиро фаровон дида буд, ошкоро гуфт:

– То ин мусавваба ҳам чандин қонуну қарор баромад, душманҳои шӯравиро рӯфта яксон кардед, боз чӣ мехоҳед аз мо? Муллоҳои мо муаллимону мураббӣни мардум ҳастанд, онҳо ба андозаи ҳас ба Ҳукумати Шӯроҳо душманӣ надоранд, барои чӣ ба бозпурсӣ мебаред?

– Бо думи шер бозӣ мекунӣ, мӯйсафед! – садо баланд кард марди ношинос, дар ҳоле ки аз чашмонаш шарораи чаҳл мепароканд. – Мо фурсати туюман надорем, раисатро пайдо кун, зуд бош!

¹⁷⁹ **Тадорукот** تداركات – корҳои суфориш додан ва дарёфтани таҳия кардани ашё, амвол ва ҳадамот

¹⁸⁰ Ин мусавваба дар санаи 16 ноябри соли 1928 ба имзо расидааст.

¹⁸¹ **Эҳзор** احضار – фаро хондан, ба ҳузур хоستان

Содирамак кам наомад:

– Бародар, ҳар кӣ бошӣ, худатро иззат кун! – ӯ низ бо овози расо идомаи суханро гуфт: – Гумон мекунӣ, фақат ту одами шӯравӣ ҳастӣ?!

Мард нигоҳе ба ҳамроҳи худ афканд, ба ду чониб сар чунбонда, дубора хурӯшид:

– Ҳар кас кори худастро анҷом медиҳад, нафасатро каш, мӯйсафед! – ва ба ҳамроҳаш рӯ оварда амр кард: – Тошбой, бигир протокол навис, ин ёғихоро бо раисашон ба додгоҳ мекашам! Беҳуда ба гапи Аркадий даромадам, аз Сухробаш ному нишон нест.

Марди лоғари биникалон дарҳол кифи дасташро кушоду қаламу коғаз гирифт ва ба тарафи мизи молдухтур гузашт. Хушнуд оқибати бад доштани якравии Содирамакро пай бурда ба пеш баромад ва бо оҳанги нарм ба марди омир гуфт:

– Бародар, хоҳишан ҷаҳл накунед, агар раисамон набошад, кори вайро ман анҷом медиҳам! Чӣ бояд кард?

– Ана ин гапи дигар, – лабу мӯйлабашро кеш дода ором шуд мард, – биё, пеш даро!

Пасу пеш ба берун баромаданд. Содирамак намехост тан диҳад, аз ғояти ҷаҳл сурх шуда рафт. Вақте ки дид молдухтур ба васат даромаду «забон»-и меҳмонро ёфт ва ба ӯ ишораи «ором бошед» кард, дигар ҳарфашро аз ҳалқ ба пушт балъида сари ҷо хомӯш монд.

Оре, Хушнуд дарҳол пай бурд, ки меҳмонон одамҳои одӣ нестанд, агар барояшон дағалӣ кунанд, оқибати бадгаре ба бор хоҳад омад. Ӯ дар канори марди мӯйлабдори якрав роҳравон, саъй кард бо сухани нарм дилашро ёбад:

– Бародар, аз роҳи дур омадед, биёед камтарак таматтуъ кунед, хастагиатон рафъ мешавад.

– Мо дар Авлиё наҳор хӯрдем. Вақтамон бениҳоят кам аст, бояд муллоҳоро ба бозпурсӣ барем. Бе он ҳам дар Қизилрабат ду рӯзамон барҳадар рафт.

– Хуб, роҳи дур ҳамин, гапи хона ба бозор рост намеояд.

– Кош, ин ҳарфҳоро болоиҳо гӯш мекарданд. Ҳоло коратро дуруст анҷом надихӣ, ба ту раҳм намекунанд, – чун аз дарвоза баромаданд, густохона ба молдухтур амр кард: – Аз Дурандеш Соҳибзода сар мекунем, пеш даро!

Хушнуд пушти сар хорида, дудила пеш гузашта ба роҳ уфтод. Дар ин лаҳза намедонист чӣ гӯяду чӣ тавр амал кунад. Аз як сӯ зӯрии одамҳои давлатӣ, ки эҳтимол дошт якравиро нофармонӣ оқибати наҳсе ба бор оварад, ва аз чониби дигар, дастгир шудани ду тан инсони зиёӣ ва дӯстдоштаи халқ ӯро гич кард. Агар бо ин роҳбаладиаш муллоҳо асир шуда ба шиканча рӯ ба рӯ оянд, фардо дар назди мардум чӣ гуна сар мебардоранд? Оё намегӯянд, ба обхӯри Ансор ту шарик шудӣ? Эҳ, раис ҳам наомад, худаш медонист чӣ кор кунад...

– Зуд бош, чаро почаҳоят рӯйи ҳам мепечанд?! – яке дод зад марди ношинос ва аз ҷайби сари дилаш нишонбаргеро бо хошияҳои сурх бароварда, наздиктар ба Хушнуд омаду дар таҳи чашмонаш нишон дода гуфт: – Савод дорӣ, бихон!

Молдухтур роҳгардиро каме суст карда, бо диққат хатҳои нишонбаргро хонд: «Удостоверение. Сухаров Пётр Иванович. Старший уполномоченный Бухарского оперсектора ОГПУ. Лейтенант...»¹⁸². Бо чашм давонидан ба санад, Хушнуд беихтиёр таниши сардеро аз қалб то майнаи сар хис кард. Дар ҳоле ки тамоми вучудааш ба ларзиш омада буд, аз гувоҳинома дида канда бо нигоҳҳои тарсолуд арз кард:

– Ҷаноби Петер, оқибати ин кор чӣ мешавад? Шумо бояд бидонед, ки муллоҳои мо беозоранд, аллакай ба Ҳукумати Шӯроҳо сар ҳам кардаанд... Илтимос, агар баред ҳам, коре кунед дубора ба деҳа баргарданд...

– Роҳ гард! Ин тараф амри додситон аст, агар гуноҳе наёбад, озод мекунад, бепарво бош!

Хушнуд ором шуд. Тарсу нигарониаш каме коҳиш ёфт, бо дили пур ба сӯйи манзили Мулло Дурандеш по бардошт. Ӯ бо Пётру ҳамроҳи вай аз пеш ва ду ниғаҳбони формапӯш низ аз қафо бо хараробае, ки ғичир-ғичир садои нофорами чархҳояш дар ғилдираки гӯшҳо менишаст, роҳ мерафтанд. Ин мурури онҳоро одамоне аз гӯшаю канори хонаҳову тавораи боғҳои худ зери чашм мехонданд. Ҳарчанд дар нигоҳу ҳаракатҳои ҳайратомези ҳар яке чандин суол нухуфта буд, касе кордор нашуд. Онҳо молдухтур Хушнудро дида ба қасди бад надоштани меҳмонони ноҳонда умедвор мешуданд.

Ниҳоят, ароба дар назди дарвозаи дулингаи мулло аз нолиш монд. Хушнуд раҳбари дастаро ба пеш гузаронд, се нафар ба ҳавлӣ даромада, аз назди танӯрхона гузашта, ба хонаи ҷойинишастии Мулло Дурандеш дохил шуданд. Мағфиратбону пушти шавҳарашро ба ҷаҳор болишт така дода, аз

¹⁸² Гувоҳинома. Сухаров Пётр Иванович. Вакили аршади шӯбаи амалкунандаи ОГПУ дар Бухоро. Лейтенант.

косаи сафоли дасташ ба ӯ обгӯшт мехӯронд. Ба хотири чилавгирӣ аз ҳарфу муомилаи дурушт, Хушнуд дарҳол аз канори Пётр ба пеш гузашт ва нороҳатии қадбонуро дарк намуда, бо таъзиму эҳтиром изҳор кард:

– Салом домулло, бубахшед, ки шуморо огоҳ накарда омадем. Меҳмонон аз шаҳри Нур ташриф овардаанд...

Мағфиратбону ноилоҷ косаи дасташро канор гузошта, бо дастмол лабу даҳони шавҳарашро пок кард ва дарҳол рӯмоли калони худро ба даври сар печонида аз ҷо хест. Мулло Дурандеш ҳоли ғарибонае дошт. Дар ҷойи нишаст ду даст ва аз гардан боло беист ларзида меистод. Бо кушода шудани дар суханҳои Хушнудро шунида, ба даромадгаҳ рӯ гардонд. Бар замми руҳсори пӯсту устухонӣ чашмонаш мисли ду гурда боз шуда, дар мағоки худ фурӯ рафта буданд. Ҳамроҳи сар ларзидани риши тунуки дарозаш равшан мушоҳида мешуд. Ӯ танҳо ангушти ишоратро ба боло ҷунбонда бо овози паст гуфт:

– Гузаред...

Сарвари гурӯҳ риштаи суханро ба даст гирифта, бе муқаддима ба кироати амри додситон пардохт ва дар поён ба ҳамраҳонаш Тошбою Хушнуд рӯ оварда гуфт:

– Вақтамон бениҳоят танг аст, бигиред мӯйсафедро, ба ароба бароред!

Ранги рӯйи Хушнуд канд, хуш аз сараш парид, ба бераҳмии ӯ бовар накарда, забон хоида арз кард:

– Ҷаноби Петер, намебинӣ аҳволашро? Ӯро чӣ хел бардошта мебаред?

– Ҳоло, ки зинда аст! Тош, бигир!

Хушнуд дар анг монд. Мағфиратбону аз асли қазия воқиф шуд, ба ёдаш хушдорихи шавҳараш омад, ки чандин бор барояш гӯшзад карда буд: «Як рӯз не, як рӯз аз дунболи ман меоянд. Шӯравӣ душмани муллоҳо аст, моро нобуд мекунад...». Беихиёр ба пеш гузашт, чун сипар пушт ба шавҳар дода рост истод. Аз сӯроҳии рӯмол танҳо ду дидааш ҷило медоданд, гӯё теғҳое буданд, ки ба чашми рақиб мехалиданд. Сарвари гурӯҳ сари мӯе наҳаросид, чун ин гуна бархӯрди кӯҳистониёнро бешумор дида буд, бо ҷаҳл ба Хушнуд рӯ овард:

– Ту одами худашӣ, ӯро бикаш канор! Маро мачбур накунед тундию зӯрӣ намоям, ниғаҳ дор ин занро! – ва дар идома дубора ба ҳамроҳаш дод зад: – Тош, мӯйсафедро барор!

Хушнуд ҷуз илтимосу илтиҷо ҷораи дигар надошт. Ба бонуи мулло наздик шуда бо мулоимат, дар ҳоле ки аз хӯрӣ наздик буд гирия кунад, сухан ба забон чид:

– Холаҷон, ҳоло муҳолифати мо ғоида надорад. Хоҳиш мекунам, аз роҳи инҳо гардед, муллоро бибаранд...

– Бибаранд ба кучо? Ба куштан, ба овехтан?!

– Не, не, ҳаргиз! Ӯро фақат пурсучӯ мекунад... Чун мефаҳманд айбе надорад, сар медиҳанд...

– Хуб, ҳамин ҷо бипурсанд, дарди дилашонро дар ҳамин ҷо гӯянд, охир!

– Маро бифаҳмед, ин амри додситон аст, тафтиш дар маркази ноҳия мегузарад. Агар ба гапи инҳо надароем, бо зӯрӣ дасту пояшонро баста мебаранд...

– Бубин, додар, бо ин ҳол то кучо мерасад? Фикр мекуни, роҳи Нурро мебардорад? Не, аввал маро бикӯшанду баъд хоҷаамро бибаранд, ман намегузорам!

– Холаҷон, корро мушқил насозед, шуморо ҳам маҳкум мекунад. Мо аз пасашон меравем, мулло асло танҳо намемонад.

Дар ҳоле ки Хушнуд пеши ҳамсари муллоро гирифта ӯро ба муросо фаро мехонд, бо ишораи сарвар Тошбой давида ба пешгаҳ гузашт ва бе таваққуф аз бағали Мулло Дурандеш дошта бардошт. Чун такяаш суфт шуд, қариб монд мулло калавида аз по дарравад. Тошбой дарҳол даст ба миёни ӯ қуфт зад ва кашолақунон ба берун баровард. Ин яқравихо Мағфиратбонуро ба шӯру валвала андохт.

– Ҳой бераҳмон, ҳой золимон! – бо қиём даст ба осмон карда хонаро ба сар бардошт ӯ. – Хушнуд, гард аз роҳам, ба ту коре накунам, гард! Ҷилави ин ҷаллодонро бигир, хоҷаамро баргардонед!

Ба ин минвол, яке бо зӯрӣ, дигаре бо талвоса ба ҳавлӣ ва аз дарвозаи он ба кӯча баромаданд. Ба кӯча баромаданду сарвари гурӯҳ Пётр дар шигифт монд. Хараробаю ду сарбози ӯро тӯдаи одамон – хурду калон, як идда зану марду бачаҳо печонида буданд. Нигоҳе ба ҳамроҳи худ, ки Мулло Дурандеш беҳолро базӯр дошта меистод, афканду бо ҷаҳл ба издиҳом рӯ овард:

– Ҳой мардум! Барои худ ҷоҳ нақобед! Ин чӣ гап, сиёсати Ҳукумати Шӯроҳоро шӯхӣ мепиндоред? Дар миёни шумо коммунист ҳаст?

Ҷазилатхола аз ҳалқаи одамон берун омад. Бо шуҷоате, ки ҳангоми парасторӣ дар духтурхона ва ҳамнишиниҳо бо Марина дар вучодаш роҳ ёфта буд, ба пеш қадам ниҳода гуфт:

– Кӣ гуфт сиёсати Шӯроҳо ҷойи шӯхист? Мо ҳеч кадом барги фирқаро надорем, аммо ҳама аллакай ҷонсупори давлатамон ҳастем. Магар давлат ба ҷонсупорони худ зулм мекунад? Шунидем муллоҳои моро ба истинтоқ мебурдаед, ин чӣ бедодист?!

– Мо вазифаамонро анҷом медиҳем, ба корамон ҳалал нарасонед! – ба суолҳои зан шарҳе надода садо баланд кард Пётр. – Ҳар эроду даъвое доред, марҳамат, биравед ба марказ, арзатонро ба додситон гӯед!

Фазилатхола кам наомад, дубора даст афшонда афзуд:

– Аз раисонамон касе нест, на Сухроб, на Орқоди... Фикр мекунед, деҳа бе дарвоза аст? То имрӯз ҳар чӣ дилатон хост кардед, баҳонаатон босмачиҳо, душманони шӯравӣ буданд, ҳоло чӣ?

– Гапро бисёр нақун, пароканда шавед, сар дихед аробаро! – сарвари гурӯҳ Пётр асабонӣ шуд ва бо ҷаҳл аз Фазилатхола ба ҷамъи одамон, аз он ба тарафи Хушнуд рӯ гардонда дод зад: – Байтор, ту аз аҳли фаҳм ҳастӣ, фаҳмон ба ин ҳамдеҳаҳоҷат!

– То домуллоро ба хонааш барнагардонӣ, мо ҳеч ҷо намеравем! – аз миёни издиҳом садоҳо баланд шуданд.

Фазилатхола ҳамовоз шуд:

– Рост мегӯянд! Ихтиёри мо дар дасти раисонамон аст, онҳо ҳама коммунистанд, аз шумо бештар ғами давлату халқро меҳӯранд. То наоянд, мо иҷозати рафтан намедиҳем!

Пётр бетоқатона аз ҷайби сари дил барги қоҳирангро ба рӯ кашида, дар миёни ангуштон дар ҳаво алвонҷ дода гуфт:

– Ин амри додситон! Ҳар касе ба дастури муҳофизони қонун зид барояд, душмани халқу давлат аст! Мо на тобеи Сухробему на тобеи раиси колхозатон Аркадий, пароканда шавед!

Ғиреви одамон ба осмон печид. Садоҳои эътирозомези «Не!», «Ҳақ надорӣ!», «Муллоро баргардон!» пайи ҳам ба фазо печид. Пётр маҷбур шуд охири имкониятро ба қор барад. Бе истиҳола ҳафттирашро аз ниём кашида, нӯки миларо ба осмон нигаронда, беист се бор мошаро зер кард. Аз садои гӯшгири тир одамон дам дар дарун монданд, паси ҳам ба чор сӯ парешон шуданд. Пётр ба сарбозони худ амр дод:

– Марат, Нусрат, биёред аробаро! Муллояшонро ба ароба нишон, Тош!

Дар ин лаҳза Хушнуд Фазилатхолаи даступочашударо ба назди даромадгоҳ хонда, Мағфиратбонуи дилошӯбро ба ӯ супурд ва бо овози баланд ба сухан омад:

– Бародарон, хоҳаронам! Ҳама ба қанор оед, ба қори одамони давлат ҳалал нарасонед! Инҳо ҳам фаризаи худро анҷом медиҳанд, агар раисонамон ин ҷо мебуданд, боз ҳамин қорро мекарданд. Гардед қанор, музоҳим нашавед!

Мардум хомӯш буданд. Танҳо аз пушт овози гириялуди Мағфиратбону шунида шуд:

– Хоҷаам бемор аст, охир, ҳатто ҳудаш роҳ гашта наметавонад. Чаро азият мекунед, аз бурдани як марди пиру очиз чӣ фоида мебинед?

– Холаҷон, ман ҳамроҳашон меравам, ба ҳар қучо баранд, меравам! – мардонавор садо баланд кард Хушнуд. – Ба ман бовар кунед, як лаҳза ҳам ӯро танҳо намегузорам!

Аз ин қавлу истодагари молдухтур одамон ором шуданд. Онҳо бо ҷугур-ҷугури паст ба як сӯ қанор рафтанд. Чун худӣ Мулло Дурандеш тавони ҳаракат надошт, ӯро ду сарбоз озод бардошта ба пушти ароба, рӯ ба муқобили ҳаракат нишонданд. Пётр ёзида аз дасти як сарбоз халачӯбашро гирифт бо зарб ба қафали ҳар фурувард. Ғиж-ғиж садои чархҳои гардуна ба осмон печид, харароба бо суръат ба роҳ уфтод. Одамон бо нигоҳҳои ғуссабору ҳайратзада, яке даст ба пушти гардану дигаре ангушт ба лаб гузошта нигарон монданд. Нолаи гирияи қонгудози Мағфиратбону қанда намешуд, ҷудо шудан аз пушту паноҳаш душвор буду дардзо.

Харароба гарди роҳро бардошту чанд лаҳза симои маъюсу андӯхгини мулло дилҳоро об кард. Пирамарди мазлум аз беҳолӣ ду дасташро ба поён сар дода, саъй мекард сари ҳамашро бардорад, аммо наметавонист. Бо ин ҳол пилқҳои ҷашмони хастааш бо мушкилӣ ба боло меёзиданд, имдодҷӯёна мехост ба мардум дида андӯзад. Бо ин вазъ аз ҳаёлаш ҷиҳо мегузашт – фақат ба худаш аён буду ба Худо. Маънии ин гуна нигоҳу тааммулоти ӯро, агар мебуд, танҳо шогирдаш Мулло Фарҳод дарк мекард ва ҳатман барои дилдорӣ ӯ сухане мегуфт ё шеър аз Мавлоно, ё аз Шайх, ё ки аз Лисонулғайб мехонд...

*Ваҳ, ки гар ман боз бинам рӯи ёри хешро,
То қиёмат шукр гӯям Қирдигори хешро...
Ҳар қиро дар хоки гурбат пой дар гил монд, монд,
Гӯ, дигар дар хоби хуш бинӣ диёри хешро...*¹⁸³

¹⁸³ Абёт аз ғазали Саъдӣ

Ароба ба самти поён сарнишеб шуд. Хари мишкиранги болобаланд сару гӯшҳои худро рост карда, мисли ин ки гуфтани буд «ин гардуна ба ман ҳеч сангиние надорад», бо сози худ роҳравон, дар ҳамгаштҳо печ хӯрда, йӯргасон онро кашида мебурд. Бо роҳбаландии Хушнуд дастаи Пётр ба тарафи Даридуруд тоб хӯрд, онҳо мустақим ба дари ҳавлии Мулло Фарҳод омаданд.

Дар ин ҳангом чашми Хушнуд ба Шумшуки гумшуда уфтод. Ҳамон инсонии доимо шоду даҳонпахн ҳоло бо ҳоли гирифта, сархаму малул ба рӯи санги лӯлаи бағали девор менишаст. Ин рӯйдодии ғайричашмдошт буд, Шумшук на фақат ғамгин, балки ҳеч гоҳ бе ҳамроҳ, чудо аз бачаҳои деҳа намегашт. Хушнуд акнун ўро садо задани шуд, ки овози дурушти Пётр ҳамаро ба худ ҷалб намуд:

– Дарвоза баста аст, қуфле ба монанди каллаи гов андохтаанд. Дар хонаи Фарҳоди Шокир касе нест-чӣ?

– Намедонам, – бо таҳайюр ҷавоб дод Хушнуд ба ў наздиктар омада, – ман чанд рӯз пеш муллоро дида будам, дар айвони масҷид ба бачаҳо тақвими хичрию милоди роҷд меод.

– Мулло нест! Моро партофта рафт! – ногаҳон овози Шумшук аз канор баланд шуд, ки хафагиаш аз андӯху ғуссае дарак меод.

Сарвари гурӯҳ пурсид:

– Ба кучо рафт?

– Ба ҳеч кас нагуфт! Маро ҳам хабар накард, хараширо меовардам, хӯрчини китобашро мегузоштам, халачӯбашро меодам...

Пётр аз гапҳои Шумшук чизе нафаҳмида суолмез ба молдухтур нигоҳ карду сар ҷунбонд.

– Вай ба муллои мо саҳт алоқаманд аст, ҳар рӯз ба хидматаш меояд. Агар як рӯз мулло дам наандозад, бемор мешавад.

– Аҷабо?! Муллоятон ўро сеҳру ҷоду кардааст? – Пётр хандид.

Хушнуд дар тӯли ҳамроҳӣ бори аввал табассуми ўро меид, беҳаёл гуфт:

– Мо ҳама ошиқи сеҳри ҳалоли мулло ҳастем, ў касеро фиреб намедихад, дуояш гиро аст.

Пётр кинояомез овоз баланд кард:

– Яъне алоқатон то ҷое, ки намедонед ҳоло кучост?

– Ба Худо, намедонем, – бимолуд посух дод молдухтур.

– Худо нагу! – дод зад Пётр. – Бирав, аз ҳамсоҳояш суол кун, Фарҳодро ёфта биёр!

Хушнуд дам дар дарун ба самти рост по бардошт. Бо шунидани амри сарвари гурӯҳ Шумшук париди аз ҷо хесту ба ў ҳамроҳӣ кард. Онҳо ба хонаи ҳамсоҳии дастии рост, аз он ҷо ба манзили ҳамсоҳии болодастӣ ба суроғи мулло рафтанд. Кофтукову пурсуҷӯ натиҷа надод, бо дастии холӣ баргаштанд. Ин нобарорӣ Пётрро асабонӣ кард. Ў ба осмон рӯ оварда офтобро рост дар болои сар дид. Хеле гузаштани рӯз ва дурии роҳро пай бурда, ба ҳамсафарон фармуд:

– Тош, рафтем! Дар ин деҳа мондани мо суде надорад! – ў маънидорона ба Хушнуд чашм афканд.

– Барои ёфтани дурри ноёб меояд чанд сандуқро пора кард, аммо барои ин мо вақт надорем. Раҳораҳ баённома менависем, бо гувоҳии Хушнуду дигарҳо ба «маъмурият»¹⁸⁴ рафтани ўро зикр мекунем.

Хушнуд ҳама луқмасуханҳои сарвари гурӯҳро дарк намуд. Дар дарун шоду мамнун, хомӯшу сархам аз пайи меҳмонон қадам зад. Аз набудани мулло то ҷое сари ҳол шуд, ки беист дар дил дуои растагорӣ меҳонд. Ҳадди ақал яке аз бозпурсиҳо дар канор монд, масъулияте, ки бар дӯши вай буд, ду баробар коҳиш ёфт. Дар воқеъ, Мулло Фарҳод дар кучо бошад? Қуфли калони дараш чӣ сирре дорад? Чаро дақиқан дар рӯзи омадани огепуиён дар хона нест, ҳатто бачаҳои низ? «Илоҳо, ҳар ҷо рафтааст, сихату саломат бимонад, сараш дардро набинаду дар пояш хор нахалад!»-бо тамоми ихлосу эҳтиром аз дил гузаронд Хушнуд.

Ғич-ғич садои чархҳои харароба шунда мешуд, аҳёнан ба сангҳои сари роҳ бармехӯрд, ки «мусиқӣ»-аш аз тақ-туқҳои изофӣ барҳам меҳӯрд. Гурӯҳи Пётр аз саисхонаи қароргоҳ аспҳои худро гирифтанд ва бедиранг гузари Бозоргоҳро тарк намуданд. Хушнуд дар паҳлуи Мулло Дурандеш менишаст. Бо вучуди он ки кормандони ОГПУ ба ҳеч ваҷҳ одамони ғайрро дар назди худ нигоҳ намедоштанд, ин бор Пётр андешаҳои дигар дошт. Аз як сӯ беҳолии Дурандеш Соҳибзода ўро музтариб месохт, аз ҷониби дигар низ, барояш молдухтури ферма гувоҳи зинда барои ҳар пешомаде ва пайдо нашудани Фарҳоди Шокир буд. Ҳоло шитоб дошт, пас аз се шабонарӯзи қуфлукалиди таъхир меҳост ҳарчи тез худро ба Авлиё ва аз он ҷо то Қизилрабат расонад. Аз «асирон»-и дигари

¹⁸⁴ Маъмурият ماموریت – рисолати корӣ, ба коре гумошта шудан; *ин ҷо*: киноя аз фирор аст

худ, ки дар он маҳалҳо хоназиндон менишастанд, хавотир дошт. Дар ин замона намешавад ба касе бовар кард, ҳар талае домкушо ва ҳар хона сӯрохе дорад.

Ҳаво диму гирифта буд. Офтоб наменамуд, тамоми роҳи нимадаштии Авлиёро пардаи меғ мепӯшонд. Аз он ки ҳатто шамолаке намевазид, дилҳо беҳузур мешуд. Ҳарчанд мусофирон бо вучуди ин гирифтагии табиат бепарво ба пеш саъй мекарданд, Мулло Дурандеши бемор тоб наовард. Шояд ду чакрим аз гузари Бодия дур шуда буданд, ки мисли кабкҷӯча тез-тез ба нафаскашӣ даромад. Хушнудро воҳима зер кард. Беихтиёр аз зери чомаи пахтагини худ миёнбандашро кушода, як нӯки онро аз мешии дасташ, ки ба ҳар эҳтимол онро аз чашмаи Даридуруд бо об пур карда буд, тар кард. Гӯшаи нами миёнбандро аз рӯйи гунаҳо ва даври лабҳои мулло кашида, ба пешониаш гузошт. Ӯ каме ором шуд, вале он қадар зиёд роҳ нагашта, аз як сӯ, ҳавои дим ва аз ҷониби дигар, тарақо-туруки ароба дубора корашро кард. Ин дафъа мулло аз фарти беҳолӣ базӯр, канда-канда нафас гирифта, чашмонашро пӯшид, ҳатто тавони даҳонкушоӣ надошт. «Омад ба сарам аз он чӣ метарсидам», аз дил гузаронд Хушнуд ва ба беҳолии мулло тоб наоварда, бо садои баланд дод зад:

– Ниғаҳ доред! Аробаро ниғаҳ доред, мулло аз хуш рафтанд!

Ҷилавдори ароба дарҳол «ишш-ш!» гӯён нӯхтаи харро кашид. Сарвари гурӯҳ Пётр, ки хеле пештар гузашта рафта буд, бо овози фарохонии корманди худ ба қафо гашт. Ӯ аспашро қулоч занонда то назди ароба омад. Хушнуд дубора арзу дод кард:

– Ҷаноби Петер, ман дар хонааш гуфтам аҳволаш хуб нест, ба гапам гӯш накардед. Ҳоло бубинед, ба чӣ ҳол уфтод. Накунед ин корро, дар роҳ ӯро бой медиҳем!

Сарвари гурӯҳ аз асп пиёда нашуда, наздик омаду онро ба ароба зич часпонд. Ҷойи ин ки ба гапи Хушнуд гӯш кунаду чорае барои наҷоти мулло бияндешад, беихтиёр мешии обашро аз камарбанд кушод ва даҳанаки ҷӯбиरो аз он канда, бо дасти дарози худ аз мешӣ ба сари мулло об рехт. Мулло Дурандеш дар ҷо ҷунбид, аз оби сард ба хуш омада, оҳиста сар боло кард ва чашмонаш ҳам нимабоз шуданд. Пётр ба Хушнуд рӯ оварда бо истеҳзо гуфт:

– Ин шумоҳоед одамро дарҳол мекушед! Ба муллоятон бало намезанад, нафасатро ба дарун кашу хомӯш омадан гир! – сарвар баргашту тозиёна ба гардани аспаш фурувард ва шунаво амр дод: – Гардед, ҳама санг нашавед сари ҷо! Вақти мо кам аст!

Бо дур рафтани аспакиҳо Хушнуд бештар нигарон шуд, бо нӯки миёнбанд чехраи обгирифтаи муллоро поккунон, нолаомез, дар ҳоле ки суханашро дигар касе намешунид, гуфт:

– Худоё, ин чӣ бераҳмист, охир ба кӯр ҳам аён аст, мӯйсафед тамом мешавад...

Ба ин минвол хараробаю савораҳо то таҳи Авлиё расиданд. Ҳаво ҳанӯз меҳолуд, осмон ба назар намерасид. Хушнуд то понздаҳ-бист қадам пешу қафоро мидид, саъй мекард Мулло Дурандешро ёрӣ диҳаду аз мадхушиҳо ба худ биёварад. Бо азоб ӯро аз нисф боло дар бағал ниғаҳ медошт, мисли модаре, ки ба тифли ночораш мувозибат мекунад, вай низ муллоро рӯйи даст гирифта, аз бардорезанҳои ароба ҳифз кардани мешуд, ҳар замон ба лабу даҳонаш гӯшаи нами миёнбандро мегузошт, сару китфонашро масҳ мекард. Вале ҳар қадар кӯшид, ин расиданҳо коре надод. Дар поён, он чиро, ки дил намехост, ба вуқӯъ пайваст, Мулло Дурандеш ба ҳолати назъ уфтод. Ҷонкании ӯ зиёд тӯл накашид, охири бор нигоҳи маъсумонае ба Хушнуд афканду чашмонашро пӯшид, сари бе он ҳам нимҷонаш ногаҳон қач шуда беҳаракат монд. Ҳамин ки молдухтур аз задан бозистодани рағи гардан ва нест шудани гармии нафасро дар зери бинии ӯ пай бурд, беихтиёр бо овози баланд садо дардод:

– Мулло даргузашт! Ҳой бераҳмон, муллоямон ҷон бохт!

Ғичирроси чархҳои ароба хомӯш гардид. Пётр ва ҳамраҳони саворааш ноилоҷ аз роҳгардӣ истода, ба даври ӯ гирд омаданд.

– Бовари кас намеояд, наҳод ки ҳамин рӯзро мунтазир буд? – ба вафоти мулло итминон ҳосил карда бо шигифт ба сухан омад сарвари гурӯҳ. – Ҳама талошамон бар абас рафт!

Хушнуд ҳам алам дошту ҳам ғзаб, намедонист аз пайи қадом майли дилаш биравад: гиряву шеван роҳ андозад ё ба сари меҳмонони ноҳонда тундбоди хашм бирезад. Чанд лаҳза ба чехраи асаболуди Пётр дида дӯхта истод, вале дар мағзаш ҳисси таҳаммул пирӯз омаду нимҳез шуда муллоро ба кафи ароба хобонид. Сурати ӯро бо миёнбандаш пӯшонд, ду пояшро ба ҳам ҷафс кард. Сипас дар дил дуои кӯтоҳе хонду даст аз рӯи кашид ва ба самти сарвари гурӯҳ рӯ оварда гуфт:

– Сад бор гуфтем, ҳолаш хуб нест, гӯш накардед. Илтимос, моро ба деҳа баргардонед, убулу савоби мулло ба гардани ман аст.

Пётр мижа ҳам накарда, бо сиёсат гуфт:

– Оре, ҳамин суханат сад бор аз забони бефаровезат баромад! Бас кун, дигар! Барои ман зиндаю мурда будани душмани халқ аҳамияте надорад, – сарвари гурӯҳ аз ҷаҳли ҳамешагӣ нафуромад, ба

корманди худ сар гардонда бо овози баландтар гуфт: – Тош, биё, зуд бош! Коғазу қалам гир, ҳар ду ҳодисаро бинавис!

Тошбой ҷаҳида аз асп пиёда шуд ва кифи қирмизранги худро дар канори ароба гузошта аз он ду барг коғазӣ сапед, қалами нӯкҷавҳарӣ ва як дона сиёҳидони даҳонбастаро баровард. Пётр амр дод:

– Баённома бинавис! Яке дар мавриди набудани Фарҳоди Шокир, дигаре дар хусуси Ҷавидани Дурандеш Соҳибзода дар роҳи Авлиё. Дар поён номҳои ҳар сеи мо ва шохидони қазия Марату Нусратро ҳам биёр!

– Ба чашм!

Аз бархӯрду ҳаракатҳои Тошбой равшан маълум буд, ки марди босавод аст, дар ин гуна корҳо пӯсту устухон надорад. Ҳанӯз замони хушк шудани доқа нагузашта, ҳар ду суратмачлис, ба гуфтаи раисаш, баённомаҳоро омода кард ва барои имзо ба дасти сарвари худ дод. Пушти ҳам ҳозирин дар ростии номи худ имзо гузоштанд. Хушнуд хомӯш меистод, дар тӯли ин ҳамсафари кӯтоҳ дарк кард, ки ҳар гуна сухани изофӣ бар зарари ҳудаш тамоми ҳоҳад шуд. Дар дил мехост зудтар аз ин ҳамраҳони нобоб халос шавад, ҷанозаи инсонии муҳтарамро ба деҳа баргардонад. Дар поён Пётр ғайриихтиёр даст ба сӯйи Хушнуд дароз кард ва гуфт:

– Бародар, ту ба мо ёрии бедареғ расондӣ, ба ин мегӯянд садоқат! Харароба тую муллоятонро ба деҳа мебарду бармегардад, нағзии ман фақат ҳамин аст. Аз мо нороҳат нашавед, давлат ҳар чӣ фармояд ҳамонро анҷом медиҳем, ин дайни муқаддаси мост, саломат бош!

Хушнуд низ ба ӯ даст дода ҳудоҳифзӣ кард. Савораҳо ба тарафи Авлиё, аробадору ӯ ба пас гашта, ба самти деҳа ба роҳ дароманданд. Боз садои ошнои «ғич-ғич»-и гардуна беист дар гӯшҳо нишастан гирифт. Хушнуд малулу маҳзун дар паҳлуи муллои берӯху ҷон чорзону зада ба ҳаёл фуру рафт. Гоҳ-гоҳе сухани охири Пётр ӯро ба андеша водор месохт: «дайни муқаддас». Бо ин ҳама беимонӣ, чӣ дайне!!!

Аз сарнавишт ҷойи гурез нест

Ҷоҷӣ Салим аз хурсандӣ ҷойи нишаст намеёфт. Барои пазиروي ва меҳмондории Мулло Фарҳоду бачаҳои ӯ даст ба дасташ намерасид. Як ҳафта боз миёниро маҳкам баста аз онҳо мувозибат мекард, аммо дилаш пур намешуд. Намедонист чӣ кор кунад, ки фарзандони дӯсти қиёматиаш ҳасрати дурӣ аз ватан ва ҷудой аз пайвандонро тарк намоянд. Ҷарҷанд аз ҳар сӯ ба онҳо мерасид, боз ҳам дар чеҳраҳо, бархӯрду шинуҳезашон афсурдагӣ ва бенишотиро пай мебард. Дар ҳоле, ки фалаки қачрафтор мусибати фироқ ва фирорро ба сарашон овардааст, ба онҳо дил додану соябон шуданро вазифаи худ меҳисобид. Шокирустои дӯсташ ҳамин гуна инсон буд. Марҳамату меҳрубониҳои ӯ дарси сазоворе ба ӯ додааст. Ҳоло навбати ӯст, ки аз дарсҳои ҳаёт ба дигарон раво бубинад. Боз ба кӣ – ба инсоне равшандилу равшанфикр мисли Мулло Фарҳод! Ба ориф ва ҳофизи Қурони қарим, ба инсонии балогардоне, ки дуою ниёишҳояш пайваста мустаҷоб гардад! Ба нури дидаи дӯсту бародархондаш Шокирусто, ки ҳангоми сел бурдани хонаю дарҳояшон як авлодро то шаш моҳ дар манзили ҳудашу азизонаш ниғаҳ дошта, Боруро барояшон ҷун ватани дувумӣ шиносонда буд. Оре, ҳаққи инсонии дӯсташ беқиёс аст ва ин расиданҳои ӯ дар пеши он пашизе беш нест!

– Дар рӯзи саҳт одам наздикони худро суроғ мекардааст, – чашм ба замини рӯйидаричаи сарсабзи Ҷоҷӣ Салим дӯхта ба суханаш идома дод Мулло Фарҳод, – вақте ки бо Сухробу Фаршед ба кӯҳи Ағба рост шудем, аввалин касе, ки ба зеҳнамон омад, шумо будед. Ҷатто Фаршедҷон ин нуқтаро аз мо бештар дарк намуда гуфт: «Рост ба деҳаи Тиллоқон равед, ба манзили ошноямон Ҷоҷӣ Салим. Амак инсонии дарёдил ва меҳрубонанд». Ман шармандаам, бо аҳли аёлам музоҳими зиндагии ороми шумо шудем.

Ҷоҷӣ бо нигоҳу лаҳни норизо гуфт:

– Писарам, дигар ин гуна суханҳоро нашунавам! Ман саҳт дар хичилам, ки наметавонам бамавриду хуб ба нури чашмҳои дӯсти азизам ёрӣ диҳам. Росташро гӯям, ин кори ман ба сони як шодаки навруста дар пеши дараҳти азими меҳру садоқат тароват надорад. Магар мешавад нағзиҳои бародари қиёматиамро фаромӯш кард? Ӯ хонаводаи ману нисфи ҳамдеҳагонамро аз мурдану парешон шудан ниғаҳ дошта буд. Аз дасти офати табиат беҳонумон шудем, касе моро ба хонааш роҳ надод. Деҳа ба деҳа гашта сарсон мондем, гуруснагӣ, урёнӣ, беморӣ – ҳар захру заққуме, ки ҳаст, ба мо, ба зану бачаҳоямон таҳдид мекард. Дигар аз зиндагӣ даст шуста, тавакқул аз доvon ба он сӯ гузаштем. Асло ба гӯшаи ҳаёлам наомада буд, ки дар он сӯ моро чашмаи ҳаёт, одамони бихишти интизор буданд. Шокирусто яке намонда, ҳамамонро ба манзилаш бурд, дар боғи ҳудашу Қозибобо бароямон сарпаноҳ дод. Он ҳама ғамхорӣ гӯё кам буд, бо даромадани баҳор хару хингил, аспу шутур ораста моро то деҳаамон расониданд. Хонаҳоямонро аз нав обод кардем, бовар

мекунӣ, ба ҳиммати дӯстони боруй он замон то як моҳи дигар мо нону ғизои кофӣ барои зиндагиамон доштем!

– Ҳоло он гуна мусибат ба сари ману бачаҳоям омад, вале аз дасти чабри одам. Ин дафъа шумо ба мо бағал кушодед.

– Асло нигарон набош, писарам! Бар сари фарзанди одам ҳар чӣ ояд бигзарад, ин рӯзҳо даргузаранд, ба зиндагии орому осудаат дубора бармегардӣ. Ҳоло тарафҳои мо беҳавф аст, ҳеч кас аз дунболи муллою қозию эшон нест. Ман шумоёнро чун гавҳараки чашм пос медорам, ман маҷнунӣ шумоҳо ҳастам...

Ногоҳ аз поёни айвон садои қадбонуи хона баланд шуд:

– Ҳочибобо, гӯшти танӯр омода шуд, агар худатон дар оташ мегузоштед, – ва ба ду нафар бонуи паҳлуяш ишора карда ба суханаш афзуд: – Хоҳарамон Гулбӣ ҳам бо духтараш омадааст, ба шумо кор доштаанд.

Ҳочӣ Салим сухбатро қатъ карда ҷавоб дод:

– Гӯштро ба сари танӯр баред, Гулбӣбонуро гӯ ба айвон барояд, бубинем чӣ дарде дорад.

Бо арзи салому таъзим аввал зани калонсол ва аз пайи ӯ духтараш, ки ҳар ду бо рӯмолҳои дароз сару рӯяшонро печонида буданд, домани чомаҳои тунуки адрасиро ба пеш чамъ карда, сари дузону дар пойгаҳ нишастанд.

– Ҳочибобо, ман бо дарди духтарам ба назди шумо омадам, – бо садои маҳин ба сухан омад Гулбӣ, – агар вақтатон ҳаст раҳи кор нишон медед...

Ҳочӣ Салим беихтиёр хурсанду шод пешонӣ боз кард, чашмонаш дурахшиданд, бо мамнунӣ изҳор кард:

– Ба дарди шумоён Мулло Фарҳод дармон мешавад, сари вақт омадед, – ва ба сӯйи мулло рӯ гардонда афзуд: – Писарам, ин кори туст, ҳар чӣ маслаҳат диҳӣ равост. Ман бошам, бояд аз пайи хидмати янгаат равам, нигоҳ кун, бо чӯб дар болои сарам истодааст.

Аз ин муболиғаи соҳибхона Мулло Фарҳод ба завқ омад, бо хушҳолӣ гуфт:

– Ба чашм, хоҷамак, ҳар чӣ мефармоед.

Бо сари по шудани соҳибхона ҳама аз ҷо хестанд. Ӯро ба поён гусел карда, Гулбӣбону дубора сари дузону нишаст ва бо ишораи Мулло Фарҳод ба арзи дил даромад:

– Домулло, дар масъалаи ҳаёти духтарам Фарзона гаранг шудем. Гап дар ин аст, ки панҷ моҳ пеш шавҳараш аз асп афтида гарданмиён шуд, духтарам бева, ду писараш ятим монданд. То имрӯз азодор аст, то ҳол сарбандаша напартофтааст, – Гулбӣ назаре ба духтараш, ки сархам менишаст, афканда, дасташро ба пушти панҷаи ӯ гузошт ва ба ҳарфаш идома дод: – Лекин як ҳафта боз аз писари осиббони деҳа хостгорон меоянд. Амаки Зиё ҷони одам аст, писараш ҳам аз худаш намондад. Аз бахти бад, пас аз сурхак шуда ғавтидани занаш вай ҳам бева монд, як духтар дорад. Амак ҳарчи тез хонадор шудани писарашро мехоҳад, мегӯяд, ки як сол азо гирифтани Фарзона дуруст нест. Лекин одатҳои моро медонед, то як сол ба ҳурмати марҳумамон мотам мегирем, духтарам ҳам саҳт побанди ин суннат аст.

– Ҳатто суннат... – шумханде кард Мулло Фарҳод ва бо мулоҳиза ба сухан пардохт: – Медонед, хола, ташкили хонавода кори муқаддас ва шоиста аст. Дар оила зану мард вазифаю уҳдадорӣ худро дарк мекунанд ва иттиҳоди онҳо бо зода шудани фарзандон мустаҳкамтар мегардад. Бино ба фармудаи Паёмбари хотам(с), ҳар кас издивоҷ кунад, нима аз дини худро ҳифз менамояд. Бо ин ҳол, баъзан мавридҳои пеш меояд, ки ғайр аз талоқ роҳи дигаре мавҷуд нест. Хушбахтона, ҳолати шумо дигар аст, ҷудоии фарзандонатон ба сабаби ҳодисаи табиӣ, ки марги муфочо мебошад, руҳ додааст. Тибқи аҳкоми шариати мо ҳар бону бо гузарондани давраи идда метавонад шавҳар кунад. Дар асл, иддаи талоқ давраи се дафъа покизагӣ аст. Яъне, агар зани талоқгирифта бордор набошад ва се бор одати моҳиёнаро аз сар гузаронда пок шавад, бо оғози одати моҳиёнаи чорум аз иддаи талоқ фориғ мешавад. Ӯ ҳақ дорад ба инсонӣ дилхоҳаш издивоҷ кунад.

Чашмони Гулбӣбону равшан шуданд. Дасти духтарашро саҳт фишор дода бетоқатона суол кард:

– Пас, сари Фарзонаамро ҷуфт кунам, мешавад?!

Мулло Фарҳод пай бурд, ки ин бону ҳам мисли ҳама занони рустой орзу дорад чигарбандаш танҳо набошад, бо тамоми вучуд сару соҳиб доштани ӯро мехоҳад. Бо итминон ба ҳарфаш идома дода, қалби пурмеҳри ӯро бештар таскин бахшид:

– Албатта, иддаи вафот дар никоҳи доим чор моҳу даҳ рӯз аст, дар сурате ки аз марги домоди шумо панҷ моҳ гузаштааст. Ин азогирӣ мо аз суннат берун аст, агар тарафи талабгор бароятон мақбулу писандида бошад, бе дудилагӣ ва натарсида сарашонро ҷуфт кунед.

– Мешунавӣ домумло чӣ мегӯянд? – духтарашро каме нихта карда гуфт Гулбибону. – На ба гапи ман гӯш кардӣ, на ба ҳарфҳои Зиёмак. Агар боз ҳам чизеро нафаҳмидӣ аз домумло пурс, надорӣ ягон гапи гуфтани?

Фарзона бо аломати рад сар чунбонд. Мулло Фарҳод хис кард, ки ўро то андозае бо суханҳояш қонеъ сохтааст, боз ҳам афзуд:

– Хоҳарам, сарнавишти ҳар яки моро Парвардигор менависад ва Ё издивочро суннат хонда, ҳамчун арзиши воло муқаррар кардааст. Яъне, касе, ки издивоч намекунад, худро аз ин арзиш маҳрум месозад. Ту ва ҳамаи мо бояд бидонем, ки аз назари дини Ислоҳ сохтани хонавода як фариза аст, амале, ки марду зан онро чун як кори Илоҳӣ ва вазифа анҷом медиҳанд. Мо пайванди зану мардро ташвиқ мекунем, вале танҳои ва ҷудоиро мазамнат. Ту набояд имкони хуби сарнавиштатро аз даст диҳӣ, бароят бахт меҳоҳам.

Аз суханҳои мулло модару духтар мутаассир шуда хомӯш менишастанд. Ба хусус, Фарзона ба вачд омада, бо нигоҳҳои амиқу умедвор ба модараш чашм дӯхта хоҳиш кард:

– Очачон, аз гапҳои домумло як олам фараҳ гирифтаам, мешавад маро дам андозанд?

Гулбибону посух надода худи Мулло Фарҳод суханро аз даҳони ӯ гирифт:

– Чаро нашавад? Ҳатман дуо меконем, ниятҳои нек мекунем, хоҳарам. Ту бояд аз ранҷи ғаму андӯх, аз гумону шубҳа, аз дудилағӣ раҳо ёбӣ. Ин моем, ки бо амру изни Худованди якто афсурдагиро аз тану қонат рафъ месозем.

Гулбибону бениҳоят шод шуд. Аз ҷо хеста, бо изҳори миннатдорӣ гуфт:

– Хеле меҳрубон ҳастед, домумло, лутфи шумо зиёд. Ман намедонам ин ҳама нағзиҳоятонро чӣ хел баргардонам, Худо илматонро зиёда гардонад, саломат бошед! – ва ба Фарзона рӯ оварда афзуд: – Духтарам, ман ба назди дугонаам мефароям. Ту наздиктар лағҷ, нафаси домумло расад. Дам андозанд сабук мешавӣ, аз ҳама азобҳои руҳиат фориғ мегардӣ...

Аз самти боғи Ҳочӣ Салим шаббодои маҳине мевазид. Шоҳакҳои дарахтони пасту баланди ҳаёт якҷайл, бо мароми худ алвонҷ меҳӯрданд. Дар сари тути балхӣ як даста кабутар, ки номаълум буд аз кучо парида омадаанд ва бар сари шоҳу навдаҳои мачнунбеди лаби ҷӯй як идда миною акка ва гунчишкҳои пуртараддуд ҷо хуш карда ҳар замон овоз меконданд, чирик-чирик суҳбату баҳсҳои ноошно роҳ меандохтанд. Ба ин нозу ромиши табиат ҳой-хӯйи пурнишоти се-чаҳор духтару писарак, ки дар дами ресмони овезон аз шоҳи қачи зардолуи пирсол арғунҷ мерафтанд, изофа мешуд. Ва ҳалои фазои таносоиро садои маҳину ширадори Мулло Фарҳод пур кард, чанд лаҳза ҳама гӯшу хуш ба сӯйи айвон шуданд, калому оёти руҳафзо дилҳоро ба вачд овард...

*Гарам ба ноз кашӣ в-ар ба лутф бинвозӣ,
Ҳар он чӣ мекунӣ, эй нозанин, хушоянд аст.*¹⁸⁵

Бо хатми дуою салавот Фарзона аз чайби дохили қабояш як баста ҳамели мағзи бодомро баровард ва бо таъзиму эҳтиром дар қанори мулло гузошта аз зери рӯмол гуфт:

– Овозатон дар ҳафт мағзи қонам нишаст, худамро хеле сабук ҳис кардам, гӯё дар осмонҳо бол мезадам, шумо бузургворед, домумло!

– Ба умеду орзуҳоят бирас, хоҳарам, ба ман чизе надихед, лозим нест, – бо сари ҳам, ки гӯё ханӯз дуо меконд, лаб ба сухан қушод Мулло Фарҳод.

– Дар изои дами гарми шумо ҳеч чизе арзанда нест, ин аз бодими ширинаки боғамон, худам чидаю шикаста ба ришта гузарондаам.

Мулло Фарҳод бо завқ гуфт:

– Ман ошиқу шефтаи дастранҷҳои духтарони деҳа ҳастам. Маълум, ки ба зебӣ муҳаббат дорӣ, бахт ёр гардад!

Дар ин ҷо таваҷҷуҳи ҳамаро садои марғуладори Ҳочӣ Салим ҷалб намуд:

– Канӣ, ҳама ба гирди суфра оянд! – бо хушҳолӣ овоз баланд кард ӯ. – Кабоби танӯрӣ омода шуд, доғу хушхӯр аст, аз барраи яксола, баҳ-бах, чи бӯе, чи атре дорад ин кабоб!

Мулло Фарҳод аллақай ба ин гуна таорӯфҳои соҳибхона одат карда буд. Пас аз Фарзона, ки ба самти хонаи занон фурумада рафт, ӯ низ аз зинаҳо ба поён омад ва дар лаби ҷӯ сари по нишаста мухтасар дасту рӯ шуст. Сипас бо изҳори сипос гуфт:

– Шумо сарвари холигарони¹⁸⁶ ҷаҳон ҳастед, амак! Дастпӯхтҳоятон ҳамто надоранд, рост мегӯед, ҳатто аз як фарсанг раҳ бӯйи лазизи каботон ба машом мезананд!

¹⁸⁵ Байти Зарғари Исфохонӣ

¹⁸⁶ Холигар خوالیگر – ошпаз

Ҳочӣ Салим ба шавқ омада хандид. Як тиккаи калони кабобро ба ҳамсараш, ки аз таҳхона ба пешвозаш баромада буд, дода, табақи дасти ӯро гирифта тиккаи дуҷумро рӯи он гузошт ва ба ҷониби айвон роҳ пеш гирифта афзуд:

– Бифармо, домуллоҷон, ин насибаи мо будааст, ҳой-ҳой нагӯям, янгаат инро ҳам аз дастам рабуданист.

– Не-е, – қирмиз шуда рафт ҳамсараш, – ош шавад, ба домулло теед.

Ба чеҳраи ҳар се табассуми гарм шукуфт, дидаҳо аз шодӣ механдиданд...

Дар дили наҳор садои тақ-тақи дарвоза баланд шуд. Чун ҳамаи бачаҳо ба хонаи ҷойи нишаст даромада буданд, худи Ҳочӣ Салим аз ҷо хест.

– Боз кадом як коруфтодааш омад барин, – ба Мулло Фарҳод ҳарфзанон аз зинаҳо фуromaд ӯ, – ту хӯрда ист, домулло, хӯрок сард нашавад.

Азбаски аз пешайвон дарвозахона равшан ба чашм мерасид, хаёли мулло низ беихтиёр ба он сӯ рафт. Марди қадбаланде ба дохил даромад, бо ангушт камзӯли чармиашро ба китф андармон карда меистод. Дар сар кепка дошт. Бо пайдо шудани чеҳраи ношинос шамолаки нофораме сари дилро пармосида гузашт. Мулло Фарҳод дар дил нооромииро ҳис кард.

– Бародар аз фирқавиёни мо аст, Раҷабалӣ исмаш, одами худӣ, – чун пасу пеш ба пешайвон баромаданд, гуфт Ҳочӣ Салим, – ҳар замон моро суроғ карда меистад.

– Хуш омаданд, дӯст болои таом!

Раҷабалии коммунист бо виқор дасти мулло ро фишурда изҳор намуд:

– Бобоҳои мо дӯстони наздик буданд, шумо низ хуш омадед, аз дидоратон мо ҳама сарфарозем!

Чун ҳар се дар гирди дастархон нишаста даст ба дуо бардоштанд, Ҳочӣ Салим дарҳол чанд тикка нонро наздиктари меҳмон гузошта, ба ӯ як пиёла ҷой рехта дод ва гуфт:

– Пас аз даргузаши Шокирустои дӯстам сарвари хонадонаш Мулло Фарҳод аст, инсонии ҳамадон, донишманди ин тарафу он тарафи кӯҳистонамон. Бо дидори нозанинаш ба дару манзиламон нуру сафо овард.

– Бисёр нағз, хурсандии шумо шодмонии мост, – дарҳол сари виқорашро нашикаста ҳарф зад Раҷабалӣ ва бо нигоҳи маънодор ба мулло дида дӯхта афзуд: – Дар ҳама ҷо таъқиби муллоҳо сар шуд, диёри шумо ба чӣ ҳол аст?

Мулло Фарҳод дақиқан ҳамин пурсишро аз дил мегузaronд, худро ба нофаҳмӣ зада ҷавоб дод:

– Намедонам, вақте ки ба сафар баромадем ҳеч хабаре набуд. Аз муллоҳо чӣ ғалате содир шуда, ки онҳоро таъқиб мекунанд?

– Унсурҳои кӯҳна, душманони Ҳукумати Шӯроҳо ҳастанд.

– Яъне, гуфтани ҳастед, дину ибодати мардум кӯҳна шуд, давлати нав бояд аз дину ҳомиёни дин парҳез кунад?

– Албатта, магар шиори «дин афюн аст» то гӯши шумо нарасид? Фирқавиён охири муллою эшону шайхҳоро барканор мекунанд. Масҷиду мадрасаҳо яке намонда баста мешаванд, дунёи тоза ва ҳолӣ аз динро месозем.

– Агар ин хел аст, барои чӣ ҳукумати нав муллоҳоро ба ихтиёри худи мардум намегузорад? Охир, одамон чун ба сиёсати нав одат кунанд, худ аз худ ба муллоҳо эҳтиёче намемонад...

– Ҳама мушқил дар ҳамин ҷост, Мулло Фарҳод, – устухони дасташро канор гузошта, ангуштонашро лесида гуфт Раҷабалӣ, – мо ҳар қадар ҳомиёни динро муҳосира кунем, халқ ҳамон қадар барои наҷот додани онҳо мекӯшад. Ин корро намешавад ба ихтиёри мардум гузошт, ҳама бесаводанд, хурофотпарастанд.

– Аҷабо?! – шумханд зад Мулло Фарҳод. – Бо ин халқи бесавод ҷомеаи наватонро чӣ хел месозед?

– Ҳизби Линин беҳуда то ин ҷо нарасидааст, аз уҳдаи ҳама кор мебарояд...

Аз ин наҳви мунозира Ҳочӣ Салим каме дар худ печида, ба хотири тоб додани мавзуи суҳбат ба миёни ҳангома сар зад:

– Як моҳ даракат нашуд, Раҷабалӣ, кучоҳо рафтӣ?

– Дар Миёнкал будам. Бисту чор рӯз пешвоёни фирка дарс гузаштанд, аз Тошканд омаданд. Аз иштирокиюн як ҷаҳон сабақ омӯхтем. Маро дубора ба ин ҷо фиристоданд, ин ҳама деҳаи дастнораси миёниқӯҳиро ба ман бовар карда супурданд. Аз ин пас, Ҳочибобо, шумо ҳам эҳтиёт шуда гардед. Дигар ба ҳеч муллое гузашт карда намешавад, омадам, ки хушдорӣ диҳам.

– Шикор акнун сар мешавад, гӯӣ?

– Фирқайи мо босмачиҳоро гумдом кард, акнун саҳт аз пайи боқимондаҳои замони кӯҳна афтидааст, ба хусус, муллою мударрисон. Асло намехоҳам шумо низ ба ин гирдоб биафтед.

– Илтифот мекуни, додар, – нимнигоҳе ба сӯи Мулло Фарҳод андохта афзуд Ҳоҷӣ Салим, – худат медонӣ, чор-панҷ сол аст, ки котиби мекунам, навиштаҷоти шӯроҳо бар зиммаи ман аст.

– Аммо, муллоӣ ҳам мекунад, офтобро намешавад бо доман пӯшонд. Як муддат ин шуғро канор гузored, ҳеч кас шубҳа набарад. Одамон ин чизҳоро намефаҳманд, аз маросим даст кашидан намехоҳанд, ба хоҳишу илтимосҳояшон фирефта нашавед, ба хоҳири дӯсти худро дар чоҳ наафканед, – Раҷабали ба Мулло Фарҳод рӯ овард, як лаҳза сукут, оре, сукуте, ки маънии онро ҳар се хуб дарк мекарданд, ба миён омад.

– Ман туро нағз фаҳмидам, додар, саъйи кун ба мардум нафъат расад. Дар ҳоле ки ин дунё пур аз фитнаву шар аст, ду-се рӯза умри худро ба халқ бахшем, номамон ба бадӣ наравад.

– Рост мегӯед, ҳоҷибобо, – Раҷабали ба соҳибхона чашм дӯхта аз чоҳест, – ҳар кас бояд ба дурусти гаравад! Ба ман ичоза диҳед, равам, бояд ба корҳоям расам...

Ҳоҷӣ Салим меҳмони худро гусел карда ба айвон баргашт. Аз ранги рӯи ӯ маълум буд, ки хеле ноҳинҷор аст, намедонад ҳичолати хешро дар пеши мулло чӣ хел рафъ созад. Саъйи кард фориғбол нишинад, бо оҳанги узрмез изҳор намуд:

– Дигар аз ҳеч кас умеди некӣ нест, домолло, чор тараф пур аз бӯқаламун шудааст.

Мулло Фарҳод ба хубӣ ҳолати соҳибхонаро ҳис кард. Ба хоҳири осуда шудани ӯ нарму қатъӣ гуфт:

– Мо дар ҳаёти қӯтоҳи худ бисёр чизро дидем, шоҳиди рӯйдодҳо шудем, бо ҳар гуна одам рӯ ба рӯ гаштем. Дӯсти фирқавиатон бӯйи гирифта омадааст, ҳоло манзураш на шумо, балки бештар камина будам.

– Ба дилат нагир, додарам, инро фикр ҳам накун, – яке ноором шуд ҳоҷӣ.

– Не, ҳақиқат ин аст, ки сафари мо дар манзилатон пир шуд. Бешак, шумо инро намехоҳед, аммо ман бояд ҷой иваз кунам, ин ба суди ҳамамон аст.

Ҳоҷӣ Салим наздиктар ба самти мулло лағжиду бо меҳрубонӣ кафи даст ба зонуи ӯ гузошт ва гуфт:

– Ман дар пеши ҳар гуна пешомад ҳамчун сипар меистам, туву бачахоятро ҳимоят мекунам. Хаёли ба ҷойи дигар рафтавро аз сарат парто, ин хел намешавад!

– Амак, аз дасти фирқавиён ҳар кор меояд. Намебинед, ошкоро мақсудадро гуфта рафт. Кӣ медонад, фардо кихоро ба сарамон меоварад?!

– Додарам, Раҷабалиро ба ман бигузор, ман таноби ӯро кашида мемонам. Ин аз дастам меояд!

– Кош, инҳо як нафар мебуданд... – Мулло Фарҳод низ кафи даст ба пушти дасти ҳоҷӣ гузошт.

– Шумо ғусса нахӯред, аз сарнавишт ҷойи гурез нест, дар пешониамон ин зиёратҳо будааст, – мулло хост дарбадариҳо гӯяд, аммо ба хоҳири наранҷидани мизбон бо таъкид «зиёратҳо» гуфта монд. – Ман дӯсти хубе дар Ғичдувон дорам, хангоми тадрис дар мадрасаи Ҳоҷа Порсо ҳафтаю моҳро рафта дар хонааш мемондем. Дар айни ҳол одамони давлат аз гиребони деҳаҳои дурдаст доштаанд, чунки медонанд ҳамеша ба тӯрашон сайде дармемонад. Дар шаҳрҳо бошад, бояд дар ба дар гарданду як-як мардумро бисанҷанд. Ман ҳам ният дорам ба шаҳри дӯстам Ромишмахсум равам, то дар он чо тавонам чанд муддат пинҳон гардам. Манзилашон дар як канори назарногири шаҳр аст, шояд аз ин гирудорҳо дуртар бошад.

Чехраи Ҳоҷӣ Салим шаб шуд гӯё. Пай бурд, ки Мулло Фарҳод боз ҳам таваккул ба Худо мекунад, бо овози хаста гуфт:

– Малик ҳамроҳат меравад, шумоёнро то хонаи дӯстат бурда мемонаду бармегардад. Худатро эҳтиёт кун, писарам, боз кай ҳамдигарро мебинем?...

– Лутфу марҳамати шумо зиёд аст, хоҷиамак, ба гуфтаи Фаршеди додарам, ин талотумҳо гузарад, бо қатъӣ бозҷӯйиҳо дубора ба дидор хоҳем расид. Аз мо нигарон набошед, тану ҷон сихат бошад, аз зиндагӣ умед ҳаст. Бубинед, агар чунин намебуд, ин табиат фақат сиёҳу сапед менамуд, вале бо чанд ранг дар пешорӯямон ҷилва мекунад. Пас, ҳаёт давом дорад!

Ҳоҷӣ Салим дигар чизе нагуфт, азбас дар гулуяш лӯлагие мехалид, беовоз сар ба ҷониби дигар гардонд. Барои ӯ ҷудой аз Мулло Фарҳод, дасткӯтаҳиаш дар ростии тазйиқҳои зиндагӣ дардовар буд. Намехост фарзанди дӯсти қиёматиаш ба сарсонӣ рӯ оварад, аммо худро ночор дид, вучудадро ба мисли барги аз шохак кандашуда сабуку беруҳ ҳис кард...

***

Силсилаи одамони сар ба зер аз роҳи қачу килеби деҳа ба самти чап печиду ба домани пушта пайваст. Рӯ-рӯи дастҳо тахти равон беист мелӯккид, онро эҳтиёт карда бо навбат мебурданд. Баръакси дирӯз имрӯз ҳаво офтобӣ буд, аз пардаи меҳу абрҳои ба осмон нишемангирифта хабаре набуд. Тобути Мулло Дурандеш аз миёни фавҷи одамон, болотар аз ҳама ба чашм меҳӯрд. Порчай

сабзранги рӯяш дар зери нурҳои хуршед ба мисли пулакчаҳои моҳӣ чило медод. Ҳар кӣ саъй мекард ақаллан як бор аз дастаи он бигирад. Аз қафо бошад, гурӯҳ-гурӯҳ бачаҳою духтаракони хурдсол ва занон дар гузарҳои Даридуруду Миёнаву Пайку Бодия... ба сари дӯнгиҳо баромада, хомӯш ва бо овози гирифтаю нигоҳҳои ғамгин занҷираи одамони рӯ ба пуштари гусел мекарданд. Дили ҳар яке дар хонаи худ хун мегирифт, дидаҳо ашки фироқу ғам мерехтанд, дар сахни ҳаёлҳо лафзи хайрбод бо инсонии диогоҳу азиз ва муллои калон нишеман мегузид.

Хокчойи авлоди мулло, не, пахное густурдатар аз он бо одамони худиву бегона, бо онҳое, ки чанозаи муллои бузургро мушоаят мекарданд, пур шуд. Азбаски дӯстону ҳавдорони марҳум дар деҳаҳои атрофу дуру наздик бешумор буданд, Мулло Абдусалом ташйиҳои чанозаро ба рӯзи дигар вогузор намуд. Кори дурусте ҳам кард, ба хусус, аз пойи тобути инсоне мисли пири муллоҳо, орифи ҳофизи Каломуллоҳ Дурандешро гирифтани савоби бисёр дошт, ба хотири дарёфти ин савоб ва изҳори имону садоқат одамҳо ба сар медаванд.

Бо дастури роҳбаладиҳои Мулло Абдусалом чанозаро дар хок карданд. Қабро бо сангҳои паҳни баланд пӯшониданд, ду миёнбанд хоки хондаро аз сӯроҳӣ ба торсари гӯр рехтанд, сипас рӯи қабро бо хоки хуша пур карданд. Дар миёни афроди савобгир Сухроб ва аз пайи ӯ муовини Орқодий Азимкул низ сархаму мағмум ҳам шуда бо бел ба пушти гӯр хок рехтанд. Ҳар ду белҳои худро чаппа гузошта, навбатро ба касони дигар дода, дар сафи нишастагони пеш, пушт ба қибла чой гирифтанд. Сухроб бо овози кам, шунаво ба Азимкул гуфт:

– Бечора мулло... марди шарифу донишманде буд.

– Оре, аз ҷумлаи инсонҳое, ки бинои маърифату фарҳанги мардумиро мисли сутун ниғаҳ медошт. Одами ҳалиму меҳрубон, бо чеҳраи шукуфо, ҳамеша хандида суҳбат мекард.

Аз эътирофи муовини раис Сухробро хушаш омад.

– Дар поёни умр дармонаш рафт, аз дасти беморӣ ба мо ҳамроҳ нашуд. «Шогирдамро начот диҳед, раҳиҳои ӯ озодии ман аст», гуфта буд ӯ.

– Ин якравияшро ману раис Орқодий ҳам шунидем... Сухроб, бубин, ду инсонии начибро аз даст медиҳем: якеро аз зодбумаш гурезондем, дигаре бо олами равшан падруд гуфт. Барои чӣ барномаҳои мо баҳам хӯрд?

– Фикр мекуни, касе аз пушт қор мекунад?

– Аз ин пеш ҳам масъули комичроияи ҳизб ба раис чанд бор ёддоштҳое фирисод, қариб ҳамааш аз камукостиҳои фермаи туст. Агар дӯсти акаи Баҳром хабар намедод, мо пеши ин мусибатро гирифта наметавонистем.

– Ман таҳқиқ мекунам, каждумҳои зери бӯрӯро ҳатман меёбам.

– Ба фикрам, гӯши яке намудор шуд. Имрӯз ҳангоми ба ташйиҳои чаноза омадан Шермат дар Авлиё мегашт. Он чо чӣ қор мекард, ба гумонат? Аз пушташ одам мондам...

– Шермати гӯл?

– ...

Дар ин асно садои Мулло Абдусалом дар муҳити гӯристон, аз канори қабри ҳосилшудаи Мулло Дурандеш ба гӯшҳо расид:

– «Ҷаҳолат ин нест, ки мардум фақирӯ дасткӯтаҳо бошад, ҷаҳолат он аст, ки арзишҳои мардумӣ поймол ва ғуруру иззати нафсаи латма хӯрад» – ин аз зикрҳои устои мо Мулло Дурандеш аст. Эӣ аҳли муъмину мусалмон, ҳамдеҳагони арҷманд! Мо ҳоло инсонеро ба хок супурдем, ки умри мубораки худро дар роҳи имону эътиқод ба Худованди яқто, бо гузоштани намозҳои панҷвақтаю ниёишҳои муттасил, додани закоти садақоти чория, гузоштани рӯзаҳои ҳарсола ва бо орзуи расидан ба қабули Хонаи Худову эътимоди аҳли муслим бахшидааст. Ӯ инсоне буд, ки мурдаю зиндаи моро сарварӣ мекард, дарсҳову аҳкоми диниро ҳамроҳ бо расму оини мардумӣ ба мо ёд медод, шогирдонаш аз Бору гирифта то Пойгачу Дизаху Сир ва ин тараф, то Нуру Карминаву Бухоро роҳ паймуда, манзил гузида обрӯ ёфтаанд. Хурду калон дар ҳузури ӯ аз «Бидон»-у «Аввали илм»-у «Авомил» гирифта то «Шарҳи Мулло»-ву «Шамсия» ва «Ҳикмат-ул-айн»-у «Мулло Ҷалол» ва дар поён, маснавиҳову девони шуаро ва ниҳоятан, «Қуръони карим»-ро меомӯхтанд. Ҳар як зикру хитобаи эшон пайки сулуку имон, мизону меъёри зиндагӣ, пилаҳои расидан ба гулзори улвӣ буд. Ба ҳар баҳонае буда, эшон акнун дар байни мо нест, ба олами бақо реҳлат намуд. Биёед, дастҷамъӣ ба руҳи пурфутуҳи мулло дуо бихонем, равонаш шоду хотираш назди бозмондагон гиромӣ бод; тасляти амиқи қалбии худро ба аъзои хонаводаи мутавафӣ тақдим дошта барояшон шакебой меҳоҳем; Худованд бихишти баринро ба ӯ раво гардонад! Ҳоло фурсат аст сураи «Мулк»-ро болои сари гӯри майит бихонем, то муҷибӣ рафъи азоби қабр аз ӯ гардад. Илоҳо, омин!

Фавҷи одамони перомуни қабр нишаста гӯш ба овози Мулло Абдусалом дода, муҳри хомӯшӣ бар лаб заданд. Қироати муассири ҳазрати «Ғаборақ» ёду хуши ҳамаро ба моварои андешаҳо бурд,

бегумон, ҳар як нафар дар ҳавои каломи Илоҳӣ сурату симои муллои дӯстдоштаи худро аз сафҳаи хаёл мегузаронд, ҳӯю хислат ва одобу бархӯрдҳои ӯро дар оинаи зеҳну ёд меид...

Вақти аср шуду маъракаи ташйиҳои чаноза ба поён расид, одамон маъюсу малул ба ҳар сӯ пароканда шуданд. Як гурӯҳ дубора ба ҷониби манзили марҳум роҳ пеш гирифтанд. Сухроб шитоб дошт, мехост ҳарчи зуд тадоруки рӯзи дигарро бубинад. Медонист, ки ба ҳудои муллои калон одами бисёр меояд, истиқболу пазироии онҳо осон нахоҳад гузашт.

Дар манзили Мулло Дурандеш омодагиро барои фардо аллакай оғоз карда буданд. Муриди пурғайрат, додархонди вафодори мулло Каримҳочӣ дар обу арақ ғӯтида, бо ишораҳо ва овози баланд ба ҷавонҳои ба хидмат миёнбаста дастурҳо меод. Ӯ баробари дидани Сухроб ба пешвозаш шитофт ва ҳамоно бо дарки дили раис гузориш дод:

– Ба Равшан фармурам, бо се нафар дастёр наргови мулло ва панҷ сар гӯсфандро меоваранд. Шодон ба хабар кардани Миралиқасоб рафт, Қасоб Ҳамид дар ҳамин ҷост. Бобо Шучоъро ба занҳо масъул гузоштам, фармурам, ки ягон даҳ танӯр нон пазанд, панҷ-шаш даст чалпак кунанд, хаамири чуммаю буғурсок омода кунанд. Ягон даҳ нафар бояд барои тоза кардани каллапocha омода бошанд...

– Ба пасу пеш гӯшт камӣ накунад, панҷ-шаш сар буз ҳам биёред, – бо ризоият аз гуфтаҳои мурид изофа кард Сухроб, – фардо деҳаро одам пахш мекунад! Ба ҳамсояҳо ҳам хабар додед?

Каримҳочӣ пушти сар хорида гуфт:

– Хабар накардаем, лекин аз ин гуна маърақаҳо ҳама оғоханд. Бачаҳои бекор бисёр, ҳоло мефиристам.

– Гӯй, даҳ-понздаҳ хона омода бошанд, асосан меҳмонҳои аз дуру дурдаст омадаро бояд ҷой диҳем, – Сухроб чун дид Мулло Абдусалом ҳам расида омад, дар идомаи суханаш бо садои баланд афзуд: – Бародарон, ҳама дар ҷойи худ нишинед, домолло як фотиҳа бихонад. Барои чӣ занҳо хомӯш намешаванд?

Каримҳочӣ ба ӯ ҳамовоз гардид:

– Бас, гиря накунад, сад доду фарёд ҷойи як дуоро намегирад!

Мулло Абдусалом оромӣ ботамкин пушт ба сутуни пешайвон таъя дода нишаст. Чун сарусадого хомӯшу ҳама гӯшу хуш ба ӯ шуданд, бо оҳанги хоси худ ба қироати сураи «Фотиҳа» пардохт. Аз пушта расидагон ҳам паси якдигар омада, оромона дар гӯшаю канор ҷой хуш мекарданд. Мулло пайи ҳам чанд сура хонд, чун зери чашм ҳис мекард расидани одамон қатъ намешавад, наистода хондан гирифт. Ниҳоят, ба иқтидои ӯ ҳама – марду зан, хурду калон ба хотири даргузашти Мулло Дурандеш ва бо истидҳои улувви дарачот ва охирати ободи ӯ дасти дуо бардоштанд.

Пас аз дуо ҳама аз пайи кори хеш шуданд. Мулло Абдусалом суолomez ба Сухробу Каримҳочӣ дида дӯхт. Маънии нигоҳи ӯро ҳар ду дарҳол фаҳмиданд. Сухроб оҳиста ба ду ҷониб сар такон доду гуфт:

– Акнун муллои кеҳтар ҳам худатон, муллои меҳтар ҳам. Дудила нашуда ба хонаи дарун дароеду миёнро баста ба хатми Каломуллоҳ пардозед. Дигар аз ҳеч ҷо мулломе намеояд.

– Дунё дигар шуд, гӯй...

– Акнун донистед, домолло? Ба мағзи ҳукумати нав ханӯз сар дарнаовардаед, меғӯям.

– Гуфтани ҳастӣ, ҳукуматро бе мулло месозем?

Сухробу Каримҳочӣ ба ҳамдигар нигоҳ карда шумханд заданд. Каримҳочӣ низ тоқат накарда ба гап ҳамроҳ шуд:

– Худоро шуқр гӯед, ки аз дунболи шумо наомадаанд. Дар ҳама ҷо коммунистон бо таъқиби муллою шайху қозиёни пештара дастхушӣ доранд, танҳо ин моем, ки ба шарофати Сухробино ханӯз дуою ниёишҳо мекунем. Шумо ҳам хонаро ба сар набардошта, дар даруни дил хатро фароред.

– Ана ҳалос, дунё ба доми бединҳо уфтодаасту мо беҳабар, э вой! – Мулло Абдусалом даст афшонда ба хонаи дарун даромада рафт. Сухроб аз қафо гуфт:

– Бечора, домоллои сода, нисфи ҷаҳонро об мебарду ӯ хабаре надорад. Мо ҳам дар қиблаи расму оини кӯҳна то кай истодагарӣ мекунем, танҳо ба Парвардигор аён!

Каримҳочӣ ба паҳлуи Сухроб наздиктар омад, аз оринчи ӯ дошта изҳор намуд:

– То замоне, ки дар қалбамон шарораи имон ҳаст, раис, ҳазор сифати фирқавӣ ҳам диҳанд, мо мусалмонем.

«Пас, то мурдан муъминем» – фурӯ дар андеша зери лаб гурунгид Сухроби коммунист.

9. КАЖДУМИ ЗЕРИ БҶҶРЁ

Гуфтаҳои Азимкул дар дили Сухроб ғулғула андохта буд. Агарчи мехост бол бароварда ба Авлиё ба назди Оркодий гузарад, як рӯзи дароз дар Бору мехкӯб шуд. Наметавонист маъракаи Мулло Дурандешро партофта равад, ҳар касе меомад, аввал суроғи ӯро мегирифт. Гузашта аз пазироии меҳмонон, ба ҳама иқдом ҳудаш сару сарвар буд. Ҳис мекард, ки дар ин замона ба дили ҳар як одам роҳ ёфтани кори саҳле нест, ба хусус, агар андешаю бархӯрди одамон мутафовит бошад. Як сӯ халқи заҳматпешаи одӣ, ки онҳо фақат дастмоя меҳоҳанду таъриф; аз чониби дигар, нафарҳое, ки ба ҳеч вачҳ моил нестанд аз тарзу равиши зиндагии пешин даст бардоранд ва барои онҳо ҳар як падидаи тоза бегона менамояд; аз тарафе, ҳамчунин, касони нави чома, ки Ҳукумати Шӯроҳоро барои хеш пуштибон хондаанд ва даст ба дасти фиркавиён дода ҳаёти ҷадид месозанд. Он рӯз омадурафти меҳмонон то ғуруби офтоб кашол ёфт ва ӯ маҷбур шуд аз манзили марҳум дур нарафта ба онҳо бирасад ва аёдати раиси калонро низ ба рӯзи дигар мавқуф гузорад. Пас аз он ки шомгоҳон ба Мағфиратбоную наздикони оилаи мулло дил дода¹⁸⁷, ба сӯи хона раҳсипор мешуд, Фаршедро ба назди худ хонд. Қадди болою лоғари муаллим дар назараш боз ҳам баландтару низортар намуд.

– Додарам, қатори ман ту ҳам азият кашидӣ, – бо дилсӯзӣ гуфт ӯ, – ранчи кӯҳгардиҳо яктарафа нашуда ин мусибат пеш омад. Тамоми рӯз сари по гаштӣ, холо раву истироҳат кун, фардо кори нав дорем.

– Ҷисму чони мо бо ҳамин давутозҳо сахт шудааст, ҷойи нигаронӣ нест. Ҳар чӣ мефармоед, дар хидмат ҳастем, раис!

– Ба ҳар ҳол, худатро бисёр нахӯр, чанд муддат гузарад ҳатман дӯстамро дубора меоварем. Худат нағз мефаҳмӣ, тамғаи «душмани халқ» задан оқибати гарон дорад. Мо бояд бародарони худро аз ин номбарихоӣ сиёҳ ҳифозат кунем. Мулло Дурандеш сари вақт реҳлат кард, кӣ медонад ба сараш чӣ балоҳое бор мекарданд.

– Додиям пайваста мегуфт, «муҳим ин аст, ки миллат зинда монад, дигар ҳама кор аз осиеб меафтад». Аз ин хотир, шумо нигарон набошед. Ману дӯстонам ҳамеша ҳаводори шумою Орководу дигар бародарони коммунист ҳастем. Дуруст, давлати дигарро месозед, аммо ба миллат бо чашми нек нигоҳ мекунед ва ин назари мустаҳсан¹⁸⁸ бахту саодати мост!

Сухроб маҳкам аз китфи Фаршед дошт. Бо панҷаи бақуввати худ дӯши муаллимиро ду-се такон доду афзуд:

– Борақаллоҳ, ту инсонии хушбин ҳастӣ! Кош, ҷавононе ба мисли ту бештар меодшем. То замоне, ки дӯстам дар деҳа нест, ман ба ту така мекунам. Танҳо аз шумоҳо насиҳати дуруст мегирам, хоҳишан, ҳар роҳкору ҳарфери лозим донистӣ, дарег мадор, бе мулоҳиза ба ман бигӯй. Ба гуфтаи Азимкул, Шермати гӯл корҳое кардагӣ барин, фардо бо ҳам ба Авлиё меравем, бубинем чӣ гап.

– Ман кайҳост, ки ин қазияро дарк карда будам, аммо ҳеч рӯи хатояш дастгир накардам, – баъзе ҳаракатҳои машкуки Шермати гӯлро аз мадди ҳаёл гузаронда гуфт Фаршед, – ба назарам, пас аз марги Ансор ӯ ба кӯи интиқом даромада буд. Бошад, пагоҳ бо ҳам меравем!

– Сипос, додарам, то субҳи фардо!

– Хайр!

Ҳавои Авлиё дар фаслҳои гарми сол нисбат ба Бору ва дигар деҳоти кӯхпоя гармтар ва дар айёми сард хунуктар мешуд. Чун аз се чониб бо фазои боз ба дашт мепайваст, ҳар гуна гармселу шамоли хӯро гиребонашро мегирифт. Алалхусус, панҷаи тобистон ин доманаи белаблӯларо ором нагузошта, аз ҳар сӯ бо ноҳуни ҷафо мехарошид. Азбаски боғҳои ончунонӣ ва дарахти зиёд надошт, ин зулм осонтар рӯи кор меомад. Гоҳе ҷодаҳои ҳокӣ танӯри тафсонро мемонданд, ки бошандагонаш наметавонистанд бо пойи урён роҳ раванд ва гоҳе низ гирдбодҳои сиёҳ гарду хоки худро бераҳмона ба даҳону бинӣ зада, чашмҳоро кӯр карданӣ мешуданд. Танҳо бо фаро расидани поиз авлиёиҳо аз ин ранҷо роҳат мешуданд. Дар ин фасл фақат боронгарихоӣ муттасил одамонро азият меод. Аз касрати оби борон гилолуду балчиқ шудани роҳҳо рафтуомадро мушкил месохт.

Имрӯз ҳавои маркази колхоз хушки офтобӣ менамуд. Ба ҳар ҳол, ҳавои сарди тирамоҳӣ фораму матбуъ ба димоғ мевазид. Вақте ки Сухробу Фаршед ба даромадгоҳи Авлиё расиданд, ғайричашмдошт, ин ҳама насими диловезро халалдор карда, дар паҳнои қисми поёнӣ, аз миёни даштҳои сартос ду гирдбоди бадвоҳима ба шакли девҳои сиёҳи каллакалон намудор шуданд. Онҳо

¹⁸⁷ Дил додан دل دادن – дилчӯӣ кардан, тасалли додан

¹⁸⁸ Мустаҳсан مستحسن – некӯ, писандида, нағз

дар атрофи тири худ чунон босуръат давр зада меоманд, ки гумон мекуни ба таъкиби лашкаре саъб гирифторм шудаанд. Сухроб «девҳо»-ро дида садо баланд кард:

– Фаршед, аспатро ба чорхез андоз! – ва ҳамзамон худаш низ тозиёнаи обдор ба кафали самандаш фурувард. – Агар камтари дигар дар ин чо бимонем, бешакку шубҳа, ба доми он балоҳо меафтем!

Фаршед низ бо як назари кӯтоҳ ба самти гирдбодҳои шитобанда, бо тамоми неру дасту по зад ва аз паси раис аспашро ба дав андохт. Ҳар ду дам нагирифта, бо шитобу ачалаи бесобиқа саворкорӣ карданду дар як зум сар ба дохили кӯчаи калон заданд ва наистода то назди идораи колхоз омаданд. Чун ҳар ду бо суръати бод давиданд, девбодҳо низ натавонистанд тири хучум ба ҳадаф андозанд. Онҳо пасу пеш то аввалин кӯча расида, бо сарҳои бузургсаллаи худ ба қоши хонаҳои аввал бархӯрданд ва аз миён шикаста ба чор сӯ чошу пареш шуданд. Сухроб аз қирраи чашм ин ҳолатро дида пирузмандона сар ба боло ёзонд ва лигоми аспашро ба тарафи Фаршед кашида гуфт:

– Даштҳои мо аз гирдбод бадтар офате надорад! Худо накарда, одаме ё чонваре ба қабзаш биафтад, ҳамон замон тикка-тикка карда мисли барги дарахт ба осмон пош медиҳад.

– Вой бар ҳоли авлиёҳо, аз тарси ин бало шояд аз хонаҳояшон намебароянд?! – суоломез ҳарф зад Фаршед. – Шояд чанд бор ба он укубате, ки гуфтед, мубтало шудаанд?

Сухроб гуфт:

– Не, одамро нашунидаам, лекин чандин бор барраю бузғолаҳояшонро талаф додаанд.

Ҳамин ки ба назди саисхонаи идора расиданд, ниғаҳбон тозон ба тарафашон омад ва бо таъзиму салом лачоми ҳар ду аспро ба даст гирифта ба дохили тавила бурд. Сухробу Фаршед сару тан афшонда, каме либосҳои худро ба тартиб дароварда, нигоҳе ба ҳамдигар афканданд ва бо ризоият аз ҳолу симои якдигар ба самти пеши бино гузаштанд ва ворида идораи колхоз шуданд. Мисли ин ки ҳамин лаҳза мунтазирашон буд, Азимкул онҳоро дар роҳрав пешвоз гирифт.

– Хуш омадед, гурга ном гирӣ пайдо мешавад, ҳамин ҳозир бо раис суҳбати шуморо мекардем, – бо табассум хушҳолии худро пинҳон накарда гуфт ӯ, – биёед, сарварамон ҳам чашм ба роҳи шумо буд.

Раис утоқи корикалону боҳавое дошт. Аз ду тирезаи шишадори бузурги он дохили хона мисли рӯз равшан мешуд. Ба маҳзи дидани меҳмонон чун низомииён рост хеста ба сӯяшон қадам зад ва аввал Сухробро, ки гӯё фарзанди худро медид, ба оғӯш кашида гуфт:

— Ду рӯз боз чашмҳоям ба роҳат тор метанад, кучо шудӣ пас?

– Маро маъзур доред, раис, маърақаҳои моро худатон беҳтар медонед, – бо дуруду салом изҳор намуд Сухроб, – боз худии Мулло Дурандеш – инсоне, ки ҳафт иқлим ӯро мешиносад!

– Мефаҳмам, додарам, мефаҳмам... Боз як нафар инсони зиёӣ моро тарк кард, охираташ обод бошад, – раис Аркадий бо Фаршед низ саломалейк карду ҳар ду аз ду самти миз ба нишастан фаро хонд. – Чунон дунёи бӯқаламуне дорем, ки сад ботаваҷҷӯш бошем ҳам, аз як сӯ пирт мушкилие пеш меояд. Ҳар лаҳзаро бояд бо нигоҳи нав бубинем, бо одамон кор кардан сахт шудааст. Мулло Фарҳод мегуфт, «ҳар хаёлеро хаёле меҳӯрад, фикри он фикри дигарро мечарад».

Дар ин асно Фаршед табассуме кард. Аркадий суоломез ба ӯ рӯ овард.

– Ҳеч гап не, раис, аз он завқам омад, ки сухани охиратон аз Мавлоно буд, на аз бародарам.

Ҳар се хандиданд.

– Хуб, шумо дуруст фаҳмед, маро Фарҳодамон «мулло» кардааст, – афзуд Аркадий.

Сухроб гуфт:

– Қойи Фарҳоди дӯстам холӣ, ҳар калому ҳар шеъре ёд гирифтаем, аз ўст. Бечора ҳоло дар ғарибӣ мегардад, аз сараш чиҳо мегузарад, намедонем.

– Ман агар раис бошам, агар ба қадри як қатра об дар ин минтақа обрӯ дошта бошам, ҳатман ӯро бармегардонам! – раис каме барошуфт, муштҳои гиреҳ шуданд. – Мо узви ҳизбем гуфта бо биниҳояшон осмонро харошидани мешаванд, ҳоло мебинанд, кӣ ба рӯи кӣ пой мемонад! Ин талотум аз байн равад, ҳар кас ба қойи худ бармегардад. Дар айнаи ҳол бояд душманони дохилиамонро сарнагун кунем, Сухроб, вақтҳои охир хоинони нобинам зиёд шудаанд. Ба хусус, дар деҳаи ту...

Дар ҳамин лаҳза дари утоқи корро боз карда ниғаҳбон ба дохил сар халонд ва бо узр изҳор намуд:

– Раисбобо, бубахшед, ин кӯлборҳои меҳмонон аст, аз ёдашон наравад, – ӯ ду хӯрчинро, ки чашмиҳояш пур менамуданд, дар канори дар гузошт.

Сухроб гуфт:

– Дастат дард накунад, лутф кардӣ! – ниғаҳбон ба маънии «қобиле надорад» даст ба сари сина гузошту аз дар берун баромад ва Сухроб ба Фаршед рӯ оварда суханаширо идома дод: – Муаллим, бе заҳмат меваҳоро ба рӯи суфра гузор.

Вақте ки Фаршед себу беҳиҳои тиллоиранг ва нонҳои танӯриро мебаровард, Аркадий бетоқатона ба сухан омад:

– Баҳ-баҳ! Бӯйи нони модарон хонаро фаро гирифт, ин қадар заҳмат кашидед! Азимкул, бигир аз дасти муаллим, ҳамин ҳозир аз меваҳои тар як-ду лаълӣ шуфта биёред.

– Хуб шудааст, устод! – Чашмҳои Азимкул низ равшан шуд, бо шитоб аз пайи дастур рафт.

Аркадий аз нонҳое, ки Фаршед бо бӯғчааш ба рӯйи миз гузошт, якеро гирифт ба чашмҳои молид ва бо хумор бӯйида ду тақсим кард. Як бурдари шикаста бо иштиҳо ба даҳон бурд.

– Нонҳои танӯрии деҳаи шумо таъму мазаи дигар доранд, Сухроб, – бо изҳори қаноат гуфт раис, – бубин, як қадам ин тараф дигар ин гуна нонҳоро намешавад пухт.

– Ош шавад! Аз ин пас ҳар ҳафта барои шумо мефиристам. То имрӯз нагуфтед, намедонистам, ки ин қадар шефтаи нонҳои мо ҳастед.

– Не, не, ин корро нақун, одамҳо механданд.

– Ҳеч чойи ханда надорад, баръакс, нон додан савоб аст.

– Бошад, ман розиам, фақат ба шарте, ки ордашро худам диҳам ва ба нонпаз дастмуздашро ҳам худам расонам!

Сухроб бо табассум ҷавоб гардонд:

– Хуб, шартӣ шумо қабул!

Дар ҳоле ки раис маза карда нон мехоид, Азимкул бо як лаълӣ мева ва чойники чой даромад. Фаршед дарҳол чойникро ба пешаш кашиду чойгардон кард ва дар пиёлаҳои гулдори сафолӣ ба ҳамнишастон рехта дод. Раис Аркадий аз болои нони хойидааш чой хӯрда, роҳат нафасе амиқ ба дарун кашиду гуфт:

– Хуб, Сухробҷон, ба асли мақсад оем. Лучу пӯстканди гап ҳамин ки, дирӯз мо шогирди Ансорро бо ду рафиқаш дастгир кардем. Офтоб ба рӯямон хандид, агар бачаҳо каме дер мекарданд ҳама навиштаҳои рости дурӯғашон ба дасти оғеппуён меуфтод. Агар бубинӣ, чӣ чизҳое омода кардаанд, ноқасон!

– Аҷабо, мисли гӯсфанд сар ба зер мегардад, лаънатӣ, асло гумон намебарӣ, ки ин корҳо аз дасташ меояд, – дар ҳавои шигифт гуфт Сухроб, – навиштаҳоиашон дар чӣ хусус аст?

– Ҳама «корҳои иштибоҳ»-и туву «ҳамтабақонат» ва «мушкилот»-и мардуми фақири сарфароварда ба Ҳукумати Шӯроҳо! – раис ҳам шуду аз кашуи мизаш як пӯшаро баровард ва аз дохили он чанд қоғазӣ зардшудаи чорқатро гирифта ба Сухроб дароз кард ва афзуд: – Бубин, чӣ кадр маълумот чамъ кардааст. Чойи хавф он буд, ки агар намегирифтем бӯйи ҳодисаи Ансор ба рӯ мезад. Кушта шудани он палидро бо обуранг навиштааст, гӯё ту ба ӯ кинаи дерина доштаӣ ва қасдан одам фиристода ӯро ба қатл расондаӣ.

– Номард! – Сухроб каме оташин шуд. – Агар қасде медоштам, сари ҳазору як бадқориашон хардуру чазо меодам. Ба инҳо хона сохтем, чорбоғ ҷудо кардем, анҷоми рӯзгор додем, то дар кӯча намонанд, боз ҳам...

– Ҳоло дарёфтам, ки Шермати гӯли мо аз ҳама хушёртар будааст. Ансор ҳам дар дурӯягӣ пӯсту устухон надошт, вале ҳама қораш зуд ошкор мешуд, аз симояш метавонистӣ дарунашро бихонӣ. Ин ноқас бошад, шабеҳи қадуми зерӣ бӯрест! Дар дарун мегардад, гӯё мусичаи бегуноҳ аст, вале корҳое карда, ки аз ҳайрат гиребон даст мегири. Чун тахмин мекардам дар фурӯхтани муллоҳо ҳамин даст дорад, ҳамраҳонаш Харину Лесбекро нағзақак ба қин гирифтам. Онҳо нарезондаю начаконда ҳама навиштаҳои Шерматро бароям нақл карда доданд. Медонӣ, он номаи шикоятро қай додааст?

Сухроб китф дарҳам кашид, бештар ба шигифт омад. Аркадий ба суханаш идома дод:

– Ба ёд биёр, ҷаҳор моҳ пеш бароям нома навишта хоҳиш карда будӣ, ки барои Шермату Харину Лесбек аз молҳои колхоз ҷудо кунам, «аҳволшон танг, рӯзгорашон вазнин, ба ҷуз нони қоқ барои хӯрдан чизе надоранд»...

– Оре, дар ёд дорам.

– Ҳамон вақт гӯсфандҳои додаи маро фурӯхта ба марказ рафтаанд, чор-панҷ рӯз он ҷо монда номаҳоиашонро таҳия карда супурдаанд.

– Як ҳафта гуму гӯр шуданашон ҳам дар ёдам ҳаст.

– Офарин! Агар аз омадани оғеппуён ним рӯз дертар хабар меёфтем, Мулло Фарҳодро ҳам аз даст меодам. Чопари дӯстам то ба мо расид, аз ҳол рафта, қариб, ки хунаш аз ҳалқаш бадар омада буд. Бечора се рӯзи қулфуқалид рӯйичойӣ хоб рафта хест.

Сухроб гарчи намехост навиштаҳои қоғазро бихонад, вале беихтиёр барги аввалро кушоду чашмаш ба исми худаш уфтод. «Фикр мекунад Рустамзода Сухроб коммунист аст ба ҳизбу ватанамон содиқ аст? Асло ин тавр нест! Ӯ дар рӯзи равшан ба чашми давлат хок мепошад. Ҳоло

ман бо тартиб корҳои нопоки ӯро баён мекунам ва шумо аз ҳақиқати амалҳои огоҳ мешавед. То имрӯз наздики шаст сар аспӣ мардуми деҳотро ба нафъи давлат мусодира кард, вале ҳеҷ кадоме ба саисхонаи ферма нарасид, ҳамаро ба яйлоқи худашу дӯстонаш бароварда пинҳон кард. Имсол аз ҳисоби молҳои одамон ба унвони молиёти¹⁸⁹ давлат бештар аз шаст ман¹⁹⁰ гӯшт чамъ кард, вале шунидем, ки ба анбори колхоз як мисқол ҳам нарафтааст. Муллоҳо озодона ба масҷид мераванд, намоз мехонанд, одамонро куфу суф мекунанд, бо эшонҳои Нур рафтуомад доранд, Рустамзода бошад, ба онҳо на танҳо мамониат намекунад, балки ба ҳар амалашон роҳ кушода, мардумро барои эътиқод ба диндорон даъват менамояд. Ҳам дар Бору, ҳам дар Кониобу Зиҳвор то ҳоло амалдорону бойҳо заминро молҳои худро ба кулхуз нагузарондаанд, фақиронро чун ғулом кор мефармоянд. Азбаски Рустамзода аз онҳо манфиати бисёр дорад, барои мутеъ карданишон чорае намеандешад. Дар ҳама ҷо то ба ҳол коргоҳҳои хусусӣ фаъол аст, ҳеҷ кас ба фикри сохти ҷамоавии Ҳукумати Шӯроҳо нест...»

– Додар, мебинам, ки ғарқи мутолиа шудӣ, – бо диққат хондани Сухробрӯ дида гуфт Аркадий, – он коғазхоро гузор дар чайбат, баъдан бафурча дида мебарой. Маълум ки ҳамааш дурӯғ, тухмату дасисаи ошкоро, ба асаби шудан намеарзад.

Сухробрӯ сар бардошт, таҳайюромез суол кард:

– Фикр мекунед, ин ҳамаро ҳамин ғули худамон навиштааст? Яъне ин қадар маҳорати баён дорад?

– Худаш тан гирифт, ҳамраҳонаш ҳам тасдиқ карданд.

– Охир, ҳамагӣ як доруға буд, дум-думи мирохураш мегашт, савод аз кучо?

– Дар оғоз ман ҳам шубҳа кардам, вале бозпурсиҳоям натиҷа дод. Ин касифи дам дар дарун аввалҳо дар Кармина мушрифӣ¹⁹¹ мекардааст. Як тирамоҳ бо дуздии калон ба даст меафтад. ӯро Ансор, ки дар асл ҳамдеҳаш аст, аз зиндон начот дода бо худаш ба ин тараф меоварад. Ҳарчанд худашро хидматгор вонамуд карда, ба ғули зада мегашт, дар ҳама давр ба Ансор котибӣ мекардааст. Ин сирре буда дар байни ҳар дуяшон.

– Во аҷаб, маро лол кардед, раисбобо. Ҳоло чӣ маслиҳат медиҳед, чӣ кор кунем бо инҳо?

– Чӣ ҳам мекардем? Ҳар серо аз ин ҷо гумдон мекунем, изи пояшон намонад. Аз он чиз хушам омад, ки Шермат ба пеши поям афтада илтиҷо кард, қазияро ба ту нагуям. Аз ту мурданिवор метарсанд, нокасон. Ман ҳам ба онҳо шарт гузоштам, гуфтам, ки ё ба Сухробрӯ ҷавобатонро худатон медиҳед, ё лашу лушатонро чамъ карда ба Миёнкол меравед. Албатта, шарти дуҷумро қабул карданд.

– Кори шумо дуруст аст, раис, аммо... – бо андеша пушти сар хорид Сухробрӯ. – Бештар нест, ғуё ман чизеро пай набурдаам, ҳарфе нагуфта аз онҳо кор кашам? Чунон кор кашам, ки аз таваллуд шудани худ пушаймон шаванд.

Раис бо катъият гуфт:

– Сухробрӯ, мефаҳмам, ту чӣ мегӯӣ. Бовар кун, инҳо одам намешаванд, боз ҳам фурсати муносиб мепоянд, сад назорат кунӣ, боз ҳам чун мормулак¹⁹² роҳе меёбанд. Аз худамон дур мекунем, хас каму ҷаҳон пок!

– Ба Миёнкол ба пеши кӣ мефиристед?

– Он ҷо як ҳамяроқам раҳбари каналҳои обёрӣ. Инҳоро ба қатори коргаронаш, ки аксаран зиндонийён ҳастанд, мегирад. Ман ғуяму ту шунав, аз ғулом бадтар кор мекунанд. Дигар роҳати Боруро дар хоби шабашон мебинанд.

– Корро то охир пазондам ғуед?! Ман навқари шумо ҳастам.

– Барои дӯстон чонам фидо бод! Нагӯ навқар, ту ҳамсафу ҳамболи ман ҳастӣ. Аз ин пас бояд хушёр бошем, ҳам одамонамонро ҳифз кунем, ҳам давлати навро бисозем. Чӣ гуфтӣ, Фаршед? – раис диққати муаллимро, ки то ҳол ғушу ҳуш ба суҳбаташон менишаст, низ ҷалб намуд.

– Ҳатман! Мо ҳама маҷнун шумо ҳастем, рафиқ Орқоди. Ҳамон тавре ки фармудаед, бо сабру оромӣ, саросема нашуда, ба дили мардум роҳ ёфта, бо хотирҷамъӣ зиндагии куҳнаро ба сохти нав иваз мекунем...

¹⁸⁹ Молиёт مالیات – андоз, боҷ

¹⁹⁰ Ман من – миқёси вазн, ки дар чойҳои мухталиф гуногун будааст; ин ҷо: як ман баробари 8 пуд (128 кг) аст

¹⁹¹ Мушриф مشرف – ноziри харҷ, ҳисобдор

¹⁹² Мормулак مارمولک – калтакалос, калпеса

10. ГУРЕЗГОҲ

Маҳаллаи Рахтшӯён

– Оташ¹⁹³, илтимос як тори дигар кашида диҳед, дигар безобита намекунам, – аз дохили ҳавлӣ, ки бо девори похсагини баланд маҳсур мешуд, садои илтиҷоомези зане ба гӯш расид.

Дар пай овози гирои мардона баланд шуд:

– Ҳама чоро либос пахш кард, камтар гиред намешавад?! Ҳар рӯз шумоён аз торканӣ ҳалок, ман аз торкашӣ!

– Ҳозир духтарон дар хона, кор кунанд-дия! Ҳар тангааш дарора, кӣ ба ману шумо ҳақ метияд? Наомада монанд ин шӯроихо, аз сари муллогиятон ҳам об рехтанд, акун то кор меёбед ҳамин – сарҳомора ба ин дар, ба он дар зада мегардем-дия. Ба як торкашӣ ин қадар...

Садои мард миёни гапро бурид:

– Хуб-хуб, ман ҳам як гуфтам-дия, даррав дардата достон накун. Ба худат чабр нашавад мегӯям, рахтшӯӣ кори осон нест, миёни чо на мегирад...

Мулло Фарҳод ба Холпарӣ бо лабҳанд нигоҳи маънодоре карду Ғоибро, ки беҳолона сарашро ба китфу гарданаш мемолид, оҳиста дар замин гузошт ва ба Нисо ишора кард, ки аз дасташ бигирад. Қўлбори китфашро низ дар паҳлуи гиреҳҳои либосворӣ монда, бе дудилағӣ ҳалқаи дарвозаро кўфт. Сарусадоҳо қатъ шуд, аз дохил мард ба чиринги ҳалқаи дар ҷавоб гуфт:

– Омадам, омадам, як лаҳза!

Овози ошно, ҳамон овози борику тези ҳамсабақи беқарор – Ромиши маҳсум! Мулло Фарҳод равшан дар ёд дорад, Ромиши шитобкор доимо чояшро бо чангол мехӯрд, то дигарон таҳорат мегирифтанд, ӯ намозашро адо мекард. Дўстонаш ҳанӯз чойи пагоҳиро нахӯрда, Ромиш аз ҳучрааш бадар мерафт ва аз ҳама пештар ба мадраса омада, ба пушти лавҳи дарسخонӣ менишаст. Дар замони пурсишу посухҳо низ тунд мерафт, вале зуд дар роҳ мемонд. Устои калом пайваста бо чўбдаст ба китфаш мезад ва мегуфт:

Кори шайтон аст таъҷилу шитоб,

*Лутфи Раҳмон аст сабру иҷтиноб.*¹⁹⁴

Дарвоза, ки дар асл дари яклингаи калоне буд, боз шуду дидаҳои ба ҳам шинос аз зери абрувони ғафс бо нигоҳҳои ҳайратзову шарангез ба ҳам дакка хӯранд. Ромиш як лаҳза мисли чўб истод, беихтиёр бо пушти остин чашмонашро молид, аввал нигоҳе ба зану бачаҳо афканду сипас, гӯё луълӯи лоло ба рӯяш механдад, бо як ҳаракати тез муллоро ба оғӯш кашид.

– Салому дуруд, дўстам, маро дар ғафлат гузоштӣ! Чӣ хел шуду моро ёд кардӣ? – бо шигифт изҳор намуд Ромиш. – Ба Худо, ҳамон Фарҳодӣ, фақат каме дурушттар.

Мулло Фарҳод табассумашро канда накарда гуфт:

– Маҳсум, ба ту низ салом! Ин зиндагист, ки ҳамаи моро дурушту дағал мекунад. Маро бубахш, аз дасти замона ба паноҳи ту шитофтам, бо оилаам омадам.

– Сарпаноҳамон ягона Офаридгор аст, биёед, дар остона наистед, – Ромиш баргашту бо эҳтироми хос ба Холпарӣ рӯ овард, – бифармоед, хоҳарам, ин чо ҳам хонаю манзили худатон аст, бе таоруф! Баҳ, баҳ, чӣ духтари париваше, чӣ бачаяки нозе, ман қурбони ҳамаатон шавам, хуш омадед, сафо овардед!

Аз он ки наистода ҳарф мезаду бетокатона ба дохил фаро мехонд, Фарҳод дубора дўсти бесабри солҳои мадрасаро ба ёд овард. Лоилоҷ ӯ ва бачаҳояш низ тезтар чунбида ҳамроҳи мизбон аз борубуна бардоштанд ва ҳама пасу пеш вориди ҳавлӣ шуданд.

Ҳамсари Ромиш гӯшу хуш ба самти дарвоза, либосҳои хушкро аз тор чамъ карда гирифт. Ҳамин ки аз қафои шавҳараш сару сурати Мулло Фарҳодро дид, даҳонашро бо даст пӯшонид ба беихтиёр садо баланд кард:

– Эҳ, Фарҳодака, ин шумо будед? Кадом шамолҳо катӣ?

– Салом, Бибӣ, оре, ҳамон шарикдарси кӯҳистонии маҳсум! Ба қавли шумо, меҳмони наталбида шудем, аз Бору меоем.

Ромиш дастпоча шуда гиреҳу бӯғчаҳоро ба рӯи суфаи назди хона гузошта, бедиранг ба суҳан даромад:

¹⁹³ **Оташ: отааш** – падараш (*дар лаҳҷа: мурочиати зан ба шавҳар*)

¹⁹⁴ Байт аз Мавлонои Балхӣ

– Инҳо чӣ суханоне ҳастанд, дӯстам, ман замони талибилми мадраса буданамон ин як дар хонаю ҷоямро ба ту бахшида будам. Бифармо, ба хонаи худат! Танҳо аз ин ҳама либосу порчаҳо нахаросед, кори Бибӣ, духтар дорам гӯён рахти ҳама шаҳрро ҳам меоварад ба манзиламон.

– Эҳ, ҳама воҳима дар сари мо, бубинед чиҳо мегӯянд, – дар миёни гапи шавҳар тохт қадбону.

– Ғарам мекунамд, мешӯянд, хушқу таҳ карда ба соҳибонаш бармегардонанд, –суханро идома дод Ромиш, – Дар ин васат кӣ овора – боз мани бечора! Бояд фурорам, кашонам, тор кашам, бардорам, ба ароба бор кунам... Э, дӯстам, як ҷаҳон ташвиш, аз дасти ин занҳо оромӣ надорӣ, на ба намозат мерасӣ, на ба дигар ибодату зиёратат.

Мулло Фарҳод гуфт:

– Кори хоҳар дуруст, то заҳмат накашӣ ба роҳат намерасӣ, ин зиндагӣ мисли ғор аст, ҳар қадар гузорӣ дарунаш пур шудам намегӯяд. Бояд ҷон канӣ, то дурри мақсуд ба каф ояд.

Ҳама бо ишораи Бибӣ дар пешайвон даври ҳам нишастанд. Мисли ин ки аз аввал ҳамдигарро мешинохтанд, ҳеч кас ҳисси хичолат надошт, ҳамсару бачаҳои Мулло Фарҳод низ бо дили пур, гӯё хонаю дари худашон аст, аз паси ӯ ба даври дастархон гузаштанд. Дар ин миён Ғоиб хеле беҳолу сушт менамуд. Баробари нишастани Холпарӣ сарашро ба рӯи зонуи ӯ гузошту пойҳояшро дароз кард. Модар даст ба пешонии вай бурд, ҳанӯз мӯйҳояшро масҳ накарда, беихтиёр ба сухан омад:

– Оҳ, писарам гармӣ дорад...

– Ба назари ман ҳам беҳол намуд, – ба ӯ ҳамроҳ шуд қадбону Бибӣ ва ба самти ошхона рӯ оварда садо баланд кард: – Нурбӣ, як дастмола дар оби ях тар карда биёр, зуд бош!

Ромишмахсум хурсандиашро аз ташрифи Мулло Фарҳоду оилаи ӯ нақоста, бо таъби болида гуфт:

– Хуб, дӯстам, бифармоед, ҳама ба дастархон меҳрубон шавед. Худо хоҳад, писаракамон нағз мешавад, роҳи дур, бача як сӯ, ҳатто одами калона хастаю лакот мекунад.

Мулло Фарҳод илова кард:

– Бехуда нагуфтаанд, «ас-сафару қитъатун мин-ал-азоби», яъне сафар пораест аз азоби дӯзах! Аз дасти роҳи дурудароз ҳамаамон бечора шудем, тамоми бадан гӯшт қанда дард мекунад. Шояд ин ранҷҳоямон то ду-се рӯз давом ёбад...

– Мегузарад, мегузарад, дӯстам, асло ҷойи нигаронӣ нест!

Нурбӣ дастмоли тарро ба дасти модараш доду бо эҳтиром ба ҷониби Мулло Фарҳод ва сипас ба Холпарӣ рӯ оварда бо таъзим салом арз кард. Бибӣ наздиктар ба Ғоиб нишаста дастмодро ба пешонии ӯ гузошт. Ҳама бо ҳисси раҳму шафқат як чашм ба бача нигоҳкунон, ба тановул пардохтанд. Ҳаво сарди мулоим буд, аҳёнан шамоли фораеми пешайвонро пармосида мегузашт. Шоҳаҳои як дарахт мачнунбеди ҳавлӣ бо ноз ҷунбида меистод, дар ду тори баланд, ки ба арзи ҳаёт аз девор ба девор кашида шуда буданд, либосу малофаҳои¹⁹⁵ овезон оҳиста-оҳиста алвонҷ меҳӯрданд. Мулло Фарҳод ба манзараи берун чашм дӯхта менишасту аз як сӯ ба суҳбати гарми соҳибхона гӯш меод ва аз сӯи дигар рӯйдодҳои ахирро дар мизони тафаккур бармечид. Ҳеч ба гӯшаи ҳаёл оварда наметавонист, ки аз ин пас ҳаёташ чӣ гуна мегузарад...

***

Пас аз чанд рӯзи дурию фироқ дубора шаби мулоқот бо Ёри ҳамабин фаро расид. Ҳангоме ки ҳама хуфтаанд ва ҳама ҷо ором аст, дар ҳучраи хилват зону ба замин зада, аз миёни қат-қат пардаҳои торикӣ домани илтиҷою ниёиш густурдан чӣ қадар ҳаловат дорад! Мулло Фарҳод дар канори ин лаззат бо Нигаҳбони хушу зеҳни худ ба пушти дари маъбуду маҳбубаш нишаст. Бедорӣ ва шабзиндадориаш аз зинда будани қалби ноором хабар меод. Нишасту бо ҳазор ниёиш ва саъйи ҷон ба манзили субҳ расид. Садои хурӯсе аз ҳавлии ҳамсоя баланд шуд ва аз пушти дар Ромишмахсуми саҳархез овоз дод:

– Дӯстам, бедорӣ? По шав, бомдодро мехонем, дар остона оби гарм гузоштам.

Мулло Фарҳод охири оятҳои сураи «Мумтаҳина»-ро қироат карду аз ҷо хест ва шамъи то поин сӯхтаро ба лаби тоқчаи хона гузошт. Миёнбандашро аз болои яктаҳи пешкушода ба китф партофту арақчини нилирангро ба сар пӯшид ва аз дар баромад. Офтобаро гирифтуну роҳравон ба самти чишнави¹⁹⁶ канори мачнунбед, фармудаҳои Расули акрамро аз мадди ҳаёл гузаронд: «Ҳар кас сураи «Мумтаҳина»-ро мутолиа намояд, тамоми муъминон – зану мард, аз ӯ шафоат мекунамд... Фариштагон бар ӯ дуруд фиристода, барои ӯ талаби бахшиш мекунамд. Агар дар ҳамаи рӯзи қироати сура аз дунё биравад, шахид аз дунё рафтааст ва муъминон дар рӯзи қиёмат шафеи ӯ хоҳанд буд».

¹⁹⁵ Малофа ملافة – рӯкаши бистару кӯрпа

¹⁹⁶ Чишнаво چشَنُو – ҷойи обрез, ки махсуси таҳорат аст ва фозилоб дорад

Мулло Фарҳод пас аз таҳорат гирифтани худро хеле сабук ҳис кард. Дар ҳоле ки аз ҳавои сарди матбуи субҳгоҳон нашъа мебурд, аз пайи соҳибхона ба самти пешайвон қадамзанон каме бо лабханд изҳор намуд:

– Хурӯсҳои шумо хеле масъулиятшиносанд, махсум, айнан вақти азон бонгашон гӯшро кар мекунад.

Ромишмахсум хандид:

– Нагӯ! Як ҳамсоия ғозгардан дорам, дар хонааш як даста мурғ мепарварад, дар миёни онҳо низ се-чор сар хурӯси даканг ҳаст. Баъзан бо ҳам чунон қуттос мезананд, ки мехоҳӣ барҳезию сангборон кунӣ, – беист ба суҳан даромад ӯ ҷойнамозхоро паҳнкунон. – Ҳамеша бо ҳам сабқат мекунем – чун гуфтаат, онҳо бонг мезананду ман азон мегӯям.

Мулло Фарҳод завқи худро аз суҳанҳои дӯсташ фурӯ бурда, бедиранг ба гуфтани такбиру сано пардохт...

Намози бомдод адо шуд. Аввал Мулло Фарҳод, ки имомат мекард, ва аз пайи ӯ Ромишмахсум аз ҷо хеста, сӯзани ҷойнамозиро ҷамъ кард. Дар ҳамин асно ногаҳон чашми соҳибхона ба маҳсиҳои Мулло Фарҳод уфтод, ки ҳар ду тоқаш аз қафо каме даридагӣ дошт ва паҳмоқҳои сапеди лойи чарм дида мешуд. «Имрӯз барояш як ҷуфт кафшу маҳсӣ мехарам, – аз дил гузаронд ӯ, – ба назарам, яқтаху саллашро низ бояд нав кард».

– Ғойбчон ба ҷӣ ҳол бошад, хабар ҳам нагирифтем.

– Чаро, ман сахарӣ аввал ба хонаи занҳо гузаштам. Хоҳарат гуфт, шаб таби баданаш каме боло рафта инҷикӣ кардааст, ҳоло хоб, – ҷавоб дод Ромишмахсум ва афзуд: – Таъйин кардам, агар аҳволаш хуб нашуд, табибро ҷеғ мезанам. Мирзотабиби маҳаллаамон ҳазору як гиёҳи шифобахш дорад, дасташ – гул.

– Умедворам ҳамааш ба хубӣ анҷом ёбад, ташаккур. Имрӯз ҷиҳо мекунем?

– Каме баъд аробакаш меояд, рахтҳои хушкро ба ӯ месупорему ба зиёрат меравем. Медонам, дилаг барои Хоҷа танг шудагист.

– Ман қурбони ту, аҳли фаҳмӣ, махсум!

Ҳар кас устои кори худ аст. Вақте ки чашми корро медонӣ, ниёз ба «ина гир, вая мон» гуфтан нест. Дар лаҳзаи зарурӣ, ба таври шоиста шуглатро анҷом медиҳӣ, вассалом! Ин воқеиятро Мулло Фарҳод имрӯз дар манзили рафикаш равшану возеҳ мушоҳида кард. Айнан дар як вақт Ромишмахсуму ҳамсараш аз хона ба ҳавли баромаданд, аз паси онҳо духтарашон Нурбӣ. Падар бо як маҳорати хос рахтҳои шустаро аз тор кашида ба Бибӣ медод, зан бо ҳаракатҳои тез устокорона либосу порчаҳоро таҳ мекард ва ҳамон духтар аз дасти ӯ гирифта дар гиреҳ мегузашт ва ба рӯйи ҳар баста коғазро бо исми соҳиби рахт мехалонд. Сараввал мулло хост барояшон ёрӣ диҳад, аммо ҳамин ки бо як чашмпӯшӣ онҳо дур шуданд, дигар ба канори суфа нишасту бо ҳавас андармони тамошо гардид. Аз ҳама ҷолибу шигифтовар он буд, ки дақиқан хангоми ба итмом расонидани қор, ба маҳзи ин ки гиреҳхоро дар назди дарвоза қатор чиданд, аз берун овози чирросии ҷавоне шунида шуд:

– Бибихола!!! Сару баргат наменамояд, кучой!?

Аз ҳамсараш пештар Ромишмахсум ба мулло рӯ оварда «аробакаш» гуфту сар чунбонд ва беист дарвозаро калон боз карда гуфт:

– Дод назанӣ, намешавад, аз ҷорчиҳо ҳам мегузаронӣ-е!

– Касбамон ҳамин, нороҳат нашавед, домулло, – ҷавоб дод ҷавони аробакаш лаҷоми аспашро як қадам дуртар аз дарвоза ниғаҳ дошта, – баъзеҳо хоб мезананд, то чиррос назанӣ аз болин сар намебардоранд.

Бибӣ ба суҳан ҳамроҳ шуд:

– Бубин, Сурнай¹⁹⁷, ҳашт гиреҳ – ҳамааш поку покиза, рӯйи ҳам таҳ кардем. Даҳ тангаи парерӯзатро кам куну бақия ҳама пуламо деҳ!

– Не, не, ин хел намешавад, имрӯз пулам кам, ҳоло нисфаширо гиред, фардо Худо подшо!

– Э, ҳоло ин ҳилаҳо ҳам ҳаст? Бибӣ, ту шабу рӯз ҷон канию ҳаққи дастат насия? Бас, дигар аз ин корҳо намекунӣ! – оташин шуд Ромишмахсум.

– Аҷаб одамҳоед, ҳазла ҳам намебардоред-е! – аз ҷаҳлаш фуromaд аробакаш. – Шумоён содиқу хушқавл ҳастед, розӣ мекунам.

Ромишмахсум боз шӯрид:

---

¹⁹⁷ «Сурнай» лақаби аробакаш, ки занони маҳаллӣ ўро чунин меномиданд.

– Розӣ мекунамаш чӣ? Мо гадоём магар? Барои кори ту се кас аз субҳ то шом овора, дастмузди ҳалолашонро барор!

– Хуб, хуб, ҳар чӣ мефармоед, домулло, ман чокари шумоям!

Ромишмахсум бедиранг машғули бор задани гиреҳҳо ба болои ароба шуд. Дар ин дам Мулло Фарҳод низ расида омад ва ба эътирози дӯсташ эътино накарда ба ӯ ёрӣ дод. Сурнайчавон бо мулозимат дастмузди Бибиро пардохта ёдрас намуд:

– Хола, агар вақт доред, ба хонаи амаки Қаҳҳор гузаред, як ғарам либос чамъ кардааст, ҳаққи нағз медиҳад... номард.

– Чаро мегӯӣ: номард? – бо таачҷуб пурсида лабҳанд зад Ромишмахсум. – Оё ҳаққи хуб доданаш номардӣ аст?

Аробакаш ба ҳузури муллою бачаҳои соҳибхона назаре афканду даст афшонда гуфт:

– Номардиаш қиссаи дигар аст, баъдан ба худатон мегӯям. Хуб, хола, ба либос меравед ё ба ягон каси дигар таъйин кунам?

Бибӣ ҷавоб дод:

– Не, ба ҳеч кас нагӯ, ҳамин ҳозир Нурбӣ меравад.

– Э, оча...

– Бидав, духтарам, дур нест, як кӯча он тараф.

– Ба рафтани меравам, лекин боз ҳам мебояд чимтолама¹⁹⁸ пури санг кунам!

Ромишмахсум ҳайрон ба ҳамсараш чашм дӯхт. Бибӣ кӯтоҳ шарҳ дод:

– Аз дасти бачаҳои безорӣ! Шилқинӣ мекунаманд, сағбачаҳо, вай ҳам бо санг ҷавоб медиҳад.

– Оҳ-ҳо, аз маҳаллаамон осоиш гум шудааст-гӯӣ! Сурнай, ту ба амаки Қаҳҳорат гуфта мон, ман худам бегоҳӣ меоварам, пагоҳ мешӯямд, пасфардо мебарӣ.

Аробакаш бо ризоят сар чунбонда, қамчини баландашро ба осмон бардошту бо ҳамон садои чирросиаш дод зад:

– Чу-у-у!!

Ромишмахсум яке худро канор гирифта гуфт:

– Ӯ шайтон-е!

Мулло Фарҳод тафти гуфтугӯро нашикаста ба Бибӣ рӯ овард ва кунҷковона пурсид:

– Хоҳар, ту ҳам намедонӣ достони номардии амакашро?

– Аз он воқеа ҳама хабар дорад, – бо табассум ба суҳан омад кадбону, – Сурнаӣ мо ҳамчун Мачнун дар ишқи Лайло – духтари Қаҳҳорамак месӯзад. Ҳама розӣ, ба чуз худи амак!

Ромишмахсум гуфт:

– Ҳоло ин тавр гӯӣ... Аробакашамон ҷавони нағз, заҳматкаш, агар шайтониашро камтар кунад, беҳтарин инсон мешавад. Бечора дар синни хурдсолӣ аз падару модараш ҷудо шуд, ятимӯ ясир монд, раҳмам меояд.

– Наход?! – ба шигифт омад Мулло Фарҳод. – Шояд мо ба имдодаш расем, мехоҳӣ аз тарафи ӯ ба хостгорӣ равем?

– Кош, ин корро мекардем, дӯстам, беҳтарин кори савоб мешуд! Ду-се рӯз туро бо шаҳр ошно кунам, ҳатман аз домани ин кор ҳам мегирем.

Дар ин миён чашмони Бибӣ аз пешниҳоди мулло ва суҳанҳои шавҳараш ҷило зад. Аз ниҳояти хурсандӣ чашмонаш пури об шуданд, оҳишта нӯки рӯмол аз дида кашида ба хона баргашт. Нурбӣ низ аз паси ӯ рафт.

Зиёрат

Бо ин ки дили Мулло Фарҳод бесаброна ба тавофи оромгоҳи пири Хоҷагон гум мезад, Ромишмахсум ӯро мустақим ба бозори Качова бурд. Дар оғози рӯз мардуми шаҳр гӯё ҳама ба бозор рехта буданд. Аз пайи сарусадҳои берабти аробаю фурғонҳо ва соҳибонашон ҳойухуӣ харидорону фурӯшандаҳо низ боло шуда, дар фазои бозоргоҳ, то мағзи тоқу гунбазҳои растахонаҳо пахш мешуд. Махсуму мулло ба фарохонии савдогарон нигоҳ накарда, аз назди ғурфаю дӯконҳои заргарон, косагарон, мисгарон гузашта, ба растаи сарулибос омаданд. Дар пеши чанд кас аз тоқияву миёнбанд гирифта то шалвору кафшу маҳсӣ ва чомаҳои ранг ба ранг рӯӣи ҳам рехта буд. Ба маҳзи дидани харидор зану мард бо ишораю чарбзабониҳои беинтиҳо намунаи моли худро рӯӣи каф гирифта тарғибу рӯнамоӣ мекарданд. Ромишмахсум алорағми ин ҳама доду чеғ наистода то залъи

¹⁹⁸ Чимтол چمتال – чайб, киса

самти чап омад ва ба як марди кулӯтариши башангпӯшида, ки ба назар аз ҳама бештар молу манол дошт, рӯ оварда салом арз кард.

– Ин дафъа ҳар чӣ хубу марғуб аст аз молҳоят ба рӯй гир, Бақо! – дар ҳоле ки фурӯшанда аз ошноҳояш буд, бо дили пур дарҳост намуд Ромишмахсум. – Ба меҳмони азизамон, муллои муллоҳо сарутан меҳарем!

Марди савдогар сари ғурур ва нишасти назарногири худро коста, ба маҳзи мурочиати махсум даст ба сари дил бурда гуфт:

– Як даҳон суҳанат, домулло! Фақат, хоҳишан ба ин тараф, ба дохили чодарам гузаред. Ҳар чӣ дилашон хоҳад имтиҳон кунанду бипӯшанд.

– Ана ин гапи дигар, ту худат яктой, чӯра! – Ҳар ду паси ҳам ба қафо гузаштанд. Чавони токипӯше бо ишораи марди фурӯшанда ба хидмат ҳозир шуд. Ромишмахсум пурсид: – Номат чист?

– Диёрам, домулло, бифармоед! Ҳар чӣ хоҳед, ба ҳар андозае, ки лозим бошад, дар дӯконамон ҳаст. Иштибоҳ наомадед, бехтарин чинсҳо дар ҳамин ҷост!

– Боракаллоҳ, ана ба ин мегӯянд шогирди бозътимод. Бигир, хоҷаатро аз сар то по бипӯшон!

– Ба чашм!

Мулло Фарҳод асло якравӣ накард, ҳар чи дӯсташ меҳост, пайрави он мегашт. Бе ин ҳам, дар дил ният дошт ба маҳзи расидан ба шаҳр барои худу бачаҳояш сарутани тоза бихарад. Мисли ин ки Ромишмахсум дили ўро меҳонд, ба хусус, пеш аз зиёрат либоси тоза пӯшидан айнаи муддао буд. Дар ин дами масарратбахш, аз як сӯ сарусадҳои бозориён ва аз ҷониби дигар, дилёбию талошҳои махсум ўро хушҳол мекард. Агарчи худаш одитарин либосвориро меҳост, дӯсташ ба ин имкон намерод. Ё тамоми моли ошнои савдогарро тагурӯ карда, бехтарин чинсро ба рӯ мегирифт ва аз мулло хоҳиш мекард, ки пӯшида бинад. Дунафарӣ, ҳамроҳ бо Диёр дар хидмати ў ҷон меканданд...

– «Хонаю палос, одаму либос», ҳақ ба ҷониби касест, ки ин таъбирро гуфтааст! – Ромишмахсум аз бозор баромада, ду чашм ба Мулло Фарҳод роҳравон изҳор намуд. – Ба ту либос мезебад, дӯстам, яктаҳат боби танат омад, ранги хокистарӣ намоятро кушод. Саллаат ҳам он қадар бузург нест, баҳ-баҳ, кафшу маҳсиҳоро бубин!

Мулло Фарҳод аз таърифҳои махсум хичолат кашида, бо табассум муште оҳиста ба китфи ў зад ва гуфт:

– Чашми ту зебо мебинад, дӯстам! Лекин, бас, ҳама ба мо менигаранд...

Бе он ҳам аксари бозориён то ин дам мувоқиқи Ромишмахсуму ҳамроҳи ў буданд. Ба назар мерасид, ки махсум то ҷое шахси шинохташуда аст, аз пеши ҳар растае мегузаштанд, ба ў бо таъзиму тақрим рӯ оварда, даст ба рӯйи сина мегузоштанд. Худи вай ин эҳтиромро нодида мегирифт, ба хурду калон бо шумханди ҳамешагӣ, кафи дасташро каме ба боло бардошта ҷавоби салом меод. Дар ин миён он чиз таваҷҷуҳи Мулло Фарҳодро ҷалб намуд, ки ҳар ҷо-ҳар ҷо дар васати маҳаллиҳо мардҳои урупоишуда, онҳое, ки мушаххас буд кормандони Ҳукумати Шӯроҳо ҳастанд, дида мешуданд. Дар қанораҳои бозор, айнан бар сари залӣ роҳҳои рафтуомад ҷавонони силоҳбадасти сурх қадам мезаданд. «Дар ин шаҳр аллақай ҳукумати нав тасаллут дорад...» – аз дил гузаронд мулло ва аз дӯсти махсумаш қафо намонда, бозори Қачоваро паси сар гузошта, ба самти оромгоҳи Ҳоҷа Абдуллоҳи Ғичдувонӣ ба роҳ уфтанд.

– *Ё Раб, чӣ хуш аст бе даҳон хандидан,*

Бе воситаи чашм ҷаҳонро дидан.

Биншин, сафар кун, ки бағоят хуб аст

Бе заҳмати по гирди ҷаҳон гардидан, –

Мулло Фарҳод ба оромгоҳи Ҳоҷа Абдуллоҳи Ғичдувонӣ наздик шуда, сурудхонон аз зинаҳо ба боло, барои тавофи қабри саркушода шитофт.

Дар паҳлуи ў Ромишмахсум низ қадамзанон ба илҳом омад:

– *Чун мегузарад умр, камзорӣ беҳ,*

Чун медиҳадат даст, накӯроӣ беҳ.

Чун киштаи худ ба дасти худ медаравӣ,

Тухме, ки накӯтар аст, агар корӣ, беҳ!¹⁹⁹

Мулло Фарҳод бо мамнуният ба дӯсти худ нигоҳе андохт. Аз он ки ў низ аз рӯбиҳои пири Ҳоҷагон медонист, хушҳол шуд, вале аз дасти пазмонӣ ва бо ёди мутасаввифи маҳбуб гириашро дошта натавонист. Даври марқади Ҳоҷаро се бор гашта, дар гӯшаи самти чапи он сари дузону

¹⁹⁹ Ҳар ду рубой аз сурудаҳои Ҳоҷа Абдуллоҳи Ғичдувонӣ аст.

нишаст ва нарм-нарм кафи даст аз рӯи қабр кашида, бо оҳанги ҳазину муассир ба кироати сураи «Фотиҳа» пардохт. Ромишмахсум бар рӯи курсии сангини канори қабр ҷо хуш кард, се-чор нафар боздидкунанда низ бо шунидани овози мулло рӯи по нишастанд. Дар дилҳо мавҷи сурур ҷавона зад, ҳаёлхоро сукувати руҳбахше бо ёди муршиди Хоҷагон фаро гирифт, дидаҳо пури об, синаҳо аз оташи меҳру имон сӯзон шуд.

Пайи ҳам аз канори қабр гузашта аз зинаҳо ба поин фуromaданд. Ромишмахсум ба пайроҳаи самти рост печид.

– Модари Хоҷаро низ тавоф карда ба масҷид меравем, – пеш аз Мулло Фарҳод роҳ рафта гуфт ӯ, – хеле меҳостам ба шогирдони мадраса перомуни Хоҷа Абдуҳолик дарсе гузарӣ, дӯстам.

– Пас, барои чӣ ба масҷид? Магар мадраса баста аст?

– Оре, ду-се моҳ аст, ки ба ҳар ду дари он қуфлҳое чун каллаи говро задаанд. Ходимони шӯравӣ гуфтаанд, ки дар худӣ Бухоро ҳам ҳеч як мактабу мадрасаи куҳна намонд, дигар ба он муассисаҳо эҳтиёҷ нест.

– Вале ба масҷид коре надоранд?

– Дар Ғичдувон ҳамин якто монд, дигар ҳамааш анбору мактабу идораҳои шӯроӣ шуд.

– Ин ҳам дарди бахайр. Шунидем, ки дар бисёр ҷо аз масҷидҳо тавила дуруст кардаанд, ночинсҳо...

Тоza ба сари қабри модари Хоҷа расида буданд, ки Ромишмахсум ногаҳон аз дами дари вурудии оромгоҳ омадани чанд нафарро дида овоз баланд кард:

– Эҳ-хе, бубин, Мулло Ҳилол ба зиёрат меоянд!

– Эшон киянд?

– Имомхатиби масҷидамон. Нигоҳ кун, ҳамраҳонашон бегонаанд, зоҳиран аз марказ омадаанд.

Ромишмахсум ба самти меҳмонон қадам ниҳод. Вақте ки ба ҳам наздик шуданд, бо эҳтиром ба имомхатиб салом арз кард. Мулло Ҳилол низ ӯро дида хушҳол шуд, дасташро раҳо накарда, ба ҳамраҳони сипопӯшидааш рӯ оварда гуфт:

– Мулло Ромиш, дар мадрасаи Хоҷа Порсо таҳсил гирифтааст. Ӯ аз ҷумлаи муллоҳои саршиноси мост, ҳофизи Куръон, ба ҳама масоилу аҳкоми дин ворид аст...

Вақте ки имом ҳарф мезад, Ромишмахсум бо вучуди серҳарфии худ дар ин лаҳза лол монд, аз таърифҳои ногаҳонӣ дар худ печида, хомӯшу дам дар дарун ба меҳмонон даст дода вохӯрӣ кард. Ҳамин лаҳза, ба ҷойи ӯ Мулло Фарҳод ба маҳзи чашм дӯхтани имомхатиб ҳудахро шинос кард:

– Банда шарикдарси Мулло Ромиш ҳастам, аз Нур барои зиёрат омадем.

Дар ин ҷо, маҳсум хушёр шуд ва дар идомаи суҳанҳои мулло изҳор намуд:

– Меҳмонро хайра мақдам мегӯем, ҷаноби имом кори савоб кардед, тавофи Хоҷаи бузург беҳтарин зиёрат аст. Дӯсти ман ҳам аз диёри муқаддаси Нур ташриф овард, бо ҳам дар мадраса меҳондем, аммо вай бузургтар аз мост, ба илми дину тасаввуф комилан ворид аст, ба маротиб беҳтар аз мо Каломуллоҳу аҳодисро медонад. Мулло Фарҳод роҳи соликону раҳравони тариқати Хоҷагонро то охир тай намудааст.

– Бисёр хуб! – бо алоқаи бештар тавачҷух зоҳир намуд имомхатиб. – Ман ҳамин рӯзҳо дунболи ту мегаштам, нағз шуд, ки ин ҷо вохӯрдем.

– Дар хидмат ҳастем, ҷаноби имом.

– Аз ин пас худат дар масҷидамон имоматӣ мекунӣ, ҳар қадар гаштам, ғайр аз ту ягон муллои таъби дил пайдо накардам.

– Шумо бузургамон ҳастед, мо кучову имоматӣ кучо?

– Пас аз бозпурсию имтиҳонот маро ба идораи динии Самарқанд фаро хонданд. Фардо ҳамроҳи меҳмонон ба он ҷо меравам, бояд кори навро шуруъ кунам.

– Муборак аст! – хушҳол шуд Ромишмахсум. – Аз ин ки маро ба ҷойи худ муносиб мебинед, хеле сипосгузорам, лутфу марҳамати шумо зиёд, ҷаноби имом, – ва ин дам фикре, ки мисли барқ дар ҳаёлаш дурахшид, ба забонаш омад: – аммо номзади беҳтар аз ман дӯстам Мулло Фарҳод аст! Имоматиро ба ӯ месупорем, дар назди донишу маҳорати ӯ мо ҳанӯз шогирдем.

– Боз ҳам беҳтар! – хушҳол ба суҳанаш идома дод имомхатиб. – Мо чанд кори дигар дорем, дар намози пешин ҳамдигарро мебинем ва боз суҳбат мекунем. Ҳоло биёед дуои зиёрат бихонем...

Масҷиди овод

Намозгоҳи масҷиди ҷомеъ сокиту ором буд. Намозгузоронро мешуд бо ангушт шумурд. Азбаски ҳама ҳозиршудагон машғули китобу дуохонӣ буданд, ғич-ғичи дари дулинга як тараф, садои помонии тозаодаҳо низ шунида мешуд. Мулло Фарҳод ин гуна сукувати намозгоҳро дар

масочиди шаҳрҳо асло надида буд. Бо ин ҳол, таачҷуб ҳам накард. Медонист, ки хурӯс дар ҳама ҷо яксон бонг мезанад. Дигар аз он айёме, ки бар замми намозгоҳи калон роҳраву айвону ҳавлиҳои масҷид низ бо одам пур мешуд, набояд ёд кард. Он мусалмониҳо дар таърих монд... рафт...

– Аҳли муъмину мусалмон, бародарони азиз, ҳузури ҳар яки шумо ихлосмандони роҳи Худову паёмбари ақрам дар ин даргоҳи поку мутаҳҳар лоиқи таҳсин аст, хуш омадед! – садои баланду гирои Ромишмахсум таваҷҷуҳи нишастагонро ҷалб намуд ва Мулло Фарҳод низ аз доми ҳаёлрониҳо раҳи ёфта гӯш ба ӯ дод. – Намедонам шумо огоҳ ҳастед ё на, муқаддаман аз имрӯз имомхатиби гиромиямон Мулло Ҳилол моро тарк мекунанд. Эшон аз ин ҷо ба Самарқанд мекӯчанд ва дар идораҳои воломақоми динӣ машғул ба кор мешаванд. Аз пайи дастуре, ки ҳазрати имомамон ба камина фармудаанд, банда маъмурам имоми нав, сархатиби масҷидамонро ба шумо муаррифӣ намоям.

Дар ин лаҳза намозгоҳ батамом сокит шуд, агар паша пар мезад садои болаш ба гӯш мерасид. Аз миёни нишастагони сафи пеш мӯйсафеди нуроние, ки риши сап-сафеди ӯ дарозтар аз фаши саллааш буд, ба суҳан омад:

– Аз ин хабарҳо огоҳем махсум, аммо ҳама фикр мекардем худат муллои калон мешавӣ, магар ҳамин тавр нест? – бо дида андохтани мӯйсафед ба атроф садоҳои пасту ғалоғулаи канда-канда дар миёни намозгузoron баланд шуд. Мӯйсафед суҳанашро дунбол кард: – Ё худатро канор кашидӣ, чӣ хабар, махсум?

– Ҳочибобо, ҳарфи шумо саҳеҳ аст, вале бовар кунед, дар ҳамин асно ба китфи мо мурғи бахт нишаст! Дӯстам Мулло Фарҳодро худи Офаридгор бароямон расонд! – Ромишмахсум ҳам шуду кафи даст ба дӯши мулло гузошт, ки ӯ низ дар канораш хезад ва афзуд: – Ману Мулло Фарҳод дар мадрасаи Ҳоча Порсо бо ҳам таҳсил гирифтаем, ӯ ба муллоиву имомат сазовортар аз ман аст. Мулло Фарҳод ханӯз дар солҳои толибилмӣ дар маъҳади мо мударрисӣ мекард, ӯ сӯфӣ аст, ҳофизи Каломи Худост, ба ҳама донишу маонии динӣ ворид аст. Ман кафили бузургворӣ ва роҳбаладии ӯям!

Ромишмахсум чунон бо чуръат ва мутмаин ҳарф мезад, ки аҳли масҷид ба вачд омаданд, ба ҳамдигар нигариста, бо таъйид сар чунбонда, ризояти худро нишон доданд. Мӯйсафеди нуронӣ дубора гуфт:

– Агар ҳамчунон бошад, ҳамчунин бодо! Мо ҳамраиъи туем, махсум!

Аз суҳанҳои мучази мӯйсафед ҳама ба завқ омаданд. Ромишмахсум бо табассум изҳор намуд:

– Аз ҳамчунон заррае онсӯтар нест, Ҳочибобо, худам вакили пешкори дӯстам хоҳам буд. Ҳамин замон худи Мулло Ҳилол низ ба намоз меоянд, имрӯз бо мо худоҳофизӣ карданианд, – ӯ ба Мулло Фарҳод рӯ оварду афзуд: – Дӯстам,

*Ҳама мӯбадон раъйи ҳушёрӣ хеш
Ниҳоданд дар пеши солори хеш²⁰⁰.*

Бифармо, ваъзи қабл аз намозро аз ту бишнавам!

Мулло Фарҳод ханӯз ҳарфе назада мӯйсафед аз нав дар миёни суҳан тохт:

– Махсум, чанд бор қавл дода будед аз сулуку мактаби Ҳоча Абдуҳолиқ ваъз гӯед, вале доим бод дар остинамон мекунед. Мо-ку чизҳое медонем, аммо ин бачаҳо чӣ гуноҳ доранд? Аз он чи мукаррар бигӯем, «Ҳочаи мо нахустин пири Бухоро аст», «тариқати Ҳочагонро поя гузоштааст», чӣ суд?

– Ҳочибобо, мо ба қавламон устуворем! Метавонед аз имомамон бипурсед, ҳамин имрӯз ин хоҳишро аз ӯ карда будам. Шумо акнун ин дарсҳоро аз устодаш мешунавед!

– Ба номи Худо, ки раҳматаш беандоза аст ва меҳрубонияш ҳамешагӣ! Ба номи Худое, ки моро ба роҳи рост роҳнамоӣ кунад! – Мулло Фарҳод ҳам ба хотири ҳимоят аз дӯсташ ва ҳам барои муаррифии худ дилпуруна, бо садои ширадори муллоӣ ба суҳан пардохт, аҳли масҷид гӯшу хуш ба ӯ шуданд. – Мо чумла муъминонем, ки ба ҳар чӣ нозил шуда аз Худованд имон овардаем ва Худо ниғаҳ дорад аз касоне, ки кофар гардидаанд. Онҳоро чи хушдорашон бидаҳӣ, чи надаҳӣ, имон намеоваранд. Чун замонаи мо нозук шудааст ва зиндагӣ барои аҳли муъмину муслим танг, ба ҳар яки шумо таҳаммул ва умедворӣ орзу дорам. То замоне, ки ин рӯбарӯӣ насиби мост, ман бо шумо хоҳам буд ва бо ҳам намоз мегузorem, ваъзгӯӣ мекунем ва дар эътиқоду имони хеш собит мемонем. Ҳоло ки суҳан дар мавриди Ҳоча Абдуҳолиқ рафт, ба унвони вориси ин пири тариқати маъруфи Ҳочагон, ки баъдан Нақшбандия шуда, мо ҳама ҳаққи комил дорем бештар омӯзему бештар бидонем. Яқинан, аз чараёни зиндагии Ҳоча ҳар яки шумо вокиф ҳастед, бо ин ҳол, дар ин нишастии аввал ният дорам ба таври иҷмолӣ суҳанҳое дар атрофи таълимоти ӯ суҳане чанд ироа намоям. Ҳоча Абдуҳолиқи Гичдувонӣ аз бузургтарин пируни тариқати Нақшбандия, яке аз машоихи номи

²⁰⁰ Байт аз Ҳаким Фирдавӣ

Вароруд аст. Силсилаи Хоҷагон мансуб ба ӯ ва ҳашт асли усули ёздаҳгонаи тариқати Накшбандия аз ӯст. Падараш як нафар муқтадӣ вақт, олими зоҳиру ботин буда, маъруф бо номи Абдулҷамил Имом. Ӯ дар Рум сакана доштааст ва ба сабаби ҳаводиси айём бо мутааллиқони худ ба Вароруд муҳоҷират мекунад. Эшон дар Ғичдувон иқомат мегузинад ва Абдулҳолиқ дар ҳамин ҷо ба дунё меояд. Хоҷа дар синни нуҳсолагӣ ҳофизии Қуръон шуд, бубинед, ҳамнишастон, мо дар хусуси ҷӣ касе суҳбат мекунем, аз даҳсолагӣ ба ҳалқаи дарвешон ва аҳли зикр пайваст! Хоҷа аз дасти Юсуфи Ҳамадонӣ хирқа пӯшид, ки он замон бисту дусола буд ва пас аз ӯ халифа ва идомадиҳандаи тариқати он хоҷа гардид. Пас аз он ки Хоҷа Юсуф ба Хуросон меравад, Абдулҳолиқ ба риёзату хилват ва муҷоҳидат менишинад ва пас аз чанде ба иршод мепардозад. Охири умр дар Ғичдувон буд ва пас аз вафот²⁰¹ дар ҳамин ҷо ба хок месупоранд. Хоҷа васият кардааст, ки қабрашро иморат накунад, аз ин рӯ, ин хокчо бе соябону гунбаз аст. То ба имрӯз мадфани эшон яке аз зиёратгоҳҳои муътабар мебошад, – Мулло Фарҳод як дам аз суханронӣ бозистод, ҳамаро хомӯш дида, бо ҷиддият ба ваъзи худ идома дод: – Тавре ки ёдовар шудем, ҳашт асли тариқати Хоҷа инҳоянд: хуш дар дам, назар бар қадам, сафар дар ватан, хилват дар анҷуман, ёдкард, бозгашт, нигоҳдошт ва ёддошт. Ҳар нафасе, ки фурӯ меравад, ёридиҳандаи ҳаёт аст ва чун бармеояд, муфарраҳи зот. Пас, дар ҳар нафасе ду неъмат мавҷуд аст ва бар ҳар неъмате шукре воҷиб. Азизон, ин тавзеҳи ҷузъии «хуш дар дам» аст ва «назар бар қадам» ба ин маънист, ки нигоҳи солиқ ҳангоми рафтани омадан дар хиёбону саҳро ва дар ҳама ҷо бар пушти пойи ӯ бошад, то назари ӯ пароканда нашавад ва ба ҷое, ки намеёбад, наафтад. «Сафар дар ватан» он аст, ки солиқ дар табиати башарӣ сафар кунад, яъне аз сифоти башарӣ ба сифоти малакӣ ва аз сифоти замима²⁰² ба сифоти ҳамида бигзарад. Шарҳи ҷузъии «хилват дар анҷуман» бошад, бар ду навъ аст. Яке хилвати зоҳирӣ, ки солиқ дур аз мардум дар гӯшае хилват, ба танҳой менишинад, то ӯро иттилоъ бар олами малакут ҳосил шавад. Зеро, агар ҳавоси зоҳира аз кор боздошта шавад, ҳавоси ботина ба мутолиаи оёти малакут мепардозад. Навъи дувум хилвати ботинӣ аст. Яъне, он ки ботини солиқ дар мушоҳидаи асрор ҳақ бошад ва худ ба зоҳир бо халқ бошад. «Ёдкард» ба маънии зикри лисонӣ ё қалбӣ аст. Тавре ки зикр дар роҳҳои гуногуни тасаввуф муҳимтарин амал буда, ғараз аз он ҳосил шудани малакаи ҷамъият аст. Асли «бозгашт» ба он маънӣ аст, ки солиқ пас аз ҳар зикр ин иборатро ба забон меоварад ё аз дил мегузаронад: «Худовандо, мақсуди ман туй ва ризои ту хостаи ман аст». «Нигоҳдошт» мувоқиқа аз ҳавотир²⁰³ аст, чунонки дар як дам чанд бор калимаи «тайиба»-ро мегӯяд, ки хотир ба ғайри он наравад. Яъне, ниғаҳ доштани қалб аз он ҷӣ ғайр аз Ҳақ аст. Ва ниҳоят, мазмуни «ёддошт» давоми огоҳӣ ба Ҳақ, бар сабили²⁰⁴ завқ, ҳузурӣ беғайбат аст. Ба ин усули ҳаштгонаи Хоҷа Абдулҳолиқ, ки ҳар якеро дар оянда муфассал шарҳ хоҳем дод, Хоҷа Баҳоваддини Накшбанд се асли дигарро меафзояд: вукуфи замонӣ, вукуфи қалбӣ, вукуфи ададӣ...

– Дӯстам, Мулло Ҳилол меоянд, – ногаҳон аз ҷойи нишаст хабар дод Ромишмахсум ва бо хомӯш шудани Мулло Фарҳод аз ҷо баланд шуда, тавачҷуҳи аҳли масҷидро ба дари даромади самти чап ҷалб намуд ва дар идомаи суханаш гуфт: – Вақти намоз ҳам шуд, ман азонро мегӯям, ту ба истиқболи домолло баро, – махсум ба нишастагон рӯ оварда афзуд: – Иншоаллоҳ, идомаи ваъзи имомро дар намозҳои баъдӣ мешунавем, ҳоло ҳама сафҳои пешро пур кунед, ба назм биёед, ба иттифоқи муллои калон салоти пешинро мегузорем.

Мулло Фарҳод аз минбар канор омада, аз Мулло Ҳилол ва ду ҳамроҳи ӯ, ки шоду хушҳол, сарҳои худро баланд бардошта, устувор қадам зада ба пешгаҳ расиданд, пазирой намуд. Дар ин ҳангом садои азон баланд шуд, ҳама сари ҷойи худ нишастанд. Дар сафи пеш Мулло Ҳилол бо шариконаш ва Мулло Фарҳод дар як хат ҷо хуш карданд. Пас аз хондани дуои баъд аз азон ҳама пасу пеш сари по хестанд ва ҳар кӣ барои худ ба гузоштани чаҳор ракаат суннат пардохт.

Бо ёди дӯст

Хониши беисти қабки дарӣ дар фазои ҳавлӣ танин андохт. Ҳарчанд ба қақра-қақарҳои мурғи хушилхон аҳли хона одат карда буданд, ин дафъа Баҳроми баззоз садои дӯсти қафасбанди худро ба навъи дигар шунид. Ин сахар овозхонии қабк гӯё нигароние дар худ дошт, мехост чизеро аз соҳибаш илтиҷо кунад. Садои дардолуди тӯлонӣ аз ғами калоне дарак медод, ки шояд захри фиरोку пазмонӣ, дилтангии танҳой, озурдагӣҳое аз по задан дар сари ҷо буд.

²⁰¹ Соли 575 ҳ.қ. мутобиқ бо соли 1179 милодӣ

²⁰² **Замима** زَمِيمَة – зишт, носутуда, нақӯҳида

²⁰³ **Хавотир** خَوَاطِر – ҷамъи хотир, андешаҳо

²⁰⁴ **Сабил** سَبِيل – роҳ, тарик

– Дараҳои Боруро ёд кардӣ? Хумори зодгоҳат туро азият медиҳад? – бо нӯли обдаст ба куттичаи қафас об рехта ба кабк ҳамдард шуд Баҳроми баззоз. – Аз он рӯзе, ки Фаршедҷон туро дар ихтиёри ман гузошт, як сол мегузарад, вале ҳеч гоҳ ба ин сахтиву алам садоятро нашунидаам. Ё аз беғамии ман нороҳат ҳастӣ, ки аз дара, аз дӯстони кӯхистониат хабар намегирам?

Кабк дубора аз мағзи гулу хониши дардомезе баровард, чашмони мисли лахча сурхшудаашро аз соҳибаш гурезонд. Бо панҷаҳои қирмизранг симтӯри қафасро харошид, ором нагирифта, ба ҳар чӣ рост омад, нӯл зад. Сари хурдаки худро чунон тез мезад, ки танҳо нӯли мишкин ба чашм мерасиду алвончи бадани ғуншудаи ноором. Баҳроми баззоз ба шигифт омад, мисли ҳамеша хост сарашро сила кунад, вале вай даст надод, ба самти муқобил рӯ гардонд. Фикре барқосо ба зехни соҳиб зад. Ба пас гашту аз зинаҳо боло рафт ва ҷомаи гарми худро пӯшида баргашт. Овози ҳамсараш аз пушти сар шунида шуд:

– Дар каллаи сахар ба кучо мешитобед, чӣ хабар додош?

Баҳроми баззоз ҳарфе назад, ҳаёлолуд ба ҳавлӣ фуромада, аз қирраи чашм ба кабки ноором нигоҳкунон аз дарвозаи калон ба кӯча баромад. Мустақиман роҳи манзили Эшон Саидҷонро пеш гирифт. Як ҳафта пеш бо ҳам қарор гузошта буданд ба суроғи Мулло Фарҳод мебароянд. «Рӯз омада меравад кас беҳабар мемонад. Мо ин ҷо дар хонаи худ, пеши зану бача роҳат карда мегардему дӯстамон дар ғарибиҳо сарсону саргардон. Худо медонад, чӣ рӯзхоеро аз сар мегузаронад – сер аст ё гурусна, пӯшида аст ё луч, ҳавои озод нафас мекашад ё дар зиндон... Эҳ, Баҳроми беғам, эҳ дӯсти беҳаёл! Одамгарӣ ҳамин аст, ошноию ҳамнишиниҳо то ҳамин ҷо буд? Наход ки як сол мегузараду ту наздиктарин инсонатро суроғ намекуни... ба аёдаташ намеравӣ... Пас, он ҳама қавлу ваъдаҳо чӣ шуд? Магар ту набудӣ, Сухробро аз роҳ задӣ, Фаршеду Фарнурро ба пас гардондӣ, ки имрӯз шишаи паймон мешиканӣ?...». Баҳроми баззоз ба суръаташ афзуд, барои ҳарчи зуд расидан ба хонаи эшон шитофт. Намехост ҳатто як лаҳзаро аз даст диҳад, дигар вақти баҳона нест, аз ин пас ҳар гуна баҳоначӯйӣ узри нобачост!

Фигон аз ҳар чӣ тарсидам – расидам, Баҳроми баззоз ба маҳзи омадан ба назди манзили эшонино ду қуфлу як танбаи бузургеро дар паси дарвозаи онҳо диду хуш аз сараш парид. Наход ки ин ҳаёти бесару таҳ, ин хона, не-не, ин кохи боҳишмат, ки шабу рӯз пур аз меҳмону муштарӣ буд, ҳолӣ бошад? Кучо рафтанд одамонаш? Бадани Баҳром ларзид, гӯё боди сарде аз сару буни деворҳои сарбаланд боло хесту ба тану ҷони ӯ вазид. Боди хунак дар чиллаи баҳор! «Эй Худҷон, ҳаёли маро ба ёди ҳодисаҳои талх мабар, накунад ки сарнавишти Бобои Судур ба эшонзодаҳо низ даст дода бошад...». Поҳои худро беҳолу нимҷон ҳис кард, калавида наздиктар рафту пушт ба сутуни соябони пеши дар ба рӯйи таҳкурсии сангин нишаст. Амӣқ оҳ кашиду онро аз димоғ баровард. Чанд гоҳе дар сахни ҳаёл азобу уқубатҳои Судурбобо пайдо шуданд. Аз дасти зимомдорони Ҳукумати Шӯроҳо ӯ аз баҳри ҳама дову дастгаҳ ва боғу манзилаш баромад ва бо оилааш шаҳро ба мақсади деҳаи дурдасти Қушоғоч тарк намуд. Бо ин ки инсоне буд ғамхору пуштибони мардуми одӣ, сохти нави шӯравийн вайро напазируфт. Оре, ғурури ӯ, андешаҳои озод ва роҳи мустақили ӯ ба ин имкон намерод. Масъулини бозчӯйиву назорати сохти нав бо салоҳдиди худ барояш айбнома дуруст карданд ва эълон намуданд, ки Турсунхоҷа эшон аст, мақоми судуриро аз иморати қуҳна гирифтааст, одамҳоро дар умури сохтмонию деҳқонию боғдорӣ ҳамчун муздур ба кор кашидааст. Бо ин ҳукм ӯро аз гӯшаи фирор дарёфтанд ва бо вучуди эътирозҳои аёну ниҳони мардум, бобои олиҳиммат ба Самара таъйид шуд. Дигар, на аз ҳолаш хабаре ҳаст, на аз заволаш...

Баҳроми баззоз ба сутун така карда аз ҷо хест. Беҳаёл ба самти ҳаммоми шаҳр роҳ пеш гирифт. Медонист, ки ҳаммомдор Ҳочӣ Анвар аз ҳама гап огоҳ аст. Ҳоло ӯро касе «ҳочӣ» намегӯяд, барои ҳама Анварака аст. Гармобааш низ мисли пештара моли хусусии ӯ нест, давлатӣ шудааст. Ӯ мудирят мекунад ва дар радифи кормандонаш маош мегирад. Бо ин ҳол, утоқи қабул дорад, чойи сабзу лӯнгию дасторҳояш – ҳама сари ҷо!

Баробари дидани Баҳроми баззоз ҳаммомдор бо шаст по шуда, ба пешвозаш шитофт. Маълум буд, ки барои ошнои азиз дилаш танг шудааст. Бо меҳр ба ӯ бағал кушод, вале дӯсти ҳамешабаҳорашро надида лутфомез пурсид:

– Чин бар ҷабин чаро задаӣ, хандаҳоят ку?

– Ҷойи шӯхӣ нест, хочӣ, – дасти воҳӯрӣ аз китф кашидида гуфт баззоз, – қулфу пуштбанди дари Эшонро дидаму хун ба сарам зад, чӣ хабар?

– Биё, ба хонаам дароём, сари як пиёла чой ҳама хабарро бароят нақл мекунам, биё, дӯстам.

Бо таоруфи ҳаммомдор ҳар ду ба хоначаи самти рост, ки ҳанӯз ҳам он ҷо идораи ӯ буд, даромаданд. Баробари дохил шудан Ҳочӣ Анвар ба ходими ҳаммом, ки даст ба пеш онҳоро ҳидоят мекард, гуфт:

– Қўчқор, як чойи талху набот биёр!

- Хуб шудааст, Анварака!
- Корубори худат чӣ хел, ҳочӣ? Гармобаи туро ханӯз «шӯрой» накардаанд? – бо танз ба суҳан омад Бахроми баззоз, дар ҳоле ки донист дӯсти ҳаммомдораш аз ҳама чиз боҳабар аст.
- Ҳочӣ Анвар низ бо мутоиба гуфт:
- Гармобаи мо ҳамон хари маъруф аст, ки танҳо полонашро дигар кард, дӯстам. Мо ҳам сурх шудем, мусалмонун кофарро баробар қабул мекунем. Пули чамъшударо ба давлат мерезем, ба мо моҳона медаханд. Мегӯянд, дар шафати Чашма як бонё²⁰⁵ месозем... Ҳар кор кунанд майлаш, оби покро ҳаром накунанд шуд. Дидӣ, Чилсутунро чӣ карданд?
- Не, чӣ шуд?
- Аз нисфи ҳодисаҳои дунё беҳабар будай, дӯстам! Мефаҳмам, корат савдогарӣ, аз шаҳр ба шаҳр мегардӣ, гузорат ба ин чоҳо кам меафтад.
- Рост, охири бор бо Эшон Саидҷон Чашмаро зиёрат карда будем, расо як моҳ мегузарад.
- Эҳ-ҳа, як моҳ?! – Ҳочӣ Анвар бо шигифте, ки дар ин як моҳ гӯё ҳазору як воқеа рух додааст, ишора намуда афзуд: – Фирқавиён масҷиди ҳазорсолаамонро анбор карданд! Мефаҳмӣ чӣ мегӯям? Ҳар чӣ касифу захру заққум буд, оварда дар ин чо рехтанд. Эшонҳоямон тоқат накарда исён бардоштанд. Аммо, эътироз карданду ба сари худ бало хариданд. Додситони шӯроҳо ба ҳама парвандаи чиной кушод.
- Пас, он дарвозаҳои танбазада аз ин хотир аст?
- Оре, бино ба маслиҳати мӯйсафедон бо оилашон фирор карданд, – Ҳочӣ Анвар наздиктар ба пеши баззоз лағжида гӯшакӣ гуфт: – Онҳо ба дараи Битов паноҳ бурдаанд.
- Аҷаб сиёсатҳое ба сарамон омад. Ба ақли кас намеғунҷад, ки як рӯз эшонҳо низ ба кӯйи саргардонӣ меафтанд. Ёдат ҳаст соли гузашта чӣ ҳиммати бузурге карда буданд?
- Манзурат ғаллаҷоту меваҳои хушкӣ бойбачаҳои фирорӣ Ҳакназару Эрназар аст?
- Бахроми баззоз мулоим хандид ва бо завқ афзуд:
- Хуб коре карда буд Эшон Атоҷон! Бо бародараш хорбори ба амонат гузоштаи бойҳои ҳарисро заррае намонда ба одамон тақсим карда дод.
- Он рӯзҳоро аҳли Нур фаромӯш намекунанд. Медонам, гуруснагӣ мардуми бечораро азият меод, бисёриҳо ҳатто як коса атола барои хӯрдан надоштанд. Вичдони эшонзодаҳо тоб наёвард, ҳарчанд моли анборашон аз они худашон набуд, дарҳояшро барои халқ кушоданд, дар зимистони қаҳратун кори савоб карданд.
- Фирқавиён ҳамаи инро бо чашми худ меиданд, вале имрӯз раҳм намекунанд...
- Чӣ мегӯӣ? Ҳамон кори савоби эшонҳо низ барои муфаттишони шӯрой далели ошкоре буд, ки онҳоро бадном кунанд. Гӯё эшону эшонзодаҳо ба хотири чалб намудани мардум ба сӯйи худ ва нафрат варзидан ба ҳукумати нав ғаллаву ғизо додаанд!
- Ба хизмат тухмат шуд гӯӣ...
- Ҳаммомдор ба маънии тасдиқ сар чунбонд. Дар ҳамин асно ходимаш Кучқор бо як дастархон ва чойники чой даромад.
- Анварака, марҳамат, чойи кабуд, табъи дили Бахромака талх дам кардам! – хушҳол аз хидмати худ арз кард ӯ. – Агар ин чо бошанд, самбӯса ҳам биёрам?
- Раҳмат, додар, намехоҳам, – гуфт баззоз ба чойи ҳаммомдор, – дер нашуда бояд ба дӯстон расам. Афсӯс, бо Эшон Саидҷон ният доштем ба Ғичдувон равем, ҳоло мебинам, ки худаш ба ёрию ғамхорӣ муҳтоҷ аст...

***

Ҳавои гарм доман густурд. Аз фарқи хаймаи осмон, ки рӯйи заминро бе сутун мепӯшонд, хуршед худнамоӣ мекард. Офтоби оташгун бар сари ҳар чизе, ки дар зераш буд, бераҳмона нур мепошид. Аз як сӯ ғулгулаи сӯзноки ба дил роҳёфта ва аз чониби дигар, ҳавои доғи берун вучуди Бахроми баззозро ба сони танӯр метафсонд. Дар худ печида, саргарангу дармонда дар гиреҳи хаёлот намедонист худро ба кадом сӯй занад: аз пайи эшонзодаҳо равад ё бо тасмими пешина ба суроғи Мулло Фарҳод барояд. Бо ин ҳол, дар сурате ки дилу мағзаш дар осмонҳои андеша пар мекашиданд, поҳояш ўро мустақим ба самти идораи райком²⁰⁶ бурд. Худ беҳабар, ба дидори Саид – дӯсти ҳамгузараш, писари қаннод шитофт. Пас аз коммунист шудан ўро «Рафиқ» меномид. То чое ба рафиқ гуфтан хӯ гирифта буд, ки дигар исми аслиаш асло ба забонаш намепечид. Ҳоло низ дарбони идора ба пурсиши ӯ лолу гаранг шуда монд.

²⁰⁵ **Бонё** بانیا – ҳаммом, гармоба

²⁰⁶ **Райком** رايكوم – районный комитет: ин чо манзур идораи кумитаи марказии ҳизбии ноҳия аст

– Рафиқ дар сари кор аст? – суоли баззозро такрор кард дарбон. – Ин чо ҳама рафиқанд, чӣ касеро мепурсед?

– Барои ман як кас Рафиқ аст – Саиди Ҳамид!

– Ин гапи дигар, бифармоед, утоқи корашон дар кунчи роҳрав, самти рост.

– Медонам... – Бахроми баззоз бо шаст ба дарун даромад.

Чавони қадбаланди лоғарандом, ки бо шими сиёҳу перохани сапед ва мӯйҳои қатрони чингилааш хеле хуштарху барно ба назар мерасид, баробари дидани ӯ аз чо парида хест ва ба ду нафар коруфтодаи наздаш рӯ оварда гуфт:

– Шумо баромада истед, ман устодро гусел кунам баъдан суҳбатамонро идома медиҳем, – сипас бо хушхӯлӣ ба Бахроми баззоз даст дода вохӯрӣ кард ва барои нишастан фаро хонда ҳолу аҳвол пурсид: – Хубу хушастед, амак, вақтҳои охир кампайдо шудед? Рафтуомад зиёд аст-чи?

– Ман хубам, Рафиқ. Маъмури харид ки ҳастам, як поям дар Нур бошад, пойи дигарам доимо дар як шаҳри дигар. Чархи рӯзгор мегардад, шикоят нест. Вале, ҳоло бо дарди кухна ба пешат омадам.

– Чӣ гап? Аз дӯстони кӯҳистонӣ хабаре шунидед?

– Он ҳам ҳаст, аммо аввал бигӯ, бо эшонзодаҳо чӣ иттифоқ пеш омад? Чаро фирор кардаанд?

– Оҳиста... – Саид аз чо хеста дарро зичтар басту ба чояш баргашт. – Девор муш дорад, муш – гӯш! Замона вазнин шудааст, амак, гуфтугӯи моро набояд касе шунавад.

– Рост мегӯӣ, маро бубахш, кори ту ҳам нозук. Ҳамин ки Ҳочӣ Анвар аз фирори эшонҳо гуфт, ба чо нам алов уфтод. То худи райкум ба онҳо таъзим мекарданд, боз чӣ шуд?

– Дастурҳо аз Маскав мерасанд, раҳбарони ин чо ҳечқораанд, амак. Ҳар кӣ мулло буду эшон, бояд дастгир шавад, онҳо расман душманони халқу давлат хонда шудаанд. Дар миёни мо як лаънатӣ ҳаст ба исми Талвич, аз шуъбаи махсуси сиёсӣ, ки ҳар рӯз ба раисони болоии худ дурӯғу рост дар чанд варақ гузориш медиҳад. Дар саросари кишвар тарғиби зиндагии беҳудой меравад, ҳама бояд атеист бошанд, аз ин пас исломро фаромӯш кунед, амак.

– Эҳтимол дорад боз ҳам аз гиребони эшонҳо гиранд?

Саид шумханди мулоим зад. Дар чояш нанишаста ба Бахроми баззоз наздик шуду даст ба китфи ӯ гузошт ва гуфт:

– Огепучиён акнун чон гирифтаанд, онҳо на ба гапи парткуму на ба ҳарфи райкум гӯш мекунанд. Ба ҳар гуна эътирозу ғалаёни халқ бетафовутанд. Амалиёташонро рӯзу шаб пинҳонӣ анҷом медиҳанд, аз барномаҳои онҳо касе огоҳ нест. Шумо ҳам аз роҳу рафтори худ эҳтиёт шавед, мабодо бо эшонзодае ба назар биафтед – тамом, ба дунболатон одам мегузоранд. Тақдири эшонҳо аз дасти мо даррафт. Имрӯз ё фардо онҳоро дастгири маҳкум хоҳанд кард. Аллакай молу мулкашон, ҳар чӣ гову гӯсола, аспу шутур, бузу гӯсфанд, ҳатто харҳое, ки доштанд, мусодира шуданд. Аз маҳаллиҳо танҳо ба ман каму беш эҳтимол доранд. Саъй мекунам бештар ба дарунашон дароям, мақсадамро шумо нағз мефаҳмед, амак. Ҳар ёрие аз дастам барояд, анҷом медиҳам. Намехоҳам одамонамон ба хотири доштани ақидаю андешаҳои дигар дастгири зиндонӣ шаванд, ба хусус, муллоҳоямон. Миллати мо бе он ҳам бисёр чизро бохт, бояд коре кунем, ки на сих сӯзаду на кабоб.

– Ба озодии дӯстони боруй ва синдобиамон умед ҳаст?

– Фикр мекунам он сӯ аз барнома хориҷ шуд. Ҳар касеро лозим буд гирифтанд ва ман ҳам рустақӣ дунболи исми Фарҳод гаштам, не, дар ҳеч чо сабте аз ӯ нест. Ё аз қалам уфтодааст, ё қасдан ба прутукул наовардаанд.

– Худоро шукр, ҳадди ақал як дӯстамон дар амон бошад...

– Аммо эшонҳои Нур дар сарҳатти ҳама арзномаҳоянд. Раҳбарон ҳам дигар исми онҳоро намегиранд, ҳар кас аз гирифтории худ метарсад. Тасодуфан айбномаи Эшон Саидҷон ба чашмам хӯрд, дар як ҷумла хулоса кардаанд: «Рухонӣ – эшони дараҷаи олий. Дар чанд чо зиндагӣ карда, молиёти²⁰⁷ иҷбориро ба шуъбаи молиёт пардохт накардааст. Маблағи молиёти пардохтнашуда се ҳазору дусад сӯму даҳ тин». Барои ба ҳабс гирифтани касе имрӯз ҳамин як хатти ҳукм кофӣ аст.

– Афсӯс, хайрхоҳони мардум нобуд мешаванд, – Бахроми баззоз сарашро миёни ду даст гирифта даме ба хаёл рафт ва яке умедворона ба суҳан омад: – Рафиқ, мо ҳама мадҷони ту ҳастем, ҳар гоҳ хабаре ноҷо шунидӣ ё пай бурдӣ, маро огоҳ кун. Ин рӯзҳо мегузаранд, ҳар кореро анҷоме ҳаст, ин тафтишҳо низ фарҷом доштагист, охир?!

– Албатта, як муддат бояд хушёр гардем. Падарам ба даст наафтидани писари дӯсташонро шунида бисёр хурсанд шуданд, Мулло Фарҳод чони одам аст, хеле инсони донишманд. Чаноби Аркадий, дамаш гарм, оханро дар гармиаш кӯфт.

²⁰⁷ Молиёт مالیات – боч, андоз

- Ҳоло мулло дар Ғичдувон икомат дорад, бо баҳонаи кор ба дидорбиниаш меравам. Худам ҳам беҳабарам чӣ рӯзхоеро аз сар мегузаронад.
- Агар ҳоли падарам хуб мебуд, ба шумо ҳамроҳ мекардам, бо ҳам рафта дида меомадед.
- Чӣ шуд ба саркор?
- Аз хавоза афтида пояшон шикаст.
- Ана ба ту! Чанд бор гуфтам, дигар аз қаннодӣ даст кашад, корашро ба бачаҳо диҳад, не, бе кор нишаста наметавонад, эҳ Ҳамид, Ҳамид... – Баҳроми баззоз таассуфомез сар чунбонда, бо даст ба миз така карду аз ҷо хест. – Хуб, Рафиқ, гап аз худат намемонад, ман ҳам вақтатро намегирам. Ҳоло ба роҳ мебароям...
- Ҳамин имрӯз мехоҳед ба Ғичдувон равед?
- Медонӣ, ин хислати ман аст, ҳамин ки ба коре миён бастам дигар онро сар намедиҳам. То муллоро набинам, ҳавосам парт мегардад.
- Як лаҳза! – Саид баргашту говсандуки хурдаки мишкирангашро боз кард ва аз он чанд қоғаз пулро гирифта ба Баҳроми баззоз дароз карда гуфт: – Ба роҳи дур меравед, агар бародарамонро дидед, саломи моро ҳам расонед.
- Не, пулатро намегирам, Рафиқ! – тараддуи рафтан кард баззоз. – Ин ҳама меҳру садоқати ту бароямон басанда аст, бе он ҳам нағзиҳоят ҳисоб надорад.
- Саид якравӣ кард:
- Ман чизе намедиҳам, барои бародарамон мева ё шириние меҳаред.
- Хеле ҳиммат дорӣ, Рафиқ, Худо ба корҳоят омад диҳад, саодати рӯзгорат афзун гардад. Ҳатман пайғоматро мерасонам, саломат бош!
- Ба умеди дидор, сафаратон ба хайр гузарад!
- Омин!

***

Фасли баҳор бо шабҳои маҳтобии худ ифтихор дорад. Аз як сӯ боди сарди матбуъ хуморхоро нашикаста тӯда-тӯда абрҳои хокистарино ба шино дарорад, аз ҷониби дигар, гилеми мунаққашӣ осмон дар фарози дастнорас бо ҷилои нуронию ҷолаҳои сияҳгун ҳаёлу назархоро мерабояд. Дар ин фурсат заминро заминӣён ба хоби ғафлат мераванд, вале шаҳри осмон ҷон гирифта, аз ҳастии гунбази бесутуни мунаввар дарак медиҳад.

Баҳроми баззоз нисфи шаб аз ароба пиёда шуда, ба мисли мусофирони дигар дар саҳни назди айвон кӯлбораширо болин карда дароз кашид. Чун рӯ ба боло меҳобид, наметавонист дида аз тобу ҷилои фалак бардорад, бар замми ин, ҳавои сарди мулоим сари синаро беист масҳ мекард, сукути рӯҳбахши шаб барои таскини мағзи пурандеша талош меварзид. Ин ҳама намою ҳаво пас аз бардорунанҳои роҳи тӯлонӣ таъби дил буду марҳаме барои ҷону тан. «Фардо субҳ ба суроғаш меравам, аздусар намози бомдодро доир мекунад, – аз мадди ҳаёл гузаронд Баҳроми баззоз, – имом-хатиби масҷиди калони Ғичдувон... Аҷаб барномаҳое доранд шӯроӣҳо: як сӯ аз линги муллоён мегиранд, сӯи дигар масҷидхоро фаёл мегузоранд – ҳила мекунанд зарангҳо! Меҳоҳанд расанро дароз афканда, оҳиста-оҳиста бикашанду ба даст гиранд. Дунё дигар мешавад...».

Аз дасти тазйикҳои роҳу такутуқи ароба то ҷое лакоту хаста шуда буд, ки баззоз ба маҳзи дароз кашидан чӣ хел ба ғанаб рафтани худро пай набурд. Ба қавли ниғаҳбони корвонсарой, «мурда» барин хоб рафту чанд муддат аз ранҷу ташвишҳои бедорӣ чашм пӯшид. Рӯзи дигар ӯ дертар аз ҳама, баробари ламбидани нурҳои хуршед ва сарусадои аробадорону раҳгузарони ба чунбучӯл омада бедор шуд. Шитоб накарда дасту рӯ шуст, таҳорат гирифт ва ҳаққи якшабаро ба саройдори работ пардохт карда, пиёда ба самти масҷид сарболу шуд.

Баҳроми баззоз бино ба нишондоди саройдор мебоист кӯчаи Кулолиёнро пайдо карда дарояд, то ки аз он мустақим ба масҷиду мадраса барояд. Вале, ҳамин ки ду роҳравро давр зада гузашт, сараш гирд гашт, дар дами ду кӯчаи нисбатан васеъ хайрон шуда истод. Ҳамин дам ҳаракие аз қафо омад, мӯйсафед бар маркаб нишаста худ ба худ суҳбат мекард. Баҳроми баззоз ўро диду ҷон даровард.

- Ассалом, бародар, вақтатон ба хайр! – бо хушҳоли овоз дод ў. – Қадоме аз ин ду кӯча Кулолиён аст?
- А? – агарчи ба баззоз чашм дӯхта меомад ба шигифт омад мӯйсафед. – Бо манӣ?
- Гуфтанд, аз тариқи Кулолиён ба масҷид мебароем...
- Ҳа, ҳамонро гӯӣ, пештар рав, ҳама кулол ҳастанд! Кӯза месозанд, косяю табақ, обдасту гулдон – ҳар чӣ хоҳӣ, ҳаст!
- Не, ба ман кӯчаи Кулолиёнро нишон диҳед...

– Хуб, дарой дигар, ин ҳам, ваяш ҳам, сари ҳар қадам сафолсоз, – ҳарфи Бахроми баззозро то охир нашунида афзуд бобо ва ба хангомаи худии худ идома дода гузашта рафт.

Кӯчаҳо хилват буд, гӯё паша пар намезад. Бахроми баззоз ба ёд овард, ки чанд сол пеш ин гуна шаҳракҳои қадима субҳи зуд пуртараддуд мешуданд. Азбаски ҳар як кӯча ҳунармандони худро дошт, мардум саъй мекарданд саҳарии барвақт ба қору савдои худ бирасанд. Ҳукумати Шӯро ҳамаро аз миён бурд. Ҳоло касе мустақилона косибӣ намекунад, сохтусози хусусӣ надорад. Кӯчаҳо, гӯё об задаанд, сокиту хомӯшанд, маълум нест ин ҳама одам бо чӣ машғуланд...

– Марди хуб, кӯлбор ба китф шах шудай, дунболи чӣ мегардӣ?

Садои занона аз паси сари Бахроми баззоз баланд шуд. Ӯ баргашту пиразани миёнхамидаеро дар рӯ ба рӯи худ дид, ки ду дасташро ба пушт куфл зада, аз миёни ду бари рӯмоли калон бо чиддият нигоҳ мекард.

– Ба масҷиди Хоча рафтаниам, модар, – чашми пурсишомез ба кампир дӯхта гуфт баззоз, – ҳоло як бобои харсавор гузашт, якдигарро нафаҳмидем.

– Хомшишти карро мегӯӣ? Он аз азал гапро намефаҳмад, девона аст, фақат моро бинад ба пӯстинаш кайк меафтад, аз беҳудагӯӣ даст мекашад, шӯри ишқи чавониаш чӯш мезанад.

– Ҳарчи худ ба худ ҳарф мезад, ман дар гӯям вай девор мегуфт. Ишқи кӣ ўро ба ин ҳол афкандааст? – таҳқовӣ кард баззоз.

Пиразан ду бари рӯмолашро аз рухсори пурожаг болотар лағжонида табассуме кард ва дар ҳоле ки аз чиддияти пештара осоре намонда буд, сари суханро тоб дод:

– Агар ба масҷид рафтани бошӣ, рост ба ҳамин кӯчаи Кулолиён даромада рав!

Бахроми баззоз низ ба завқ омад, бо изҳори сипос ба роҳи аввали раҳсипор шуд. «Оре, ин гуна лаҳзаҳо дар зиндагӣ фаровон аст, – роҳравон дар худ андешид ў. – Одам гоҳе аз як ҳарф, аз як нигоҳ, ё ки аз як лабханд метавонад тарафи муқобилро бифаҳмад, манзури ўро дарк кунад. Пиразан ханўз ҳам нозе дар вучуд дорад, хомшишт мегӯяду аз ишқ ёдовар мешавад, чӣ тазоде!».

Ба мисли кӯчаҳои шаҳрак масҷиди чомаъ низ бесару садо менамуд. Танҳо панҷ-шаш нафар аз дари он баромада, бо суръат ба чор сӯ ғайб заданд, яқинан аз чизе ҳарос доштанд. Саҳни масҷид дашти хушқу холиеро ба хотир меовард, аз муллобачаю намозгузорон, ки ҳамеша дар он тараддуд доштанд, асаре наменамуд. «Аҷаб даврҳое расид, – наздики ниёишгоҳ омада аз хаёл гузаронд Бахроми баззоз, – одамон боз ҳам ба ғами шикам гирифтторанд, аз қору захмати ҳукумати нав сар намебардоранд... Агар замоне пойбанду бидеҳқори бойҳои якка буданд, ҳоло мутеи «бойбобо»-и бузурги қонунӣ ҳастанд. Бо ин ҳол, камбизоатӣ ва гуруснагӣ ҳукм меронад, тоату ибодат аз ёд рафтааст...». Ӯ бо роҳаки канори ҳавлӣ ба самти пеш гузашта, аз дари масҷид по ба дарун ниҳод, бо иштиёқи бепоён мехост зудтар ба дидори муллописари дӯсташ бирасад.

Намозгоҳ. Толори васеъ бо ду рад сутунҳои мунаббатқоришуда. Аз тирезаҳои атроф ва дариҷаҳои гунбази мудаввар, ки бо нақшунигори пайвастаи худ муҳобот дорад, равшании рӯз беохир роҳ мепояд ба дохил. Фарши саросар гилему намадпӯш аз зинда будани ниёишгоҳ дарак медиҳад. Оре, ин масҷид фаъол аст, бар хилофи садҳо, ҳазорҳо сачдагоҳи дигар, ки даст ба ҳукми фаромӯшӣ мезананд, қон дорад, аз чавву пайкараш насими худочӯӣ ба машом мерасад. Аз гӯшаи самти рост марде тоқипӯш баробари дидани Бахроми баззоз доманҳои яктаҳи худро рӯи ҳам кашида, тез-тез қадамзанон ба сӯяш омад:

– Ассалому алайкум, хуш омадед, бародар! – бо лутфу таъзим азми пазирай кард ў. – намози фаҷро гузоштем, шумо низ метавонед қазои фарзатонро адо кунед.

Баззоз посухи салом дода, бо ҳавлу таҳлукаи ногаҳоние, ки вучудаширо фаро гирифт, бесаброна пурсид:

– Пас, Мулло Фарҳод қучост?

Ходими масҷид нигаронии ўро пай бурда дарёфт, ки ҳамсуҳбаташ мусофир аст, аз воқеаҳои охир хабар надорад. Бо эҳтиром таоруф кард:

– Маълум, ки аз ҷойи дигар омадаед, бифармоед, ба хонаи домумло мебароем.

– Ман додарамро пурсидам, вале... – шигифти Бахроми баззоз афзуд, – ту риштаи суханро ба сӯи дигар мекашӣ, тезтар бигӯ, чӣ гап шуд?

Ходим дигар ҳарфе назада, бо ишораи «аз дунболи ман биё» ба самти дарсхона қадам зад. Ба дохил даромада дарҳол ба рӯи хонтахта суфраи нон паҳн кард. Танҳо пас аз он, ки меҳмонаш ба пешгаҳ гузашта нишаст, даст ба дуо бардошту ба шарҳи ҳол пардохт:

– Сурхҳо дили сиёҳ доранд, бародар, ба ҳар кӣ чома мепӯшаду салла мебандад бо чашми шубҳа менигаранд. Ҳар касе тоату ибодат мекунад, барояшон мисли душман метобад. Ин ягона масҷидамонро ҳам бастанӣ мешаванд, сари намозгузоронро аз саччода канданианд, вале аз боло руҳсат наомадааст. Як ҳафта пеш Мулло Фарҳоду Ромишмахсумро ба ҳабс гирифтанд...

– Барои чӣ? Магар коре бечо карданд? – дарунаш даргирифт баззозро.

– Гуё бачаҳои пешоҳангро ба масҷид хондаанд.

– Ин суҳан рост аст?

– Кучо?! Чун кӯрғошим манзурашонро ба гӯши ду бачаи наврас рехтаанд, ҳар ду мактабхон. Дар вақти пурсуҷу онҳо бо номи дохиашон Линин қасам хӯрда гуфтанд, ки «инҳо моро фармуданд, гарданбанди сурхамонро дур андохта ба масҷид оем». Намояндаи порткумашон ҳамон лаҳза прутукул кард, бо дастури як марди бадбашара пулисҳо ба дасти ҳар ду домулло кишан зада бурданд... Фикр мекунанд, бо гирифтани муллоҳо одамон аз дин рӯ метобанд.

Баҳроми баззоз пешониашро дошт, ҳис кард, ки аз чашмонаш ҳаври ғазаб мебарояд. Дандон хоид, бо мушти гиреххӯрда ба сари зону зад.

– Ҳоло дар кучоянд, метавонам онҳоро бубинам? – бо нигаронӣ пурсид ӯ.

– Бародар, гапе шоеъ шудааст, ки ҳар кӣ ба онҳо наздик шавад, ба ҳабс мегиранд. Вале, мо хомӯш нанишастем, дарҳол ин хабарро ба Мулло Ҳилол расонидем, шояд аз марказ имдодашон расад.

– Эшон чӣ касе ҳастанд?

– Ин чо обрӯ доштанд, холо дар кумитаи динӣ дар Самарқанд машғули коранд.

– Манзили Мулло Фарҳод дар кучост, бачаҳояшро ба азоб нақашиданд?

– Не... – мад кашид ходими масҷид ва пурсид: – Шумо аз хешони домулло ҳастед, аз Нур омадед? Баҳроми баззоз нигоҳе илтиҷоомез ба ҳамсуҳбати худ андохт, каме бо ҳаяҷон гуфт:

– Дуруст дарёфтед, мулло писархонди ман аст, ман кафили ҳаёти ӯям. Муллою оилаашро, агар ҳар балое ба сарашон омада, бояд саробонӣ кунам.

– Имомамон дар ҳамин кӯчаи Ҳалвопазон, дар бағали масҷид хонаи ичора дошт. Пареррӯз бачаҳояшро ба хонаи маҳсум бурдем, бечораҳо хеле руҳшикаста буданд.

– Бояд аз ҳолашон хабар гирам...

– Пас, ин хел мекунем, – бо андеша ба суҳанаш идома дод ходими масҷид, – шумо бо Миралӣ ба манзили маҳсум меравед, ман саре ба маҳбас мезанам. Аз рӯи тахминам, эҳтимол дорад имрӯз вакили Мулло Ҳалим ҳам биёяд. Нисфирӯзӣ хидмататон мерасам, нигарон набошед, ҳама кор ба хубӣ анҷом мепазирад.

Бо итминон суҳбат кардани ходими масҷид Баҳроми баззозро то андозае ором кард. Илтиҳоби дарунаш пасанда шуд, суоломез пурсид:

– Фикр мекунед кормандони амниятӣ ба осонӣ аз ин имконият даст мекашанд? Ба онҳо Худо додааст-ку, далелашон ҳам ҳаст.

– Худо ҳеч гоҳ ҳамроҳи онҳо нест, бародар, бачаҳо ҳам суҳани худро пас мегиранд! – хира чашм дӯхтани баззозро пай бурда, ходим бо лаҳни шод афзуд: – Мо бо падарони ҳар ду пешоҳанг ҳамсуҳбат шудем, омодаанд фиреб хӯрдани фарзандонашонро дар ҳар чаласа баён кунанд. Ҳоло дар байни мардум шармсоранд, ёрои сар бардошта гаштан надоранд. Шумо ба дидори бачаҳои домулло расед, ин тараф кори мо!

Ин гуфтугӯзори буду дили беқарори Баҳроми баззоз ба ҷояш омад. ӯ бо як пиёла чою як бурда нон иктифо карда, ҳамроҳи хидматгори масҷид Миралӣ ба гузари Рахтшӯён шитофт. Дар роҳ мерафту наметавонист ҳаёл аз дӯсти қаринаш, раҳматӣ Шокирусто бардорад. Танугӯши лоғару чандирии дар кӯраи ҳаёт обутобёфтаи ӯ ҳамроҳ бо табассуми мулоими ҳамешагиаш батакрор дар пеши назар хувайдо мешуд. Ҳис мекард, ки ӯ дар ҳамин ҳолат низ барояш аз деҳқониҳои худ таоруф мекунад, ба тӯби порчаҳои бофтааш ишора карда аз мағзи чашмонаш нури меҳр мепошад, бо забони безабонӣ дарди дил мегӯяд... Лик-лик чунбидани ароба ногоҳ қатъ шуд, марди пир аз шах шуда истодани хари фартути худ дар канори пули чӯбини чӯйбори калон нороҳат шуда садо баланд кард:

– Аблаҳ, бори аввал ба кӯпрук мебарой, хӣ!!

Аммо гӯшдароз ба ҳарфи соҳибаш гӯш надод, бо сари ҳам зарбаҳои халачӯбро таҳаммул карда, поҳои пешашро ба зинаи баромад тиргак монда истодан гирифт. Миралӣ ҷаҳида аз ароба фурумад ва гуфт:

– Бобо, чонварро беҳуда азоб надихед, – ва ба Баҳроми баззоз рӯ овард: – Бародар, шумо ҳам пиёда шавед, ҳар аз кӯпрук гузарад дубора савор мешавем.

Ба маҳзи ин ки баззоз низ ба поин ҷаҳид, гӯшдароз яке по ёзонида ба пул баромад ва бо алвонҷ қадамзанон ба ҷониби дигар гузашт. Вақте ки мусофирон дубора ба ароба расиданд, мӯйсафед хичолатомез гуфт:

– Аз ҳар чонвари муғамбиртар нест дар ин ҷаҳон! Кушӣ ҳам ба гап гӯш намекунад, лаънатӣ!

– Аммо ақлаш будааст, – ҳазломез гуфт Баҳроми баззоз дубора бар лабаи ароба нишаста, – ҳар гуна хавфи эҳтимолоиро андешид, чонвар.

– Рост мегӯед, – илова кард Миралӣ ва аз қулоҷ кашида зарбаи сахте ба гардани ҳар фурувардани мӯйсафед нороҳат шуда афзуд: – Бобо, гӯшдарозатон ба фардо ҳам лозим мешавад, ин чӣ бераҳмӣ?
– Мурад, ин гӯшдарози якрав!

Хаёлотӣ пештараи Баҳроми баззоз парт шуданд. Ӯ акнун ба ҷӯйбори сероб, ки аз бағали он роҳ мегузиданд, чашм дӯхта, ба лап-лапи мавҷҳои он диққат дода мерафт. Баъзан ради буттаҳои зич пеши ҷӯйборро мегирифт, баззоз ҳарисона аз нав ба тамошои мавҷи об дида медавонд. Вале ин тамошо дер давом накард, ҷӯйбор ҳанӯз ба поён нарасида, харароба ба самти рост печид ва дар чодаи софу суфи байни хонаҳо ба суръаташ афзуд. Миралӣ хомӯширо вайрон кард:

– Ба гузари Рахтшӯён омадем, бародар, ду тангкӯчаро гузарем, ба хонаи маҳсум мерасем.

Баҳроми баззоз гуфт:

– Он қадар дур набудаст, пиёда меомадем ҳам, мешуд, хару аробаро беҳуда овора кардем.

– Шумо меҳмони мо ҳастед, бе он ҳам аз роҳи дур омадед...

– Меҳрубонед, дастатон дард накунад. Худо ба ҳар яки шумо аҷр диҳад.

Меҳмононро дар назди дарвозаи духтари калони соҳибхона ва Нисо пешвоз гирифтанд. Ба хусус, бо дидани набераи дӯсташ, ки бо пероҳани шоҳию нимчаи мишкиранги гулдӯзишуда ва тоқияи нақшини як замон тухфакардаи худаш хеле дилкашу зебо ба назар мерасид, Баҳроми баззоз хурсанд шуда рафт. Нисо низ беихтиёр худро ба оғӯши ӯ андохт.

– Духтари нозанини худам, меҳрубони бобочонаш! – сару дӯши духтаракро навозиш карда гуфт баззоз. – Қариб, ки нашиносам, ширинам, қадат ёзидаст, лекин кучо шуд он чил кокули парпаракат?

– Акун ман ҳам калон шудам, бобочун, апам дутой мебофад, – бо ноз шарҳи ҳол кард духтарак, вале маълум буд, ки садояш каме гирифта аст, аз чизе хафа менамояд.

– Оҳо, ман нафаҳмида мондаам, – баззоз ба вачд омад, – ду гесуи дароз дорӣ, ба худат зебидааст, фариштаам!

Дар ин ҳангом ғичирроси дари даромад баланд шуду аз дохил сару сурати зани қоматбаланди Ромишмаҳсум, ки рӯмоли обии якраңги худро озод аз болои сараш партофта буд, намудор шуд. Бо дидани мардҳои бегона рӯяшро то зери чашмҳояш басту аз зинаҳо поин нафуромад. Дар ин асно Миралӣ рӯ ба ӯ оварда гуфт:

– Янға, меҳмонро қабул кунед, аз дӯстони Мулло Фарҳоданд, – ва баргашту ба Баҳроми баззоз даст дода афзуд: – Шумо ин ҷо истироҳат кунед, бародар, ман ба масҷид бармегардам. Пас аз нисфирӯз бояд хабаре ба дастамон ояд, нигарон набошед.

Баззоз дасти мусоҳибашро мулоим фушурда, дар ҳоле ки аз умқи чашмҳояш нури хоҳиш ламъа мезад, бо садои кам гуфт:

– Чашм ба роҳи шумоҳо мемонем, агар мушкилие ҳам пеш омад, маро огоҳ кунед.

– Ҳатман, бародар, ин вазифаи мост!

Миралӣ ба кӯча баромаду Нисо дасти Баҳроми баззозро раҳо накарда, дида ба қадбонуи хона дӯхт ва бо овози ғамгинона эълон кард:

– Бибиамма, бубинед, Бобо-Баҳромам омадан, ба суроғи мо а худӣ Бору меоян...

– Хуш омаданд, бобочонат, биёед-чи, дар остона наистед, – Бибӣ бо меҳрубонӣ таоруф кард, – биёед, даромадан гиред, ин ҷо ҳам хонаи худатон аст.

– Хоҳарам, салом арз мекунам, – ҳамроҳи Нисо аз пайи духтари ба қадду баст калонтар, ки ӯ низ андӯхгин менамуду ин мулоқотро хомӯш пайгири мекард, ба сӯйи айвон қадам зад Баҳроми баззоз. – Мебинам, ҳамаатон сар ба зеру ғамгин ҳастед, аз набудани додаронам ғамгин менамояд. Худо хоҳад, чонамон дар амон бошад, ҳама мушқилот ҳал мешаванд... Хоҳарам Холпарӣ дар кучост?

Бибӣ аз зина канортар рафта дубора мурут кард:

– Биёед, амак, ба дохил дароед, дугонаам ҳам дар ҳамин ҷост...

Охири сухани қадбону каме пасту кашолдор шуд. Дили Баҳроми баззоз таҳ хӯрд. Қувваи ниҳоне ӯро ба тезтар қадам задан водор кард. Яъсу ноумедии хонагиҳо бештар аз он менамуд, ки соҳибхонаҳо маҳбус шудаанд. Агар ин хел намебуд, Холпарӣ ҳатман ба пешвозаш мебаромад. Раҳораҳ аз Нисо пурсид:

– Очат сара-мӣ, духтарам, додаракат ҳам калон шудагист?

Аммо аз Нисо ҷавобе нашунид. Дар ҳоле ки руҳсорашро ба пушти панҷаи ӯ часпонида роҳ мерафт, гармии оби дидаро ҳис кард. Бибӣ ва Нурбӣ ҳам суоли ӯро шунида худро ба нашунида заданд. Ҳама пасу пеш ба хонаи миёна даромаданд...

«Санг гирия мекунад, ҳоло ки мо одадем. Дар куҳистони мо сангҳо, не, харсангҳои гирён фаровон аст. Бовар намекунӣ? Вақт ёбу биё, ман нишонат медиҳам...» – ин суханҳои раҳматӣ Усто Шокир беихтиёр аз дили Баҳроми баззоз гузашт. Ӯ аз дари хонаи нимаравшан по ба дарун гузошта мидид, ки зане бо саҳтҷонии сангсон беҳолу бемадор дар лиҳофи баланд ҷо шуда, ба сар ду қабат рӯмол

баста, аз дидагони фурӯрафта базӯр чашм боз карда, дар пушти хони сандалӣ бо ҳоли низору гирифта дароз мекашад. Дар болосари ӯ гаҳворе бо рӯпӯши сабуки тоза меистод ва аз дарзи самти пеши он дасти хурдаки тифл, ки бандаки пӯпилакдори аз тири гаҳвора овезонро медошт, ба чашм менамуд. «Хоҳарам кӯдаки ширмак дорад, тоза сабук шудааст», барқосо аз хаёл гузаронд баззоз ва бо дили ба ҳавл омада наистода дар пушти сандалӣ нишаст. Холпарӣ ӯро диду гӯё чон гирифт, лиҳофи болашро канортар тела дода, бо як даст аз гӯшаи сандалӣ дошту бо як талош сари ҷо нишаст.

– Бихоб, хоҳарам, безобита нашав... – ҳаво ба дарун кашида бо мушкилӣ ҳарф зад баззоз.

– Амак, аз кучо пайдо шудед... Суроғи моро кардед...

– Ман ҳамеша суроғи шуморо дорам, хоҳарам. Мебинам ки ҳолат хуб нест, дароз каш.

– Не-е, чиҳо мегӯед, – бо нӯки рӯмоли ашкҳои дидагонашро пок кард Холпарӣ ва ҳамин ки соҳибони хона ва Нисо ҳам дар гирди сандалӣ нишастанд, чашмҳои мучалло аз оби дидашро ба сӯйи меҳмон дӯхта гуфт: – Як дуо хонед, амакҷон, руҳи писарҷонам шод бошад...

Гӯё тире то устухон расид, Баҳроми баззоз нигоҳи шигифтзада ба сӯйи бачаҳо ва Бибӣ афканд. Кадбону лабаҳои ҷомаашро бештар рӯйи ҳам кашида, маънидор сар ҳам кард. Як лаҳза хомӯшии мутлақ ба миён омад. Сипас бо баёни «Аузубиллоҳи мина-ш-шайтони-р-раҷим, Бисмиллоҳи-р-раҳмони-р-раҳим...» баззоз се бор пушти ҳам сураи «Ихлос»-ро хонд. Ҳама даст ба дуо бардоштан. Дар поён Холпарӣ чашм аз суфра нақанда бо садои паст дарди дил кард:

– Амакҷон, як ки ғам ояд, пушти ҳам меомадас... Мо Ғоибамона бой додем, писарҷонам баъди ба Ғичдувон омадан касал шуду дигар ба худ наомад. Шаш моҳ бештар азоби дунёра кашид, охиру оқибат килкак барин лоғару хароб шуду моро тарк кард, – ба рухсори зан ашк чорӣ шуд, дубора бо нӯки рӯсарии худ пок карда, фик-фик ғуссаашро ба дарун хӯрда гуфт: – Ин дард кам буд магар, чилаш набаромада додартону махсум ба зиндон афтиданд, ба ҳеч кас зарарашон намерасид, шӯроихо ҷӣ меҳоянд, намедонем...

– Эҳ, бачаякони саргардонам, эй Худоё, ин ҳама озору уқубат ба саратон омадасту мо беҳабар!

– Баҳроми баззоз доди афеӯсу надомат зад. – Намедонам бо ҷӣ забон таслият гӯям, э вой!

Аз пайи тааллуму таассуфи Баҳроми баззоз дар хона як дам хомӯшӣ ҳукмрон шуд. Ҳама сарҳам менишастанд, дар худ гирифтаву малул. Ниҳоят Бибӣ, гӯё парда аз рӯйи ғӯза мекашид, барои бештар ошно шудани меҳмон ба ҳодисаҳои охир ба сухан омад:

– Дар ин миён ба дугонаам мушкил шуд, дардҳои ғайримунтазира пушти ҳам ба дӯшаш бор шуданд. Аз як сӯ писараки лоғару нимҷоншудааш рӯз ба рӯз захиру нотавагон мешуд, аз ҷониби дигар вазнинпӯйи шинухези вая мушкил месохт... Бар замми азоби руҳие, ки пас аз вафоти Ғоибҷон дошт, дарди ҷонҳои зойимона аз сар гузаронд... Албатта, вақте ки санг дар мағз метаркаду аз чигараш гули умед ҷавона мезанад, шукуфаи тозае бо ҳусни беғубор ҳастии ҷаҳона тачаллӣ медиҳад. Таваллуди Исломҷон ба ҳар яки мо, ба ҳусус, ба Холпарии дилмондаю маънос неруи нав бахшид, ба дидаҳо рӯшанӣ овард, тану ҷонамона бо сафои меҳр сила кард. Вале, афеӯс ки хурсандиамон дер напойд, ҳоло ҳоламон ин аст, ки шумо гувоҳи он мешавед...

Баҳроми баззоз бо диққат ба суханҳои Бибӣ гӯш андохта, дар канори Холпарии сабуру доно боз як хоҳари оқиларо дид. Мулло будани шавҳарони ҳар дуру аз саҳни хаёл гузаронда, дарун-дарун мадад гирифт, таъсиргузор будани нафаси гарму хунари дилёбии додарони муллоро бар рӯйи ҳамсаронашон ҳис кард. Аз будани онҳо болиду Худоро шукр гуфт.

Нурбию Нисо даст ба даст айвонро рӯфтаю мураттаб карда барои истироҳати амаки мусофир ҷой дуруст карданд. Ӯ дигар коре ҳам надошт. Мебоист дар хонаи ошно бимонад ва то омадани масҷиддор тоқат кунад. Ва албатта, ин тоқат барои марде мисли Баҳроми баззоз, ки асло чорзону зада нишастанро намепсандид, ҳадду нисобе дошт. Ӯ тасмим гирифт то вақти зуҳр таҳаммул кунад, аз он пас, агар шамоли пайки нек ба машом навазад, ба суроғи чигаргӯшаҳо барояд.

Аз сиёҳчол то рӯшанӣ – як қадам

Кафи таҳона хокбодӣ аст, вале нам. Бар замми ин, девораш аз фарти намнокӣ шӯрхок шуда, рутубатро ба рӯ мезанад. На имкони нишастан ҳасту на илочи тақя кардан. Хона часпида ба шифт ду тоқчаи дарозрӯя ба шакли сӯроҳакҳое дорад, ки аз онҳо мавҷи рӯшноӣ базӯр ба дарун мезанад. Ҳатто рӯзона ҳам андарун шабеҳи вақти говгум ниматорик аст, бошандагони он якдигарро ба шакли хӯсаҳое мебинанду бас.

Масҷиди Бозори Қаймоқ аз нахустин рӯзҳои погузории сарбозони сурх нишемангоҳи онҳост. Нишемангоҳи хунине, ки Ҳукумати Шӯроҳо ба хотири бароварда кардани қасду амалҳои ифротии худ аз он истифода мекунад. Таҳоратхонаи масҷид кушторгоҳ аст, намозгоҳ анбори силоху тиру

мармй, таҳхона бошад – зиндон. Дигар аз ибодатгоҳ на нишоне ҳасту на таровате, аз пилаҳои дами ҳавлӣ гирифта то курсии сутуну нардаҳои айвон олуидаи бавлу начосати сутурони куффор гаштааст.

Комендантӣ лоғари болобаланд, ки бо қиёфаи рӯбаҳона ва муштуки доимо дудхеи канори лабҳояш дар зеҳни атрофиён нишаста, чандин сол аз амру дастурдихӣ хаста намешавад. Даҳони бефаровези ӯ ба мисли кафши кӯҳна доимо боз ва ҳақоратзо аст. Ӯ дарсхонаи имоми масҷидро ба дафтари худ табдил дода, фақат аз беимонӣ дарс медиҳад, барои ӯ чомазӯ чомаю салла пашизе беш нест. Аз пайи ғуруру виқори ӯ ва ҳамтоёнаш масҷиди Бозори Қаймоқ чандин сол қатлгоҳу азобхонаю тиморгоҳ буд. Гарчи кори шӯроҳо ба ғалтак уфтода дигар душмани онҷунонӣ надоранд, «унсурҳои зиддихукуматӣ» ханӯз ҳам ёфт мешаванд. Ин бор комендантӣ содиқ чашм ба роҳи вақилони созмони махсуси бозҷӯйҳо аз пойтахт аст. Ӯ аз «мубаллиғин»-и мактаби кӯҳна ва қорихонаҳои мамнуъ ду асир дорад. Ду нафар мулло – ба қавли худаш, «зоғҳои бадмуре, ки ба осонӣ чон намедиханд, ба зиндагӣ танҳо хунукӣ меоваранд». Ҳоло низ гӯё ба раёю ақидаҳои прулетарӣ зид баромада, бачаҳои тозафикри шӯравиро мағзшӯйӣ кардаанд. Инак, онҳоро барои истинтоқ ниғаҳ медорад, бесаброна мунтазир аст ба дасти ҳар ду занҷир андохта ба марказ фириштад ва дар гузориши якмоҳаи худ бо хатти муҷаллои қирмизӣ аз корномаи бузургаш хабар диҳад.

Дар таҳхонаи намноки олуида бошад, як ҳафтаи тамом бо хӯрдани заҳри шӯраҳоқ ду тан муллои туҳматзада ранҷи роҳравиро мекашанд. Бо поҳои обилазада, чашмони ҳису хирабини дар мағоки худ фурӯрафта, ғарқи андешаҳои чигилу печида дигар ёрои танаффус ва истодагарӣ надоранд. Чандин бор дари оҳаниро кӯфта аскарони посбонро ба имдод, барои мулоқот бо раҳбарашон хостанд, вале аз дару девор акси садо буду аз онҳо не. Дигар дар чонашон рамақ, дар бозувонашон дармон намонд, ҳар ду ба сарнавишт тан дода, ба ҳам даст дода, часпида ба девор дар як гӯшаи таҳхона пушт ба замини хокии мартуб ниҳоданд.

– Ба гумон аст аз ин сиёҳҷол зинда бароем, – беҳолу нафасгирифта зерӣ лаб гуфт Ромишмахсум.

– Таслим нашав, мо ханӯз нафас мегирем, пас, зиндаем, – бо овози кам ҷавоб гардонд Мулло Фарҳод, – аз ҳар чони зинда умеди ҳаёт бошад.

– Ин заки таҳхона кабуду чигарамонро об мекунад, зотуррия мешавем...

Риши гирди то ним ваҷам расида ва шахшӯлуидаи худро бо мушкилӣ хилол карда, дар ҳоле ки аз даҳону бинӣ ва ҳатто аз мағзи чашмони (ба худаш ноаён) хунолудшудааш ҳаври доғ мебаромад, Мулло Фарҳод бо кафи дасти рост китфи ҳамроҳи зиндониашро фишурд ва бо дили пур гуфт:

– Ноумед – шайтон, дӯстам... Нигоҳ кун ба он дарича, чиро мебинӣ?

– Як каф рӯшноӣ.

– Ҳамин як каф нур моро ба манзили мурод мерасонад!

Ромишмахсум ба ваҷд омад, меҳост табассум кунад, аммо лабонаш наҷунбиданд. Риши тунуки муддати мадид обнадидаи ӯ ба мисли сикҳои сугурна²⁰⁸ ба кафи дасташ халиданд. Бемадору хаста то буноғӯши дигар даст кашида худро хушёр карданӣ шуд. Пилкҳои аз интизорӣ вазнинро бори дигар ба боло ёзонд, то ҳарчи мавҷи бештари нурро ба обхӯри дидагон чо кунад. Ҳаёле аз сатҳи тафаккураш гузашт: «Аҷаб иродае дорад мулло. На аз гуруснагию ташнагӣ менолади на аз беҳавоӣ, на аз таҳқир мешиканаду на аз бемадорӣ... Ин ҳама неруро аз кучо мегирад?». Бо ҳаёлҳои мағшуш як даст замони кундакафонӣ сипарӣ шуд, ҳамон як каф рӯшноӣ низ гӯё ба нисф расид. Дар ҳоле ки ӯ охири тавони бедорхобиро аз даст дода ба ғанаб мерафт, садои меҳромези ҳамроҳи дилсӯз ӯро хушёр кард:

– Ҳоло ба дунболи мо меоянд, – овози илҳомбахши дӯст дар гӯшҳояш нишаст, гӯё аз ғайб башорат меод, – омода бош, моро ба рӯшноӣ мебароранд.

«Фикр мекунад ман кӯдакаш ҳастам, – аз дил гузаронд Ромишмахсум дубора ба мавҷи нур чашм кушода, – намехоҳад маро аз даст диҳад... Эҳ, модар, модар...».

Дар ин лаҳза «шарак» садои афтидани занҷири дар аз роҳрави таҳхона то сиёҳҷол расид. Ромишмахсум як он такон хӯрда қоматашро дар чойи нишаст рост кард. Баробари баланд шудани овози ғичирросии дарби берун Мулло Фарҳод ба суханаш афзуд:

– Одамони худӣ меоянд, моро аз бозпурсӣ маоф мекунанд.

Мутмаин ҳарф задани дӯсташ махсумро аз кӯйи ноумедӣ ба гузари орзу гузаронд. Ҳарчанд ханӯз дудила буд, мулло аз толеббинӣ даст накашид. Ӯ низ ҷуссашро аз девор қанда баробари махсум сари дузону нишаст ва гуфт:

– Ниҳоят, мо имрӯз ба назди фарзандон бармегардем!

– Хоб мебинӣ, дӯстам, ё аз ғайб фариштае омад?

²⁰⁸ Сугурна سنگر نه – чайра

Мулло Фарҳод бо як даст ба девор таъа сари по хест. Чун вазнаш ба поҳо гузашт, аз сӯзиши ногаҳонӣ чонаш ба дард омад. Аммо ҳама ранҷро ба дарун хӯрд, ҳатто оҳ нагуфта, ду-се бор дастҳояшро ба даври китф чарх занонда, аз мағзи дил ҳавои нафасро ба берун баровард ва ба маҳсум даст дароз карда гуфт:

– Бихез, худатро омода кун, ҳоло дунболи мо меоянд.

Ромишмахсум низ бо ёрии ӯ сари по баланд шуд. Пас аз нишастани тӯлонӣ гӯё тамоми устухонҳояш дар бадан часпида буданд, аз фарти гӯшт кандани мушакҳояш дарди чонкоҳеро дар вучуди худ ҳис кард, беихтиёр «оҳ, чона-ам...» гӯён садои зориомез аз гулу баровард...

Ин сарипошуданҳо буду ногоҳ дохили таҳҳона нуронӣ гардид. Айнан дар ҳамин лаҳза хуршеди мунаввар рӯ ба рӯйи сӯроҳихое, ки нақши даричаро адо мекарданд, қарор гирифта, домани нуру шуоъ раҳо кард. Дар тӯли як ҳафтаи тамом зиндони заҳнок бори нахуст равшан мешуд, гӯё ба дили гирифтаи асирон нури умед мебахшид. Ҳамзамон сукути зерзаминӣ ҳалал ёфт, садои ғичирросии ошиқмаъшукҳои дари чӯбини роҳрави берун то остонаи сиёҳҷол расид. Аз роҳрав болои ҳам садои помонӣ шунида шуд, ки ба назар дару девор ларзида рафт, аз лойи вассаҳои шифт хокрезаҳои сушт ба замин рехт. Ромишмахсум ба мағзи рӯйдодҳо сар дарнаёварда, шарақ-шуруқ қуфли дарро боз карданд ва дар дами остона аввал ду нафар сарбоз ва аз паси онҳо симои марди малламӯе, ки аз шалвори сиёҳу пероҳани обирангаш дида қулоҳи сабуки лабадори ӯ пештар ба чашм мехӯрд, намудор шуданд. Марди масъул баробари рӯ ба рӯ шудан бо маҳбусон қулоҳашро ба даст гирифт ва бо илтифоту оҳанги расо гуфт:

– Рафиқон Фарҳоди Шоқир ва Ромиш Деҳқонзода, барои бурдани шумо омадем, бо мо биёед.

– Моро мебаред? Ба кучо? – бо ин ки мард ҳалимона сухан мегуфт, бо шигифт суол кард Ромишмахсум.

– Нигарон набошед, дар ин миён қачфаҳмӣ шудааст... Ба кучо мебардем, албатта, ба озодӣ!

Муллову маҳсум беихтиёр ба ҳамдигар нигоҳ карданд, гӯё ки дар чашмони ҳар ду нури офтоб мавҷ мезад. Ромишмахсум таҳайючагро фуру бурда шоду мамнун гуфт:

– Ту валӣ ҳастӣ, дӯстам!

– Ҳамеша бо умед бояд зист. Он гоҳ мебинӣ, ки аз сиёҳҷол то рӯшанӣ як қадам мемонаду бас.

Ҳар ду дасти ҳамдигарро раҳо накарда ба самти берун по бардоштанд. Чун озурдаю ҳаста буданд, натавонистанд осон роҳ гарданд, ба хусус, қафи поҳои обилазада ба ин имкон намерод. Ҳоли табоҳи онҳо аз нигоҳи марди масъул дур намонд, бо ишораи ӯ ду сарбози ҳамроҳаш давида ба ёриашон шитофтанд.

Баробари хорич шудан аз таҳҳона, Мулло Фарҳоду Ромишмахсумро ба аробаи болопӯшдоре савор карда мустақим ба ҳаммоми Лайлак бурданд. Дар гармоба ҳар ду ро ба хубӣ шустушӯ доданд, муллою маҳсум дар ҳаёти худ ба ин ҳад аз кори даллоку муштмолгар баҳраманд нашуда буданд. Пас аз ҳаммом дар утоқи маҳсуси пазирой барояшон суфраи зиёфат густурда шуд. Воқеан, чойи кабуд, санбӯсаҳои «ашки чашм» ва кабоби гӯшти гӯсфанд бо нони доғи танӯрӣ пас аз гармоба ба танҳои озордидаю рӯдаҳои часпида чун ҳалво нишаст. Дар поёни зиёфат ҳамон марди малламӯйи масъул дубора ҳозир шуд, ӯ дар даст дутой пероҳани сапеди баланд, яктаҳи фоҳираи бухорӣ ва тоқии ироқӣ дошт. Ҳамаро бо камоли адаб ба «маҳбусони озодшуда» тақдим намуд ва муаддабона изҳор кард:

– Рафиқон, либосҳоятонро иваз кунеду ба кӯча бароед. Бо ҳамон фойтунамон ба масҷид меравем, райсони фирқаамон ҳамроҳ бо меҳмонони самарқандӣ мунтазири мянд.

Ромишмахсум ин воқеаҳоро гӯё дар хоб мидид. Гарчи баъд аз гарду ғубори чандрӯзаи зиндонӣ тозаю озода шуда, азобиҳои ташнагию гуруснагӣ аз байн мерафт, ҳанӯз ҳам дар шинухез ва роҳгардӣ азият мекашид. Вале, ин азият хеле ширин ва сафобахш менамуд, ҳамроҳи Мулло Фарҳоди вазнину ором, ки ин ҳама лутфу марҳаматро хомӯшона мепазирuft, ҳар як амри мутасаддиёни шӯроиро бо чону дил қабул мекард. Аз дасти воқеаҳои ахир ҳатто ӯ, инсоне, ки серчоғӣ ба хунаш даромада буд, музтару дам дар дарун мегашт. Бо ин ҳол, сухани охири роҳбалад ӯро саҳт ба шигифт овард, ҳастагии ҳафт қабати чонашро ноида гирифта, ҳангоми пӯшидани либосҳои нав бо заҳрханд гуфт:

– Дӯстам, шунидӣ чӣ мегӯяд? Бо райсони фирқа дар масҷид...

Мулло Фарҳод сухани ӯро бурида бо таъби хуш гуфт:

– Он сурхқабое, ки чу маҳ пор баромад,

*Имсол дар ин хирқаи зангор баромад...*²⁰⁹ –

²⁰⁹ Ин байт аз Мавлоно Балхӣ аст.

Инро мехостӣ бигӯӣ, махсум? Парво накун, зоти инсон ҳамин аст, аммо ба ҳеч ранге бовар ҳам накун. Созкорихоӣ имрӯз паёварди наҷиб надорад.

– Ҳар чӣ ҳаст, моро ба озодӣ мебаранд ё не?

– Оре, ҳоло, ки фурсат ҳаст, бо ин дами озодӣ дил хуш кун!

Пайки шодӣ

Дар манзили Ромишмахсум дунё барои Бахроми баззоз танг мешуд. Ҳавои хавлии кушод дар гулуяш мемонд. Ҳарчанд ба хогири куштани вақт як қитъа замини холи ва беҳи дарахтҳои боғчаро нарм карда баромад, шӯри хавловар нашикаст, чун мурғи бетоқат гоҳ дар канори замин, гоҳ ба рӯи зина ва аҳёнан дар бару қадди ҳаёт қадамзанон симои Мулло Фарҳодро аз ҳаёл мегузаронд. Аз он ки дар ин гӯшаи дур аз диёр дасташ кӯтоҳ буд, алам мекард, аз сари ҷо по задани худ нафраташ меомад. Ду-се бор Нисою Нурбӣ ҷойи тоза ба айвон бароварданд, вале ӯ нахӯрда сард шуд. Дафъаи дувум ба хона даромаду аз холи Холпарӣ хабар гирифт, бо дидани нимҷонӣ ва касолати ӯ димоғаш бештар сӯхт. Дидагони ғарқи ашк шудаашро пинҳон карда худро ба берун зад. Рӯ ба осмон гардонда аз мағзи қафаси сина охи дарднок баровард. Офтоб ба болои сар омада буд, аз миёни тӯда-тӯда абрҳои качукулаи шиновар беохир нур мепошид. «Вақт аз нисфирӯз гузашт, ба масҷид меравам...», дар дил гуфт баззоз ва аз айвон фурумада кафшҳои пӯшид. Нисо давида ба наздаш баромад, ба ӯ расида аз пушти панҷааш дошт ва бо лаҳни умедворона гуфт:

– Амакҷон, ба назди додом меравед?

– Ҳа, духтарам, аз нишастан ғоида нест, бояд илочашро ёбем...

– Маро ҳам бо худатон баред, амакҷон...

– Барои чӣ? – ҳайрон шуд Бахроми баззоз. – Аз дасти ту чӣ кор меояд?

– Ҳар кӣ раис бошад, дардама мегӯям, бегуноҳии додома мегӯям... Бемор хоб рафтани очама ҳам мегӯям.

Бахроми баззоз бо меҳр сари ӯро сила карда гуфт:

– Хуб шудааст, Нисоҷон, фақат ҳозир не. Ман аввал равам, суҳбат кунам, дар кучо будану бо кӣ буданаша фаҳмида гирам, баъд ҳатман тура ҳам мебарам, ҳатман! Ана ҳамон вақт ҳама дарди дилата мегӯӣ.

– Баъд дер намешавад?

– Не, духтарам, кори таваккул хуб нест, бо умед, ки худата ба дарё мезанӣ, бояд моҳи бигирӣ. Дуруст мегӯям?

– Хуб шудааст, амакҷон!

Бахроми баззоз акнун ба сӯи дарвоза қадам мезад, ки аз сари кӯча пас аз ғичирроси баланди чархҳои ароба садои мағуладори ҷавоне дар фазо танин андохт:

– Бибиҳола, ҳой, кӣ ҳаст дар дохил, берун бароед?!

Нисо ба нигоҳи ҳайратомези баззоз бо хандаи мулоим ҷавоб дод:

– Ин Сурнаӣ аробакаш, аз доду бедодаш маълум ки боз либос овардааст барин.

– Либос барои чӣ меоварад?

– Мо мешӯем, ӯ дубора ба соҳибонаш бурда мерасонад.

– Ҳамин тавр гӯӣ... – Бахроми баззоз нигоҳе ба самти торҳои симини хавли афканду дарёфт, ки бачаҳои Ромишмахсум аз ҷумлаи рахтшӯён ҳастанд. Пасу пеш ба назди дарвоза омаданд, ӯ лингаи хурди онро боз кард. Сурнайҷавон баробари дидани Нисо бо шавқу шӯр гуфт:

– Ҳа гулак, туй, хола кучоянд, Нурбӣ ку? Гӯ, зуд бароянд, мо мол овардем!

Манзараи берун ранги дигар дошт. Меҳмонони ноҳонда на либос, балки як гӯсфандро аз ароба мефуруварданд. Дар канори Сурнай ходими масҷид меистод. Чашмони Бахроми баззоз равшан шуд. Билофосила бо дидани ӯ садо баланд кард:

– Бародар, шумо? Шерод ё рӯбоҳ?

Ходими масҷид посух навода Сурнай ҳозирҷавобӣ кард:

– Киё Ҷонмурод ҳамеша шеранд дар ҷангали мо! – ва хурсандона аз гардани гӯсфанд дошта ба тарафи дар кашола кард. – Ромишмахсумро бурданду ҳамаамон гирифтори ғам шудем, лекин Худо бузург аст, одамони дӯстдоштаашро азоб намедихад. Бинед, ҳаш-паш нагуфта озод шуданд, бо имомамон бармегарданд!

Ходими масҷид Ҷонмурод низ бо хушхолӣ илова кард:

– Амак, ман гуфтам имрӯз пайки нек меояд. Пою қадами шумо низ ба хайр будааст, ки ба муродамон расидем. Мулло Ҳалим одами чакана не, худашон шахсан ташриф оварданд, ҳамаро ба по хезонданд. Мо-ку аз сиёсати шӯравиҳо сар дарнамеорем, лекин то раҳбари вилоят ба давуғеч

афтиданд. Масчиди чомеамон ҳам корашро давом медиҳад, муллою махсум ягон соати дигар расида меоянд.

– Боракаллох, боракаллох! – изҳори хушнудӣ кард Баҳроми баззоз ва аз паси Сурнай, ки аллақай бо шӯру валвала ким-чиҳое ба кадбону Бибӣ мегуфт, дар канори ходими масҷид қадамзанон афзуд: – Ба Худо, тоқатам тоқ шуда буд, ҳамин ҳозир ба роҳ баромаданӣ будам... Маро хурсанд кардед, боракаллох, ба хурсандиатон ман ҳам шарикам, ҳазор раҳмат!

Чонмурад бо ишора ба гӯсфанд гуфт:

– Ба шарафи озолии устодон ба пеши пояшон забх мекунем. Дар фикри оварданаши будам ки, аз кучое Сурнайи худамон пеш омад, дамаш гарм, бачаи чусту чолокест. Ҳоло худам қассобӣ мекунам, як хун барорем, ҳама баду балоҳо дафъ шавад, бародар!

Дар хонабудаҳо ҳама ба чунбучӯл даромаданд, шодмониашон ҳадду канор надошт. Ҳатто Холпарии бедармон чон даровард, тоқат накарда сари по хест ва ба оҳистагӣ қадамзанон то дами дари берун омад. Чашмони хундамидаи бодкардаш, ки гӯё ба даври ҳар ду дида тасмаи сиёҳранге печида буд, бо нури хурсандӣ медурахшиданд. Лабони рангпаридаю чо-чо таракхӯрдаш низ аз ниҳояти хушҳолӣ ранг дароварда, рухсори маҳгуна гӯиё чун ранги рӯз чило медод. Баҳроми баззоз ўро диду нигарон шуд, тараддуди хонагӣҳоро ба холи худ гузошта, бо шитоб ба назди ӯ омад ва бо меҳрабонӣ гуфт:

– Ту ҳам хестӣ, хоҳарам? Худатро азият накун...

– Аз шодӣ дар куртаам нағунчидам, додичон, – аз паҳлударӣ дошта истода ба сухан омад Холпарӣ, – Ҳамин ки Нурбӣ гуфт, чӣ хел парида хестанамро надониста мондам. Э, Худочон, рӯзи равшан ҳам будааст-ку...

Ин чо шодмонии зан дар ашкҳои марворидӣ иникос ёфт, худро дошта натавониста бо садои шунаво ба гиря даромад. Баҳроми баззоз даст зери оринчаш гузошту бо мулоимат дилдорӣ кард:

– Хоҳарам, аз ин пас ҳамааш нағз мешавад. Додарам, ки омад, сухбат мекунем, шояд дубора ба Нур баргардем. Ҳоло даро, дар чоят дароз каш, ҳолат хуб нест.

Дар воқеъ, Холпарӣ пай бурд, ки сараш чарх мезанад, беихтиёр аз дасти Баҳроми баззоз дошту сарашро ба канори китфи ӯ гузошт ва бо ёрии амак ба чойи нишасташ баргашт...

Нишоту шодмонӣ сафвати²¹⁰ шоистаи инсонҳост, ки аз густараи эҳсосоти онон падида меояд. Ин ҳолат нишоне аз сурури рӯҳӣ дорад ва аз барканор шудани баргҳои ҳазону пажмурдаи вучуд дарак медиҳад. Дар замини ин руҳия партави оромиш, нури ояндаи нек нуҳуфта аст, танҳо барои соҳибонаш муҳим он аст, ки ҳар гуна талоши худро бамаврид ва оқилона ба харч диҳанд, то дар гоҳи зарурӣ дар ғафлат намонда, аз чунин заминаи нек бархурдор шаванд. Бо наҷоти ду инсони равшанзамир манзили Ромишмахсум молмоли ҳавою нафасҳои гарм шуд, ба маҳзи расидани муллоҳо сели одамони ошною ноошно, мухлису муътакид фурӯ рехт. Ҳар яке бо ихлосу тавозуъ арзи хушҳоливу муҳаббат мекард, чашм ба доманҳои поку мутаҳҳар молида, бо қасди имону эътиқоди комил хоки пойи қадамҳои муборақро тӯтиё менамуд.

Дар ин мулоқоти сафою вафо дидани ҳамватан, ба вижа, ҳамдиёре, ки паёмрасони муҳаббати падарона аст, ба Мулло Фарҳод хушҳолии чандбаробар бахшид. Ӯ дар канори бачаҳои худ Баҳроми баззозро диду бори дигар ба адолати Офаридгор қоил омад, бо тамоми вучуд пай бурд, ки меҳр дар дида аст, инсон бо инсон зинда аст.

Ҳамсояҳо омада мерафтанд, дӯстону ошноёни наздик ба сухбат менишастанд, суфраи пазирой торафт гарм мешуд. Дар канори Миралию Чонмурад Сурнайи шӯху шанг низ чон меканд, барои меҳмонон хидмат мекард. Дар дили ин расиданҳо як лаҳза диққати ҳар ду мулло ба ӯ банд шуд: Сурнай бо иштиёқи тамома аз дасти ҳамгузари Ромишмахсум марди сарватманду савлатӣ Қаҳҳор об мерехт. Ҳамин ки меҳмон дастҳояшро шуст, Сурнай чанг зада аз дасти Миралӣ дастпоккунро гирифт ва дуқат шуда ба ӯ дароз кард. Сипас, ҳама корро як сӯ гузошта бо таоруф ўро ба айвон роҳнамоӣ кард. Ромишмахсум аз ин ҳаракатҳои Сурнайи аробакаш ба завқ омад, бо ишора ба ӯ гуфт:

– Бубин, дӯстам, ба касе, ки ўро «номард» хонда буд, чӣ қадр тамаллуқ мекунад. Аҷаб шайтонест ин бача!

– Аммо, тамаллуқҳояш ҳама табиӣ мебарояд, ба ӯ аз сидқ эҳтиром мегузорад, – аз ин лаҳзаи тамошо шодмон гуфт Мулло Фарҳод.

– Ёдат ҳаст, барояш ба хостгорӣ рафтани будем.

– Оре, ваъдаамонро фаромӯш накардаам. Ин гуна кори хайрро ба файсал гузоштан ҳам хуб нест, – чун дар ин чойи сухбат Баҳроми баззоз низ таваҷҷуҳ кард, Мулло Фарҳод афзуд: – шояд амак низ бо мо меравад, хеле дилёб ҳастанд додӣ Баҳром, дар ин корҳо устухон надоранд!

²¹⁰ Сафват صفوات – покизагӣ, баргузидагӣ

– Ман дар хидмати шумоям, додаронам.
 Ромишмахсум гуфт:
 – Оре, Қаҳҳор инсони мағрур аст, сари ғурури ўро шикастан осон нест. Танҳо мо ин бурдро дорем, ки духтараш низ ба Сурнай дил бастааст.
 – Пас, имкони мо бештар аст!
 Қаҳҳор ба айвон баромаду ҳар се шоду хуррам ва бо табассум ба ў бағал кушоданд. Дар гирди суфра нишаста дуо хонданд ва гарм пурсупос карданд. Дар вақти ин ҳолпурсӣ Сурнай ҳозир шуд. Ў бо илтифот чойники чойи овардаашро дар назди Қаҳҳор гузошт ва бо эҳтироми хосса гуфт:
 – Амак, марҳамат чой хӯрда истед, ҳоло ман обгӯшт меоварам, – ў қафо-қафо рафту танҳо дар сари зинаҳо тоб хӯрда ба поин фуromaд.
 – Сурнай бисёр ҷавони боодоб аст, ҳурмату иззат чист медонад, бача, – ба Қаҳҳор шунавонда гуфт Ромишмахсум.
 Ҳамоно Мулло Фарҳод низ илова кард:
 – Бале, аз рӯзи аввале, ки ба Ғичдувон омадаам, шоҳиди хулқу хӯйи ҳасанаи ў ҳастам. Гузашта аз ин, писари заҳматкаш менамояд.
 Қаҳҳор дуздакӣ ба самти Сурнай чашм дӯхта хомӯш менишаст. Дар ин лаҳза чиҳоро аз хаёл мегузаронд фақат ба ҳудаш аён. Аммо ду нафар муллои дурбин, худ беҳабар, бо ду чумла хишти нахустини бинои оилаи навро гузошта буданд...
 Ниҳоят, пардаи шом фуromaду аз ҳавлии Ромишмахсум думи меҳмонон канда шуд. Пас аз он ки аҳли оилаи маҳсуму мулло худ ба худ нишаста, то ҷое шишаи пазмонӣ шикастанд, Мулло Фарҳод низ ба хонаи пазирой ба назди Баҳроми баззоз гузашт. Дар паҳлуи ў, ки барояш чойи хоб андохта буданд, дароз кашид.
 – Монда шудӣ, додарам? Тамоми рӯз сари по истодану ба ҳама илтифот кардан кори осон не, – ҳарчанд мулло оҳу уф намекашид, бедармонии ўро ҳис карда гуфт баззоз. – Мебинам, ки бисёр рӯзҳои сахтро аз сар гузарондӣ, ин ҳама оворагию сарсонихо ба сарат омад.
 – Шумо маро мешиносед, амак, сабабгори ҳама пешомад худам ҳастам. Дар ин зиндагӣ як роҳро баргузидам, бароям ғайр аз муллоӣ ва дарси дину адабиёт дигар ҳама чиз бегона аст.
 – Туро хуб мефаҳмам. Агар ту баринҳо низ аз гузашта даст кашед, ин дунё ба мисли чормағзи пуч боқӣ мемонад. Ҳоло даври гузариш аст, то замоне, ки сиёсатдорони нав давлати худро мустаҳкам мекунанд, бисёр ҳодиса, ҳатто даҳшатҳои зиёд рух медиҳад. Аммо ин зулмҳоро поёнаш ҳаст, як рӯз ҳама ором мешаванд, боз ба сарвақтии худ мераванд, ана он гоҳ дубора ба гузашта рӯ меоваранд. Агар ту баринҳо то он замон сихату саломат расидед, аз ҳама бештар ба дарди ҷомеа марҳам мешавед.
 – Кош, он рӯзҳо тезтар мерасид... Ба Худо, ғами худамро асло намеҳўрам, вале танҳо аз азобу азиятҳои наздиконам ранҷ мекашам. Мушкilotи онҳоро дида дилам таҳ мекашад, дарунакӣ месўзам, аммо... Аммо ҳисси худшиносии миллӣ ба ҳама чиз пирўз меомадааст, наметавонам ин бори маънавии гузаштагонро, ки ба дӯш дорам, дар нимароҳ гузорам.
 – Иродаатро устувор гир, як рӯз фурсаташ меояду миллат ба суроғи ту бармегардад. Бубин, ханўз аз зиндагӣ умед ҳаст, дар ҳар ҷое бошӣ, инсонҳои нек дастгирӣ мекунанд. Асорати туро шунида дунё ба назарам ворона намуд, ба абрҳои сиёҳи рӯзгор нафрин кардам, дилу чигарам об шуд... Марги писараки навболат бошад, маро тамом кард...
 Ба миён хомӯшӣ нишаст. Чун буғз гулуи Баҳроми баззозро мегирифт, Мулло Фарҳод низ ёрои ҳарф задан надошт. Чанд лаҳзаи ҳасрату вовайлои пинҳон гузашту баззоз аз нав ба суҳан омад:
 – Нақшаҳоят чӣ аст намедонам, додар, лекин агар ба Бору баргаштанӣ бошӣ, роҳҳо кушода аст. Ба фикрам, дигар аз паят намеафтанд. Ба қавли Рафиқ, дигар дар рӯйхати сиёҳ нестӣ.
 – Бубинем сарнавишти масҷиди ҷомеъ чӣ мешавад, ҳоло ки ваъдаҳо шуд таҳти назорати шуъбаи динии Самарқанд фаъл мемонад. Мо ҳам қавл додем танҳо намозамонро мехонему ба таърихнигору шарқшиносон ёрӣ медиҳем ва ҳеч гуна таблиғоти зидди шўравиро намебарем.
 – Ин ҳам дастоварди хуб аст, ҳеч боварам намеояд, ки дар даруни Ҳукумати Шўроҳо масҷиди диндорон амал кунад. Фақат Мулло Ҳилол аз шумо пуштибонӣ кард?
 – Бародари мулло порткуми вилоят будаанд. Ба гуфтаи маҳсум, он кас дар мактаби ҳизбии Маскав хондаанд, забони урусиро мисли об медонистаанд, ҳоло ба ҳама гапашон мегузаштааст... Маҳз таҳти ҳимояти эшон бо чандин далел мадрасаи динии Бухороро низ зинда ниғаҳ медоранд. Боз Худо медонад, дар оянда чӣ иттифокҳо рӯй хоҳад дод.
 – Ҳоло фаҳмидам, гап дар кучост. Саломат бошад ин дўстамон, шири поки модараш ҳалол бод. Дар ин замона пойлуч шуда гардӣ ин гуна инсонҳоро намеёбӣ, ангуштшуморанд.

Мулло Фарҳод шамъи сари тоқчаро, ки ба бун расида бо оташи суғт дуд мебаровард, хомӯш кард. Дубора сари ҷо дароз кашида гуфт:

– Агар ин ҳодисаҳо рух наменод, Худо медонад тақдиромон ба чӣ шакл сурат мегирифт. Ба гумонам, ҳама чизро бой медедем... Ҳоло дудила ҳастам, аҳволи зан хуб нест, аз рӯзе, ки ба Гичдувон омадем, ба мисли Ғоибӣ ғўрамаргам наҳифу нимҷон аст. Дурӣ аз ватан бо ӯ созгор наомад...

– Худат бубин, додарам, агар ҳолаш хуб нашуд маҷбурӣ ба диёр баргардӣ.

– Рост меғӯед, чанд моҳи дигар мемонам, дар айни ҳол имомати масҷидро партофта рафтани аз рӯи инсоф нест...

– «Обро бину мӯза каш, хаворо бину ғӯза каш», – гуфтаанд. Ту ҳам ин ҷо бимону хуб мулоҳиза кун, ҳар гоҳ дидӣ дарди сар пеш омад, ба худат санг андозанд ё ҳоли бачаҳоят беҳбуд наёфт, ба деҳа баргард. Агар хабар кунӣ, худам омада мебарам! – Баҳроми баззоз ба паҳлу гашту хомӯш монд. Чун дид Мулло Фарҳод низ хомӯш аст, суҳанаширо хатм кард: – Ҳамин додарам, ҳоло хоб кун, даматро гир, фардо боз суҳбат мекунем, хоби хуш!

– Ҳар он чӣ шумо мефармоед, шаб ба хайр!

11. БОЗГАШТ

Дар фарози гардани Боғишоҳ истода таху болои деҳаро тамошо кардан чӣ қадар фараҳбахш аст! Ба хусус, вақте ки офтоби зарнисор бар сари доманаю тегаҳои кӯҳӣ механдаду ҳавои матбӯи кӯҳсор беохир ба димоғ мевазад. Оҳ-оҳ, ба намои қат-қат дараҳои кӯтоҳу баланд чӣ расад, ки то гардан дар лойи меҳ мондаанду ба бар дарахту буттаҳои сабу зарринро кашидаанд. Тори сари онҳо низ пас аз пардаи тунуки меҳ бо пӯшиши варақсангу тахтасангҳои таскою хорою ордаку қайроқӣ дар сад ранг чило медиҳад.

Ба қавли Мусалламхола, моҳи сунбула оғоз шуду дубора ташвишҳои Фаршед зиёд гардид. Ҷойи нишаст надорад, равуояш тараддуи мӯрчаҳои хастагинопазирро ба хотир меоварад. Се сол аст, ки ин ҳолро дорад, оре, се сол ва боз чанд сол идома хоҳад ёфт – номаълум, инро ҳаёт нишон медиҳад! Ҷ аз Кониобу Зиҳвор бармегашт, аз ин сафари худ шоду мамнун буд. Охир, чӣ хел хушҳол набошад?! Тайи ду-се рӯзи будубош бо як тир се нишонро зад! Нахуст, ба ҳар як хонаи ҳамдеҳагон қадам ниҳод ва хурду калонро барои таҳсил фаро хонду ҷалб намуд. Барои шуъбаи мактабаш дар Кониоб, ки масъули он ҷавони зарангу босавод Афшинмуаллим аст, бештар аз панҷоҳ нафар духтару писарро номнавис карданд. Акнун мебояд муаммои набудани омӯзгорро дар назди шуъбаи маориф кӯндаланг гузорад. Ҳарчанд аз духтарону ҷавонҳои саводбаровардаи Бору се-чор нафарро вобаста кардааст, боз ҳам кам, ҳадди ақал ду-се муаллими таҳсилкарда лозим. Ин мавридро ба Сухробу чаноби Орқодий низ хотирнишон сохтааст, бешак, ҳал хоҳад шуд... Дувум, ҳамроҳи Афшину Хоҷа Саид саре ба устохонаи Усто Ором зад. Ба ӯ низ, мисли Усто Шодмон, сохтани тахтаю нимкати синфхонаҳоро фармуда буд. Марди қор! Дастсохтҳои Усто Ором на бузургу на хурд, хеле мусоид барои бачаҳои хурдсол аст. Ҳар якеро соф тарошида, ранда карда, сайқал додааст. «Агар ранг занем, боз ҳам хушрӯтар мешавад, ба муҳкамии партаҳо асло шак набаред, – бо эътимод мегуфт устои дуредгар ҳангоми боздид, – ҳамаро аз ҷӯби чормағзу тугу зардолу сохтам. Болорҳоро муддати тӯлонӣ дар оғилхонаам, ки на нам асту на офтоб мерасад, хушк кардам...». Ва, севум, дар аснои ин маъмурият ба дидори дилдодааш, ки шабу рӯз соҳиби ҳаёлу орзуҳои бесарунӯкаш буд, расиду ғаму ғубори фироқро барафканд ва бо сафою шодобии бӯсаҳои гарм ташнагии ком бишкаст.

Фаршед аз баландии Боғишоҳ чанд гоҳе дараҳои дарун ба даруни самти боло ва боғоту мазраҳои аз сарсабзӣ тунукшудаи андаруни деҳаро тамошо кард, бо тамоми вучуд аз ҳавои сарду форами кӯҳӣ то мағзи ҷон дам кашид, заминҳои ҷо-ҷо меҳолуд ва осмони обиранги пур аз абрҳои дуданамои аъҷубашаклро дар навори дидагон сабт кард ва бо иштиёку алоқаи бемисл ба диёри маҳбубу ҳамдиёрони маҳбубтар дурри андеша ба риштаи ҳаёл чида, дубора ба гардани гӯшдарози сарбазер халачӯб зад. Дар ҳавои роҳгардии леколеки маркаб гиребони куртаи чити дарозашро фарохтар боз карда ба шеърғӯйӣ даромад. Дар охири ҳар як мисраъ овозашро то ҷое, ки аз синаҳои сангини дара пажвоки садо шунида мешуд, баланд мебаровард ва ба навъи худ оҳанги марғубу беҳамто эҷод мекард. Роҳравон банди ҳаёлаш ба сафари чанд сол пеш, ки бо бародари дар кӯйи фироқ афтадаш Мулло Фарҳод дошт, гирех хӯрд. Оҳ, чӣ сайру сафари пурборе ба сар бурда буданд он замон! «Додии донишмандам, нури дидаам, устои беҳамтоям, ҳоло дар кучой? Бо чӣ рӯзу сарнавишт сина леҳ мекуни, пешонии саҳти ту аз чӣ рӯзгоре чину хатҳо мезояд? – ёди бародари бузург ӯро ба рикқат овард, як лаҳза ҳама чизро фаромӯш карду бо тамоми овоз, аз решаҳои дил садо дардод: – Эй фалаки ҷаббор, чаро санг ба синаҳоямон мезанӣ! Мо чӣ гуноҳ доштем!». Фаршед

бо сари хам, дар ҳоле ки ашкҳои ҳасрати ногаҳонӣ рухсорашро мучалло месохт, то дари деҳа хомӯш омад. Танҳо ба сарғаҳи гузари Сафолако ки расид, худашро ба даст гирифт ва ба роҳи асосӣ баромада бо Султон писари Шаҳбози кӯзагар рӯ ба рӯ омад. Султон бо эҳтиром салом арз кард:

– Расидан ба хайр, муаллим, аз Кониоб меоед?

– Ҳа, китобҳои дарсӣ бурдам, мактабамонро рӯ ба роҳ андохта баргаштам. Панҷ-шаш рӯзи дигар дарсҳо сар мешавад.

– Шунидем, дар ин ҷо низ мактабамон барои соли хониши нав омода шудааст. Дирӯз амаки Каримхочиро дидам, хеле хурсанд буданд. Он кас аз забони форсӣ дарс медодаанд. Бисёр кори нағз кардаед, бе ин фан мактабамон гуё маънӣ надошт.

– Рост мегӯӣ, додар, баъди давутозҳои зиёд ниҳоят ҳарфамонро қабул карданд. Орзуи додиям Мулло Фарҳод ҷомаи амал пушид. Имсол алифбои забони ниёконро дар синфҳои дуо се ҷорӣ мекунем, ҳамин тавр то синфи чорум мехонанд. Баъд, боз Худо – подшоҳ, бачаҳо пас аз синфи чор ба мактаби ҳафтсолаи Синдоб мераванд.

– Намешавад мактаби моро ҳам ҳафтсола кунанд? То Синдоб хеле дур, «азоби роҳ – азоби гӯр» гуфтаанд.

– Не, феълан ба ин руҳсат надоданд, гуфтанд, ки будҷаи давлат намерасад.

Султон дар назари Фаршед хеле ғаъол намуд, ба ҷавонии худ нигоҳ накарда суханҳои бамаънӣ мегуфт. Дар воқеъ, ӯ соли гузашта саводи пухта бароварда буд, алалхусус, фанни арифметикаро хуб медонист. Барои ҳамин Сухроб ӯро ба ҳисобдораш шогирд монд.

– Хуб, аз корҳои худат чизе бигӯ, вақтҳои охир бо чӣ машғули? – кунҷковӣ кард Фаршед. – Шаҳбоздодӣ чӣ хел, чӣ корҳо мекунанд?

Султон бо сурати шукуфон гуфт:

– Корҳои ман панҷ, муаллим! Раис ваъда доданд дах нафарро барои хондан ба шаҳри Самарқанд мефиристанд. Аз ҷумла, ман ба техникуми ҳисобдорӣ мерафтаам. Падарам бо кори қадимашон банд, аз гилкорӣ даст намекашанд.

– Бисёр нағз. Падарт ҳам кори дуруст мекунанд. Ба гуфтаи ҷаноб Орқоди, то омадани зарфу ҷогаҳҳои нави шӯравӣ косою табақу кӯзаҳояшонро сохта истанд беҳтар аст, муҳим ин ки ҷарҳи рӯзгор бигардад... Хуб, боз чӣ гапҳои нав? Се рӯзи аз деҳа рафта нам ба назар се сол менамояд...

– Э, ростӣ, шумо ҳанӯз хабар наёфтаед?

– Аз чӣ?

– Ин дафъа Абдуи серҷоғро милисаҳо омада бурданд.

– Не-е, барои чӣ?

– Боз ҳамон беҳурматиашро ба Ҳукумати Шӯроӣ кард.

– Наход, бо раис туюман рафт?

– Не, ин дафъа ҳама одамони кулхузро наҳ задааст. Вақте ки зану бачаҳо аз боғҳои поён, аз дарав бармегаштаанд, дахонашро пур карда гуфтааст: «Ҳа, харони кулхуз, аз кор бармегардед?!». Дар миёни одамони пулеводамон²¹¹ Тӯрақалта ҳам будаанд. Худатон медонед, он кас то чӣ андоза ба ин гуна таҳқирҳо ҳассосанд. Ҳамон замон даст ба гиребон мешаванд. Одамони базӯр ҷудо кардаанд. Тӯрақалта тоқат накарда шабошаб бо номаи шикоятӣ ба марказ меравад. Аз он ҷо сахарӣ милисаҳо омадаанд, дасту пойи Абдукаро баста бурдаанд.

– Бечора... – сараввал Султон нафаҳмид, ки Фаршед ҷаро изҳори таассуф мекунад. – Абдуи серҷоғ ҳамсарашро дар боғи кулхуз талаф доду ба ҳукумат чап шуд. Доғи зан ӯро аз роҳ бераҳо кард. Медонӣ, Султон, дар оғоз аз нахустин сарсупурдаҳои ҳукумати нав буд, дар навсозиҳо бисёр ёрдамаш расидааст. Лекин дар авҷи кор фавтидани янғаи Зулхумор ҳама саъю талошашро баръакс тоб дод, ба ҳар кӣ пеш омад, дарафтида, ҳақорат дода мегуфт, ки кори вазнини давлатат бачаҳоямро, худӣ маро кушт. Барои гардондани раъйи саркаши ӯ Сухробдодӣ чӣ корҳои накард! Не, одам нашуд, ҳамин раисамон ҳам дар назараш душман шуда монд. Пас, он яқравӣҳо охиру оқибат сарашро хӯрд-гӯӣ...

– Ба назаратон ҷавоб намедиханд, гуноҳашро намебахшанд?

– Бо ҳукумат шӯҳӣ мекунӣ, Султон? Камтарин ҷазояш қулоқ аст, мефаҳмӣ, бадарға ба маконҳои маҳруму дастнорас!

– Афсӯс...

Фаршед низ аз ҳар пиёда шуда буд. Канори ҳам бо Султон сухбаткунон ба гузари Миёна наздик шуданд. Пас аз лаҳзае, ки ҳар ду ба манзараҳо дида андӯхта таъбири Абдуи серҷоғро аз мадди ҳаёл мегузаронданд, Султон пурсид:

²¹¹ Талаффузи маҳаллии вожаи русии «полевод» аст: масъули боғу мазрааҳо.

– Ба мактаб меравед?

– Не, хеле хастаам, рост ба хона меравам. Бовар кун, очаамро сахт пазмон шудам, ҳарчи зуд ба оғӯшаш расиданиам.

Султон бо лабханд нигоҳе афканду дубора хомӯш монд. Дар самти чап дарвозаи дулингаи баланди Дороамин, ки ханӯз ҳам бо ҳамон салобати қадимӣ ба назар мерасид, намоён шуд. Он танҳо бо дуто парчами сурх, ки дар иртифои ду гӯшааш эҳтисоз доштанд, маънии дигар касб мекард. Аз дари хурди дарвоза ягон-ягон одамон, ки шояд кормандони идора ё коруфтадоҳе буданд, даробаро мекарданд. Фаршед ба он чониб наздик нарафта бо пайроҳаи самти рост ба тарафи гузари Пайк сарнишеб шуд. Султон, ки мебоист ба коргоҳи падараш равад, ба ӯ ҳамроҳӣ кард ва ресмони харро ба дасти худ гирифта, дуздакӣ идораи фермаро пармосида гуфт:

– Медонед, имрӯз дар деҳа боз як хабари дигар паҳн шуд.

Фаршед бо таваччуҳ ба нигоҳҳои ӯ суол кард:

– Як чашмат ба сӯйи идораҳост, чӣ хабар?

– Не-е, ба идораи мо вобастагӣ надорад, китобхонаи нави идораи Синдоб даргирифтааст.

Фаршед беихтиёр сари ҷо истод ва ҳайратзада ба ҳамроҳаш дида дӯхт:

– Наход? – гуфт ӯ бо ҳаяҷон.

– Ҳа, Синдоб ҷойи калон, дар он ҷо ҳама корро интизор шудан мумкин.

– Охир, дигар ҷо хушк шуда буд, ки маҳзани илму донишро ба коми оташ медиҳанд?

– Аммо, аз рӯйи шунидамон, ин аловандозӣ қасд ба қасд шудааст.

– Чӣ хел?

– Агар ёдатон бошад, як гурӯҳ фирқаиён бо милисаҳо аз Нур омада, қишлоқҳоро яке намонда давр зада буданд. Ҳамон вақт дар канори ду шутур китоби чамъкардашон як сандуқ китоби Мулло Ҳосилро низ бароварда, дар сари Кӯрғони Синдоб бо чор хар ҳезум сӯзониданд, дуди гулхани афрӯхташон ба ҳафт қабати осмон мебаромад. Ману чанд ҷӯраи кунҷокам аз пушти китобсӯзон рафта он кирдорашонро бо чашми худ дида будем.

– Он дахшатро кӣ намедонад, мегӯйӣ... Дар миёни он ҳазинаи аҳли кӯхпоя як олам китоби раҳматӣ Дороаминро низ аз даст додем, аз чоплусии лаънатӣ Шермати гӯл ҳама дар ғафлат мондем. Ҷояшро медонистааст, номард, бо дасти адаб ба он гурӯҳи «маърифатсоз»-и коммунистӣ супурд. Ману Сухрободӣ бо чашми сар мидидему ҳеч коре аз дастамон намеомад.

– Ана ҳамон вақт Мулло Ҳосил чун мурғи посӯхтаю болу парканда ду ҷақрим фосилаи байни хонааш ва гулханро то бас шудани оташ чандин бор гашта поҳояшро хуншор карда буд. Ба сухану дилдорӣ касе гӯш намедод, аз забонаш танҳо як гап мебаромад: «Ман ин ҷоҳилии шумора бе ҷавоб намемонам, қасдамо ҳатман мегирам!».

Фарҳод аз ин нақл рамуз фаҳмида гуфт:

– Яъне, акнун ӯ қасдашро гирифтааст?

– Шояд. Раисашон Бӯрӣ дар чор сӯ ӯро мекобад. Мегӯянд, баъд аз сӯхтани китобхона Мулло Ҳосил ҳафт гувоҳ нест, ба кучо ғайб задааст, касе намедонад...

То ин ҷойи суҳбат онҳо ба манзили Шокирусто, ки ҳоло марди ин хона Фаршед аст, расида омаданд. Баробари аз дарвоза даромадан хар ҳаллос зада ба самти хархона давид, ба назар мерасид, ки вай охурчаи худро сахт ёд кардааст. Азбаски бо истодагари Фаршед Султон низ ба хонашон мебаромад, ин дави ногаҳонии гӯшдарозро дида ҳар ду ба завқ омаданд.

– Аз ман бештар дил мондааст ба ҷойгоҳаш, бубин, ҷойи зист чӣ қадар азиз аст, – Фаршед ба дари даромад наздик шуда, бо меҳру алоқаи ширин ба хонаи падарӣ, аз таҳи дил овоз дод: – Оча?! Очачон, ман омадам!

Ғайри интизор, дар дами остона ҳамроҳи Маҳтобу Сокина Баҳроми баззоз низ ба пешвоз баромад. Хурсандии ҳар ду чониб омехта бо эҳсосоти шигифту ҳаяҷон бепоён буд. Фаршед гарму самимӣ худро ба оғӯши дӯсти падар афканд, чанд лаҳза дар бағали ҳамдигар гарди ҷудой аз димоғ рехтанд, дар ҳавои шодмонии аҳли хона пасу пеш ба рӯйи кӯрпачаҳои гирди дастархон нишастанд.

– Илоҳо омин, – даст ба пеш кушода ба дуохонӣ оғоз кард Баҳроми баззоз, ки аз пайи таниши нарми ҷонфизо панҷаҳои дурушту рағу пай барӯзадааш каме меларзиданд, – ба номи Худо, ки раҳматаш бисёр ва меҳрубониаш ҳамешагӣ аст, ба номи Худо, бар он чӣ Парвардигорам ба ман бахшид. Худоё, ман ба ту паноҳ меоварам аз шарри худам, аз шарри ҳар шайтони ситамгар, аз шарри ҳар пешомади бад, ба дурустӣ, ки ту бар ҳар чиз ниғаҳбонӣ. Худо маро бас аст, маъбуде ҷуз Ӯ нест, бар Ӯ таваккул кардам ва Ӯ парвардигори арши азим аст, Оллоҳу акбар!

Маҳтоб чашм аз писар нақанда, дар ҳоле ки аллақай дидагонаш лик-лики ашк шуда буданд, гуфт:

– Рафта омадӣ, писарчон, сафарат хуб гузашт? Кӯҳистониҳо чӣ хеланд, Бибисоро, апаи Мусаллам, Зебӯҷонам – ҳама хуб буданд?

– Худоё шукр, ҳамаашон салом расониданд. Дамаш гарм, Хоҷа Саид саркори меҳрубонест, ёриашро аз касе дарег намедорад. Мактабамонро таъмир кардаанд, Афшинчон ба соли нави таҳсил омодааст. Китобҳои навро супурдам, рӯйхати бачаҳои мактабро тартиб додем, барои калонсолон низ баъд аз соатҳои мактабӣ дарс мегузаранд. Курсҳои маҳви бесаводиро ҳуди Хоҷа Саид ба уҳда гирифт. Мақсад яқест – ҳама бояд навиштану хонданро ёд гиранд.

Баҳроми баззоз ба сухан ҳамроҳ шуд:

– Падару модарон аввалҳо дудила буданд, гуфта будӣ, алалхусус, духтаронро ба мактаб намедиханд...

– Не, ҳоло ваъз хеле беҳтар аст. Соли гузашта дар бораи чорӣ кардани таълими умумии ҳатмӣ қарор баромаду таҳсили бачаҳо маҷбури шуд. Ҳоло ҳам дар Бору, ҳам дар деҳқадаҳои кӯҳистонамон одамон бо майли худ савод бароварданианд. Гарчи муаллимонамон камшуморанд, тавонистанд ба дили бачаҳою волидайнашон роҳ ёбанд.

– Алифбоямонро иваз карданду мушкилот бисёр шуд, – гуфт Баҳроми баззоз бо тафаккур, – аздусар кори шумоён ҳам ду баробар шудагист.

– Рост мегӯед, амак, ин алифбӯи лотинӣ ба миллати мо зарбаи сахт зад. Ҳуруфи форсӣ дар хуни мо буд, ба мисли як хати ирсӣ аз насл ба насл мегузашт, одамҳо нахонда ҳам навиштану хонданро ёд мегирифтанд. Акнун, пеш аз он ки калимаеро ба лотинӣ нависед, аввал тарҳи онро бо хати форсӣ тасаввур мекунеду баъд ба коғаз мефуроред. Аз калонсолон дида бачаҳо зудтар ёд мегиранд.

– Оре, ин ҳолат мусаллам аст. Зеҳни бачаҳо коғазӣ сапедро мемонад, ҳар чӣ сабт кунӣ, зуд ба чашм дида мешавад...

Маҳтоб аз ин гуфтугузор як хурда ғамгин шуд, бо нияти гузаштан ба асли мақсад, бетоқатона суол кард:

– Фаршедчон, аз Бибисоро суҳбат кун, номаи маро бурда додӣ?

– Э, очачон, шумо чиҳо кардед? Ман беҳабар аз он хататон, дар пеши хешон шарманда шудам. Ҳамсари Қозибобо ҳам чойи ин ки ба номаатон ҷавоб нависад, дар пеши чанд зани кониобӣ ҳама сиррамонро фош карданд.

– Хуб, хуб, чиҳо гуфт? – бо алоқа ба гап ҳамроҳ шуд Баҳроми баззоз.

– «Писарам, ба апаи Маҳтоб гӯед, ки чиҳози Зебо аллакай тайёр аст. Ҳар замон хоҳанд, духтарам гирифта бурдан гиранд!», – ҳама хандиданд, Фаршед афзуд: – Он лаҳза замин накафид, ки дароям...

– Аз ин сухан ҳеч сирре намондааст, писарам, чойи хичолат ҳам нест, – Маҳтоб ба Баҳроми баззоз рӯ оварда ба суханаш идома дод: – Додӣ, вақташ омад, сараша бояд чуфт кунем. Худаш ҳеч ба гардан намегирад, мегӯяд то додиям Фарҳод наояд ман хонадор намешавам.

Ҳама ба сӯи Фаршед чашм дӯхтанд. Ё бо аломати тасдиқи ҳарфи модар сарашро ҳам кард. Дар ин асно Баҳроми баззоз яке шукуфт, мисли ин ки пайғоми хушero мерасонд, аз чашмонаш нури меҳр борид. Вале, як он чехрааш чамъ шуд, чизе дилашро харошид гӯё, бо овози кам гуфт:

– Тараддуди тӯйро бинед мешавад, хоҳарам... – ин суханро гуфту бештар ба андеша рафт. Аз ҳама бештар Маҳтоб нигарон шуд. Ба нигоҳҳои маъниҷӯи ӯ, ки ҳайратзада дида медӯхт, тоб наоварда баззоз беҳаёл рози ташрифашро ифшо кард: – Мақсади омадани ман ҳамин буд, ки хабари муҳиммеро дар бораи Мулло Фарҳод расонам. Додарам ба наздикӣ меояд, вале танҳо бо духтаракамон Нисою писари хурдиаш Ислом...

Марди роҳ бо ин ҳама таҷрубаи зиндагӣ натавонист ҳарфашро то охир гӯяд. Гӯё садояш гирифтун хомӯш монд. Дар канори модари мутаҳаййир Фаршед низ бо изтироб пурсид:

– Барои чӣ, ба оилааш чӣ гап шудааст?

Баҳроми баззоз дигар ҳарфе назада, аз кисабағал коғазӣ чорқатеро баровард ва ба Фаршед дароз карда гуфт:

– Ин хати ӯст, худат хон, ҳама фаҳманд. Ҳочати пинҳон кардан нест.

Сокинаю Султон об дар даҳан менишастанд, Маҳтоб сари дузону қоматашро ба пеш ҳам карда, бо чашмони боз бештар мутаваҷҷеҳи қазия шуд. Фаршед номаро ба даст гирифта кушод ва бо андак ҳаяҷон ба қироат пардохт: «Салому дуруд, амаки азизам, Баҳромхоҷа! Умедворам дар сояи Худованд сиҳату саломат ҳастед, ба янғаю нури дидаҳои худ саломи маро расонед. Ҳоло ба бозори Тиллокон баромада, тасодуфан ошноятон Ризохонро дидам ва бо шитоб ин номаро навиштам, то хидмататон ирсол кунам. Таачҷуб накунед, оре, ман ҳоло дар ин деҳаи пуштиқӯҳиамон Тиллокон ҳастам. Ҳамон тавре ки хабар доред, дар Ғичдувон зиндагиам хуб буд, дар масҷиди чомаъ имомат мекардам, ба шогирдон дарси арабӣ ва аҳкоми диниро ёд меодам, касе бо ман коре надошт. Вале

бо гузашти замон, он тавре ки медонед, ҳоли ҳамсарам беҳбуд наёфт. Бемориаш пас аз даргузашти Ғоибҷонам рӯз ба рӯз авҷ гирифт, ки кам не. Бо ин ҳол, як сол таҳаммул кардам, табобате намонд, ки барояш накарда бошам. Охирсар, сабрам аз даст рафт, чун дидам билкул аз ҳол рафта мисли килкак шуда монд ва бар замми вай, Нисочон ҳам зуд-зуд бетоб шудан гирифт, чораи дигаре наёфта, бо маслиҳати дӯстам Ромишмахсум, баргаштан ба ватанро афзал шумурдам. Бо як азобе то Тиллокон омадем, аммо... Бубахшед, гулуям гирифт... Ин чо ҳамсарамро бохтам, бечора чон ба Ҷаббор таслим намуд... – дар ин чойи нома Фаршед низ сукут кард, ҳамнишастон ҳама дар худ фуру рафтанд. Маҳтоб натавонист гирияшро ниғаҳ дорад. Бо ин ҳол, Фаршед бо ирода ба хондани мактуб идома дод: – Бо ҳамдастии Ҳочӣ Салим ва дигар ошноён ўро дар ҳамин чо гӯручӯб кардем. Фардо гӯсфандеро забҳ мекунем, худой медиҳам. Баъд аз гузаронидани маърака ба роҳ мебароем. Додӣ, ҳоло салоҳ дониستم ба шумо нома навишта қазияро равшан кунам. Хеле мехостам дар сурати имкон, агар бароятон заҳмат набошад, фурсат ёфта ба Бору равед ва очааму наздиконро аз ин пешомадҳо огоҳ созед... Худо бузургу меҳрубон аст, иншоаллоҳ дар рӯзҳои наздик ҳамдигарро мебинем. Бо иродат ва эҳтиром, Фарҳод».

– Оҳ писарҷони рӯз надидаам! Ин чӣ сарсония оворагиҳо буд, ки ба сарат омад? Э вой, Худочон, чаро нури дидаамро ин қадар имтиҳон мекуни, ў аз ин ҳама азобӣ кай фориг мешавад? – Маҳтоб нолаи дарднок аз решаҳои дил баровард, дар айни ҳол чуз доду фарёд чизе барои осоишаш намедид. – Ин чӣ замона аст, ки ба Худою расул чаппа шуд, чаро бандаҳои муъмину вафодор ба доми ранҷу шиканҷа афтадаанд? Додӣ, Фаршедҷон, ин рӯзҳои сиёҳ то кай ўро фарогир аст, наҳод бегуноҳии ўро набинанд ин фиркавиён?

Нихоят, Баҳроми баззоз худашро ба даст гирифт. Бо овози расо ба Маҳтоб рӯ оварда гуфт:

– Хоҳарам, даргузашти ҳар як банда хости Худо аст, дуо мекунем, ки боргоҳи Эзиди мутаол барои марҳума биҳишти барин гардад, ба ҳамаи шумо таслият мегӯям, Худо сабр диҳад. Барои писарамон Фарҳодҷон бошад, роҳҳо боз аст. Аз ин пас ўро таъқиб нахоҳанд кард. Шояд ду-се рӯзи дигар бо бачаҳои расида меоянд. Мо ҳама урфу одати лозимро анҷом медиҳем, чили хоҳарамонро мегузаронему аз он баъд барои арӯсии Фаршедҷон миён мебандем. Зиндагӣ ҳамин аст, одам гоҳе дард мекашад, ғусса меҳӯрад ва гоҳе низ шахди шодӣ мечашад. Чӣ гуфтӣ, Фаршедҷон?

– Амак, Худо ба шумо аҷр диҳад, ин садоқати беминнате, ки барои мо доред, шоистаи ҳазор таҳсин аст, – бо эҳтиром сухан ба лаб овард Фаршед. – Ҳоло ки то ин чо заҳмат кашидед, хоҳиш мекунам, боз як кори савоб кунед. Агар розӣ бошед, бо ҳам ба хонаи амаки Нурбоқӣ равем, онҳоро низ аз сарнавишти духтарашон огоҳ кунем. Дар он чо шумо худатон ҳодисаҳоро муфассал баён мекардед. Сари роҳ, агар бошад, Сухробдодиро низ ҳамроҳ мегирем.

Баҳроми баззоз бо камоли майл мувофиқат кард.

– Рост мегӯӣ, писарам, ҳатман аз пайи ин кор шавед, – гуфт Маҳтоб оби дида пок карда ва ба Сокина рӯ оварда афзуд: – Духтарам, хез дастархон кун, алови зери дегата гирон. Фаршедҷон, обгӯштамон тайёр аст, аввал хӯреду баъд ба коратон равед.

Султон тараддуи рафтан кард. Ў сар аз сукути тӯлонӣ бардошта, бо меҳр, бо изҳори ҳамдардӣ гуфт:

– Хола, келинатон инсони меҳрубону заҳматкаш буд, Худо мағфират кунад, чояш дар чаннат бошад. Ҳар коре буд фармоед, дар хидматем. Ҳоло ба ман иҷоза диҳед биравам.

– Раҳмат, додар, – ба чойи модар посух дод Фаршед, – бимон, обгӯшт тайёр будааст, бо ҳам меҳӯрем.

– Не, як вақти дигар. Падарам дар коргоҳашон интизори мананд, кори муҳим доштагистанд, ки хабар кардаанд тез биёям.

Ба чуз Баҳроми баззозу Фаршед ҳама аз чо хестанд, Маҳтоб Султонро то дами дарвоза гусел карду ба сӯйи танӯрхона баргашт. Бо ҳамдастии духтари хурдӣ Сокина, ки ҳоло танҳо вай дастёраш аст, аз пайи қору бори зиндагӣ шуд. Маҳтоб ҳарчанд аз ин пеш ҳам доимо бо ёди писари бузургаш мегашт, ҳоло бештар ўро ёд кард, аз сахни хаёлаш суроби суратҳои Мулло Фарҳоду Нисочон ва Холпарии раҳматию Ғоибӣ ғӯрамарг дур намешуд...

***

Шаби ҳафтуми моҳи сунбула. Ба ҳисоби Мулло Фарҳод, понздаҳумин рӯзи рабиуссонӣ аз соли панҷоҳум²¹² даст ба шаб дода, худро ба коми таърих месупурд. Аз миёни осмони пурситора, ки шабеҳи қоили мунаққаш беист чашмак мезад, бадри мунир чехраи кушод дошт. Гӯё чароғи роҳнамое буд, ки барои се тан раҳакии аз дур расида масири ҳаракатро нишон меод. Хари

²¹² 15-уми рабиуссонии соли 1350 х.қ. – мутобик бо 30.08.1931

болобаланди сапед аз пайроҳаи морпечи кӯҳи Ағба ба поён сарнишеб шуд. Ба пушти вай Мулло Фарҳод дар як даст халачӯб, бо дасти дигар писари якунимсолаи худро дар бағал дошта менишаст ва ўро аз қафо духтараки дукокулаи токию нимчапӯши ҳаштсолааш Нисо бо ду даст оғӯш мекард. Мулло метавонист бо аспу ароба аз тариқи роҳҳои калон ба Нур фуромада ояд, лекин биму хатари дастгиршавӣ ўро аз ин кори таваккул нигоҳ дошт. Бо ҳазору як хаёл ҷодаҳои мушкилгузари кӯҳӣ, сафари танҳоро баргузид. Ў ба неру ва саъю талоши худ итминон дошт, намехост ба касе бор шавад, оромии дигаронро халалдор кунад...

Роҳи Ағба барои Мулло Фарҳод ошно аст. Ду сол пеш ў бо ҳамсару ду фарзандаш аз деҳа бадар рафта, аз банди асорат начот ёфта буд. Ҳоло бо ин пайроҳаҳои ошно, аз миёни сангу шахҳои дурушту тезу шахшӯл гузашта, буттаю хорҳои кӯҳиро зер кардаву чап дода дубора ба ватан бармегардад. Ба сӯйи зодбум роҳ гирифта сарҳисоби оворагиҳои худро аз мадди хаёл мегузаронад: чӣ басо сахтиҳои сафарро сипарӣ кард, дардҳои ҳасрату фироқ кашид. Ин ҳама кам буд магар, дар поён бадтарин бало ба сараш омад – аз ду нафар дилбанди худ ҷудо шуд. Барои чӣ, бар ивази чӣ? Беҳтар набуд дар деҳа бимонаду худаш ба дом биафтад, ба ҳар талае, ки коммунистон гузоранд, гирифторме шавад? Не, ихтиёри ў дар дасти дигарон буд, дӯстону наздикон зинда монданаширо хостанд, будану умр ба сар бурдани ўро тарҷеҳ доданд...

Аз сӯе, сафари Ғичдувон бо вучуди ҳар гуна мушкилот, босамар ҳам буд. Имомати ягона масҷиди ҷомеъро ба уҳда дошт, ба муъмину муътақидон, гарчи теъдодашон кам буд, ваъзо гуфт, ба шогирдон дарсҳои динӣ гузашт, забони Каломуллохро омӯзонд. Тавонист бо дастбақорони шӯравӣ муомила кунад, дар даруни ҷамоаи даҳрию бедиенат дарсҳои дину шариатро ба роҳ андозад. Бо ширкат дар нишасту анҷуманҳо дар доираи уламои дин нақши носутурданӣ гузошт. Донишҳои омӯхтааш, таҷрибаҳои андӯхтааш хеле ба кор омад...

Мулло Фарҳод ба сози роҳравии ҳар худашу бачаҳоро мутобик карда, аз банди андешаҳо раҳой намеёфт. Дар ин саъй воқеае ба ёдаш омаду зери лаб табассум кард. Дар ёд дорад, бо ҳузури як идда уламои дин дар мадрасаи Бухоро анҷумани густурдае доир гардида буд. Дар он нишаст як нафар муҳаддиси маъруфи озарбойҷонӣ тавзеҳоте дар хусуси Имом ал-Бухорӣ ва осори вай меод. Ҳанӯз дар оғози суханронииаш, ки мегуфт, «Абӯабдулло Муҳаммад Исмоили Бухорӣ соли 810 дар Бухоро ба дунё омада, соли 869 дар ҳамон ҷо вафот кардааст», ў таҳаммул накарда, аз ҷо хеста, гуфта буд: «Тақсир, аввал ин ки як соли ҳаёти муҳаддисро хӯрдед, соли даргузашти Ҳазрати имом ал-Бухорӣ 256 хичрии қамарӣ, яъне 870 милодӣ аст ва маҳалли вафоташ низ на Бухоро, балки рустои Хартанги ҳумаи Самарқанд бошад». Дар ҷойи дигар низ, вақте ки аз он пажӯҳишгари озарбойҷонӣ дар хусуси «Шарти Бухорӣ» пурсиш карданду ў очиз монд, вай беихтиёр аз ҷо баланд шуда муҳтасар ташреҳ дода буд: «Бухорӣ барои интиҳоби ҳадиси саҳеҳ меъёре дошта, ки ба «Шарти Бухорӣ» маъруф шудааст. Тибқи он, ў ҳамон ҳадисеро саҳеҳ медонад, ки муҳаддисони бузург нисбат ба васоқати²¹³ фард-фарди силсилаи ровиёни он то як саҳобаи машҳур иттифоқи назар дошта бошанд. Ва санади он низ муттасил ва ғайримақтуъ бошад. Бар ин асос, Бухорӣ барои гузиниши ҳадиси саҳеҳ иттисоли санад, итқон²¹⁴, васоқати риҷол²¹⁵ ва низ набудани ишқол ва заъф дар матн ё санади ҳадисро муруот мекардааст...». Аз пайи он эроду тафсирҳо ўро ба шуъбаи марказии Кумитаи динӣ даъват намуданд, вале ў аз дасти мушкилоти рӯзгор, алалхусус, ба хотири дур нашудан аз назди ҳамсари бемор ин фарохониро рад кард...

Ниҳоят, гӯшдарози болобаланди неруманд бо се нафар савораи дар сафари дурудароз шалпару леҳшудаи худ аз кӯҳу теппагиҳо ва роҳҳои қачу қилеб гузашта нисфи шаб ба деҳаи Бору расид. Дар зери партави моҳи қулчарӯйи зардгун, бо танаффуси ҳавои матбӯи зодгоҳи чун ҷон азиз, дар дили шаби тирафом лаҳзаи деринтизор фаро расид ва пас аз баёни каломи «Бисмиллоҳи-р-рахмони-р-рахим», дар пушти тирезаи Шокирусто садои дилчаспи марди роҳ баланд шуд: «Оча! Очачон, ман омадам!».

ПОЁН

²¹³ **Васоқат** وثاقت – устуворӣ

²¹⁴ **Итқон** ايتقان – мустаҳкам кардан

²¹⁵ **Риҷол** رجال – ҷамъи раҷул (марде, ки ба синни балоғат расидааст)

МУНДАРИҶА

ФАСЛИ ЯКУМ		
1	РОҶИ НУР	4
	Дар омади гап	4
	Дузди боинсоф	14
	Дар ҳузури ҳофиз	20
2	МАНЗИЛИ СУЛАҶО	25
	Гузарҳои ҳунармандон	25
	Судурбобо	32
	Гармоба	35
	Рози Чашма	41
	Сулаҳои ҳамроз	45
	Муруввати баззоз	48
3	ОДАМОНИ БОРУ	54
	Дукондор	54
	Сирқат	57
	Ҳамдастӣ	60
	Намадпазӣ	66
	Иқдоми нек	72
	Дар гирди суфраи ширак	78
	Дар остонаи манзили охира	81
	Деҳаи «зинда»	85
4	САФАРИ БУХОРО	91
	Шаҳри хароб	91
	Мадади дӯст	103
	Ҳарфи шаҳру хоби хуш	107
	Сардоба	109
5	АРҶСИ	114
	Ҳезумақӣ	114
	Туйбарон	118
	Ақди никоҳ	123
	Арҷсфаророн	124
6	ФОТИҲАИ МУЛЛОИ	128
ФАСЛИ ДУЮМ		
1	ВАСИЯТИ ВОПАСИН	131
	Пирию тааммул	131
	Тасодуфи сарирахӣ	134
	Меҳр дар чашм	137
2	МЕҲМОНҶОИ НОҶОНДА	141
	Қадами аввал	141
	Усул дар дасти нақорачӣ	143
3	ПЕШОМАДҶОИ САҲТ	149
	Талоши беҳуда	149
	Хатми Каломуллоҳ	155
4	САРУБАРГИ ЗИНДАГӢ	158
	Мазаи чалпаку азми таҳсил	158
	Меваи ҳаёт	162
	Миёнчигарӣ	166
	Дар суҳбати раис	169
5	ДАСТҶОИ НАВ	172
	Авлиёи шӯрой	172
	Аҷали муаллақ	175
6	ҚИСМАТ	182
	Азму ҳиммат	182

	Аз пайи Раънои гумшуда	185
7	ПАРТА ОМАД!	197
8	ЗУЛМ	201
	Фирор	201
	Даргузашти Мулло Дурандеш	203
	Аз сарнавишт ҷойи гурез нест	210
9	КАЖДУМИ ЗЕРИ БҶҶРЁ	217
10	ГУРЕЗГОҲ	221
	Маҳаллаи Рахтшӯён	221
	Зиёрат	224
	Масҷиди озод	226
	Бо ёди дӯст	228
	Аз сиёҳчол то рӯшанӣ – як қадам	236
	Пайки шодӣ	239
11	БОЗГАШТ	242

Адабий-бадиий нашр

ЮНУСИ ИМОМНАЗАР

ЯШИЛ ВА ҚИЗИЛ

(Роман)

Тоҷик тилида

Бош муҳаррир: Олим Давлатов
Муҳаррир: Олим Давлатов
Мусаҳҳих: Холбикаи Нурназар
Саҳифаловчи: Иқболбек Исмоилзода

«Тамaddon» нашриёти.

Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30-уй.
Лицензия рақами АІ №247, 02.10.2013 й.

2021 йил 29 мартда босишга рухсат берилди.

Бичими: 60x80 1/16 «Times New Roman»
гарнитурасида офсет босма усулида офсет қоғозида босилди.
28,3 шарт. б.т. 28,1 ҳисоб нашр табағи
Адади: 500 нусха. 34-сон буюртма.

«TURON-МАТВАА» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, олмазор тумани, Талабалар кўчаси, 2-уй.